STAROPOLSKA
SZKOŁA WYŻSZA
W KIELCACH

POLSKA I ŚWIAT W KRYZYSIE WYWOŁANYM COVID-19 – ASPEKTY EKONOMICZNE, SPOŁECZNE I PRAWNE

red. naukowa
Artur Kuchciński
Tomasz Konopka

Polska i świat w kryzysie wywołanym COVID-19 – aspekty ekonomiczne, społeczne i prawne

Redakcja naukowa:
Artur Kuchciński
Tomasz Konopka

Oficyna Wydawnicza Staropolskiej Szkoły Wyższej w Kielcach
25-666 Kielce, ul. Ponurego Piwnika 49
www.stsw.edu.pl

Treści i terminologia zgodna z oryginalnymi tekstami przekazanymi przez autorów

Recenzenci:
prof. dr hab. Andrzej Bogaj
dr hab. Maria Borowska
dr hab. Radosław Harabin

Copyright by Staropolska Szkoła Wyższa w Kielcach

ISBN: 978-83-63981-48-8

Oficyna Wydawnicza Staropolskiej Szkoły Wyższej w Kielcach
25-666 Kielce, ul. Ponurego Piwnika 49
www.stsw.edu.pl

Skład i opracowanie graficzne
Monika Żiółkowska

Druk i oprawa
Drukarnia Cyfrowa COMPUS,
Kielce, ul. Sandomierska 89

Kielce 2021

SPIS TREŚCI

Artur Kuchciński, Tomasz Konopka
WPROWADZENIE 5

Zbigniew Dylewski
WPŁYW OGRANICZEŃ SPOWODOWANYCH PANDEMIĄ NA POLSKĄ GOSPODARKĘ W 2020 R. KRYZYS CZY ASUMPT DO ROZWOJU? 7

Eliza Sułkiewicz, Bernadetta Tuleja-Gałka
PROBLEMY I BARIERY ZARZĄDZANIA ROZWOJEM PRZEDSIĘBIORSTWA W DOBIE PANDEMII SARS-CoV-2 NA PRZYKŁADZIE BADAŃ EMPIRYCZNYCH 15

Joanna Sepioło,Wacław Kotliński
DZIAŁALNOŚĆ RYNKU UBEZPIECZENIOWEGO W TRAKCIE EPIDEMII COVID-19 – STUDIUM PRZYPADKU 27

Joanna Olszowy
NOWA RZECZYWISTOŚĆ – SEKTOR SPOŻYWCZY W CZASACH PANDEMII 45

Artur Kuchciński
FUNKCJONOWANIE SYSTEMU INSTYTUCJI OTOCZENIA BIZNESU W ZAKRESIE WSPIERANIA ROZWOJU PRZEDSIĘBIORCZOŚCI W POLSCE 63

Marek Smoleń, Paweł Smoleń
WYZWANIA PRZYSZŁOŚCI DLA POLSKIEJ GOSPODARKI W OBLICZU SKUTKÓW PANDEMII 79

Alica Harajová
IMPLEMENTATION OF THE QUALITY SYSTEM AND PROTECTION OF PERSONAL DATA 95

А. Соколова, П. Березюк
SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF THE MECHANISM FOR ENSURING SUSTAINABLE RURAL DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION 103

М.І. Лепкий, Л.Ю. Матвійчук
INSTYTUCJONALNE ZASADY POPRAWY JAKOŚCI USŁUG TURYSTYCZNYCH ... 113

Людмила Павлюк, Лариса Савош
THEORETICAL AND ANALYTICAL STUDY OF THE FUNCTIONING OF THE AGRICULTURAL MACHINERY MARKET 123

Л.Ю. Матвійчук
CERTYFIKACJA I STANDARYZACJA JAKO PODSTAWA ZAPEWNIENIA JAKOŚCI USŁUG TURYSTYCZNYCH 135

О. Нагорнова, Г. Денис
DEVELOPMENT OF THE REAL ESTATE MARKET 145

Anna Hajdukiewicz
EFEKTYWNOŚĆ PRACY SZKOŁY W OKRESIE PRZYMUSOWEJ IZOLACJI SPOŁECZNEJ SPOWODOWANEJ PANDEMIĄ SARS-COV-2 – REFLEKSJE NAUCZYCIELI 151

Małgorzata Molenda
MULTIMEDIA W TRAKCIE ZDALNEGO NAUCZANIA PODCZAS PANDEMII WIRUSA COVID-19 165

Paweł Pilkiewicz, Paulina Jarosz, Anna Pilkiewicz, Artur Ziółkowski
WSPARCIE PSYCHOLOGICZNE ONLINE W PANDEMII COVID 19, DLA STUDENTÓW STSW, ZA POMOCĄ RACJONALNEJ TERAPII ZACHOWANIA (RTZ) 181

Beata Służalska, Jarosław Służalski
KRYZYSY WSPÓŁCZESNEJ EUROPY – COVID I KONFLIKTY HYBRYDOWE – ASPEKTY EDUKACYJNE 193

Jarosław Jurkiewicz
SYSTEM 1 I SYSTEM 2 A MODEL KSZTAŁTOWANIA PODMIOTU 203

Krzysztof Kucharski
WPŁYW PANDEMII COVID-19 NA REALIZACJĘ ZLECEŃ PRZEZ LICENCJONOWANEGO DETEKTYWA 223

Zbigniew Filip
KAPITAŁ SPOŁECZNY NA RZECZ BEZPIECZEŃSTWA – WKŁAD MINISTERSTWA OBRONY NARODOWEJ W JEGO TWORZENIE I ROZWÓJ 239

Grzegorz Wilk-Jakubowski
W STRONĘ SOCJOLOGII EPIDEMII… O WYBRAYCH KONSEKWENCJACH SPOŁECZNYCH EPIDEMII COVID-19 W POLSCE 249

Wprowadzenie

Zgodnie z opracowaniem Zespołu ds. COVID-19 przy Prezesie Polskiej Akademii Nauk: „SARS-COV-2 (severe acute respiratory syndrome coronavirus 2) jest typowym wirusem pochodzenia zwierzęcego, jest przyczyną choroby COVID-19 (coronavirus disease-19) zaliczanej do grupy zoonoz. To w tej grupie klasyfikowana jest zdecydowana większość chorób ludzkich. SARS-COV-2 jest kolejnym po SARS i Zika wirusem, który został bardzo szybko przemieszczony z pierwotnej niszy ekologicznej, różnica polega jednak na dotkliwości skutków zdrowotnych tak intensywnego, globalnego rozlania się nowej choroby. Co ważne, dotychczasowe wyniki badań wskazują, że COVID-19 rozpowszechnia się między ludźmi we wszystkich znanych warunkach geograficznych”[1].

Do powyższej charakterystyki można dodać jeszcze jeden, bardzo ważny aspekt: SARS-COV-2 to wirus, który zmienił oblicze współczesnego świata. Należy przy tym wskazać kilka kluczowych dat:

- 17 listopada 2019 r. – wybuch epidemii zakaźnej choroby COVID-19 mieście Wuhan, w prowincji Hubei, w środkowych Chinach,
- 24 stycznia 2020 r. – Francja jako pierwsza w Europie oficjalnie zgłosiła pierwsze przypadki zakażenia SARS-COV-2[2],
- 11 marca 2020 r. – uznanie przez Światową Organizację Zdrowia choroby COVID-19 za pandemię,
- 4 marca 2020 r. wykryto pierwszy przypadek koronawirusa w Polsce.

Odtąd nic już nie było takie same. Wirus odcisnął swoje piętno na wielu obszarach: ekonomicznym, społecznym czy prawnym. Jest więc zasadne, aby dokonać analizy wpływu pandemii COVID-19 na wybrane sfery. Efektem badań jest prezentowana monografia. Przygotowana została przez międzynarodowe środowisko – pracowników naukowych zarówno z Polski, Ukrainy oraz Słowacji. Poruszane zagadnienia mają interdyscyplinarny charakter, jednak łączy je jeden wspólny mianownik: COVID-19. Dzięki różnorodnej problematyce, prezentowana monografia „*Polska i świat w kryzysie wywołanym COVID-19 – aspekty ekonomiczne, społeczne i prawne*” zawiera walory merytoryczne jak i poznawcze. Mamy nadzieję, że będzie stanowić dla wszystkich ciekawą lekturę i stanie się podstawą do burzliwych dyskusji.

Artur Kuchciński
Tomasz Konopka
Zespół Autorski

[1] J. Duszyński et. al., Zrozumieć COVID-19, Polska Akademia Nauk, 14 września 2020, s. 11-12.

[2] Warto zwrócić uwagę, że badania wskazują, iż koronawirus SARS-COV-2 we Francji mógł pojawić się znacznie wcześniej tj. w listopadzie 2019 r.

Zbigniew Dylewski

WPŁYW OGRANICZEŃ SPOWODOWANYCH PANDEMIĄ NA POLSKĄ GOSPODARKĘ W 2020. KRYZYS CZY ASUMPT DO ROZWOJU?

Streszczenie:
Celem rozdziału jest analiza wybranych wielkości gospodarki Polski w roku pandemicznym 2020 i latach poprzedzających z próbą prognozy na lata przyszłe.

Słowa kluczowe:
kryzys gospodarczy, recesja, Plan Odbudowy dla Europy.

THE IMPACT OF RESTRICTIONS CAUSED BY THE PANDEMIC ON THE POLISH ECONOMY IN 2020. CRISIS OR ASUMPT FOR DEVELOPMENT?

Summary:
The purpose of this chapter is to analyse of selected sizes of the Polish economy in the pandemic year 2020 and the preceding years with an attempt to forecast for future years.

Keywords:
economic crisis, recession, Reconstruction Plan for Europe

Wstęp

Pierwszy przypadek koronawirusa zdiagnozowano w Polsce 4 marca 2020 r, a w kolejnych dniach podejmowane były działania mające na celu ochronę życia społecznego.

Od 14 marca obowiązywał w Polsce stan zagrożenia epidemicznego, od 15 marca wprowadzono na polskich granicach kordon sanitarny, a od 20 marca obowiązywał stan epidemii.

Od marca wprowadzano kolejne ograniczenia, w tym także praw i wolności obywatelskich m.in. rektorzy odwoływali zajęcia dydaktyczne dla studentów, odwoływane zostały imprezy masowe, zamykano szkoły (publiczne i niepubliczne), przedszkola, żłobki, zamknięte zostały granice Polski dla ruchu lotniczego i kolejowego, wprowadzono obowiązkową kwarantannę dla osób przekraczających granicę drogą lądową, wprowadzono zakaz zgromadzeń publicznych powyżej 50 osób, w tym zgromadzeń państwowych i religijnych, zakazane zostały zgromadzenia powyżej 2 osób, wprowadzono ograniczenia dotyczące przemieszczania się środkami publicznego transportu zbiorowego i pieszo, oraz zakazano uczestnictwa w uroczystościach religijnych powyżej 5 osób, zamknięto parki, bulwary i plaże.

Wprowadzono także ograniczenia w prowadzeniu działalności gospodarczej m.in. zawieszono działalność kin, teatrów, oper, basenów, klubów fitness, parków zabaw i rozrywki, saun i solariów, salonów fryzjerskich, kosmetycznych i tatuaży, a także zakazano lub ograniczono organizowanie targów, kongresów, wydarzeń kulturalnych i sportowych, ograniczono lub zakazano działania placówek handlowych, hoteli, restauracji i placówek zbiorowego żywienia.

Wprowadzone zakazy i ograniczenia miały wpływ na wyniki przedsiębiorstw i wyniki gospodarki narodowej.

Analiza wybranych parametrów gospodarczych

Celem sformułowania ocen poddane zostaną analizie następujące obszary gospodarki:

- zatrudnienie i stopa bezrobocia,
- wynagrodzenia, emerytury i renty,
- przemysł i budownictwo,
- eksport i PKB.

Źródłem danych do analizy są dane GUS[3].

1. Zatrudnienie i stopa bezrobocia

Liczba zatrudnionych w sektorze przedsiębiorstw od kilku lat rośnie. W szczególności od grudnia 2015 r. (5 626 tys.) do grudnia 2019 r. (6 396 tys.) liczba zatrudnionych w sektorze przedsiębiorstw wzrosła o 770 tys. osób, a liczba pracujących ogółem wzrosła w tym okresie od stanu 8 712 tys. osób w grudniu 2015 r. do 9 689 tys. osób w grudniu 2019 czyli o 977 tys. osób. W dwóch pierwszych miesiącach 2020 r. widoczny był dalszy wzrost zatrudnienia, w szczególności w sektorze przedsiębiorstw nastąpił wzrost o kolejne 50 tys. osób (6 296 tys. osób – grudzień 2019 r., 6 446 tys. osób – luty 2020 r.). W całym okresie od końca 2015 r. do wprowadzenia pierwszych ograniczeń w marcu 2020 r. zatrudnienie ogółem wzrosło o około 1 mln osób, w tym w sektorze przedsiębiorstw o ponad 800 tys. osób.

[3] GUS, *Biuletyn Statystyczny Nr 2/2021*, https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/inne-opracowania/informacje-o-sytuacji-spoleczno-gospodarczej/biuletyn-statystyczny-nr-22021,4,109.html, dostęp 24.05.2021 r.

Wprowadzenie ograniczeń skutkowało gwałtowną redukcją zatrudnienia, szczególnie w sektorze przedsiębiorstw, które w maju 2020 r. osiągnęło stan 6.174 tys. osób (w okresie 3 miesięcy nastąpiła redukcja zatrudnienia o 272 tys. osób). W kolejnych miesiącach następowała jednak poprawa stanu zatrudnienia, który w grudniu 2020 r. osiągnął stan 6 329 tys. osób (w skali roku ubyło zaledwie 67 tys. pracowników, tj. 1% zatrudnionych w sektorze przedsiębiorstw).

Stopa bezrobocia rejestrowanego w dwóch poprzedzających latach tj. 2018 i 2019 miała tendencję zniżkową. W szczególności od poziomu 6,8% w styczniu 2018 r. do 5,8% w grudniu tegoż roku, oraz od poziomu 6,1% w styczniu 2019 r. do poziomu 5,2% w grudniu tegoż roku. W lutym 2020 r. tj. ostatnim miesiącu przed wprowadzeniem pandemicznych ograniczeń stopa bezrobocia rejestrowanego wynosiła 5,5%. W kolejnych miesiącach stopa bezrobocia rośnie, żeby ostatecznie w czerwcu 2020 r. osiągnąć poziom 6,1%. Zestawiając powyższe ograniczenia pandemiczne miały wpływ na podniesienie stopy bezrobocia o 0,6%. W grudniu 2020 r. nastąpił kolejny wzrost bezrobocia rejestrowanego o 0,1%.

Reasumując, na rynku pracy nie wystąpiły zjawiska negatywne wzrostu bezrobocia w stopniu znaczącym. W pandemicznym roku 2020 mamy bardziej do czynienia z zatrzymaniem wzrostu zatrudnienia niż z redukcją bezrobocia mogącą poprzedzać kryzys gospodarczy (wykres 1).

2. Wynagrodzenia, emerytury i renty

Realne przeciętne miesięczne wynagrodzenia brutto w sektorze przedsiębiorstw rosną nieprzerwanie od 2012 r. W pandemicznym roku 2020 po początkowych wzrostach osiągają roczne minimum w miesiącu maju, a następnie ponownie wzrastają. Średnie wynagrodzenie przeciętne brutto w roku 2020 było o 1,9% wyższe niż w roku poprzedzającym licząc do roku bazowego 2015.

Realne przeciętne miesięczne emerytury i renty brutto z pozarolniczego systemu ubezpieczeń społecznych rosły nieprzerwanie od 2010 r. Średnia przeciętna emerytura i renta była w roku 2020 była wyższa niż w obu latach poprzednich, odpowiednio niż o 4,7% w stosunku do roku 2018 i o 1,4% w stosunku do roku 2019 licząc do roku bazowego 2015.

Realne przeciętne miesięczne emerytury i renty brutto rolników indywidualnych, podobnie jak realne przeciętne miesięczne wynagrodzenia brutto w sektorze przedsiębiorstw, rosły nieprzerwanie przez okres poprzedzającej dekady. Także w pandemicznym roku 2020 nastąpił kolejny wzrost. Średnia przeciętna miesięczna emerytura i renta brutto rolników indywidualnych była w roku 2020 znacząco wyższa niż w obu latach poprzednich, odpowiednio o 6,3% w stosunku do roku 2018 i o 2,8% w stosunku do roku 2019 licząc do roku bazowego.

Reasumując, wynagrodzenia oraz emerytury i renty w pandemicznym roku 2020 wzrastały w sposób porównywalny jak w latach poprzedzających.

3. Przemysł i budownictwo

Produkcja sprzedana przemysłu rośnie systematycznie co najmniej od dekady. W roku 2020 następuje jej załamanie, w miesiącu kwietniu osiągnięte zostaje roczne minimum, a w następnych miesiącach następuje stopniowa odbudowa. Produkcja sprzedana przemysłu była w roku 2020 nieco niższa niż w roku poprzedzającym 2019 (2,4%) i wyższa niż w roku 2019 (o 2,6%) licząc do roku bazowego.

Liczba mieszkań oddanych do użytkowania od roku 2014 stopniowo wzrasta. W roku 2020 liczba mieszkań oddanych do użytkowania osiąga minimum w miesiącu marcu (14 358 mieszkań), a następnie w miesiącu lipcu osiąga roczne maksimum (23 806 mieszkań). Średnia liczba oddawanych mieszkań miesięcznie kształtowała się w latach 2018-2020 następująco: 2018 – 15 422, 2019 – 17 285, 2020 – 18 450. Zatem w pandemicznym roku 2020 mamy do czynienia z kolejnym wzrostem liczby oddawanych mieszkań w stosunku do lat poprzednich, do roku 2018 o 19,6%, a do roku 2019 o 6,7%.

4. Eksport i PKB

Polski eksport od roku 2009 nieprzerwanie dynamicznie rośnie. W roku 2020 eksport osiąga wartość minimalną zaraz po wprowadzeniu ograniczeń, w miesiącu kwietniu (64 316 mln zł), a następnie osiąga maksimum w miesiącu październiku (105 736 mln zł). Ostatecznie wartość eksportu w roku 2020 była wyższa niż w latach poprzedzających, odpowiednio w stosunku do roku 2018 o 10,6%, w stosunku do roku 2019 o 2,8%.

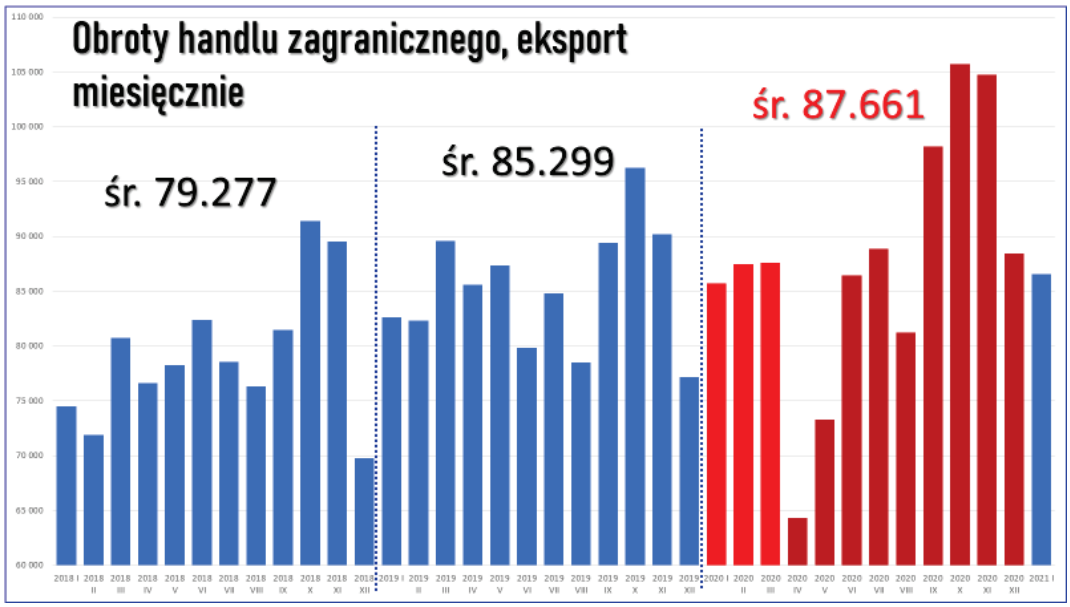

Wykres 1. Obroty handlu zagranicznego, eksport miesięcznie

Źródło: GUS, Biuletyn Statystyczny Nr 2/2021.

Saldo handlu zagranicznego w roku 2020 było dodatnie i wyniosło +53 655,7 mln zł. Było znacząco wyższe niż w roku poprzedzającym 2019 +5 112,4 mln zł, a także znacząco wyższe niż w roku 2018 –19 506,6 mln zł.

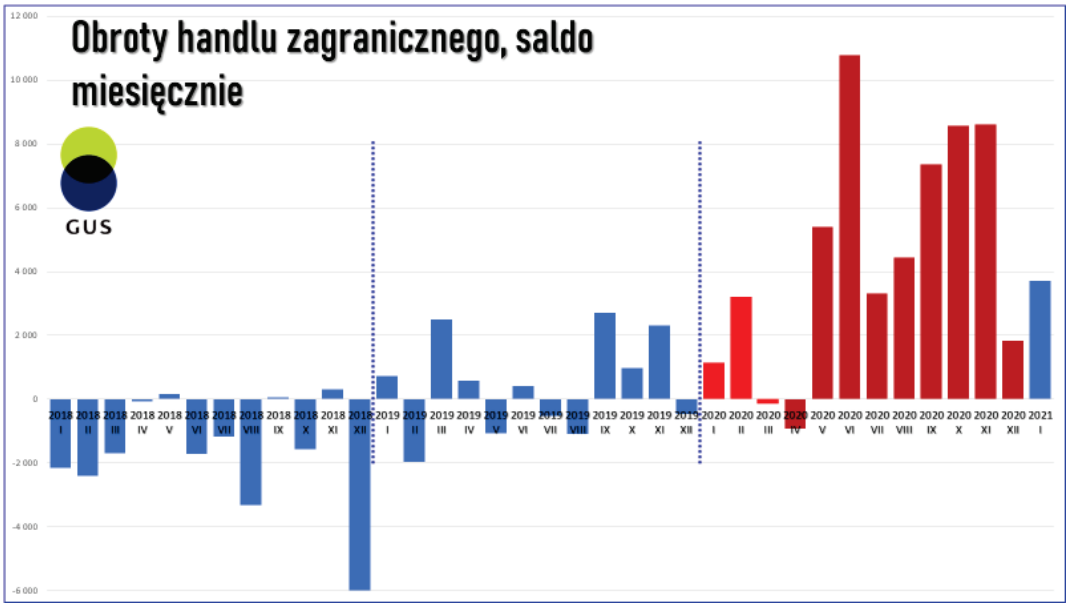

Wykres 2. Obroty handlu zagranicznego, saldo miesięcznie

Źródło: GUS, Biuletyn Statystyczny Nr 2/2021.

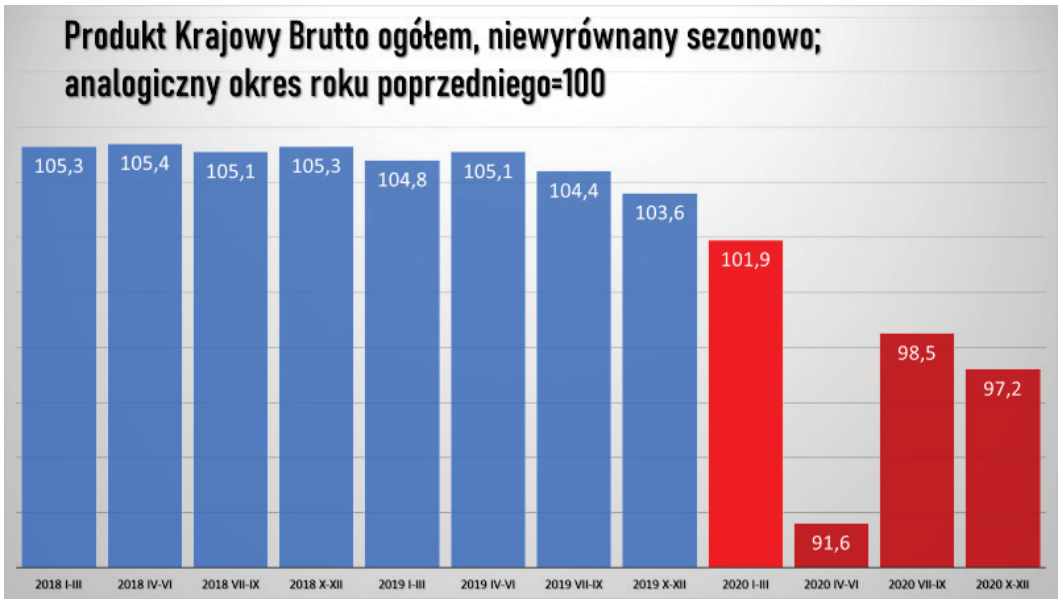

Wykres 3. Produkt krajowy Brutto, ogółem, niewyrównany sezonowo, analogiczny okres roku poprzedniego = 100

Źródło: GUS, Biuletyn Statystyczny Nr 2/2021.

Produkt Krajowy Brutto jest najważniejszą miarą kondycji gospodarki. Dynamika wzrostu polskiego PKB stale utrzymywała się w czołówce gospodarek europejskich. W roku 2020 jedynie w I-szym kwartale odnotowano wzrost PKB w stosunku do analogicznego okresu roku poprzedniego.

Całoroczna dynamika polskiego PKB jest ujemna i wynosi –2,7% w stosunku do roku ubiegłego. Jednakże w zestawieniu z gospodarkami państw UE polska gospodarka ma wyniki zdecydowanie powyżej średniej EU-27 strefy euro-19.

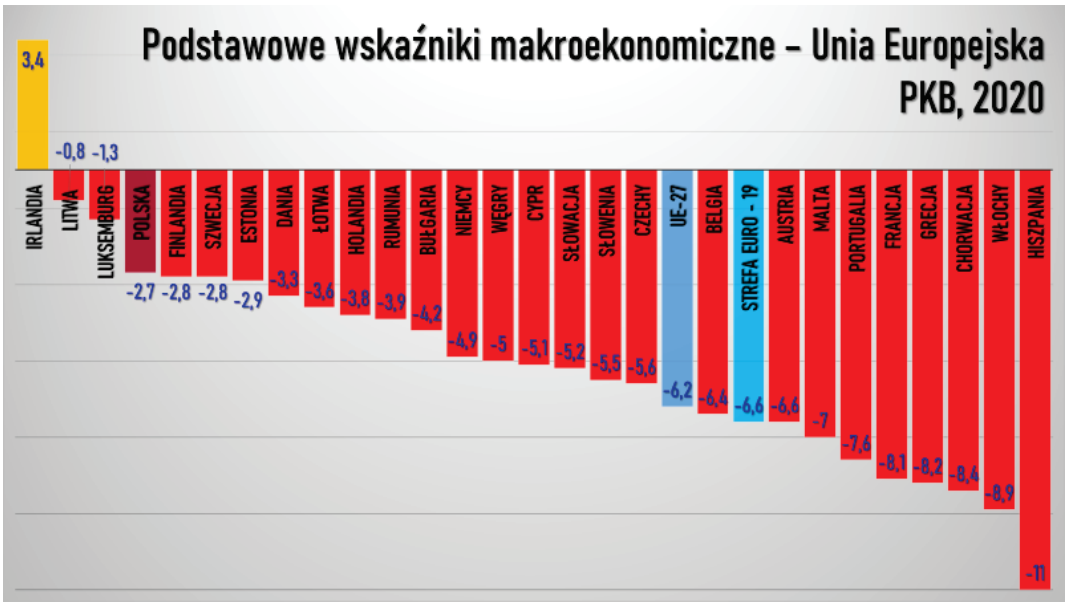

Wykres 4. Podstawowe wskaźniki makroekonomiczne – Unia Europejska PKB, 2020

Źródło: GUS, Biuletyn Statystyczny Nr 2/2021.

Czy mamy do czynienia z kryzysem gospodarczym spowodowanym pandemią?

Z całą pewnością możemy mówić o spowolnieniu gospodarczym w roku 2020. Ale czy to spowolnienie gospodarcze oznacza już recesję? W tym klasycznym znaczeniu zaproponowanym przez Shiskina recesja jest definiowana jako „spadek sezonowego i kalendarzowego realnego produktu krajowego brutto (PKB) w co najmniej dwóch kolejnych kwartałach”[4]. Krytycy takiego definiowania recesji podnoszą, że tempo zmian PKB wyrównanego sezonowo i kalendarzowo podlega nieregularnym wahaniom z powodu kolejnych korekt danych, przez co wartości dodatnie zmian mogą przechodzić w ujemne i odwrotnie. Definicja Shiskina staje się przez to nieostra, tymczasowa, uznaniowa itp.

[4] L. Achuthan, A. Banerji, (2008), *The Risk of RedefiningRecession*, CNNMoney.com, May 6.

Oceny gospodarki zwyczajowo dokonuje się głównie przez pryzmat PKB, w szczególności w literaturze przywoływane są tzw. trzy kluczowe wymiary recesji, zwane 'trzema D': czas trwania, głębokość i dyfuzja (‘three Ds’: duration, depth and diffusion”)[5].

O ile w przypadku gospodarek narodowych porównywanie tych ‘trzech kluczowych wymiarów’ może mieć uzasadnienie to dla gospodarek regionalnych czy gospodarki światowej, które z zasady notują wzrost taka analiza jest mało przydatna. Dlatego nie ma ogólnie przyjętych zasad definicji regionalnej czy światowej recesji. MFW i Narodowe Biuro Badań Gospodarczych (NBER) w USA w identyfikowaniu recesji skupiają się na kilku miesięcznych wybranych wskaźnikach, na przykład światowej produkcji przemysłowej lub światowego handlu[6]. MFW definiuje globalną recesję jako roczny próg światowego wzrostu PKB: +3%[7]; w tym znaczeniu, oczywiście, mieliśmy w roku 2020 w całej UE recesję, także w Polsce.

Największe gospodarki zachodniego świata tj. USA i UE przeciwdziałają gospodarczym skutkom pandemii przez aktywną politykę państwa (USA) i struktur ponadnarodowych (UE). Programy gospodarcze mają na celu spowodowanie wzrostu konsumpcji z jednoczesnym wzrostem zatrudnienia. W szczególności w Unii Europejskiej uruchomiony został tzw. Plan odbudowy dla Europy[8], który zawiera największy w historii pakiet środków na rzecz ożywienia gospodarki. Łączny pakiet ‘pomocowy’ wynosi 2,018 bln euro w cenach bieżących[9]. Przydział środków następuje w dwóch równoległych strumieniach tj. Wieloletnie ramy finansowe na lata 2021–2027 w wysokości 1 210,9 mld EUR oraz NextGenerationEU w wysokości 806,9 mld EUR[10]. Największa część tych środków przeznaczona będzie na ‘spójność, odporność i wartości’ tj. w WFR – 426,7 mld EUR, a w *NextGenerationEU* – 776,5 mld EUR, łącznie 1 203,2 mld EUR co stanowi 60% całości środków. Konsekwencją przeznaczenia tak dużych kwot na cele spójności może być powstanie jednolitego organizmu politycznego UE albo co najmniej spójnego, wyspecjalizowanego rynku UE.

Gospodarka Polski będzie jednym z najważniejszych beneficjentów środków europejskich. W szczególności w ramach polityki spójności w WRF 2021–2027 w cenach bieżących otrzymamy 75,034 mld EUR na ogólną sumę 372,573 mld EUR tj. ponad 20% dostępnych środków[11], oraz w ramach NextGenerationEU na rzecz Odbudowy i Zwiększania Odporności 23,9 mld EUR na ogólną sumę 338 mld EUR tj. ponad 7% dostępnych środków[12].

W WRF 2021–2027 w ramach polityki spójności gospodarka polska będzie zdecydowanie największym beneficjentem. Znajdujące się na drugim miejscu Włochy otrzymają zaledwie 42,035 mld EUR.

---

5 E.R. Fiedler, (1990), *The Future Lies Ahead,* in: Klein, P. A. (ed.), *Analyzing Modern Business Cycles*, Essays Honoring Geoffrey H.Moore, Armonk, NY: M. E. Sharpe.

6 *International Monetary Fund* (2002), World Economic Outlook, April, 10-12.

7 *International Monetary Fund* (2008), World Economic Outlook, October, 43.

8 https://ec.europa.eu/info/strategy/recovery-plan-europe_en

9 1,8 bln EUR w cenach z 2018 r., dostęp 04.08.2021 r.

10 Kwoty w mld EUR, w cenach bieżących, dostęp 04.08.2021 r.

11 https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/about_the_european_commission/eu_budget/1_table_breakdown_of_cohesion_policy_current_prices.pdf, dostęp 04.08.2021 r.

12 https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/about_the_european_commission/eu_budget/recovery_and_resilience_faci-lity_.pdf, dostęp 04.08.2021 r.

W NextGenerationEU na rzecz Odbudowy i Zwiększania Odporności mamy podobną sumę wsparcia jak Niemcy (25,6 mld EUR), choć gospodarka niemiecka jest kilkakrotnie większa od naszej i zanotowała zdecydowanie większe spadki niż nasza polska gospodarka. Większe wsparcie od nas otrzymują jedynie gospodarki Hiszpanii (69,5 mld EUR) i Włoch (68,9 mld EUR), które na pandemii ucierpiały w zdecydowanie większym stopniu oraz gospodarka Francji (39,4 mld EUR).

Podobnie wygląda sytuacja z przyznaniem środków z Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich. W ramach NextGenerationEU powinniśmy otrzymać 944,7 mln EUR na ogólną sumę 8,0705 mld EUR tj. 11,7%; Polska będzie największym beneficjentem tych środków spośród wszystkich państw UE. W ramach WRF 2021–2027 Polska powinna otrzymać 9,5321 mld EUR na ogólną sumę 87,4413 mld EUR tj. 10,9%[13]. Większymi od nas beneficjentami będą jedynie Francja (10,539 mld EUR) i Włochy (9,7481 mld EUR). Obie te gospodarki są zdecydowanie większe od polskiej, a jednak przyznane im środki są tylko w nieznacznym stopniu większe od tych przyznanych dla nas. Nawet Niemcy (7.8882 mld EUR) i Hiszpania (7,8017 mld EUR) otrzymały znaczące mniejsze środki. Z powyższego wynika, że Plan odbudowy dla Europy w zdecydowanie największym stopniu spośród unijnych gospodarek spożytkowany zostanie przez polską gospodarkę.

Podsumowanie

Reasumując, polska gospodarka stosunkowo najmniej ucierpiała na kryzysie pandemicznym roku 2020. W istotnych obszarach gospodarki (zatrudnienie i stopa bezrobocia, wynagrodzenia, emerytury i renty, przemysł i budownictwo, eksport i PKB) wyniki można uznać za co najmniej satysfakcjonujące.

Biorąc pod uwagę perspektywę otrzymania środków z Planu odbudowy dla Europy, którego Polska ma być największym beneficjentem należy prognozować znaczące wzrosty polskiej gospodarki (PKB). Ograniczenia gospodarcze spowodowane pandemią mogą być dla polskiej gospodarki asumptem do dynamicznego rozwoju i wzrostu znaczenia w rynku wewnętrznym Unii Europejskiej.

Bibliografia

Achuthan, L. and Banerji, A. (2008), The Risk of Redefining Recession, CNNMoney.com, May 6.
Fiedler, E. R. (1990), The Future Lies Ahead, in: Klein, P. A. (ed.), Analyzing Modern Business Cycles, Essays Honoring Geoffrey H. Moore, Armonk, NY: M. E. Sharpe.
GUS, Biuletyn Statystyczny Nr 2/2021.
International Monetary Fund (2002), World Economic Outlook, April.
International Monetary Fund (2008), World Economic Outlook, October.

[13] https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/about_the_european_commission/eu_budget/3_table_breakdown_of_eaf-rd_28.09.pdf, dostęp 04.08.2021 r.

Eliza Sułkiewicz
Bernadetta Tuleja-Gałka

PROBLEMY I BARIERY ZARZĄDZANIA ROZWOJEM PRZEDSIĘBIORSTWA W DOBIE PANDEMII SARS-COV-2 NA PRZYKŁADZIE BADAŃ EMPIRYCZNYCH

Streszczenie:
Recesja wywołana pandemią COVID-19 w sposób istotny odbiła się na funkcjonowaniu państw na całym świecie. Ogromny wpływ na stan gospodarki oraz finansów państwa miały decyzje dotyczące ograniczeń w funkcjonowaniu życia publicznego, wprost przekładające się na spadek obrotów i zatrudnienia w takich branżach, jak chociażby hotelarstwo i turystyka czy kultura. W niniejszym rozdziale przedstawiono analizę bieżących problemów zarządczych, z jakimi boryka się sektor małych i średnich przedsiębiorstw, a także głównych barier, jakie w dobie pandemii odczuwają podmioty sektora MŚP na przykładzie respondentów z terenu powiatu wielickiego w województwie małopolskim. Zawarto także rekomendacje zmian oczekiwanych ze strony małych i średnich przedsiębiorstw, mających na celu zmniejszenie najważniejszych barier w obszarze administracyjnym, prawnym i organizacyjnym funkcjonowania przedsiębiorstw.

Słowa kluczowe:
bariery w funkcjonowaniu przedsiębiorstw, pandemia, COVID-19, zarządzanie MŚP.

PROBLEMS AND BARRIERS OF ENTERPRISE DEVELOPMENT MANAGEMENT IN THE ERA OF SARS-COV-2 PANDEMIC ON THE EXAMPLE OF EMPIRICAL RESEARCH

Summary:
The recession caused by the COVID-19 pandemic has significantly impacted the functioning of countries around the world. The state's economy and finances have been greatly affected by decisions regarding restrictions in the functioning of public life, which have directly translated into a decline in turnover and employment in such industries as hotels and tourism or culture. This chapter presents an analysis of the current management problems faced by the SME sector, as well as the main barriers experienced by SME sector actors in the pandemic era, using the example of respondents from the Wieliczka district in the Małopolska province. Also included are recommendations for

changes expected by small and medium-sized enterprises to reduce the most important barriers in the administrative, legal and organizational areas of business operations.

Keywords:
barriers to business development, pandemic, COVID-19, SME management.

Wstęp

W marcu 2020 r. ogłoszono w Polsce stan zagrożenia epidemicznego, a następnie stan epidemii w związku z rozprzestrzenianiem się choroby zakaźnej wywołanej wirusem SARS-COV-2. Pandemia miała bezpośredni wpływ na funkcjonowanie gospodarki na skalę globalną, wstrząsnęła rynkiem finansowym i odcisnęła piętno na budżetach zarówno państw, jak i przedsiębiorstw, w tym z sektora MŚP.

Jednym z efektów dostosowania się do nowej rzeczywistości była zmiana organizacji funkcjonowania firm w aspekcie zarządzania kadrami (przede wszystkim rozpowszechnienie pracy zdalnej), cyklem produkcyjnym czy gospodarki magazynowej, a zmiany te najczęściej były wymuszone drastycznymi wahaniami popytu na produkty i usługi.

Ogromny wpływ na stan gospodarki oraz finansów państwa miały decyzje dotyczące ograniczeń w funkcjonowaniu życia publicznego, wprost przekładające się na spadek obrotów i zatrudnienia w takich branżach, jak chociażby hotelarstwo i turystyka, kultura.

Sektor MŚP odgrywa niezwykle ważną rolę w gospodarce każdego kraju. Jest on najliczniejszym oraz najszybciej rozwijającym się segmentem polskiej gospodarki. Zgodnie z *Raportem o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce* PARP z 2021 r.[14], MŚP dają miejsca pracy blisko 7 mln osób (co stanowi 67,4% pracujących w sektorze przedsiębiorstw), a także mają znaczący udział w tworzeniu PKB – w 2018 r. stanowił on 49,1% przy 23,6% udziału dużych przedsiębiorstw.

Prowadzą one swoją działalność na rynkach, które dla dużych przedsiębiorstw nie są opłacalne, co przyczynia się do poprawy funkcjonowania całej gospodarki. Z uwagi na dużą konkurencję sektor MŚP istotnie pobudza mechanizm rynkowy, jak również stymuluje innowacje.

Sektor małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce ma duży potencjał rozwojowy. Aby wesprzeć rozwój tego sektora, niezbędne jest jednak zminimalizowanie barier[15], które najbardziej ograniczają rozwój przedsiębiorczości w Polsce.

[14] Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2021, s. 6.

[15] Zob. A. Kuchciński, A. Prymas, Bariery rozwoju MSP w województwie świętokrzyskim, „Kwartalnik Naukowy Uczelni Vistula", nr 2(60), 2019, s. 7-9.

Analiza problemów w zarządzaniu i funkcjonowaniu przedsiębiorstwami w dobie pandemii

Zgodnie z wynikami badań przeprowadzanych cyklicznie przez Główny Urząd Statystyczny, publikowanych w raporcie pn. *Wpływ pandemii COVID-19 na koniunkturę gospodarczą – oceny i oczekiwania*[16], najczęściej wskazywanym przez polskich przedsiębiorców negatywnym czynnikiem pandemii w okresie od września do listopada 2021 r. był wzrost kosztów – taką odpowiedź wskazało ponad 61% respondentów w sektorze przetwórstwa przemysłowego, w tym najwyższe wskaźniki odpowiedzi zanotowano w sektorze małych (69,5%) i średnich (68%) przedsiębiorstw.

Kolejnym najwyższym wskazaniem było zakłócenie w łańcuchu dostaw (54,7% odpowiedzi, w tym małe przedsiębiorstwa 46,4%, średnie 50,1%) oraz brak pracowników ze względu na kwarantannę, chorobę lub urlopy opiekuńcze (32,8% odpowiedzi, w tym małe przedsiębiorstwa 24,3%, średnie 38,4%). W porównaniu z sytuacją we wrześniu analizowanego roku (kiedy po raz ostatni zadawane było pytanie o negatywne czynniki pandemii w okresie czerwiec-sierpień 2021 r.), najbardziej znaczący wzrost odsetka podmiotów wskazujących na problem związany z kosztami wystąpił wśród jednostek handlu detalicznego z branży tekstylia, odzież, obuwie (wzrost o 27 punktów procentowych), w sekcji obsługa rynku nieruchomości (wzrost o 23,9 p.p.) oraz w przedsiębiorstwach zajmujących się produkcją wyrobów z gumy i tworzyw sztucznych (wzrost o 20,5 p.p.).

Jednym z kluczowych aspektów zarządzania przedsiębiorstwem jest zapewnienie płynności finansowej. Jak wskazują wyniki badań przeprowadzonych w miesiącach wrzesień-październik 2020 r. na zlecenie Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości, zawartych w drugiej edycji *Raportu Business Pulse Survey*[17], 29% firm biorących udział w badaniu było w kleszczach spadającej sprzedaży i rosnących kosztów. 52% przedsiębiorstw doświadczyło spadku sprzedaży w ciągu ostatnich 30 dni przed badaniem względem analogicznego okresu w 2019 r. (w pierwszej edycji badania, przeprowadzonej na przełomie maja i czerwca 2020 r., wskaźnik wyniósł 69%).

Od czasu wybuchu pandemii COVID-19 (luty 2020), jedna na siedem firm z sektora MŚP posiadających pożyczki lub kredyty musiała dokonać korekt warunków i/lub harmonogramu spłaty pożyczki lub kredytu. Respondenci za najczęstszą barierę dostępu do źródeł finansowania firmy podają ryzyko spłaty z powodu niepewności rynkowej.

Jednym z działań zarządczych podejmowanych przez przedsiębiorstwa w dobie kryzysu jest ograniczenie planowanych inwestycji. Jak podaje Comarch na podstawie badań własnych realizowanych w Polsce na przełomie 2020 i 2021 r., aż 59% ankietowanych przedsiębiorstw zadeklarowała, że ich plany inwestycyjne na lata 2020-2022 zostały zmienione, w tym u 36% podmiotów wszystkie niezbędne inwestycje zostały anulowane lub termin ich realizacji został

[16] Wpływ pandemii COVID-19 na koniunkturę gospodarczą – oceny i oczekiwania (dane szczegółowe oraz szeregi czasowe). Aneks do publikacji (grudzień 2021), Główny Urząd Statystyczny, www.stat.gov.pl, dostęp 07.01.2022 r.

[17] Pomiar pulsu przedsiębiorstw – druga edycja. Badanie COVID-19 Business Pulse Survey (COV-BPS) – Polska, World Bank Group, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, grudzień 2020, s. 9-13.

zmieniony. Jako najczęstszy rodzaj inwestycji poddanych ograniczeniom wskazano plany rozwojowe (np. ekspansja na nowe rynki, budowa lub wynajem powierzchni biurowych, zakup sprzętu), które zanotowały 36% odpowiedzi[18].

Bariery rozwoju MŚP na przykładzie powiatu wielickiego w świetle badań empirycznych

Celem podjętych badań była identyfikacja barier, które ograniczają rozwój polskiej przedsiębiorczości przy uwzględnieniu kryterium wielkości podmiotów gospodarczych, a także możliwości ich przezwyciężania w ramach polityki prowadzonej przez państwo.

Badania zrealizowano metodą sondażu diagnostycznego wśród 50 przedsiębiorstw sektora MŚP działających na terenie powiatu wielickiego w województwie małopolskim.

Spośród firm, które odpowiedziały na ankietę, najwięcej jest tych prowadzących działalność usługową – 20 podmiotów (40%). Są to przede wszystkim mikroprzedsiębiorstwa – aż 17 firm, a także przedsiębiorstwa małe – 3 firmy. Wśród podmiotów prowadzących działalność usługową nie znalazło się żadne przedsiębiorstwo średnie.

Kolejną grupą są podmioty prowadzące działalność handlową, których jest 14 (28%). Wśród nich jest 7 mikroprzedsiębiorstw (50%) oraz 7 przedsiębiorstw małych (50%). Działalność produkcyjną prowadzi 10 firm (20%). Są to w większości przedsiębiorstwa średnie (7 podmiotów – 70%), jak również przedsiębiorstwa małe – 3 podmioty (30%).

Wśród respondentów sześć na pięćdziesiąt firm zajmuje się działalnością budowlaną. Jest to najmniejsza z grup stanowiąca jedynie 12% ogółu ankietowanych. Cztery na sześć podmiotów prowadzących działalność budowlaną to jednostki mikro, zatrudniające do 9 pracowników. Pozostałe dwa podmioty biorące udział w badaniu należą do grypy przedsiębiorstw małych.

[18] Wpływ COVID-19 na małe firmy: wyniki ankiety Comarch, www.comarch.pl, dostęp 07.01.2022 r.

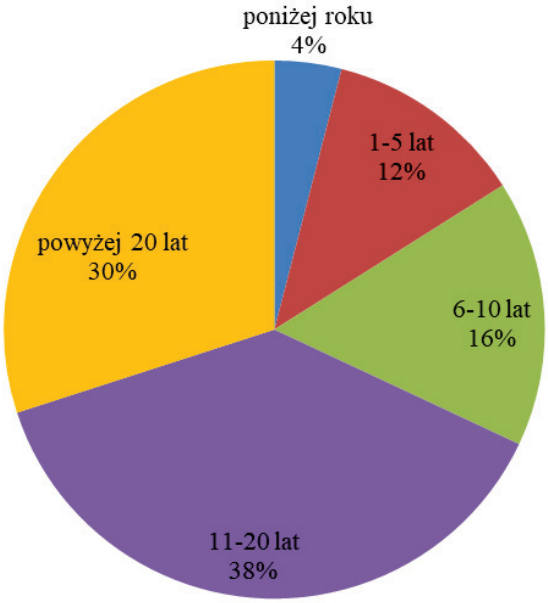

Wykres 1. Okres funkcjonowania podmiotu na rynku
Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Najwięcej, bo aż dziewiętnaście spośród pięćdziesięciu ankietowanych przedsiębiorstw, funkcjonuje na rynku od 11 do 20 lat. Niemalże połowa z nich to firmy, których właściciele mają od 41 do 50 lat. Po około 26% przedsiębiorstw z takim stażem na rynku jest kierowana przez osoby w wieku 31-40 lat oraz 51-60 lat. Zdecydowaną większość, bo aż 84% w gronie tych przedsiębiorców stanowili mężczyźni. Na drugim miejscu znalazły się przedsiębiorstwa, które najdłużej działają na rynku, bo już ponad 20 lat. Te podmioty stanowiły 30% ogółu ankietowanych. Ponad 50% z nich to osoby doświadczone w wieku od 51 do 60 lat. Niedużo ponad 26% przedsiębiorstw, które były aktywne przez ponad 20 ostatnich lat jest zarządzane przez osoby w przedziale 41-50 lat. Co piąty właściciel z kolei ukończył już 60 rok życia. W gronie osób zarządzających przedsiębiorstwami znalazły się 3 kobiety oraz 12 mężczyzn.

Pośród firm działających na rynku w przedziale 6-10 lat znalazło się 8 podmiotów, których właścicielami są głównie osoby w przedziale wiekowym 31-40 lat (5 osób – 62,5%), a także w przedziałach 41-50 lat (2 osoby – 25%) oraz 51-60 lat (1 osoba – 12,5%). Wśród właścicieli tych przedsiębiorstw znalazły się 4 kobiety oraz 4 mężczyzn.

Podmiotów prowadzących swoją działalność w granicach 1-5 lat jest 6 (12%). Szefami tych firm są osoby w wieku 21-30 lat (50%) oraz 31-40 lat (50%). W gronie osób zarządzających tymi podmiotami są 3 kobiety oraz 3 mężczyzn.

Wśród ankietowanych najmniej jest przedsiębiorstw, których okres funkcjonowania na rynku nie przekroczył jednego roku – 2 przedsiębiorstwa (4%). Ich właścicielami są osoby młode w wieku 21-30 lat.

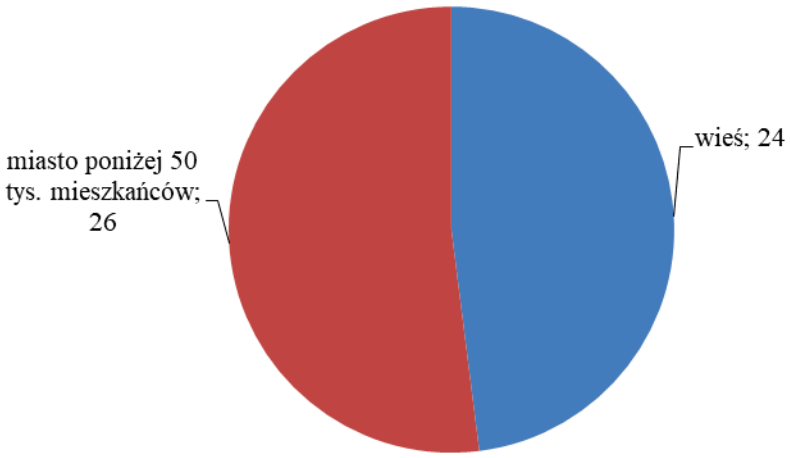

Wykres 2. Miejsce prowadzenia działalności gospodarczej
Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

W gronie ankietowanych nieco ponad połowa przedsiębiorstw prowadzi swoją działalność na terenie miast, których liczba mieszkańców nie przekracza 50 tys. (52%). Pozostała część podmiotów (48%) działa na terenach wiejskich. Żadne przedsiębiorstwo nie prowadzi działalności w miastach powyżej 50 tys. mieszkańców. Ma to duży związek z obszarem, na którym przeprowadzana została ankieta, gdyż w powiecie wielickim są tylko dwa miasta: Wieliczka oraz Niepołomice, w których liczba mieszkańców wynosi odpowiednio niecałe 24 tys. oraz 13,5 tys.

Wśród firm, które odpowiedziały na ankietę, najwięcej, bo 16 podmiotów (32%), świadczy swoje usługi na terenie całej Polski. Są to w dużej mierze przedsiębiorstwa, które prowadzą działalność produkcyjną (37,5%) oraz usługową (około 31,3%). Niewiele mniej, bo 14 przedsiębiorstw prowadzi działalność regionalną, z których najwięcej, bo 6 podmiotów (niecałe 43%) zajmuje się handlem. Działalność lokalną, na terenach gmin prowadzi 8 firm, z czego zdecydowana większość (87,5%) zajmuje się działalnością usługową. Najmniej liczną grupą są podmioty prowadzące działalność na terenie powiatu (6 firm), z czego około 67% prowadzi działalność usługową, a także podmioty działające na arenie międzynarodowej (6 firm), z których 50% zajmuje się produkcją, a druga połowa handlem. Zasięg prowadzonej działalności w dużej mierze zależy od możliwości rozwojowych przedsiębiorstw oraz od barier, które mogą je ograniczać.

Wykres 3. Bariery ograniczające prowadzenie działalności gospodarczej w obecnej lokalizacji

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Na pytanie „Jakie bariery dla prowadzenia działalności gospodarczej dostrzega Pan/Pani w obecnej lokalizacji?" każdy z uczestników badania mógł wskazać trzy odpowiedzi. Najwięcej, bo aż 82% ankietowanych, uznało, że barierą mogącą w znacznym stopniu ograniczyć rozwój ich przedsiębiorstw w obecnej lokalizacji jest brak wsparcia finansowego ze strony samorządu terytorialnego. Na kolejnych miejscach znalazły się wysokie opłaty lokalne (66%) oraz trudności w załatwianiu spraw w urzędach miejskich (36%).

Spośród odpowiedzi umieszczonych w ankiecie najmniej badanych wskazało niewystarczającą infrastrukturę (24%).

Na pytanie „Z jakimi barierami spotkał(a) się Pan/Pani w pierwszym etapie prowadzenia działalności?" przedsiębiorcy mogli udzielić po dwie odpowiedzi. Najwięcej osób wskazało, że na początku swojej działalności na rynku mieli bardzo ograniczony dostęp do informacji o narzędziach dostępnych na rynku, bądź też w ogóle go nie mieli (36% ankietowanych). Kolejną poważną barierą jest brak doradztwa w kwestiach zarządzania przedsiębiorstwem (34%). Natomiast barierą, którą wskazało najmniej respondentów, były problemy z rejestracją firmy (18%).

Wykres 4. Bariery z jakimi przedsiębiorcy spotykają się w pierwszym etapie prowadzenia działalności gospodarczej

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

W przeprowadzonej ankiecie respondenci mieli określić stopień w jakim poszczególna bariera administracyjna wpływa na ograniczenie rozwoju ich działalności. Co piaty badany najbardziej obawia się wymagań dotyczących liczby pozwoleń, które należy zdobyć, by móc legalnie prowadzić działalność. Oprócz pozwoleń są również liczne koncesje oraz licencje, których liczba też może w pewien sposób zahamować procesy rozwojowe.

Dla przedsiębiorców poważnym problemem jest także zbyt duże nasilenie obowiązków związanych z procesami biurokratycznymi. Wśród ankietowanych panuje też przekonanie o wciąż wysokim poziomie korupcji występującej w administracji, co istotnie może wpływać na zahamowanie rozwoju ich firm.

Dużą barierę rozwoju działalności według badanych odgrywają decyzje urzędnicze, które z reguły są bezdyskusyjne. Istotnym problemem stanowiącym przeszkodę w poprawnym rozwoju działalności jest przewlekłość postępowań sądowych. Aby móc bronić swoich praw, przedsiębiorcy czasem muszą kierować sprawy do sądów administracyjnych czy cywilnych, jednak wiąże się to z bardzo długim okresem oczekiwania na ogłoszenie wyroku. Rozprawy często są przekładane, a sprawy mogą się ciągnąć latami. Każda z tych barier według niemal jednej trzeciej respondentów w dużym stopniu może przyczynić się do ograniczenia rozwoju ich przedsiębiorstw.

Tabela 1. Bariery o charakterze administracyjnym wpływające na rozwój przedsiębiorstw

	Bardzo duży	Duży	Średni	Mały	Bardzo mały
Zbyt duża liczba pozwoleń, których wymaga prowadzenie działalności	9	14	15	9	3
Zbyt duży zakres obowiązków związanych z biurokracją	6	13	17	12	2
Decyzje podejmowane przez urzędników często w sposób nieuzasadniony i samowolny, które mają charakter niepodważalny	4	15	18	12	1
Nadal często występująca korupcja w organach administracji publicznej	6	4	17	21	2
Sposób i zasady dokonywania zamówień publicznych	1	2	14	19	14
Przewlekłość rozpraw sądowych	2	15	23	8	2
Wymagania podmiotów administracji publicznej w zakresie przekazywania deklaracji	1	7	25	10	7
Wymagania odnośnie archiwizacji dokumentów	1	3	14	23	9

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Równo połowa uczestników badania wskazała, że bariera, jaką jest wymóg składania deklaracji przed organy administracji publicznej, w średnim stopniu może oddziaływać na przebieg ich działalności. Nie jest to bariera, której obawiają się najbardziej, jednakże wciąż może przeszkadzać w prowadzeniu biznesu.

Spomiędzy uczestników badania 28% wskazało, że barierą administracyjną mającą bardzo mały wpływ na ich biznes są sposoby dokonywania zamówień publicznych. Wszelkie procedury z tym związane nie są według niemal jednej trzeciej ankietowanych czynnikiem, który mógłby im zaszkodzić i ograniczyć rozwój przedsiębiorstw.

Spośród prawnych i podatkowych barier, które oddziałują na działalność przedsiębiorstw znalazły się takie, które według badanych w bardzo dużym stopniu mogą ograniczyć ich rozwój. Niemal połowa uczestników wskazała, że taką barierą są podatki, wysokie koszty z nimi związane, ale też inne dodatkowe opłaty wynikające z prowadzenia działalności.

Drugą wskazywaną barierą była niepewność do sytuacji gospodarczej oraz polityki w zakresie przepisów (36%), natomiast trzecią – nieelastyczność przepisów (22%).

Jedną z podstawowych barier finansowych, które w bardzo dużym stopniu wpływają na działalność przedsiębiorstw, stanowią przerwy w przepływie kapitału. Aż 54% uczestników badania wskazało tą barierę jako najbardziej problematyczną. Głównym powodem tych przerw jest niepłacenie należności przez kontrahentów na czas. Niemal jedna trzecia respondentów wskazała, że istotną przeszkodą są też zbyt duże koszty kredytów, które są oferowane przez sektor bankowy. To nie zachęca przedsiębiorców do zaciągania pożyczek, a brak środków uniemożliwia wykorzystanie potencjału rozwojowego firm. Trzecią z barier najbardziej ograniczających rozwój są duże koszty utrzymania siły roboczej.

Tabela 2. Prawne i podatkowe bariery, które mogą zahamować rozwój podmiotów gospodarczych

	Bardzo duży	Duży	Średni	Mały	Bardzo mały
Przepisy oraz rozporządzenia w zakresie prawa pracy, a także reguły ich stosowania	2	4	17	20	7
Przepisy prawne, które są sztywne	11	5	11	15	8
Brak objaśnień przepisów w sposób zrozumiały i jednolity	2	9	16	13	10
Nadmierne zmiany w kwestii przepisów, a także niemożność ich prostego zrozumienia	1	6	21	15	7
Obowiązek nieustannej obserwacji zmian, jakie zachodzą w kwestii prawa, jak również trudności w przyswajaniu przepisów	0	4	16	18	12
Brak pewności odnośnie do panującej na rynku sytuacji, a także niepewność związana ze zmieniającymi się przepisami	18	7	10	9	6
Zbyt wysokie koszty związane z odprowadzaniem podatków, jak również liczne dodatkowe opłaty ponoszone przez firmę	24	8	12	6	0
Liczba kontroli związanych z odprowadzaniem podatków	2	14	11	16	7
Urzędnicy administracji publicznej nie ponoszą odpowiedzialności za błędy podatkowe, jakie zdarza się im popełnić	2	6	15	18	9

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Niewątpliwie duży wpływ na prowadzenie działalności gospodarczej według ankietowanych ma nierówny dostęp do programów pomocy. Rozbieżności wynikają z regionów, w jakich dane firmy prowadzą działalność. Możliwość skorzystania ze wsparcia w regionach słabiej rozwiniętych będzie mniejsza, gdyż liczba podejmowanych tam inicjatyw mających na celu pomoc przedsiębiorstwom nie jest zbyt wysoka. Odwrotnie jest w przypadku regionów rozwiniętych lepiej, gdzie przedsiębiorstwa mają duży dostęp do różnego rodzaju programów wsparcia.

Spośród barier społecznych respondenci wskazali, że duży i bardzo duży wpływ na rozwój przedsiębiorstw ma brak motywacji pracowników do pracy (52%). Jako barierę średnio ograniczającą rozwój wskazano brak wsparcia społecznego w otoczeniu do wykonywania własnej działalności gospodarczej (48%). Najwięcej ankietowanych odpowiedziało, że mały i bardzo mały wpływ na rozwój firm ma niechęć pracowników do podejmowania zatrudnienia w małych przedsiębiorstwach (32%).

Tabela 3. Bariery finansowe ograniczające rozwój przedsiębiorstw

	Bardzo duży	Duży	Średni	Mały	Bardzo mały
Koszty utrzymania siły roboczej są nazbyt duże	11	11	16	11	1
Banki przedstawiają niekorzystne dla przedsiębiorstw oferty	1	7	27	11	4
Koszty kredytów oferowanych przez sektor bankowy są zbyt wysokie	14	10	13	10	3
Brak odpowiedniego dostępu do źródeł, z których można pozyskać środki finansowe na rozwój działalności	6	8	14	20	2
Zabezpieczenia, których żądają od przedsiębiorstw instytucje finansowe, są zbyt duże	1	4	20	21	4
Skomplikowane procedury podczas starania się o dotacje, a także wymogi dotyczące ich rozliczania	2	7	21	18	2
Zatory w przepływie kapitału, które są skutkiem niepłacenia na czas należności przez kontrahentów	27	20	2	1	0
Niski poziom wiedzy na temat dostępnych źródeł i rodzajów pomocy oraz miejscach, w których można ją uzyskać	3	10	12	21	4
Nierówna możliwość skorzystania z pomocy wynikająca z różnych regionów prowadzenia działalności	8	23	15	4	0

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Podsumowanie

Pomimo dużego potencjału procesy inwestycyjne i rozwojowe firm sektora MŚP są nadal w znacznym stopniu ograniczone. Aby temu zapobiec, państwo oraz jednostki samorządów terytorialnych powinny w większym stopniu zwrócić uwagę na pomoc dla małych i średnich przedsiębiorstw. I nie chodzi tu tylko o pomoc finansową, ale też stworzenie różnych programów, które umożliwiłyby przedsiębiorcom pozyskanie wystarczających informacji dotyczących prowadzenia działalności gospodarczej, a także zrozumiałych interpretacji przepisów prawnych. W przeprowadzonych badaniach własnych każdy z uczestników został poproszony o wskazanie trzech działań wspomagających, jakich oczekuje od państwa oraz otoczenia biznesowego w celu pobudzenia rozwoju przedsiębiorstwa. Najwięcej ankietowanych wskazało, że oczekuje obniżenia podatków oraz opłat (66%) oraz doradztwa w kwestiach prawa, księgowości czy marketingu (64%).

Dużym ułatwieniem dla mniejszych przedsiębiorstw może być także poprawa jakości koniunktury, rozbudowanie sieci dróg i komunikacji, szczególnie w rejonach mniej rozwiniętych, aby poszerzyć ich zakres działania oraz pomóc w pozyskiwaniu szerszego grona

klientów. Rozwój sektora MŚP powinien być bardzo ważny dla władz rządowych i samorządowych, gdyż to właśnie on w dużej mierze stanowi o wzroście gospodarczym państwa. Dla małych i średnich przedsiębiorstw z kolei istotne powinno być pokonywanie barier oraz wyciąganie z nich wniosków, które mogą się przyczynić do pozytywnego rozwoju ich działalności.

Bibliografia

Kuchciński A., Prymas A., *Bariery rozwoju MSP w województwie świętokrzyskim,* „Kwartalnik Naukowy Uczelni Vistula", nr 2(60), 2019.

Pomiar pulsu przedsiębiorstw – druga edycja. Badanie COVID-19 Business Pulse Survey (COV-BPS) – Polska, World Bank Group, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, grudzień 2020.

Raport o stanie sektora małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2021.

Wpływ COVID-19 na małe firmy: wyniki ankiety Comarch, www.comarch.pl.

Wpływ pandemii COVID-19 na koniunkturę gospodarczą - oceny i oczekiwania (dane szczegółowe oraz szeregi czasowe). Aneks do publikacji (grudzień 2021), Główny Urząd Statystyczny, www.stat.gov.pl.

Joanna Sepioło
Wacław Kotliński

DZIAŁALNOŚĆ RYNKU UBEZPIECZENIOWEGO W TRAKCIE EPIDEMII COVID-19 – STUDIUM PRZYPADKU

Streszczenie:
Epidemia COVID-19 miała nie tylko negatywne efekty dla współczynników szkodowości poszczególnych produktów ubezpieczeniowych. Mimo, iż w wiele linii biznesowych uderzyła bardzo mocno, to w pewnych obszarach dało się zauważyć istotne zmniejszenie szkodowości. Wydaje się, że tak jak w sytuacji dużych zmian otoczenia, również i teraz pojawia się pewna szansa na „nowe otwarcie". Celem artykułu jest ukazanie działalności firm ubezpieczeniowych w trakcie trwania pandemii. Od szybkości, odwagi i wizji poszczególnych ubezpieczycieli zależeć będzie w dużej mierze jak odnajdą się w tym nowym świecie, jaki przyniósł nam koronawirus.

Słowa kluczowe:
epidemia, COVID-19, produkt, ubezpieczenia, analiza.

ACTIVITIES OF THE INSURANCE MARKET DURING THE COVID-19 OUTBREAK – CASE STUDY

Summary:
The COVID-19 epidemic had not only negative effects on the loss ratios of individual insurance products. Although it hit many business lines very hard, there was a significant reduction in loss ratio in some areas. It seems that, as in the case of large changes in the environment, also now there is a certain chance for a "new opening". The aim of the article is to present the activities of insurance companies during the pandemic. The speed, courage and vision of individual insurers will largely determine how they find themselves in this new world brought to us by the coronavirus.

Keywords:
epidemic, COVID-19, product, insurance, analysis

Wstęp

Pandemia uruchomiła wiele procesów, które mogą stanowić wyzwanie dla rynku ubezpieczeniowego w Polsce. Warto wspomnieć o ryzyku zwiększenia szkodowości w średnim horyzoncie w liniach biznesowych takich jak: ubezpieczenia utraty pracy lub niskiego wkładu przy kredytach hipotecznych, ubezpieczenia OC/AC, gwarancje, ubezpieczenia turystyczne czy telemedycyna. Kolejnym zagrożeniem dla sektora ubezpieczeniowego w Polsce mogą być pogarszające się warunki ekonomiczne. Spadek stóp procentowych, wzrost bezrobocia, ewentualne zmniejszenie popytu na ubezpieczenia grupowe stanowią niewątpliwie duże wyzwanie zarówno dla ubezpieczycieli życiowych jak i majątkowych.

Pełne spektrum efektów pandemii nie jest jeszcze widoczne, niemniej wspomniane powyżej zagrożenia i ich potencjalne efekty wydają się dość niepokojące. Obraz nie jest jednak jednoznacznie negatywny, ponieważ pandemia równocześnie stworzyła szanse dla całego rynku na przebudowę, której pewne obszary ubezpieczeń bardzo potrzebują. Pandemia COVID-19, związane z nią restrykcje oraz wpływ na gospodarkę są wyzwaniem dla kondycji finansowej, operacyjnej i kapitałowej firm ubezpieczeniowych. Instytucje nadzorcze i regulacyjne prowadzą i będą prowadziły analizy kondycji rynku i odporności na możliwe negatywne scenariusze rozwoju pandemii i restrykcji wprowadzanych, by jej skutki społeczne mitygować.

Charakterystyka branży ubezpieczeniowej

Ryzyko towarzyszy praktycznie wszystkim działaniom człowieka i wiąże się z każdą chwilą jego życia. Skutki ryzyka w działalności gospodarczej mogą być bowiem dotkliwie odczuwalne finansowo – i właśnie ten finansowy aspekt ryzyka był wystarczającą przesłanką pojawienia się instytucji ubezpieczeń[19]. Powstanie i rozwój ubezpieczeń są ściśle związane z niepomyślnymi zdarzeniami losowymi, które zakłócają procesy społeczno-gospodarcze kraju, zagrażają rozwojowi, działalności produkcyjnej, własności, jak też innym prawom rzeczowym, a także zdrowiu, zdolności do pracy oraz życiu człowieka[20]. Artykuł 4 pkt. 1 - Ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej z dnia 11 września 2015 r. mówi, że przez działalność ubezpieczeniową rozumie się wykonywanie czynności ubezpieczeniowych związanych z oferowaniem i udzielaniem ochrony na wypadek ryzyka wystąpienia skutków zdarzeń losowych. Działalność ubezpieczeniowa obejmuje całokształt powiązań oraz relacji pomiędzy jednostkami oferującymi ten rodzaj usług, a jednostkami zgłaszającymi zapotrzebowanie na nie zgodnie z ich możliwościami finansowymi. Głównym celem działalności ubezpieczeniowej jest przestrzenne i czasowe rozłożenie ekonomicznych skutków

[19] T. Michalski, A. Karmańska, A. Śliwiński, *Ubezpieczenia gospodarcze. Ryzyko i metodologia oceny*, Warszawa 2004, s. 1.
[20] A. Banasiński, *Ubezpieczenia gospodarcze*, Warszawa 1993, s. 13-66; Ubezpieczenia. Rynek i ryzyko, red. W. Ronka-Chmielowiec, Warszawa 2002, s. 11-19.

zdarzeń losowych. W literaturze przedmiotu spotkać można też pogląd, zgodnie z którym rynek ubezpieczeniowy jest to zespół wszystkich kupujących ochronę ubezpieczeniową i sprzedających, których wzajemne oddziaływanie kształtuje popyt i podaż oraz wywiera wpływ na wysokość ceny[21].

Rynek ubezpieczeniowy jest złożonym schematem powiązań podmiotów oraz przedziałów rynkowych , których aktualny stan wyznacza zespół czynników wewnętrznych i zewnętrznych[22].

Rynek ubezpieczeniowy, tak jak każdy rynek w ujęciu ekonomicznym, można definiować w ujęciu makroekonomicznym i mikroekonomicznym. W ujęciu makroekonomicznym rynek ubezpieczeniowy to ogół stosunków wymiennych między uczestnikami, w którym wyróżniamy stronę podmiotową, gdzie po stronie podaży są zakłady ubezpieczeń, a po stronie popytu klienci indywidualni i instytucjonalni odczuwający ryzyko związane z ochroną dóbr niematerialnych i materialnych. W ujęciu mikroekonomicznym rynek ubezpieczeniowy jest to zespół powiązań zakładu ubezpieczeń z jego klientami i potencjalnymi odbiorcami, a także z konkurentami na tym rynku. Rynek ubezpieczeniowy, tak jak każdy inny rynek, można analizować w dwóch aspektach – przedmiotowym i podmiotowym. Struktura przedmiotowa odnosi się do rodzaju ubezpieczeń oferowanych i kupowanych, wielkości sprzedaży i szkodowości poszczególnych grup ubezpieczeń. Oferta zakładów ubezpieczeń zależy z jednej strony od zakresu zezwolenia na wykonywanie działalności ubezpieczeniowej, z drugiej od potrzeb klientów, ale ibopłacalności prowadzenia poszczególnych grup i rodzajów ubezpieczeń[23].

Tabela 1. Rynek ubezpieczeniowy – struktura

Rynek	Strona podażowa	Strona popytowa
Struktura podmiotowa	– zakłady ubezpieczeń i reasekuracji, – pośrednicy (agenci, brokerzy, inni sprzedawcy ubezpieczeń).	– gospodarstwa domowe, – przedsiębiorstwa, – pozostałe podmioty
Struktura przedmiotowa	– usługi ubezpieczeniowe, – usługi dodatkowe.	– potrzeby + fundusz nabywczy, – potrzeby podstawowe, np. bezpieczeństwo, ochrona, – potrzeby dodatkowe, np. inwestycje, – potrzeby uzupełniające, np. oszczędności.

Źródło: B. Nowotarska-Romaniak*, Zachowania klientów indywidualnych w procesie zakupu usługi ubezpieczeniowe*, Warszawa 2013, s. 23.

Od roku 1990 sektor ubezpieczeń działa w oparciu o wciąż unowocześniane regulacje prawne zgodne z bieżącymi wytycznymi Unii Europejskiej. W niektórych obszarach polskie regulacje wyprzedzają europejskie standardy, dotyczy to np. stosunków cywilno-prawnych

[21] T. Sangowski, *Polski rynek ubezpieczeń – stan, kierunki rozwoju* [w:] *Ubezpieczenia w gospodarce rynkowej*, t. IV, Bydgoszcz 2002, s. 181.

[22] A. Szromnik, *Psychologiczne uwarunkowania przemian polskiego rynku ubezpieczeniowego*, cz. 1, Wiadomości Ubezpieczeniowe 1998, nr 7-8, s. 3.

[23] P.A. Samuelson, W.D. Nordhaus, *Ekonomia...*, s. 63-101.

związanych umową ubezpieczenia oraz informacji przekazywanej ubezpieczonym. Obecnie polski rynek funkcjonuje na podstawie czterech ustaw ubezpieczeniowych i kodeksu cywilnego. Polscy ubezpieczyciele aktywnie uczestniczą w procesie tworzenia prawa na szczeblu krajowym i unijnym. Zakłady ubezpieczeń funkcjonujące na regulowanym rynku są instytucjami zaufania publicznego i pełnią istotną rolę w gospodarce rynkowej współorganizując rynek ubezpieczeniowy. Ubezpieczyciele tworzą i finansują Ubezpieczeniowy Fundusz Gwarancyjny, który zabezpiecza wypłatę świadczeń w określonych sytuacjach i pełni rolę administratora systemu ubezpieczeń obowiązkowych[24].

Według Kodeksu Cywilnego ubezpieczenia można podzielić na osobowe i majątkowe, gdzie:

– Ubezpieczenia osobowe to ubezpieczenia zapewniające pokrycie potrzeb finansowych wynikłych wskutek określonych zdarzeń w życiu człowieka: choroba, kalectwo, dożycie określonego wieku lub śmierci[25] W art. 2 Ustawy o ubezpieczeniach majątkowych i osobowych jeśli chodzi o ubezpieczenia osobowe zakład ubezpieczeń chroni osoby fizyczne jeśli dojdzie do określonego zdarzenia losowego. W art. 829 Kodeksu Cywilnego ubezpiecze-nia osobowe dzieli się na ubezpieczenia na życie – śmierci osoby ubezpieczonej lub dożycia przez nią określonego wieku oraz ubezpieczenia następstw nieszczęśliwych wypadków – uszkodzenia ciała, rozstroju zdrowia lub śmierci wskutek nieszczęśliwego wypadku.
– Ubezpieczenia majątkowe to ubezpieczenia dotyczące mienia albo odpowiedzialności cywilnej według art. 821 Kodeksu Cywilnego. Zakład ubezpieczeń jest zobowiązany chronić osoby fizyczne, prawne oraz inne jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej. Mają one na celu pokrywanie strat materialnych, w wyniku szkody. Podział tych ubezpieczeń zależy od przedmiotu ubezpieczenia oraz rodzaju ryzyka, przykładem takiego ubezpieczenia może być między innymi ubezpieczenia morskie, budynków od ognia itp.

[24] *Ubezpieczenia w Polsce*, https://piu.org.pl/public/upload/ibrowser/15-29-r2.pdf
[25] *Encyklopedia popularna PWN*, 1982, s. 815.

Analiza SWOT

Tabela 2. Analiza SWOT branży ubezpieczeniowej

	POZYTYWNE	NEGATYWNE
WEWNĘTRZNE	**MOCNE STRONY**	**SŁABE STRONY**
	• dostęp do ubezpieczenia; • gwarancje prawne i ekonomiczne kompensacji szkód; • łatwość kompensacji szkód ma charakter zobowiązaniowy; • względna szybkość kompensacji; • nieograniczona podaż usług ubezpieczeniowych, • branża ubezpieczeniowa ma i będzie miała popyt na swoje usługi; • duża liczba ofert usługowych;	• duża konkurencyjność; • duża liczba ofert na rynku; • silny, państwowy konkurent na rynku; • wysoko rozwinięta branża ubezpieczeniowa; • dość negatywna opinia dotycząca firm ubezpieczeniowych;
ZEWNĘTRZNE	**SZANSE**	**ZAGROŻENIA**
	• telemedycyna; • uproszczenie szeregu procesów i procedur; • gwałtowny skok technologiczny; • wielość oferowanych usług; • dostęp do zasobów niedostępnych dla konkurencji; • rozwój branży na rynku.	• stałe utrzymywanie się niskiej świadomości ubezpieczeniowej wśród klientów; • pogarszające się warunki ekonomiczne; • zwiększona umieralność ludzi młodych; • techniczne i organizacyjne aspekty pracy zdalnej;

Źródło: Opracowanie własne.

Branża ubezpieczeniowa charakteryzuje się wysoką konkurencyjnością oraz dużym wachlarzem różnorodności usług co jest niewątpliwie zaletą tej branży dla klientów. Z drugiej natomiast strony nowi przedsiębiorcy nie mają na tym rynku łatwego „startu". Cechą charakterystyczną tej branży jest kwestia cenowa usług. Jako że usługi te mają swoją „wyczerpalność" i nie jesteśmy w stanie wymyślić nowego ubezpieczenia zgodnego z prawem i zachęcić klienta do zakupu takiego ubezpieczenia, przedsiębiorcy tak naprawdę zmuszeni są manipulować ceną swojej usługi stosując różne „haczyki" w swojej ofercie ubezpieczeniowej. Największym minusem branży usług ubezpieczeniowych zdecydowanie jest ograniczona liczba ofert ubezpieczeniowych, natomiast największy jej pozytywny aspekt to łatwość dostępu do ubezpieczeń.

Cel prowadzonych badań ankietowych

Celem prowadzonych badań ankietowych jest zbadanie rynku usług ubezpieczeniowych pod kątem ceny, sprzedaży oraz porównania tych usług przed oraz w czasie pandemii wirusa

COVID-19. Ankietowani będą odpowiadać na pytania związane z ceną usług, spadkiem lub wzrostem zainteresowania poszczególnymi ofertami ubezpieczeń. Badanie to ma za zadanie przedstawić sytuacje rynku ubezpieczeń podczas ryzyka niefinansowego.

W badaniu wzięło udział 108 osób w różnym wieku o różnej pozycji społecznej oraz finansowej. Jak wcześniej wspomniałam badanie to miało na celu przestawić sytuacje branży ubezpieczeniowej przed i podczas pandemii wirusa COVID-19.

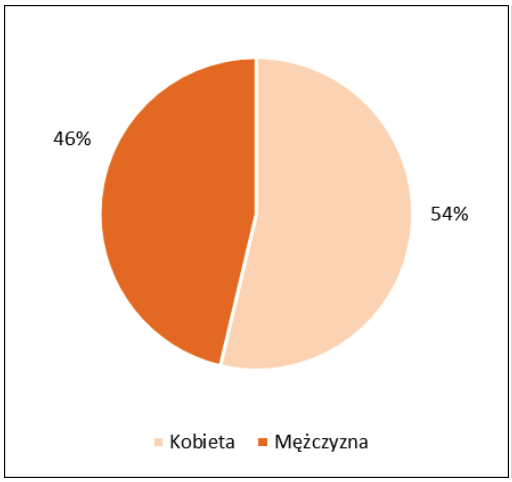

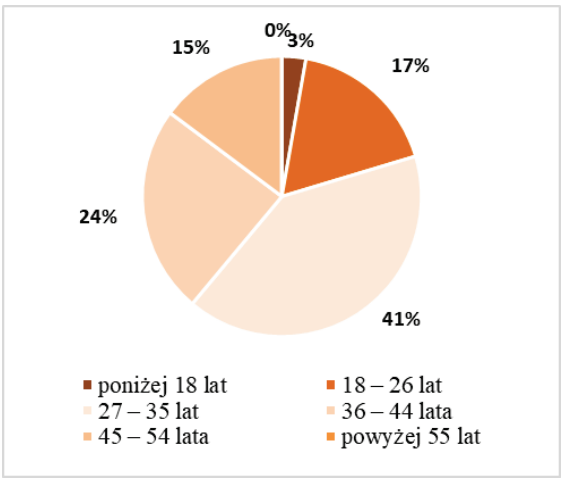

Wykres 1. Płeć respondentów **Wykres 2. Wiek respondentów**

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonej ankiety.

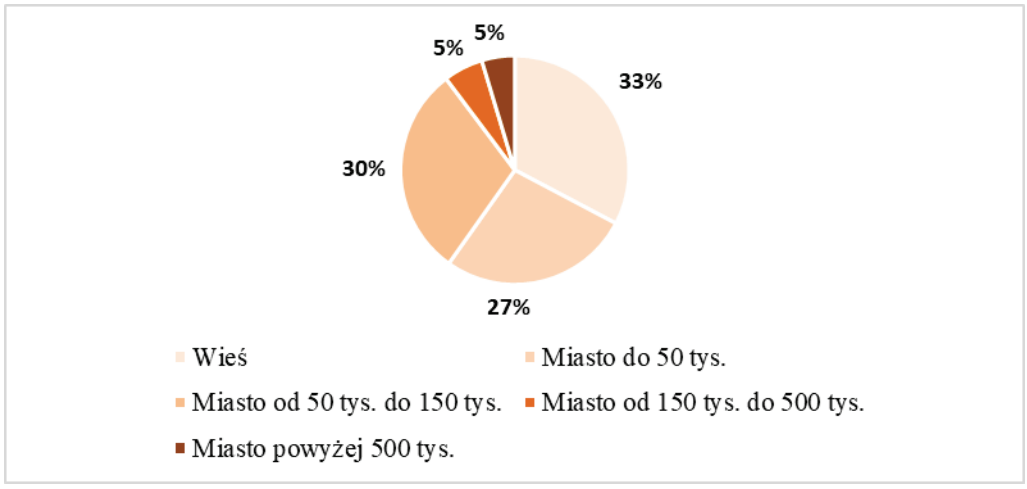

Wykres 3. Miejsce zamieszkania badanej grupy

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonej ankiety.

Powyższe wykresy przedstawiły nam, że niewielką większością badanych osób były kobiety. Wiek przebadanych respondentów w większości to osoby w wieku miedzy 27 a 35

rokiem życia. To odzwierciedla nam najbardziej przypuszczaną sytuacje, czyli fakt iż osoby w tym wieku najczęściej ubezpieczają zarówno siebie ale również wykupują ubezpieczenia materialne na przykład przy budowie domu jak i zakupie samochodu. Tylko 10% respondentów mieszka w mieście powyżej 150 tys. os. Pozostałe osoby zamieszkałe są na wsiach lub w małych miastach.

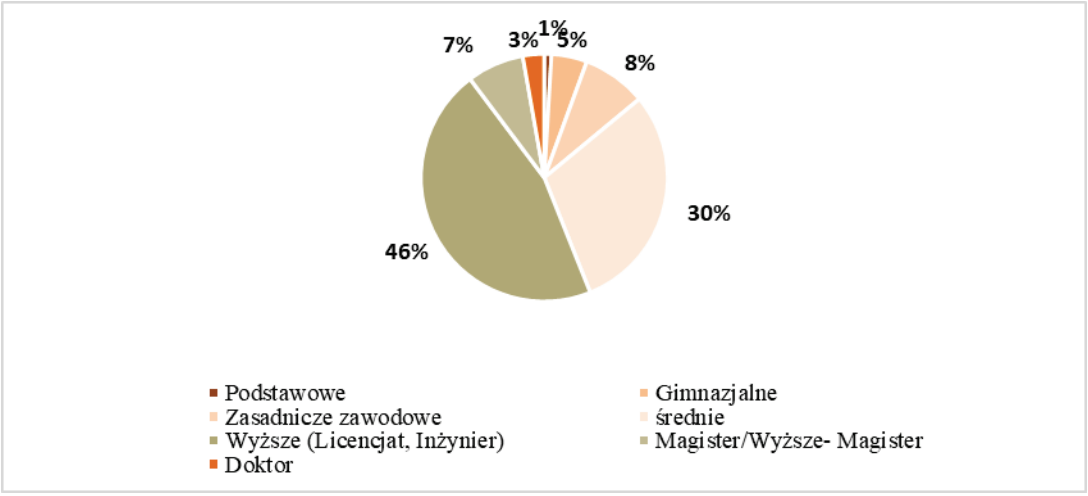

Wykres 4. Wykształcenie respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonej ankiety.

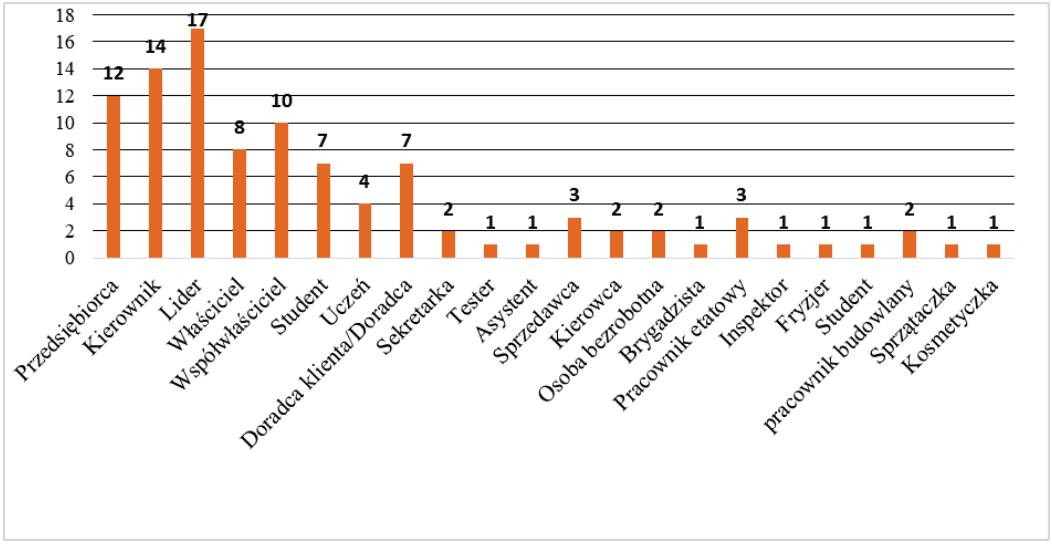

Wykres 5. Zajmowane stanowisko respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonej ankiety.

Badanie zostało przeprowadzone wśród zdecydowanej większości osób, które ukończyły przynajmniej I stopień studiów. Wykres. 4 określił nam poszczególne stanowiska badanych

respondentów, w której większość to osoby pracujące na stanowiskach kierowniczych lub tez posiadający własną działalność gospodarczą.

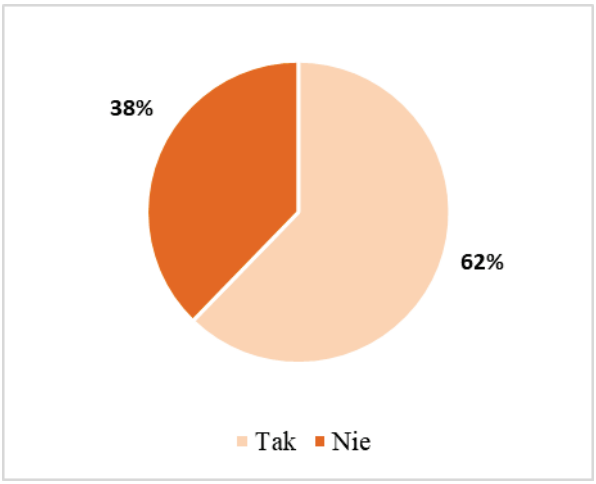

Wykres 6. Czy przed pandemią Covid-19 korzystał/korzystała Pan/Pani z usług ubezpieczeniowych na zdrowie/życie?

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonej ankiety.

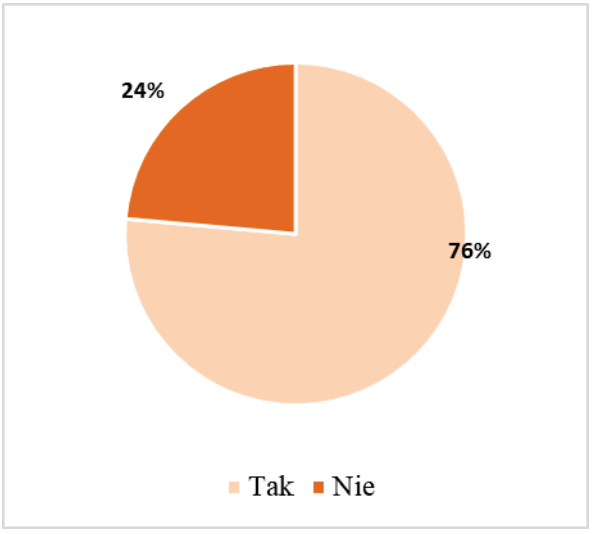

Wykres 7. Czy korzystał/ła Pan/i z dodatkowych usług ubezpieczeniowych przed pandemią?

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonej ankiety.

Respondenci zostali zapytani o kwestię korzystania z usług ubezpieczeniowych na zdrowie i życie oraz innych dodatkowych usług przed wybuchem pandemii. W jednym jak i w drugim przypadku ankietowani byli w główniej mierze jednogłośni. W przypadku korzystania z usług na zdrowie i życie 76% odpowiedziało, iż korzystało wcześniej z takich

usług. W drugim przypadku 62% ankietowanych odpowiedziało, że korzystało z jakikolwiek dodatkowych usług przed wybuchem pandemii.

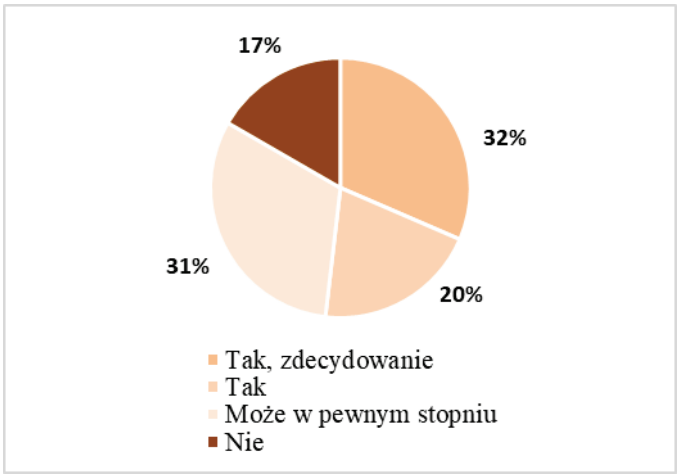

Wykres 8. Czy zauważył/ła Pan/i wzrost popytu na usługi ubezpieczeniowe po wybuchu pandemii?
Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonej ankiety.

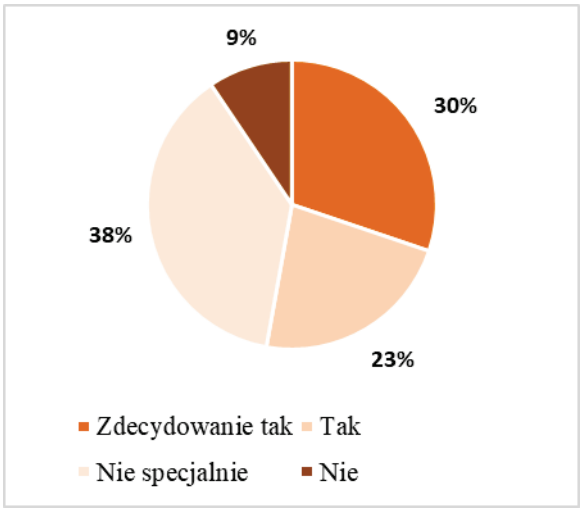

Wykres 9. Czy zauważył/zauważyła Pan/Pani wzrost cen usług ubezpieczeniowych?
Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonej ankiety.

Następnie respondenci odpowiadali na pytania związane ze wzrostem popytu oraz ceny usług ubezpieczeniowych. Odpowiedzi były bardzo zróżnicowane. Na pytanie dotyczące wzrostu popytu po wybuchu pandemii najwięcej głosów – 31% było za odpowiedzią, iż w pewnym stopniu ankietowani zauważyli wzrost popytu. Natomiast sumując odpowiedzi twierdzące możemy wywnioskować, że zaobserwowano wzrost popytu na usługi ubezpieczeniowe. W przypadku wzrostu ceny możemy zauważyć, że pomimo większości

odpowiedzi na „Tak” – w sumie 53%, to jednak jest to nieznacząca różnica. Nie ulega jednak wątpliwości, iż ankietowani zauważyli wzrost cen usług po wybuchu pandemii COVID-19.

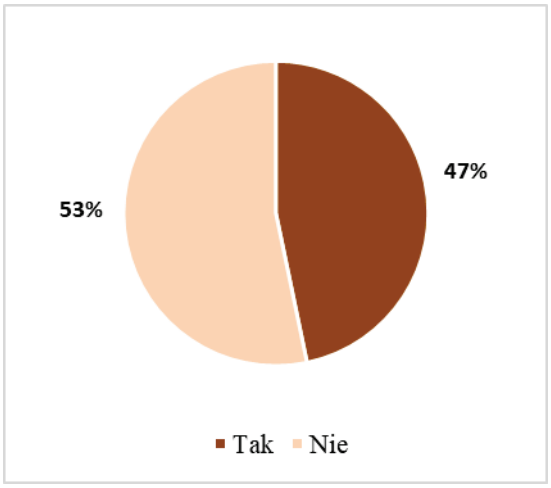

Wykres 10. Czy po wybuchu pandemii Covid-19 w ostatnich 6 miesiącach ubezpieczył/ubezpieczyła się Pan/Pani na wypadek pogorszenia zdrowia/śmierci?

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonej ankiety.

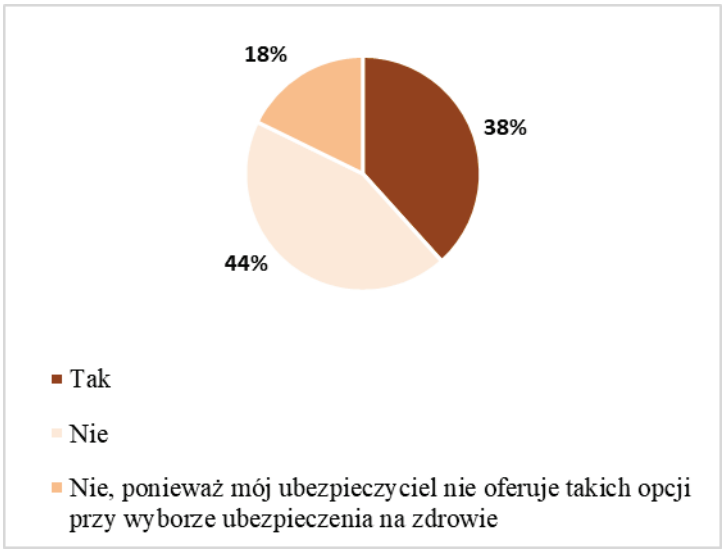

Wykres 11. Czy po wybuchu pandemii skorzystał/skorzystała Pan/Pani z dodatkowych ofert ubezpieczeń np. na wypadek pobytu w szpitalu z powodu zakażenia wirusem COVID-19?

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonej ankiety

W kolejnym etapie respondenci zostali zapytani o ubezpieczenia w czasie pandemii. Aż 53% zgodnie odpowiedziało, że przez ostatnie 6 miesięcy nie zdecydowało się i nie wykupiło ubezpieczenia na wypadek pogorszenia się stanu zdrowia.

Ankietowani zapytani o to, czy skorzystało z dodatkowych ofert ubezpieczeń np. na wypadek pobytu w szpitalu z powodu zakażenia wirusem Covid-19, w 44% odpowiedziało, iż nie skorzystało z takiej możliwości, 38% opowiedziało, że owszem skorzystało, natomiast aż 18% odpowiedziało, że nie skorzystało, ponieważ ich zakład ubezpieczeń nie oferuje takiego ubezpieczenia. Być może osoby te byłyby chętne na wykupienie takiej usługi.

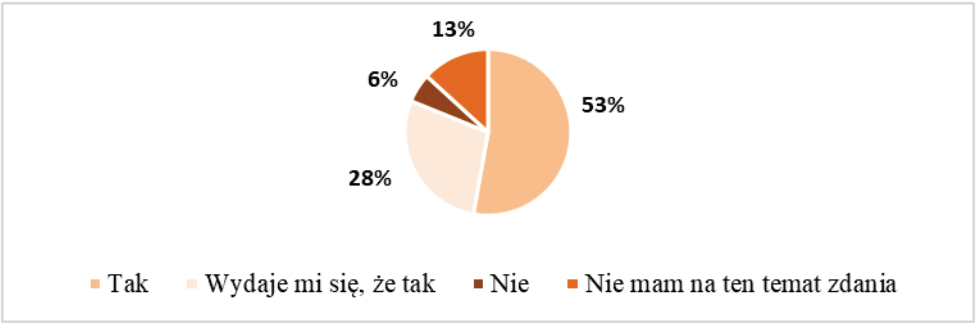

Wykres 12. Czy według Pana/i ilość oferowanych usług ubezpieczeniowych na rynku jest wystarczająca?
Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonej ankiety

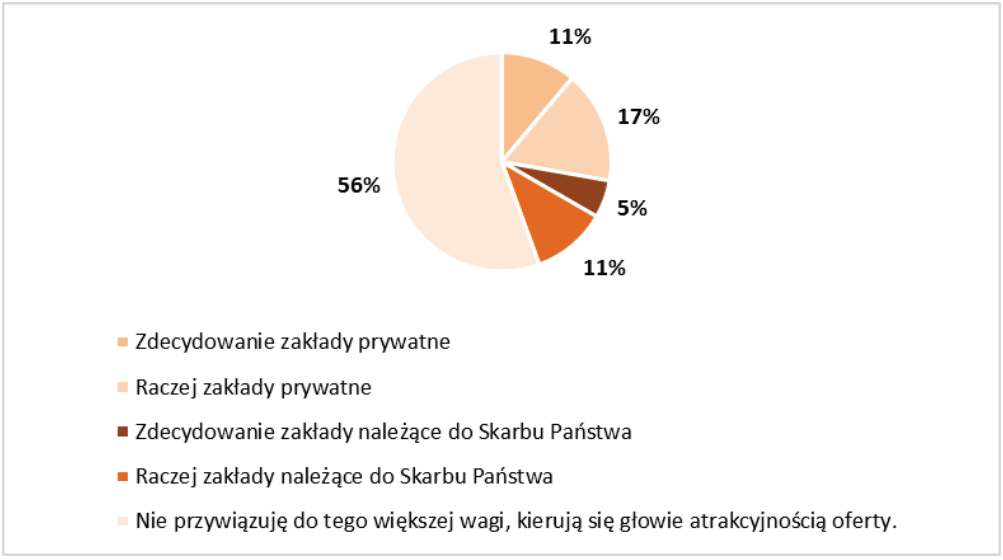

Wykres 13. Czy przy wyborze ubezpieczenia kieruje się Pan/Pani zakładami komercyjnymi/prywatnymi czy wybiera Pan/Pani zakłady należące do Skarbu Państwa?
Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonej ankiety

Ankietowani byli dość zgodni w odpowiedziach na pytanie: Czy według Pana/Pani ilość oferowanych usług ubezpieczeniowych na rynku jest wystarczająca?. 53% zapytanych osób opowiedziało, że ilość usług jest zdecydowanie wystarczająca, 28% odpowiedziało, że raczej jest to wystarczająca liczba.

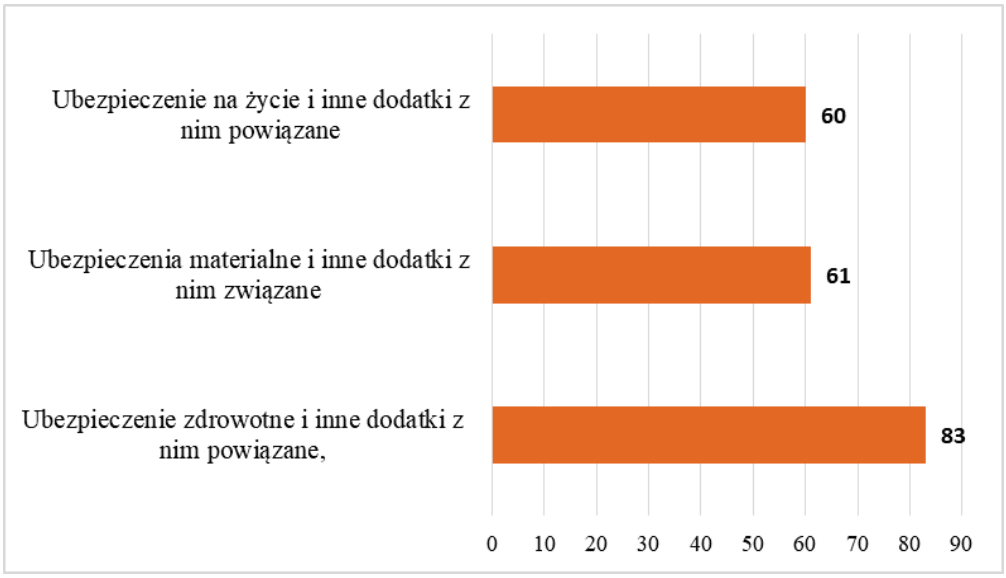

Wykres 14. Z jakich usług ubezpieczeniowych dobrowolnych Pan/Pani korzysta?

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonej ankiety.

Przedostatnim etapem badania była kwestia wyboru zakładu ubezpieczeń oraz samej usługi. W pierwszym przypadku badani byli w 56% zgodni, iż nie ma dla nich znaczenia zakład ubezpieczeń. 28% opiniodawców wybiera zakłady prywatne, natomiast tylko 16% – zakłady należące do Skarbu Państwa.

Na pytanie dotyczące wyboru usług, 83 osoby wykupuje ubezpieczenia zdrowotne i inne dodatki z nim powiązane, 60 osób wykupuje ubezpieczenia na życie i inne dodatki z nim związane, natomiast 61 osób ubezpiecza swój majątek. Możemy z tego wywnioskować, że prawdopodobnie ludność w Polsce częściej ubezpiecza swój majątek, niż wykupuje ubezpieczenie na życie. Może być to spowodowane większym prawdopodobieństwem losowych wypadków.

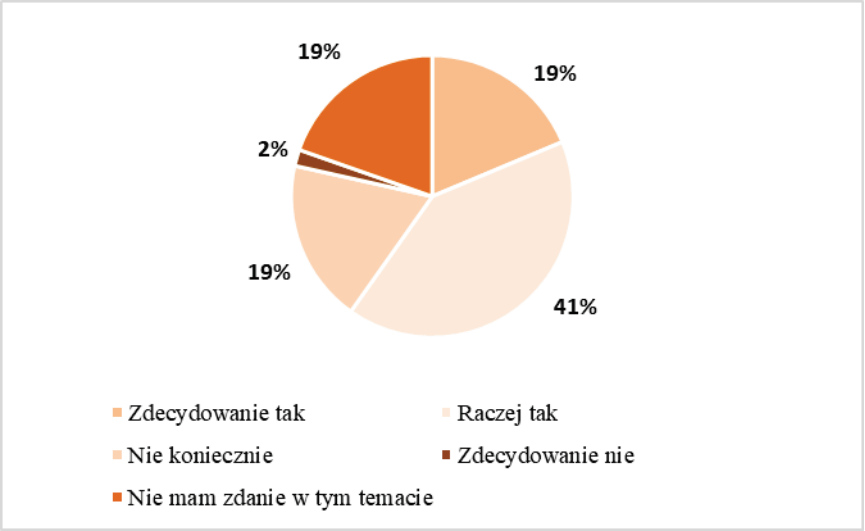

Wykres 15. Czy według Pana/i sektor usług ubezpieczeniowych po pandemii zanotuje wzrost zysku?
Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonej ankiety.

Analizując wykres 15, ankietowani zostali zapytani o ich ocenę co do wzrostu zysku w sektorze branży ubezpieczeniowej. Aż 60% osób sądzi, że taki wzrost nastąpi. 21% odpowiedziało, iż branża ubezpieczeniowa nie zanotuje wzrostu zysku ze sprzedaży usług.

Marketing mix 7P

Marketing-mix lub tak zwana. kompozycja marketingowa, stanowi obszerna kategorię wzajemnie ze sobą powiązanych elementów (działań, procesów, metod i technik), wykorzystywanych w przedsiębiorstwie i tworzących wspólnie zintegrowanych system oddziaływania na otoczenie rynkowe przedsiębiorstwa (klientów, konkurentów). Wyróżniamy kilka koncepcji marketing-mix: najbardziej popularna to 4P czy marketing mix dla usług 7P. [26]

Marketing Mix 7P dla branży usług ubezpieczeniowych

Produkt:

Do usług ubezpieczeniowych produktem jest oferta ubezpieczeniowa. Oferty te możemy podzielić na:

- oferta podstawowa: ubezpieczenia majątkowe, komunikacyjne, finansowe, następstw nieszczęśliwych wypadków, odpowiedzialności cywilnej,
- oferta rozszerzona: zielona karta, assistanceassistance dom,
- usługi dodatkowe: doradztwo ubezpieczeniowe.

[26] https://mfiles.pl/pl/index.php/Marketing_mix

Cena:

Cena to nic innego jak składka ubezpieczeniowa. Zależy ona od wielu czynników, przede wszystkim co wchodzi w skład takiej składki ubezpieczeniowej, za co płacimy. Składka ubezpieczeniowa na zdrowie może mieć w swoim „składzie" wypłatę pieniężną za pobyt w szpitalu czy chociażby wypłatę środków z powodu zakażenia wirusem COVID-19 i pobyt z tego powodu w szpitalu. Charakterystycznymi elementami ceny przy ubezpieczeniu jest elastyczność. Cena zależy od tego za co czy z jakich powodów chcemy być ubezpieczeni.

Promocja:

Promocji w branży ubezpieczeniowej to:

- sprzedaż osobista, czyli personel, agenci ubezpieczeniowi,
- public relations, czyli dbałość o opinię publiczną na temat zakładu,
- reklama – każdy rodzaj reklamy, czyli reklama radiowa, prasowa, internetowa, telewizyjna,
- sponsoring – imprezy promocyjne, sportowe, różnego rodzaju eventy. W sponsoringu chodzio ty by inna firma nie koniecznie związana promowała nas lub też wkładała swoje finanse w nasz zakład ubezpieczeniowy w zamian za na przykład obniżenie składek ubezpieczeniowych.
- promocja dodatkowa.

Dystrybucja:

Dystrybucja to kanały dystrybucji pośredniej i bezpośredniej, sieci placówek, ich lokalizacja oraz godziny otwarcia, nowe formy sprzedaży czyli Internet.

Personel:

Ważne jest zatrudnienie osób do sprzedaży. Muszą to być osoby kulturalne, empatyczne przy tym stanowcze i takie, którymi klient jest w stanie zaufać. System motywacyjny musi być na tle wypracowany by nasi pracownicy chcieli współpracować na dłuższy okres czasu. Ważne są szkolenia w zakresie ubezpieczeń.

Proces:

Proces stanowi ciąg działań wpływających na jakość wykonywanych usług, w naszym przypadku usług ubezpieczeniowych. Do procesu tego zaliczają się: ludzie, reklama, obsługa klienta, cena, procedury sprzedaży. Wypracowanie właściwego procesu oddziałuje na skuteczność przedsiębiorstwa, którego efektem jest satysfakcja klienta.

Świadectwo materialne:

Na świadectwo materialne składają się takie elementy, jak: logo firmy, strona internetowa, ubiór pracowników, wystrój i lokalizacja siedziby. Wszystkie elementy świadectwa materialnego powinny ze sobą współgrać, aby pozytywnie wpłynąć na uczucia konsumentów.

5 sił Portera – analiza atrakcyjności sektora

5 sił Portera – to model, który służy jak najdokładniejszemu zbadaniu Twojej konkurencji, szans i zagrożeń, które występują w otoczeniu Twojej firmy. Bierze pod uwagę siłę przetargową dostawców, siłę przetargową nabywców, natężenie walki konkurencyjnej wewnątrz sektora, groźbę pojawienia się nowych producentów i groźbę pojawienia się substytutów. Jeżeli chcesz dowiedzieć się jak możesz wykorzystać ten model w tworzeniu lub rozwijaniu Twojej firmy.

Siła przetargowa dostawców – niska

Siła przetargowa dostawców na rynku usług ubezpieczeniowych jest bardzo niska, gdyż dostawców ubezpieczeń jest wielu. Największym dostawcą tych usług jest firma państwowa, która to ma wysoką rangę na rynku.

Siła przetargowa nabywców – wysoka

Duża ilość zakładów ubezpieczeniowych zarówno prywatnych jak i państwowych na rynku sprawia, że nabywca ma duży wpływ na wybór. Jeśli nie spodobają mu się oferty ubezpieczeń w jednym zakładzie, może znaleźć odpowiadające jego preferencjom w innym.

Rywalizacja wewnątrz sektora – wysoka

Na rynku usług ubezpieczeniowych istnieje duża ilość zakładów oferujących ubezpieczenia zarówno majątkowe jak i te na zdrowie i życie, dlatego też występuje duża rywalizacja. Oczekiwania klientów wzrastają dlatego tez oferty muszą być zmienne oraz ich cena.

Groźba pojawienia się nowych producentów – wysoka

Coraz częściej zauważamy iż pojawiają się nowe małe i prywatne zakłady usług ubezpieczeniowych które bardzo często mają niskie ceny. Nie zawsze więżę się to z jakością gdyż przykładowo płacimy za ubezpieczenie samochodu około 600 zł rocznie. Inny mały i prywatny zakład oferuje nam to samo ubezpieczenie w cenie 450 zł , różnica natomiast jest taka, że w tym ubezpieczeniu nie mamy wliczonej pomocy drogowej. Natomiast mamy zdecydowanie większy wybór zakładów ubezpieczeniowych do wyboru niż jeszcze 5 lat temu.

Groźba pojawienia się substytutów – niska

Mimo wzrostu zakładów ubezpieczeń, oferty ubezpieczeniowe nie różną się zbytnio od siebie. Na rynku usług ubezpieczeniowych oferty te są wręcz identyczne, często różną się ceną oraz kilkoma punktami w ofercie, która i tak można dodawać lub ujmować. Z tego też względu ciężko jest danej firmie wprowadzić w swojej sprzedaży substytuty.

Proces innowacji usługowych

By bardziej zrozumieć proces innowacji usług ubezpieczeniowych poniżej przedstawiam kilka z definicji Innowacji:

J. Schumpeter – Innowacja to komercyjne lub przemysłowe zastosowanie czegoś nowego: produktu, procesu, metody produkcji; nowego rynku lub źródeł dostaw; nowej formy prowadzenia działalności gospodarczej[27].

Do pojęcia innowacji M.E. Porter włącza ulepszenia technologiczne, lepsze metody, sposoby wykonania danej rzeczy. Może to się ujawniać w zmianach produktu, procesu, nowych podejściach do marketingu, nowych formach dystrybucji.[28]

P. Drucker określił innowacje jako: „szczególne narzędzie przedsiębiorców, za pomocą którego zmiany czynią okazję do podjęcia nowej działalności gospodarczej lub świadczenia nowych usług. Innowacja jest specyficznym narzędziem przedsiębiorczości – działaniem, które nadaje zasobom nowe możliwości tworzenia bogactwa"[29].

P. Kotler innowacje odniósł do dobra, usługi i pomysłu, które są postrzegane przez kogoś jako nowe. Pomysł mógł już istnieć od dawna, ale stanowi innowacje dla osoby, która go postrzega jako nowy.[30]

Jeszcze do niedawna sektor usług był uznawany za niepodatny na innowacje i postęp techniczny. Teraz sektor ten w coraz większym stopniu korzysta z osiągnięć postępu naukowo-technicznego. Zjawisko globalizacji objęło także usługi, a przekonanie o tym, że świadczenie usług ma charakter lokalny i nie podlega międzynarodowej konkurencji, traci racje bytu.[31]

Badając innowacje na rynku ubezpieczeń majątkowych w Polsce, skoncentrowano się na poszukiwaniu innowacji produktowych i procesowych.

Przez innowacje produktowe rozumie się zarówno wprowadzenie nowych, jak i istotne ulepszanie produktów już istniejących w odniesieniu przede wszystkim do zakresu oferowanej ochrony ubezpieczeniowej w znaczeniu przedmiotowym, podmiotowym, przestrzennym i czasowym.[32]

Innowacje procesowe na poziomie dystrybucji polegają na przeobrażeniach, które obejmują modyfikację dotychczasowych i kształtowanie nowych kanałów sprzedaży ubezpieczeń, np. kanał direct. Zmiany technologiczne umożliwiły ubezpieczycielom wprowadzenie nowych procesów wykorzystujących intensywnie przede wszystkim sieć internetową i intranetową. Sprzedaż przez Internet odbywa się już nie tylko przez stronę www danego ubezpieczyciela. Wykorzystuje się również porównywarki internetowe oraz współpracę z portalami internetowymi[33].

[27] J. Schumpeter; *Teoria rozwoju gospodarczego*, 1911.
[28] M.E. Porter, *Competitive Strategy*, Free Press, New York, 1980. Polskie wydanie: M.E. Porter, *Strategia konkurencji*, PWE, Warszawa 1992.
[29] P. Drucker, *Innowacja i przedsiębiorczość*, PWE, Warszawa 1992, s. 29
[30] Ph. Kotler, *Marketing. Analiza, planowanie, wdrażanie i kontrola*, Gebethner i Ska, Warszawa 1994.
[31] J. Osiadacz, *Innowacje w sektorze usług*, Klub Innowacyjnych Przedsiębiorców, Warszawa 2012, s. 37.
[32] Wieczorek-Kosmala, 2013, s. 235
[33] Grzywaczewska, 2015, s. 5

Podsumowanie

Branża ubezpieczeniowa ma silną pozycję na rynku sprzedaży usług. Ludność musi oraz chce być ubezpieczona od wszelkich nagłych wypadków. Co to znaczy musi? Przede wszystkim biorąc kredyt na budowę domu, wymagane jest by dom ten był ubezpieczony, jesteśmy zmuszeni do ubezpieczenia samochodu, który posiadamy dla bezpieczeństwa własnego oraz innych uczestników ruchu drogowego. Badając sytuację rynkową branży usług ubezpieczeniowych głównie skupiłam się na kwestii ubezpieczeń osobowych, ponieważ analizując sytuację podczas pandemii ubezpieczamy się na zdrowie i życie. Odnosząc się do badania na podstawie ankiet, opinia ta jest subiektywna, natomiast z badania możemy wyciągnąć takie wnioski:

- ludność korzysta z dodatkowych usług ubezpieczeniowych i nie tylko bez względu na sytuacje pandemii,.
- sytuacja pandemii daje możliwość zwiększonego zarobku zakładom ubezpieczeniowym i w przypadku branży ubezpieczeniowej najprawdopodobniej zauważymy wzrost zysku spowodowany zwiększoną ilością wykupowanych ubezpieczeń oraz zwiększonymi cenami,
- pandemia wirusa Covid-19 nie wpłynęła znacząco na wzrost ubezpieczeń na życie lub zdrowie w przypadku zarażenia się tymże wirusem,.
- ilość ofert ubezpieczeniowych jest bardzo zróżnicowana i zdecydowanie wystraczająca jak na potrzeby ludności, a rodzaj wybieranego zakładu ubezpieczeń nie ma specjalnie znaczenia,
- polacy chętnie wybierają dobrowolne ubezpieczenia,
- branża ubezpieczeniowa zanotuje wzrost zysku.

Restrykcje wprowadzone do walki z pandemią COVID-19 spowodowały konieczność wprowadzenia pracy zdalnej. Dodatkowo zamknięcie placówek oświatowych powoduje, że w wielu wypadkach praca zdalna, z domu, nie zdaje egzaminu. Wiele kluczowych procesów w firmach ubezpieczeniowych polega na fizycznym kontakcie pracownika z systemami IT, aby procesy te prowadzić i zapewniać kontrolę. Pojawiły się też nowe obowiązki i zadania. Zapewnienie kontynuacji działalności w tych warunkach wymaga dodatkowego wysiłku. Podczas pandemii zmienił się model pracy zakładów ubezpieczeniowych, ale przede wszystkim świadomość ubezpieczeniowa klientów. Mimo trudniejszej finansowo sytuacji wielu rodzin, nie decydowało się na odstępowanie od ubezpieczeń, a wręcz przeciwnie, Polacy dostrzegli wartość ubezpieczeń jako środka zapewnienia bezpieczeństwa finansowego i zdrowotnego sobie, rodzinie, w przypadku firm także pracownikom i swojemu biznesowi. Rola kanału online będzie coraz większa, ale nie stanie się on dominującym w ubezpieczeniach. Wskazują na to doświadczenia i polskie, i zagraniczne. Spora część klientów to seniorzy, którzy potrzebują spotkania z pracownikiem w placówce lub agentem.

Bibliografia

Banasiński A., *Ubezpieczenia gospodarcze*, Warszawa 1993, Ubezpieczenia. Rynek i ryzyko, red. W. Ronka-Chmielowiec, Warszawa 2002

Drucker P., *Innowacja i przedsiębiorczość*, PWE, Warszawa 1992,

Kotler, Ph. Marketing. *Analiza, planowanie, wdrażanie i kontrola*, Gebethner i Ska, Warszawa 1994

Michalski T, Karmańska A., Śliwiński A., *Ubezpieczenia gospodarcze*. *Ryzyko i metodologia oceny*, Warszawa 2004

Osiadacz J., *Innowacje w sektorze usług*, Klub Innowacyjnych Przedsiębiorców, Warszawa 2012,

Porter M.E, *Competitive Strategy*, Free Press, New York, 1980. Polskie wydanie: M.E. Porter, *Strategia konkurencji*, PWE, Warszawa 1992.

Sangowsk T., *Polski rynek ubezpieczeń – stan, kierunki rozwoju* (w:) *Ubezpieczenia w gospodarce rynkowej*, t. IV, Bydgoszcz 2002.

Schumpeter J., *Teoria rozwoju gospodarczego*, 1911.

Szromnik A., *Psychologiczne uwarunkowania przemian polskiego rynku ubezpieczeniowego*, cz. 1, Wiadomości Ubezpieczeniowe 1998.

Netografia

Ubezpieczenia w Polsce, https://piu.org.pl/public/upload/ibrowser/15-29-r2.pdf

https://mfiles.pl/pl/index.php/Marketing_mix

Joanna Olszowy

NOWA RZECZYWISTOŚĆ – SEKTOR SPOŻYWCZY W CZASACH PANDEMII

Streszczenie:
W artykule przedstawiono uwarunkowania sytuacji, w jakiej znalazł się polski sektor spożywczy w pandemii, zanalizowano niektóre dane oraz wskazano ewentualne następstwa pandemii i możliwe kierunki zmian w sektorze. Z analizy wynika, że sektor dość dobrze radzi sobie z kryzysem wywołanym przez pandemię COVID-19. Skutkiem pandemii nie powinna być duża fala upadłości i bankructw przedsiębiorstw, a jedyną negatywną konsekwencją może się okazać czasowe spowolnienie rozwoju sektora, głównie w wyniku wahań dynamiki wzrostu polskiego eksportu rolno-spożywczego.

Słowa kluczowe:
branża spożywcza, pandemia COVID-19, zmiany, trendy, analiza

A NEW REALITY – THE FOOD SECTOR IN TIMES OF A PANDEMIC

Summary:
The article presents the conditions of the Polish food sector in a pandemic, analyzes some data and indicates the possible consequences of the pandemic and possible directions of changes in the sector. The analysis shows that the sector is coping fairly well with the crisis caused by the COVID-19 pandemic. The pandemic should not result in a large wave of bankruptcies and bankruptcies of enterprises, and the only negative consequence may be a temporary slowdown in the sector's development, mainly as a result of fluctuations in the growth dynamics of Polish agri-food exports.

Keywords:
food industry, COVID-19 pandemic, changes, trends, analysis.

Wstęp

Od dłuższego czasu cały świat z niepokojem obserwuje rozprzestrzenianie się wirusa SARS-COV-2. Wszyscy boją się bezpośrednich i długoterminowych skutków zdrowotnych, jakie może on spowodować. I chociaż zdrowie i życie ludzkie postrzegane są jako najwyższe dobra, to z ekonomicznego punktu widzenia na uwagę zasługują również skutki pandemii COVID-19 dla gospodarki[34]. Branża spożywcza wydawała się w początkowej fazie pandemii koronawirusa dość odporna na związane z nią zawirowania gospodarcze. Pandemia przyniosła nie tylko wzrost obrotów, ale także znacznie wyższe koszty dla sprzedawców detalicznych i wzrost wymogów bezpieczeństwa dla pracowników i klientów. Olbrzymi wzrost sprzedaży żywności online niesie ze sobą także potrzebę sporych nakładów na e-commerce, których rentowność będzie można ocenić dopiero za jakiś czas.

Wspólnym mianownikiem wszystkich przyszłych trendów jest rosnąca presja na marże, którą w najbliższych latach mogą odczuwać sprzedawcy, konieczność sprostania coraz szerszym potrzebom konsumentów oraz zwiększanie udziału sprzedaży w nowych kanałach. Sprzedawcy, którzy sięgają po śmiałe rozwiązania w odpowiedzi na obecne, kluczowe wyzwania w obszarze m.in. sprzedaży online czy wprowadzania zdrowej żywności do oferty, stoją przed wyjątkową szansą, by zdobyć i utrzymać ważną pozycję na rynku. Należy ponadto podkreślić bardzo duży wzrost produkcji niektórych wyrobów o przedłużonej trwałości (w mniejszych grupach produktowych), który nastąpił już w pierwszym miesiącu epidemii i był reakcją producentów na gwałtowny wzrost popytu. Zmiana zwyczajów zakupowych oraz pojawienie się nowych trendów konsumenckich zmieniają strukturę popytu na żywność, do której muszą się dostosować producenci.

Szansą na rozwój i wzrost produkcji firm spożywczych jest nie tylko dostosowanie struktury podaży do zmieniającej się struktury popytu krajowego, lecz także pozyskiwanie i rozpoznawanie nowych rynków, na których ujawniły się niedobory żywności[35].

Charakterystyka całej branży na tle Polski

Branża spożywcza jest kluczowa dla bezpieczeństwa żywnościowego kraju, ale także należy do najważniejszych i szybko rozwijających się dziedzin polskiej gospodarki. Ponadto Polska jest jednym z głównych producentów żywności w Europie.

Z danych Eurostatu wynika, że udział polskich producentów w unijnym sektorze spożywczym wynosi 9%. Większym przemysłem spożywczym mogą poszczycić się tylko Francja, Niemcy, Włochy, Wielka Brytania, Hiszpania i Holandia. Produkcja artykułów spożywczych w Polsce wynosi ok.16% całej produkcji sprzedanej przemysłu, dzięki temu

[34] T. Herzfeld, *Komentarz w sprawie SARS-COV-2 i polityki rolnej*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej" 2020, nr 2, s. 3-6.
[35] J. Drożdż, R. Mroczek, *Przemysł spożywczy – rozwój w warunkach zmian otoczenia zewnętrznego*, „Przemysł Spożywczy" 2020, nr 8, s. 6, 13.

branża ta daje zatrudnienie ponad 383 tys. osób. Dodatkowo jak wynika z danych przemysł spożywczy w Polsce jest największą branżą przetwórstwa przemysłowego[36].

Rys. 1. Podział przemysłu spożywczego

Źródło: opracowanie własne na podstawie: *Polski Przemysł Spożywczy*, Państwowa Agencja Inwestycji Zagranicznych S.A., marzec 2001, s. 3.

Branża spożywcza jest najbardziej rozpowszechnioną i zróżnicowaną gałęzią przemysłu przetwórczego. Jego zadaniem jest wstępne przetwarzanie płodów rolnych oraz uzyskiwanie produktów o wysokim stopniu przetworzenia. Istotnym czynnikiem wzrostu przemysłu spożywczego było przystąpienie Polski do Unii Europejskiej. Dzięki temu, iż Polska jest jednym z głównych producentów żywności w Europie, oznacza to, że w dużej mierze przyczynia się do niwelowania zagrożeń związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa żywnościowego na świecie, które nasila się w związku ze wzrostem liczby ludności oraz globalnego popytu na produkty żywnościowe. Bezpieczeństwo żywnościowe znajduje się na drugim miejscu wśród potrzeb bezpieczeństwa w hierarchii Maslowa i należy obok

[36] *Przemysł spożywczy w Polsce: CO DWUNASTA FIRMA MA PROBLEMY Z WYPŁACALNOŚCIĄ,* ogólnopolski Raport Biura Informacji Gospodarczej InfoMonitor o zadłużeniu firm z sektora produkcji artykułów spożywczych, Wydanie I-marzec 2020.

bezpieczeństwa ekonomicznego, socjalnego i ekologicznego – do najważniejszych form bezpieczeństwa we współczesnym świecie.

Polska branża spożywcza należy do czołówki nowoczesnych i innowacyjnych europejskich producentów żywności, a powiązania z konkurencyjnymi rynkami eksportowymi, zarówno w Unii Europejskiej jak i krajach trzecich, powoduje iż produkcja żywności w Polsce jest strategicznie ważna dla poziomu inwestycji krajowych i zagranicznych. Natomiast ogólnoświatowy popyt na żywność wskazuje na dalszy duży potencjał rozwojowy polskiego przemysłu spożywczego. Inwestycje w jego rozwój w tym rozwój kadr należy uznać za strategiczne dla rozwoju całej polskiej gospodarki.

Obecnie Polska znajduje się na 13 miejscu na liście eksporterów żywności na świecie z eksportem o wartości 34,7 mld dolarów. Prognozy mówią o tym, iż do 2030 r. Polska powinna polepszyć swoją pozycję i ma szansę zająć miejsce w pierwszej 10 największych eksporterów[37].

W przemyśle spożywczym działa 34 200 podmiotów, z czego:

- 27 619 to przedsiębiorstwa mikro,
- 5 241 małe,
- 1 115 średnie,
- 199 duże, które realizują przeszło 60% przychodów ze sprzedaży całego sektora spożywczego (58 z nich to przedsiębiorstwa państwowe, pozostałe są prywatne)[38].

Średnia pensja w sektorze spożywczym wynosi 4 121,96 PLN, przy czym średnia krajowa w sektorze przemysłowym w roku 2018 wyniosła 5 121,91 PLN[39].

[37] https://forsal.pl/biznes/rolnictwo/artykuly/7788603,handel-produkty-rolno-spozywcze-najwieksi-eksporterzy-w-ue-i-na-swiecie-polska.html, [07.12.2020 r.].
[38] Zmiany strukturalne grup podmiotów gospodarki narodowej w rejestrze REGON, 1 półrocze 2018–GUS 2018,
[39] https://www.paih.gov.pl/sektory/spozywczy#, [09.12.2020 r.].

Rys. 2. Główne firmy polskie w branży spożywczej

Źródło: https://www.paih.gov.pl/sektory/spozywczy#

Analiza SWOT

Tabela 1. Analiza SWOT branży spożywczej.

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
– położenie geograficzne, gwarantujące dostęp do rynków zbytu, – możliwość eksportu wyrobów do krajów europejskich, – zapewnienie bezpieczeństwa żywnościowego, – produkty wysokiej jakości, – wieloletnia tradycja, – produkty ekologiczne, – dbanie o środowisko, – chęć rozwoju, – własne systemy produkcji, – Możliwość korzystania z funduszy strukturalnych UE w celu modernizacji wyposażenia technicznego gospodarstw, – konkurencyjne koszty produkcji i pracy, – wykwalifikowana kadra, – dobrze rozwinięta sieć dostawców.	– brak dofinansowań i wsparcia instytucji zewnętrznych, – słaby rozwój świadomości ekologicznej, – brak stabilności cenowej, – niska ilość funduszy przeznaczanych na reklamę, – konkurencja ze strony dużych koncernów zagranicznych, – mała współpraca pomiędzy dystrybutorami a producentami, – ograniczony potencjał finansowy.
SZANSE	**ZAGROŻENIA**
– moda na żywność funkcjonalną, – większe zainteresowanie produktami w opakowaniach zbiorczych, – wzrost zapotrzebowania na produkty ekologiczne, – pozyskiwanie inwestorów, – inwestowanie na rynkach zagranicznych, – trójprzymierze, gdzie rolnicy, przetwórcy i handel razem mogliby rozmawiać i negocjować, – promocja przemysłu spożywczego z długoletnią, rodzinna tradycją, – promocja produktów ekologicznych, – rozwój przetwórstwa rolno-spożywczego, – możliwość współpracy z przedsiębiorstwami zagranicznymi, – promocja zdrowego i ekologicznego trybu życia.	– warunki pogodowe, niesprzyjające dojrzewaniu owoców i warzyw, – niedostępność pracowników sezonowych, – postrzeganie zdrowej żywności jako nisko dochodowej, – brak współpracy pomiędzy podmiotami w branży spożywczej, – koszty utrzymania drogich i wymagających procedur antycovidowych, – rosnące koszty energii elektrycznej od 2021 r. – mniejsza sprzedaż słodyczy przez lockdown, – ograniczenie działalności branży turystycznej i gastronomicznej, – spadek sprzedaży impulsywnej (batony, cukierki).

Podsumowując analizę SWOT trzeba zauważyć, że kryzys wywołany wybuchem pandemii COVID-19 nie przeszedł obojętnie obok przemysłu spożywczego. Jednak mimo wszystkich zagrożeń, które z tego wynikają, pojawiły się też szanse. Znacząco zmieniło się postrzeganie zdrowej żywności przez społeczeństwo, dzięki czemu popyt na ekologiczną, funkcjonalną żywność ciągle rośnie. Ponadto Polska posiada wieloletnią tradycję, a produkty produkowane w kraju odznaczają się wysoką jakością. Dodatkowo dzięki rozwiniętej branży spożywczej Polska jest w stanie utrzymać bezpieczeństwo żywnościowe, co jest bardzo ważnym aspektem w razie takich nieoczekiwanych zjawisk jak pandemia COVID-19, a położenie kraju sprzyja współpracy z przedsiębiorstwami zagranicznymi.

Niestety pojawieniu się szans, towarzyszą również zagrożenia. Jednymi z tych najbardziej wpływających na pogorszenie się sytuacji branży spożywczej były: ograniczenia działalności branży turystycznej i gastronomicznej oraz wprowadzenie obowiązku utrzymania kosztownych działań antycovidowych. Zamknięte restauracje i ośrodki turystyczne znacząco wpłynęły na załamanie się sprzedaży produktów żywnościowych od producentów odpowiedzialnych za zaopatrzenie tych jednostek. Ponadto znacząco, podczas pierwszej fali pandemii, spadła sprzedaż impulsywna (np. batony, cukierki) jak i sprzedaż słodyczy. Aktualnie w tej branży większym zainteresowaniem cieszą się artykuły w zbiorczych opakowaniach oraz te, których data przydatności do spożycia jest znacznie dłuższa.

Cel prowadzonych badań ankietowych

Przemysł spożywczy w Polsce prężnie się rozwijał, jednak rok 2020 przyniósł wiele nieoczekiwanych zmian w gospodarce kraju. Wybuch pandemii COVID-19 zahamował rozwój wielu branż, bądź spowolnił ich rozwój, niejednokrotnie też doprowadzając wielu przedsiębiorców do ogromnych strat finansowych, a nawet do bankructwa. Tematem pracy jest konkretnie branża spożywcza i to właśnie jej będzie dotyczyła poniższa analiza. To właśnie wybuch pandemii i związany z tym kryzys przypomniał nam, jak istotną kwestią jest możliwość zapewnienia społeczeństwu nieprzerwanej produkcji żywności.

Celem badań jest sprawdzenie jak zmieniły się preferencje zakupowe w tej branży. Mianowicie, czy wybuch i ciągły rozwój pandemii COVID-19:

- wpłynął negatywnie na polską branżę spożywczą?
- wpłynął pozytywnie na polską branżę spożywczą?
- w ogóle nie zmienił sytuacji w polskiej branży spożywczej?

Wybuch pandemii COVID-19 wywołał nietypowe zachowania konsumentów. Media informowały o panice i masowych zakupach produktów pierwszej potrzeby. Na całym świecie ludzie reagowali bardzo podobnie. W każdym kraju, gdzie zaczęły występować przypadki koronawirusa, społeczeństwo ruszyło do sklepów po ogromne zapasy artykułów żywnościowych oraz papieru toaletowego. Niejednokrotnie, na początku marca (czyli czas początku pandemii COVID-19 w Polsce) można było zaobserwować braki towarowe na sklepowych półkach. Dotyczyły one m.in. wspomnianego wcześniej papieru toaletowego oraz

wszelkiego rodzaju konserw, makaronów, dań w słoikach, mrożonek czyli tych produktów żywnościowych, które mają długi termin przydatności do spożycia i posłużą jako dość długi zapas pożywienia. Dlatego też pandemia COVID-19 na pewno miała wpływ na branżę spożywczą w Polsce, jednak odpowiedź na pytanie jaki ten wpływ jest, będzie przedstawiona po dogłębnej dalszej analizie w tej pracy.

W celu przeanalizowania zmian jakie zaszły w branży spożywczej w wyniku wybuchu pandemii COVID-19, przeprowadzona została ankieta, aby zbadać jak zmieniły się preferencje zakupowe społeczeństwa. W ankiecie udział wzięło 109 osób z 5 różnych obszarów zamieszkania. Największy procent respondentów pochodziło z miast do 50 tys. mieszkańców- 46% ogółu. Na drugim miejscu były osoby ze wsi tj. 29%, natomiast reszta osób tj. 25% to mieszkańcy większych miast.

Najchętniej do ankiety przystępowały kobiety – 59,6% ogółu. Wykształcenie jakie dominowało wśród wszystkich ankietowanych to wykształcenie średnie (43,2%), na drugim miejscu były osoby z licencjatem (22%), następnie osoby z wykształceniem wyższym (17,4%) i 16,5% ogółu to osoby z wykształceniem zasadniczym zawodowym. W jakim wieku byli ankietowani oraz jakie zajmują stanowisko przedstawiają poniższe wykresy.

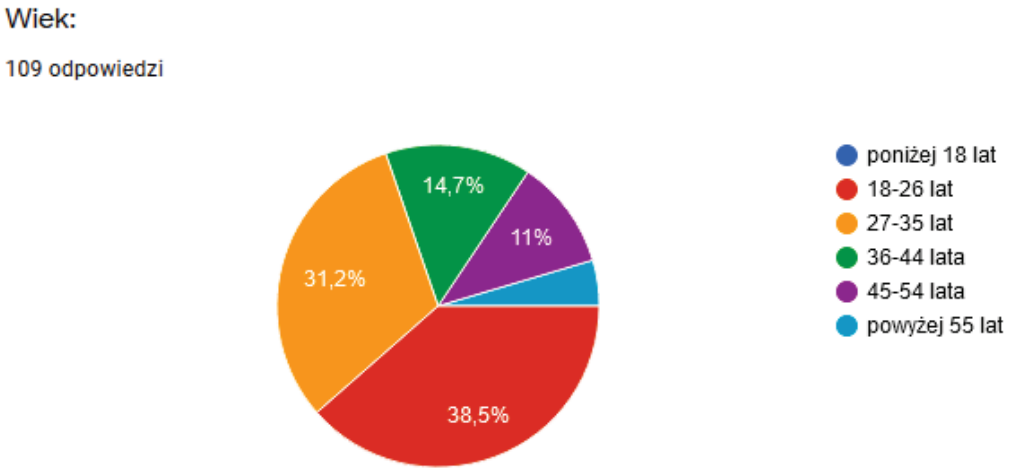

Wykres 1. Wiek osób ankietowanych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

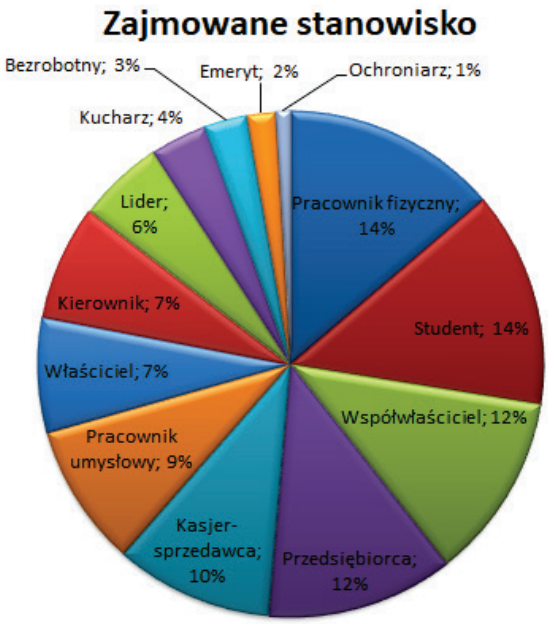

Wykres 2. Zajmowane stanowisko osób ankietowanych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Respondenci zapytani o to, jak zmieniło się ich nastawienie do robienia zakupów spożywczych w sklepach stacjonarnych, w czasie pandemii, podzielili się między sobą, jednak różnica jaka powstała jest bardzo mała i wynosi 1,8%. Mimo niewielkiej różnicy w zdaniach, jednak większa część badanych (47,7%) odpowiedziała, że ogranicza swoje wyjścia do sklepu do niezbędnego minimum. 45,9% respondentów wychodzi do sklepu bez żadnych ograniczeń, a jedynie 6,4% nie wychodzi do sklepów stacjonarnych w ogóle, ponieważ dokonują zakupów za pośrednictwem innych kanałów. Natomiast jeżeli chodzi o wielkość jednorazowych zakupów, zdecydowana większość odpowiedziała, że robi zakupy większe, na dłuższy okres czasu. Co oznacza, że jednorazowo zostawiają oni więcej pieniędzy w sklepach. Pozostała część osób nie zmieniła swoich preferencji co do wielkości zakupów, tj. 45% kupuje taką samą ilość jak przed wybuchem pandemii podczas jednorazowego wyjścia do sklepu, a nawet niecały 1% deklaruje, iż kupuje mniej, na krótszy okres czasu.

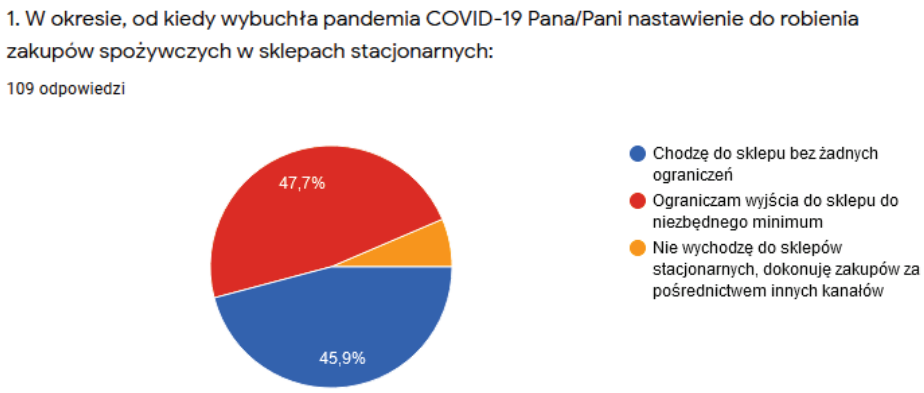

Wykres 3. Zakupy w sklepach stacjonarnych w czasie pandemii COVID-19

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

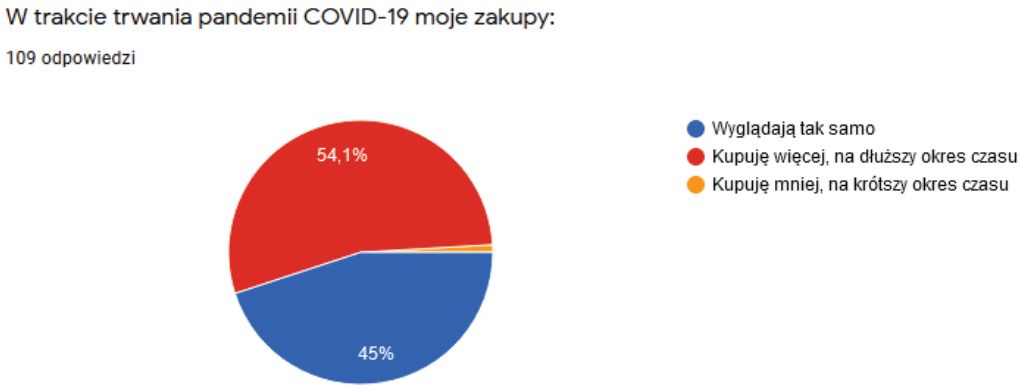

Wykres 4. Jak zmieniła się wielkość dokonywanych zakupów w czasie pandemii COVID-19?

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Najważniejszym czynnikiem wpływającym na podjęcie decyzji o zakupach spożywczych w sklepie internetowym, była łatwość i wygoda zakupów (wybrało ją 54 osoby, tj. 49,5%). Drugim z najważniejszych czynników zostały specjalne zniżki i promocje dostępne online (41,3%) oraz na trzecim miejscu zostało własne bezpieczeństwo (39,4%).

Wykres 5. Czynniki wpływające na dokonywanie zakupów spożywczych w sklepie internetowym

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Jednak o to samo respondenci zostali zapytani w odniesieniu do sklepów stacjonarnych i tutaj zdecydowanie przeważyła opcja zobaczenia produktu na żywo (67%). Jest to ważny aspekt dla społeczeństwa chociażby przy wyborze owoców, czy pieczywa – idąc do sklepu widzimy co kupujemy, natomiast kupując w internetowym sklepie, zdajemy się na kogoś. Lokalizacja sklepu jest ważna dla 50,5% badanych oraz wygoda robienia zakupów stacjonarnie dla 25,7%.

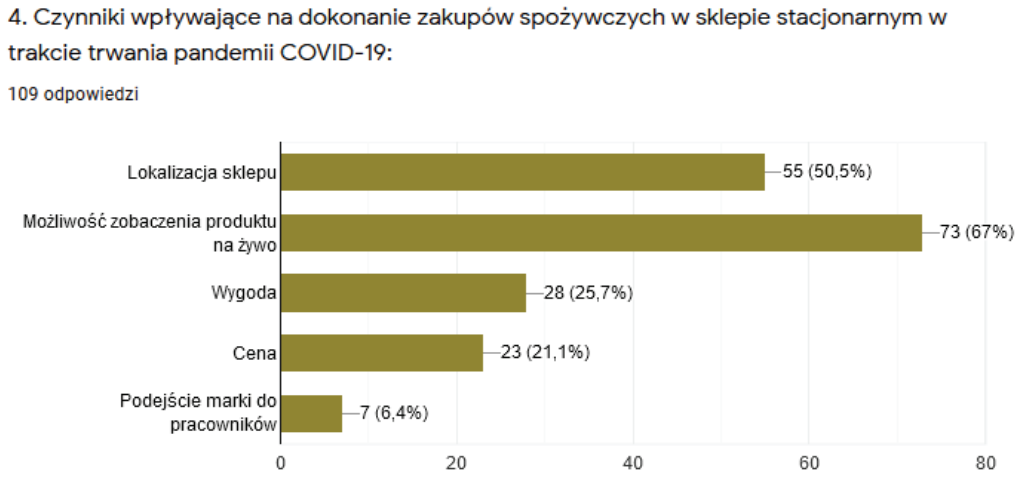

Wykres 6. Czynniki wpływające na dokonywanie zakupów spożywczych w sklepie stacjonarnym

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Mimo wyboru sklepów stacjonarnych, można zauważyć wiele niedogodności dotyczących nowych wymogów sanitarnych. 50,5% osób uważa, że w sklepach brak jest dostępnych środków ochrony (jednorazowych rękawiczek, żeli do dezynfekcji rąk), i równo po 44% uzyskały odpowiedzi, iż rażące jest nieprzestrzeganie obowiązujących zasad przez innych klientów sklepu, jak również brak stosowania środków ochrony przez pracowników sklepu (np. maseczek na twarz).

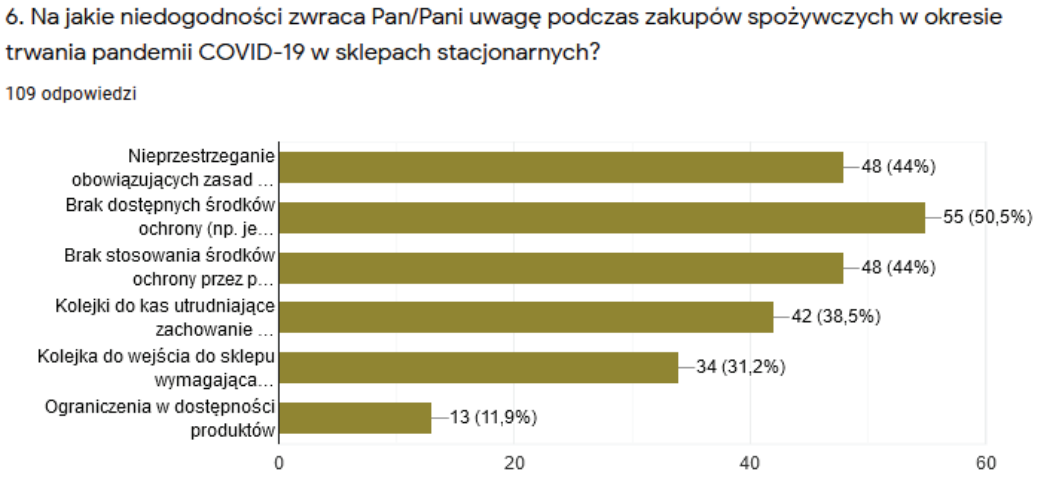

Wykres 7. Niedogodności podczas zakupów spożywczych w sklepach stacjonarnych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

A to na co powinni zwrócić uwagę sprzedawcy, czy właściciele sklepów, według ankietowanych, to przez wszystkim w 60,6% więcej uwagi w stosunku do oferowanych artykułów spożywczych widniejących na sklepowych półkach bez opakowań (np. świeże pieczywo, owoce, warzywa).

Ankietowani zapytani zostali także o ich preferencje co do marek kupowanych artykułów spożywczych. 43,1% badanych odpowiedziało, iż pandemia COVID-19 nie wpłynęła na ich preferencje zakupowe, 23,9% preferuje zakupy od rozpoznawalnych polskich marek, a 18,3% preferuje zakupy od lokalnych dostawców. Analizując to pytanie, można wywnioskować, że 42,2% respondentów świadomie dokonuje zakupu artykułów spożywczych od dostawców krajowych. A jak wynika z wyliczeń firmy doradczej Grand Thornton *„jeśli kupujemy zagraniczne produkty, sprowadzane przez zagraniczną firmę, z każdej wydanej 1zł, w Polsce pozostaje zaledwie 24 grosze. Natomiast jeśli konsument wyda 1 zł na produkt, stworzony w kraju przez rodzimą firmę, to w Polsce pozostaje 79 groszy"*[40], dlatego jest to bardzo ważne, że zaczęliśmy zwracać na to uwagę.

[40] http://toiowo.eu/wakacje-z-polskimi-produktami-czyli-polskie-kupuje-to/, [odczyt: 11.12.2020].

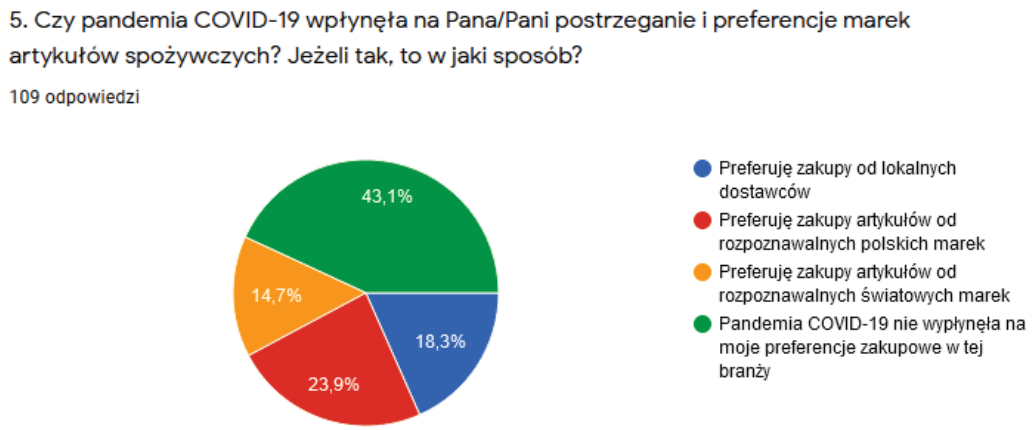

Wykres 8. Postrzeganie marek artykułów spożywczych w czasie pandemii COVID-19

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

35,8% ankietowanych wydaje tyle samo z budżetu gospodarstwa domowego na artykuły spożywcze, ile wydawali wcześniej. Jednak reszta osób ma pewne problemy. 27,5% osób zadeklarowało, iż wydaje tyle samo, jednak na później odłożyli oni największe zakupy, kolejne 27,5% wstrzymało się z zakupami innymi niż niezbędne, a 9,2% ma problemy z zaspokojeniem podstawowych potrzeb.

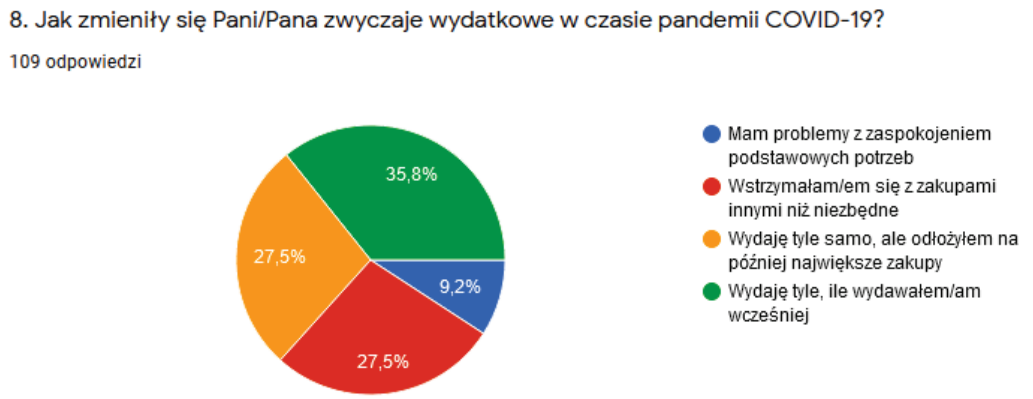

Wykres 9. Zmiana zwyczajów wydatkowych w czasie pandemii COVID-19

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Przy czym 46,8% osób deklaruje, iż ich sytuacja finansowa gospodarstwa domowego nie zmieniła się wraz z rozwojem pandemii COID-19, a nawet 8,3% uważa, że się poprawiła. Jednak pogorszeniu uległa ona u 32,1% ankietowanych, a u 12,8% znacząco się pogorszyła. Wynika z tego, że 55,1% osób nie odczuło w swoim domowym budżecie negatywnych zmian. Co jest zjawiskiem pozytywnym, ponieważ idąc tym tokiem, można dojść do wniosku, że skoro sytuacja finansowa w domach jest dobra, to społeczeństwo nie odmawia sobie

przyjemności z zakupów spożywczych, a jak powszechnie wiadomo, rynek jest bardzo bogaty w takie produkty, więc branża spożywcza nie powinna na tym aż tak ucierpieć.

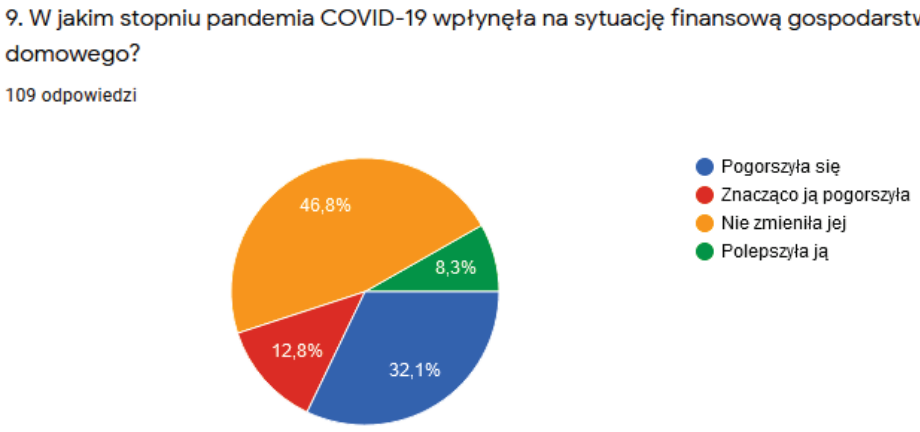

Wykres 10. Zmiana sytuacji finansowej gospodarstw domowych osób ankietowanych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Nowa sytuacja związana z wybuchem pandemii wzbudziła różnorakie emocje wśród społeczeństwa. Jedną z nich były szturmy na sklepy spożywcze, w celu zakupów hurtowych produktów z długim terminem przydatności. 51.4% ankietowanych zadeklarowało, iż ruszyli oni w akcie paniki na takie zakupy, w celu zrobienia zapasów. Jednak pozostała część tj. 48,6% pozostała w domach i nie uległa panice.

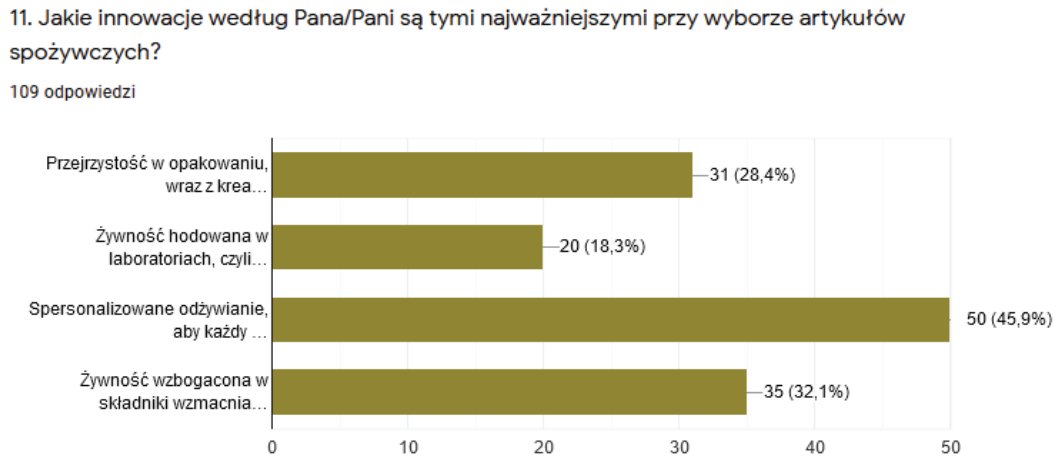

Wykres 11. Innowacje w branży spożywczej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Powyższe pytanie ukazuje na jakie innowacje przy zakupie artykułów spożywczych konsumenci zwracaliby największą uwagę. Spersonalizowane odżywianie, aby każdy mógł dopasować odżywianie do swojego stylu życia uzyskało aż 50 odpowiedzi (45,9%), na drugim miejscu ankietowani postawili na żywność wzbogaconą w składniki wzmacniające odporność (35 głosów, 32,1%) i na trzecim została przejrzystość w opakowaniu, wraz z kreatywnym, mającym istotne znaczenie przekazem i komunikacją informacyjną z konsumentem (31 głosów, 28,4%).

Marketing mix 4P

Marketing w branży spożywczej łączy producenta żywności z konsumentem, dzięki łańcuchowi działań marketingowych. Przed sprzedażą produktu spożywczego trzeba zastosować wiele, niejednokrotnie skomplikowanych procesów. W produkcję i sprzedaż jednego produktu spożywczego musi być zaangażowane wiele organizacji. Obejmują one m.in. przetwórców żywności (wytwarzanie składników produktu), przedsiębiorstwa, które produkują opakowania na ową żywność, przedsiębiorstwa produkujące etykiety, a także te które transportują ten produkt. Dlatego w skali globalnej branża marketingu żywności jest jednym z największych pracodawców bezpośrednich i pośrednich[41]. W podstawowym modelu 4P znajdziemy takie narzędzia jak Produkt, Cena, Dystrybucja oraz Promocja.

Produkt

Przedsiębiorstwo analizując potrzeby swoich klientów, obserwuje jak zmieniają się ich preferencje żywieniowe. Mając pogląd na to, może decydować o tym, jaki typ nowych produktów spożywczych wpasowałby się w pragnienia konsumentów. Wówczas ma szanse spróbować opracować nowy produkt spożywczy, lub też podjąć próby modyfikacji bądź rozszerzenia istniejącej żywności. Jednak aby taki produkt mógł trafić na sklepowe półki musi przejść następujące kroki: generowanie pomysłów, sprawdzanie pomysłów pod kątem wykonalności i testowanie pomysłów pod kątem atrakcyjności[42]. Dopiero wówczas, jeżeli wszystkie te etapy przejdzie pozytywnie, trafia on na rynek.

Cena

Cena za zakup artykułów spożywczych to kwota, która obejmuje konkretną sumę pieniędzy, jaką konsument płaci w celu zakupu tego artykułu. Ostateczna cena w sklepie, obejmuje cenę hurtową powiększoną o marżę detaliczną, która pokrywa koszty i zapewnia zysk dla sklepu. Wiadomo, iż na obecnym rynku możemy znaleźć artykuły z branży spożywczej różnych marek, a konsumenci mają ogromny wybór. Dlatego też dużą rolę odgrywa cena artykułów spożywczych, im bardziej konkurencyjna tym większe szanse, że to właśnie po ten produkt sięgnie klient. Jednak nie należy zapominać, że wraz z ceną powinna iść jakość oferowanych produktów.

[41] https://pl.qaz.wiki/wiki/Food_marketing#Product, [08.12.2020].
[42] *Tamże*, [08.12.2020].

Dystrybucja

Dystrybucja obejmuje całą drogę niezbędną do przemieszczenia się produktu spożywczego od producenta do miejsca, gdzie może on zostać zakupiony przez konsumenta. Tak samo ważna jest lokalizacja tego produktu w sklepie, jak to jest powszechnie wiadomo, odpowiednie umiejscowienie produktu na sklepowych półkach ma duży wpływ na wybór konsumenta. Na przykład określone miejsce w przejściu, półka lub ekspozycja w supermarkecie.

Promocja

Promowanie artykułów spożywczych odbywa się zazwyczaj poza sklepem. Konsumenci spotykają się z próbami nakłonienia ich do zakupu danych produktów podczas oglądania reklam w TV, czy podczas serfowania po Internecie (wyskakujące okna reklamowe). Ponadto reklamy umieszczane są w prasie i one też mają na celu nakierowanie konsumenta na pozytywne myślenie o produkcie, aby w konsekwencji ten produkt zakupić. Bardzo popularną formą promocji w ostatnich latach stały się promocje w stylu „kup 2 – zapłać mniej".

5 sił Portera - analiza atrakcyjności branży

Siła przetargowa dostawców – niska

Na polskim rynku spożywczym funkcjonuje wielu dostawców i są oni rozdrobnieni. To wpływa na to, iż muszą oni rywalizować między sobą o klientów. Dostawcy muszą utrzymywać produkty i ceny na takim poziomie, aby kupujący nie widzieli sensu w konkurowaniu z nimi.

Siła przetargowa nabywców – duża

Obecnie na rynku spożywczym, klienci mają ogromny wybór. To oni decydują kiedy, w jakim sklepie i od jakiego producenta chcą zakupić artykuły żywnościowe. Dodatkowo poprzez wybuch pandemii COVID-19 dużą popularność zyskały sklepy internetowe oferujące produkty żywnościowe. To wszystko sprawia, że to właśnie nabywcy mają dużą siłę przetargową.

Rywalizacja wewnątrz sektora – duża

Zróżnicowany stopień nasycenia rynku produktami żywnościowymi ma wpływ na kształt i natężenie konkurencji na tym rynku. Przedsiębiorstwa konkurują bezpośrednio ze sobą o przejęcie obecnych klientów, ale też pośrednio o pozyskanie nowych nabywców na rynku. Rynek jest bardzo silnie rozwinięty, dlatego występuje bardzo silna rywalizacja.

Groźba pojawienia się nowych producentów – niska

Główną barierą wejścia w branżę spożywczą dla nowych producentów będzie umocnienie doczasowych marek, które już wypracowały swój wizerunek i którzy pozyskali swoich stałych klientów. Natomiast klienci to druga na ogół ciężka bariera do przejścia,

ponieważ na ogół klienci są lojalni co do swoich preferencji. W Polsce jeśli ktoś kupuje produkt konkretnej marki, w swoim wybranym sklepie, to trudno przekonać taką osobę do zmiany. Na myśl przychodzi tutaj chociażby taki produkt jak chleb – duża część społeczeństwa kupuje chleb wyłącznie z jednej wybranej przez siebie, ulubione piekarni i uważa, że to właśnie ta piekarnia piecze chleb najbardziej pasujący do preferencji danej osoby.

Groźba pojawienia się substytutów – duża

W branży spożywczej jeżeli chodzi o substytuty, ciężko jest mówić o czymś, co może zastąpić nam żywność. Jednak rosnąca popularność wegetarianizmu i weganizmu sprawia, że konsumenci poszukują coraz doskonalszych substytutów roślinnych dla mięsa zwierzęcego. Przy czym wprowadzenie na rynek nowych składników musi się odbywać według ściśle określonej procedury. Dlatego też wraz z promowaniem zdrowego odżywiania i zdrowego stylu życia, będą pojawiały się coraz to nowe substytuty popularnych produktów spożywczych.

Proces innowacji produktowych

Wprowadzanie innowacji jest ważnym elementem, pozwalającym przedsiębiorstwu dostosowywać się do zmieniających się warunków otoczenia. Innowacje decydują o tempie i kierunkach rozwoju przedsiębiorstwa. Według „Podręcznika Oslo – zasady gromadzenia i interpretacji danych dotyczących innowacji", który opracowany został przez Organizację Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) oraz Eurostat, innowacja to „*wdrożenie nowego lub znacząco udoskonalonego produktu (wyrobu lub usługi) lub procesu, nowej metody marketingowej lub nowej metody organizacyjnej w praktyce gospodarczej, organizacji miejsca pracy lub w stosunkach z otoczeniem*"[43].

W branży spożywczej szanse na powodzenie wraz z wprowadzaniem innowacji mają wyroby należące do tzw. żywności specjalnej (żywność ekologiczna, funkcjonalna, wygodna) oraz substytuty roślinne dla mięsa zwierzęcego. Popyt na rynku na produkty tego typu rośnie wraz ze wspomnianym wcześniej trendem na zdrowy tryb życia powiązany ze zdrowym odżywianiem. Dlatego też innowacje dotyczące tej dziedziny mają duże szanse na sukces.

Podsumowanie

Branża spożywcza musi mierzyć się ze zmianami zachowań konsumenckich, jakie jeszcze mogą mieć miejsce w kolejnych ewentualnych etapach pandemii. W początkowej fazie, kiedy koronawirus pojawił się w Polsce, a wraz z nim pierwsze zachorowania, wzrósł popyt na produkty suche, sypkie i te o długim terminie przydatności. Spowodowane było to gromadzeniem zapasów przez konsumentów. Następnie popyt na te produkty gwałtownie zmalał, przez wprowadzenie w kraju kwarantanny i ograniczoną liczbę osób w sklepach

[43] *Podręcznik Oslo. Zasady gromadzenia i interpretacji danych dotyczących innowacji*, wyd. trzecie, s. 48, http://www.nauka.gov.pl, [09.12.2020].

w jednym czasie. Poza tym osoby, które zrobiły zapasy, to po to, aby móc żyć w spokoju bez wychodzenia z domu, czyli nie narażając się na ewentualne zakażenie. Ważną przewagą branży spożywczej jest to, że bazuje głównie na krajowym surowcu, dostarczanym przez polskich rolników.

Przemysł spożywczy bazuje głównie na krajowym surowcu, dostarczanym przez polskich rolników, więc pandemia koronawirusa nie przerwała łańcuchów dostaw surowca. Jest to istotne z punktu widzenia bezpieczeństwa żywnościowego kraju. Jednak pod wpływem silnego ograniczenia działalności placówek gastronomicznych w Unii Europejskiej, mocno obniżył się popyt na rynkach zagranicznych. Przez co przedsiębiorcy ostrożnie podchodzą do ewentualnych inwestycji w rynki zagraniczne. Związane jest to z ciągłym niepewnym wpływem koronawirusa na rynki eksportowe.

Dodatkowo wzrost kosztów związanych z nowymi obowiązkami zapewnienia bezpieczeństwa pracowników, był nieunikniony. Przedsiębiorcy muszą utrzymywać teraz drogie antycovidowe procedury, które nie sprzyjają stabilności funkcjonowania.

Mimo wszystko, po analizie ankiety, związanej z preferencjami zakupowymi konsumentów w tej branży, obserwuje się dostosowanie społeczeństwa do nowej rzeczywistości. Aktualnie ludzie już z dużo większym spokojem podchodzą do życia codziennego. Można pokusić się o stwierdzenie, że bardzo powoli(ale jednak) życie wraca do normy. Zwiększyła się świadomość konsumentów i teraz chętniej sięgamy po produkty krajowe, co sprzyja gospodarce kraju.

Pandemia zrewolucjonizowała sektor e-handlu w dwóch aspektach:

– po pierwsze, zmieniła nawyki zakupowe konsumentów, którzy zdecydowanie polubili zakupy online, przede wszystkim ze względu na bezpieczeństwo, jak szybkość i prostotę,
– po drugie, wymusiła na biznesie szybką transformację cyfrową i sprawniejsze dostosowanie się do nowych realiów. Do kanału sprzedaży internetowej przeszli nie tylko najwięksi gracze, ale również przedstawiciele sektora MŚP.

W obecnej sytuacji należy więc podkreślić jak ważne jest bezpieczeństwo żywnościowe kraju i docenić, jak istotne ma to znaczenie dla nas wszystkich, szczególnie w obliczu zawirowań lub kryzysów.

Bibliografia

Drożdż J., Mroczek R. , Przemysł spożywczy – rozwój w warunkach zmian otoczenia zewnętrznego, „Przemysł Spożywczy" 2020, nr 8.

Herzfeld T., Komentarz w sprawie SARS-COV-2 i polityki rolnej, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej" 2020.

Podręcznik Oslo. Zasady gromadzenia i interpretacji danych dotyczących innowacji, wyd. trzecie (http://www.nauka.gov.pl).

Przemysł spożywczy w Polsce: CO DWUNASTA FIRMA MA PROBLEMY Z WYPŁACALNOŚCIĄ, Ogólnopolski Raport Biura Informacji Gospodarczej Info Monitor o zadłużeniu firm z sektora produkcji artykułów spożywczych, Wydanie pierwsze-marzec 2020.

Zmiany strukturalne grup podmiotów gospodarki narodowej w rejestrze REGON, 1 półrocze 2018–GUS 2018.

Artur Kuchciński

FUNKCJONOWANIE SYSTEMU INSTYTUCJI OTOCZENIA BIZNESU W ZAKRESIE WSPIERANIA ROZWOJU PRZEDSIĘBIORCZOŚCI W POLSCE

Streszczenie:
Sektor mikro, małych i średnich przedsiębiorstw odgrywa ważną rolę zarówno w sferze gospodarczej jak i społecznej państwa. Z jednej strony stymuluje on wzrost gospodarczy kraju, przez aktywizację procesów innowacyjnych, z drugiej zaś generuje nowe miejsca pracy i może łagodzić napięcia społeczne, dając szansę samozatrudnienia, osiągnięcia sukcesu i zmiany statusu społecznego ludziom przedsiębiorczym. Jednak aby sektor MSP mógł się dynamicznie rozwijać stworzony został system wsparcia przedsiębiorczości w postaci instytucji otoczenia biznesu. Zgodnie z definicją, instytucje otoczenia biznesu to podmioty prowadzące działalność na rzecz rozwoju przedsiębiorczości i innowacyjności, niedziałające dla zysku lub przeznaczające zysk na cele statutowe zgodnie z zapisami w statucie lub innym równoważnym dokumencie założycielskim. Posiadające bazę materialną, techniczną i zasoby ludzkie oraz kompetencyjne niezbędne do świadczenia usług na rzecz sektora MSP. Celem niniejszego rozdziału jest analiza funkcjonowania systemu instytucji otoczenia biznesu, które na rozwój mikro, małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce.

Słowa kluczowe:
instytucje otoczenia biznesu, przedsiębiorczość, małe i średnie przedsiębiorstwa, MSP.

FUNCTIONING OF THE SYSTEM OF BUSINESS ENVIRONMENT INSTITUTIONS IN THE SCOPE OF SUPPORTING THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN POLAND

Abstract:
The micro, small and medium enterprise sector plays an important role both in the economic and social sphere of the country. On the one hand, it stimulates the economic growth of the country through activation of innovation processes, on the other hand,

it generates new jobs and may alleviate social tensions, giving a chance for self-employment, success and change of social status to entrepreneurial people. However, for the SME sector to develop dynamically, an entrepreneurship support system in the form of business support institutions was created. According to the definition, business support institutions are entities operating for the development of entrepreneurship and innovativeness, not acting for profit or appropriating their profit for statutory purposes in accordance with provisions in the statute or another equivalent establishment document. Having a material and technical base as well as human and competence resources necessary to provide services to the SME sector. The objective of this chapter is to analyse the functioning of the system of business environment institutions that influence the development of micro, small and medium enterprises in Poland.

Keywords:
business environment institutions, entrepreneurship, small and medium-sized enterprises, SME.

Wstęp

Sektor mikro, małych i średnich przedsiębiorstw z uwagi na istotny udział w tworzeniu produktu krajowego brutto czy kreowaniu nowych miejsc pracy, należy do kluczowych czynników wpływających na rozwój polskiej gospodarki. Przedsiębiorstwa z tego sektora są stymulatorem wzrostu i rozwoju gospodarczego, a ich liczba oraz potencjał może być jedną z miar oceny wzrostu gospodarczego.

Mimo że to właśnie mikro, małe i średnie firmy decydują o sile polskiej gospodarki, to wciąż napotykają na liczne bariery w prowadzeniu działalności. W takiej sytuacji z pomocą przychodzą im podmioty w postaci instytucji otoczenia biznesu (IOB). Podmioty te spełniają wiele funkcji usługowych, wypełniają lukę pomiędzy mechanizmem rynkowym a działalnością administracji publicznej. Tworzą sieciową infrastrukturę instytucjonalną, która pozwala przedsiębiorcom na tworzenie i realizację określonych strategii, a także zdynamizowanie procesów rozwojowych. Jednocześnie podkreśla się, że oferta podmiotów działających na zasadach non profit nie odbiega od tej, którą prezentują instytucje komercyjne. Rynek tworzony przez IOB permanentnie się rozwija i dopasowuje do coraz wyższych wymagań oraz potrzeb przedsiębiorców.

Podstawowym celem istnienia tego rodzaju instytucji jest zaspokajanie popytu zgłaszanego przez przedsiębiorstwa na usługi okołobiznesowe, ważne jest, aby stymulowanie rozwoju IOB odbywało się w kierunkach zgodnych z potrzebami tych przedsiębiorstw. Pomimo obserwowanej profesjonalizacji działań IOB, procesu rozwoju tych instytucji nie należy traktować jako zakończonego. Wciąż istnieją obszary, w których rozwój IOB należy wspierać, zwłaszcza w kontekście dynamicznie zmieniających się potrzeb rynku, a tym samym również potrzeb przedsiębiorstw. W regionach, w których przedsiębiorczość nie jest stabilnym fundamentem rozwoju gospodarczego, obserwowany jest niski poziom rozwoju usług okołobiznesowych. Na znaczeniu zyskują działania wspierające zarówno rozwój tych

instytucji, jak i powstawanie nowych przedsiębiorstw. Celem naukowym niniejszego rozdziału jest analiza funkcjonowania systemu instytucji otoczenia biznesu, wpływających na rozwój mikro, małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce.

Instytucje otoczenia biznesu – ujęcie definicyjne

W ramach swojej działalności instytucje otoczenia biznesu zajmują się wspieraniem jednostek sektora mikro, małych i średnich przedsiębiorstw[44]. Wchodzą one w skład „sieci infrastruktury bezpośredniego otoczenia MSP i zawierają elementy skierowane na tworzenie, poszerzanie lub modyfikację słabszego, niż w dużych przedsiębiorstwach, wewnętrznego potencjału przedsiębiorstwa"[45]. Instytucje otoczenia biznesu mają za zadanie wspierać mikro, małe i średnie przedsiębiorstwa (na poziomach: operacyjnym, strategicznym), które mają niższy potencjał oraz dużo mniejsze możliwości konkurowania na rynku, m.in. z dużymi przedsiębiorstwami, koncernami. Określenie „instytucje otoczenia biznesu" stosowane jest zamiennie z innymi, tj. „instytucje wspierające", „instytucje wspierające przedsiębiorców", „instytucje zaplecza biznesowego", „instytucje wspomagające biznes", „instytucje okołobiznesowe"[46] a także „centra innowacji i biznesu" czy też „niekomercyjne instytucje okołobiznesowe"[47].

W literaturze przedmiotu odnaleźć można szereg różnych definicji instytucji otoczenia biznesu definiowane. Jedna z nich wskazuje, że jest to „zespół instytucji i organizacji wspierających przedsiębiorczość i przyczyniających się do rozwoju społeczno-gospodarczego kraju"[48].

Definicja wskazana przez E. Dąbrowską i in. kładzie nacisk na kluczowe zadania, jakie mają wypełniać instytucje otoczenia biznesu (w formie kategorii usług) tj.[49]:

- doradcze o charakterze ogólnym,
- doradcze o charakterze proinnowacyjnym,
- szkoleniowe,
- informacyjne,
- wprowadzania informacji o ofercie handlowej do baz danych, które służą nawiązywaniu współpracy gospodarczej,
- wyszukiwania potencjalnych partnerów gospodarczych w dostępnych bazach danych,
- finansowania (w zakresie udzielania pożyczek i poręczeń).

---

44 R. Lisowska, *The potential of business environment institutions and the support for the development of small and medium-sized enterprises*, „Entrepreneurial Business and Economics Review", nr 4(3), 2016, s. 86.

45 E. Dąbrowska i in.., *Zapotrzebowanie przedsiębiorstw na usługi świadczone przez instytucje otoczenia biznesu w regionie podlaskim*, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Białystok 2015, s. 8.

46 *Tamże*, s. 9.

47 M. Fabińska, *Business environment institutions in the light of the operational programme innovative economy (OP IE)*, Acta Universitatis Lodziensis Folia Oeconomica, nr 277, 2013, s. 72.

48 A. Mempel-Śnieżyk, *The importance of business environment institutions and cooperation in the present economy*, „Biblioteka Regionalisty", nr 14, 2014, s. 53.

49 E. Dąbrowska, *Zapotrzebowanie…*, s. 10.

Według A. Kamińskiej pojęcie instytucji otoczenia biznesu obejmuje podmioty niekomercyjne, czyli instytucje non-profit, które nie działają dla osiągnięcia konkretnego zysku bądź zysk ten jest przeznaczany na cele statutowe. Do podmiotów komercyjnych A. Kamińska zaliczyła m.in. banki i prywatne firmy doradczo-szkoleniowe[50].

Na zamienne stosowanie określeń „instytucje otoczenia biznesu", „instytucje okołobiznesowe", „instytucje wspierające biznes" wskazał także B. Gęca. Na potrzeby własnych badań zdecydował, że instytucje okołobiznesowe to „*instytucje typu non-profit, które nie działają dla osiągnięcia zysku*"[51]. Jeżeli takowy zostanie wygenerowany, będzie przeznaczany na cele statutowe (zgodne ze statutem bądź dokumentem równoważnym). Jednocześnie B. Gęca założył, że instytucje te działają na terenie Polski, mają bazę materialną, techniczną, zasoby ludzkie i kompetencyjne, które są niezbędne dla świadczenia usług na rzecz MSP[52]. Instytucje otoczenia biznesu oferują przedsiębiorcom usługi w bardzo szerokim zakresie. Zamiast zaproponowania autorskiej definicji ogólnej instytucji otoczenia biznesu, podzielił IOB-y na trzy typy: non-profit, non-for-profit, for-profit[53].

L.O. Siguencia i in. również dokonali analizy literatury przedmiotu, która dotyczyła definicji instytucji otoczenia biznesu. Wskazali, że nie istnieje jedna powszechnie akceptowana definicja ani typologia tych instytucji. Istnieje natomiast obszerna lista pojęć, które mają charakter pokrewny do pojęcia „instytucje otoczenia biznesu". Przykładowo, Z. Przygodzki korzysta z pojęcia „infrastruktura instytucjonalna", za pomocą którego określa zbiór instytucji i organizacji będących swego rodzaju rusztowaniem dla funkcjonowania podmiotów gospodarczych[54]. Natomiast K.B. Matusiak używa określenia „*system wsparcia dla całości instytucji zajmujących się wspieraniem procesów innowacyjnych*" (np. stowarzyszenia, izby gospodarcze czy uczelniane centra transferu technologii)[55]. Pojęcie „instytucje otoczenia biznesu" jest niezwykle obszerne, tzn. obejmuje praktycznie wszystkie podmioty, zarówno publiczne, jak i prywatne, które w sposób bezpośredni bądź pośredni mają związek z zakładaniem działalności gospodarczych oraz prowadzeniem takiej działalności. Działalność instytucji otoczenia biznesu koncentruje się na świadczeniu usług na rzecz różnych przedsiębiorców (mikro, małych i średnich)[56]. Instytucje otoczenia biznesu świadczą usługi na rzecz przedsiębiorców do tego uprawnionych. Wsparcie może pochodzić np. ze środków

---

[50] A. Kamińska, *Wpływ instytucji otoczenia biznesu na rozwój małych i średnich przedsiębiorstw w regionie lubelskim*, „Barometr Regionalny", nr 1(23), 2011, s. 53.

[51] B. Gęca, *Analiza form wsparcia instytucji otoczenia biznesu dla sektora MSP na przykładzie województwa lubelskiego*, „Zarządzanie i Finanse", r. 10, nr 1, cz. 2, 2012, s. 234.

[52] *Tamże*.

[53] *Tamże*, s. 233.

[54] Zob. L.O. Siguencia i in., *Działalność instytucji otoczenia biznesu w zakresie wspierania rozwoju przedsiębiorstw instrumentami przemysłu spotkań*, „Ekonomiczne Problemy Turystyki", nr 2(42), 2018, s. 108; Z. Przygodzki, *Konkurencyjność regionów*, [w:] *Region i jego rozwój w warunkach globalizacji*, J. Chadzyński, A. Nowakowska, Z. Przygodzki (red.), CeDeWu, Warszawa 2007, s. 103-147.

[55] K.B. Matusiak, *Uwarunkowania rozwoju infrastruktury wsparcia w Polsce*, [w:] *Ośrodki innowacji i przedsiębiorczości w Polsce*, K. B. Matusiak (red.), Stowarzyszenie Organizatorów Ośrodków Innowacji i Przedsiębiorczości w Polsce, Warszawa 2010, s. 335-337.

[56] Zob. Z. Gródek-Szostak, *Zróżnicowanie definiowania instytucji otoczenia biznesu w regionalnych programach operacyjnych na lata 2014–2020*, [w:] *Doskonalenie działania przedsiębiorstw i instytucji wobec przemian społeczno-gospodarczych. Innowacje – finanse – otoczenie biznesu*, J. Kaczmarek, P. Krzemiński (red.), Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego, Kraków 2017, s. 233-243.

publicznych, na preferencyjnych warunkach[57]. Istotna jest definicja sformułowana w raporcie z badań z 2014 r. przez Stowarzyszenie Organizatorów Ośrodków Innowacji i Przedsiębiorczości[58], która stanowi iż: instytucje otoczenia biznesu (określane przez Stowarzyszenie jako ośrodki innowacji i przedsiębiorczości) są partnerem sektora publicznego i prywatnego, których nadrzędnym celem jest zaspokajanie potrzeb ich kluczowych klientów – przedsiębiorców związanych przede wszystkim z rozwojem innowacyjnej przedsiębiorczości (zwiększania skłonności do innowacji we wszystkich wymiarach, tj. w zakresie produktów, procesów, marketingu, zarządzania i organizacji), promowaniem eksperymentowania, transferu technologii i komercjalizacji wiedzy oraz poprawy konkurencyjności (w tym konkurencyjności opartej na poprawie wydajności dzięki nowym technologiom oraz na rozwoju w zakresie know-how). Dzięki ich niekomercyjnemu charakterowi (ich celem nie jest maksymalizacja zysku) i statutowemu nastawieniu na wsparcie rozwoju przedsiębiorczości i innowacyjności, spełniają na rynku funkcje usługowe, tworząc ogólnokrajową sieć wsparcia, umożliwiającą dynamizację procesów rozwojowych poszczególnych przedsiębiorców[59].

Zgodnie z tym podejściem wyróżnia się trzy kategorie instytucji oferujących wsparcie:[60]:

1) Ośrodki przedsiębiorczości – szeroka promocja i inkubacja przedsiębiorczości (często w grupach dyskryminowanych), dostarczanie usług wsparcia do małych firm i aktywizacja rozwoju regionów peryferyjnych lub dotkniętych kryzysem strukturalnym;
2) Ośrodki innowacji – szeroka promocja i inkubacja innowacyjnej przedsiębiorczości, transfer technologii i dostarczanie usług proinnowacyjnych, aktywizacja przedsiębiorczości akademickiej i współpracy nauki z biznesem;
3) Instytucje finansowe – ułatwienie dostępu do finansowania działalności nowo powstałych oraz małych firm bez historii kredytowej, a także dostarczanie usług dostosowanych do specyfiki innowacyjnych przedsięwzięć gospodarczych.

Rola instytucji otoczenia biznesu w rozwoju przedsiębiorczości

Instytucje otoczenia biznesu są wyraźnym i trwałym elementem wspierania przedsiębiorczości regionów[61]. Początkowo współpraca ta przybierała charakter

[57] A. Daniluk, *Cooperation between business companies and the institutions in the context of innovations implementation*, „Procedia Engineering", nr 182, 2017, s. 128.

[58] Stowarzyszenie Organizatorów Ośrodków Innowacji i Przedsiębiorczości w Polsce powstało jesienią 1992 r. z inicjatywy przedstawicieli ośrodków przedsiębiorczości, naukowców i administracji publicznej. Stowarzyszenie zrzesza osoby fizyczne i prawne będące ośrodkami innowacji i przedsiębiorczości, wyższymi uczelniami oraz przedsiębiorstwami działającymi na rzecz rozwoju ekosystemu innowacji. Zob. https://www.sooipp.org.pl [10.11.2021].

[59] A. Bąkowski, M. Mażewska (red.), *Ośrodki Innowacji w Polsce (z uwzględnieniem inkubatorów przedsiębiorczości). Raport z badania 2014*, Stowarzyszenie Organizatorów Ośrodków Innowacji i Przedsiębiorczości w Polsce, Warszawa 2015, s. 8.

[60] A. Bąkowski, M. Mażewska (red.), *Ośrodki innowacji i przedsiębiorczości w Polsce*. Raport 2012, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2012, s. 11.

[61] Zob. A. Kuchciński, *Instytucje otoczenia biznesu na przykładzie województwa świętokrzyskiego i podkarpackiego, [w:] Wyzwania i problemy społeczeństwa w XXI wieku*. Tom 1, E. Chodźko, K. Talarek (red.), Wydawnictwo Naukowe Tygiel, Lublin 2020, s. 23-29.

incydentalnych zdarzeń, zaś z czasem przeobraziła się w stałe procesy uzupełniające wszystkie inne funkcje realizowane przez podmioty gospodarcze[62]. Obecnie rola instytucji otoczenia biznesu uwidacznia się przede wszystkim w kreowaniu nowych przedsiębiorstw, poprawie ich efektywności i innowacyjności, a także unowocześnianiu zasobów majątkowych, kształtowaniu jakości kapitału ludzkiego oraz budowie kultury przedsiębiorczej[63]. Zakres ich oddziaływania jest naprawdę szeroki. Instytucje otoczenia biznesu niepodważalnie wpływają na kształtowanie współczesnej kultury biznesowej we wszystkich krajach należących do Unii Europejskiej[64]. W związku z tym przedsiębiorcy muszą koncentrować się na rozwijaniu specyficznych umiejętności; łączą się one z absorpcją oferowanego wsparcia.

Instytucje otoczenia biznesu świadczą usługi zgodne z kierunkami, jakie wyznacza polityka gospodarcza krajów i regionów. Ich zasadniczym celem jest wielowymiarowa pomoc przedsiębiorcom w rozwoju oraz wychodzenie naprzeciw wyzwaniom stawianym przez otoczenie gospodarcze, społeczne i fizyczne[65]. C. Longhi podkreślił rolę instytucji otoczenia biznesu w rozwijaniu lokalnych więzi pomiędzy przedsiębiorstwami, a także kształtowaniu współpracy pomiędzy przedsiębiorstwami a instytucjami naukowymi[66]. Na sferę instytucjonalną jako najważniejszy czynnik różnicujący rozwój gospodarczy regionów (gałęzi, gospodarek narodowych) zwrócił uwagę J. Cebulak[67]. Istotnym czynnikiem wpływającym na rozwój regionu jest właśnie infrastruktura instytucjonalna, którą należy rozumieć jako[68]:

- strukturę społeczno-ekonomiczną – tworzą ją agencje rozwoju gospodarczego, izby handlowo-przemysłowe, towarzystwa rozwoju, organizacje systemu kształcenia,
- strukturę finansową – reprezentują ją banki, kasy oszczędnościowo-pożyczkowe, towarzystwa inwestycyjne, fundacje rozwoju, fundusze wspierania gospodarczego, towarzystwa asekuracyjne itp.,
- strukturę polityczną – jest tworzona przez różnego rodzaju ośrodki i instytucje władzy, a także działalności politycznej,
- strukturę oświatową – różnego rodzaju szkoły i instytucje kształcenia i doskonalenia. Infrastruktura instytucjonalna (w tym ta dotyczące wspierania przedsiębiorczości) musi być na tyle rozwinięta, że sprzyja rozwojowi społeczno-gospodarczemu. Jej niedorozwój uznaje się za barierę w rozwoju całego regionu,

Kluczowa rola instytucji wspierających rozwój danego regionu polega na tym, że tworzy sprzyjające warunki do podnoszenia jego atrakcyjności w zakresie inwestycji; czyli sprawia,

---

62 A. Domańska, R. Zajkowski, *Percepcja wpływu IOB na rozwój przedsiębiorczości w opinii beneficjentów wsparcia w województwie lubelskim*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia Nr 62", nr 766, 2013, s. 255.

63 *Tamże*.

64 W. Lizińska, R. Marks-Bielska, I. Serocka, *Operations performed by business environment institutions in the process of foreign investment acquisition: a case study of investor service centres*, „Equilibrium. Quarterly Journal of Economics and Economic Policy", vol. 9, 2014, s. 67.

65 A. Domańska, R. Zajkowski, *Percepcja…*, s. 255.

66 J. Dominiak, *Struktura i organizacja przestrzenna otoczenia biznesu w aglomeracji poznańskiej*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2006, s. 47.

67 J. Cebulak, *Instytucje otoczenia biznesu jako czynnik wspomagający rozwój przedsiębiorczości w woj. Podkarpackim*, „Przedsiębiorczość – Edukacja", t. 5, 2009, s. 198.

68 *Tamże*, s. 199.

że podnosi się poziom konkurencyjności i przedsiębiorczości tego regionu[69]. Instytucje otoczenia biznesu przede wszystkim zajmują się one świadczeniem usług dla osób rozpoczynających działalność gospodarczą (i można ją zakwalifikować do sektora MSP) oraz będących właścicielami już działających na rynku – z różną efektywnością – firm.

Z oczywistych powodów małe przedsiębiorstwa nie tworzą własnych jednostek badawczych czy marketingowych. Instytucje otoczenia biznesu wspierają MSP przez trzy kluczowe obszary działalności: informacyjną, szkoleniową i doradczą. Stwarzają więc warunki sprzyjające powstawaniu nowych i funkcjonowaniu istniejących małych i średnich przedsiębiorstw[70]. Stąd też otoczenie biznesu ma istotne znaczenie dla ich rozwoju. Szczególnym wsparciem są obejmowane te przedsiębiorstwa, które chcą w przyszłości wdrażać nowe technologie i są ukierunkowane na wysoko wyspecjalizowane usługi. Dostęp do informacji, jak również nowych technologii i innowacji, zapewniany przez środowisko innowacyjne jest niezbędny do powstawania, funkcjonowania i rozwoju tych form[71].

Organizacja systemu instytucji otoczenia biznesu w Polsce

W 1990 r., czyli na początku transformacji systemowej w Polsce, liczba instytucji otoczenia biznesu ulegała okresowym zmianom. Wynikały one przede wszystkim z zapotrzebowania na oferowane przez nie usługi oraz możliwości tworzonych przez fundusze europejskie (było to kluczowe źródło finansowania). Ostatnia weryfikacja stanu IOB w Polsce wykazała istotne zmiany wiążące się z liczbą działających w obszarze wsparcia rozwoju przedsiębiorczości instytucji[72]. Najwięcej podmiotów znajdowało się w miastach przedstawionych na poniższym rysunku.

[69] J. Stanković, I. Novaković, *Impact of local self-government institutions on creating a business-friendly environment: multi-criteria analysis*, [w:] Handbook of Research on Democratic Strategies and Citizen-Centered E-Government Services, Ćemal Dolićanin (red.), IGI Global, 2015, s. 353.

[70] R. Wooward, *Otoczenie instytucjonalne małych i średnich przedsiębiorstw, Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych CASE*, Warszawa 1999, s. 22.

[71] J. Dominiak, *Rola…*, s. 49.

[72] Zob. A. Bąkowski, M. Mażewska (red.), *Ośrodki innowacji i przedsiębiorczości w Polsce. Raport 2018*, Stowarzyszenie Organizatorów Ośrodków Innowacji i Przedsiębiorczości w Polsce, Poznań-Warszawa 2018, s. 8.

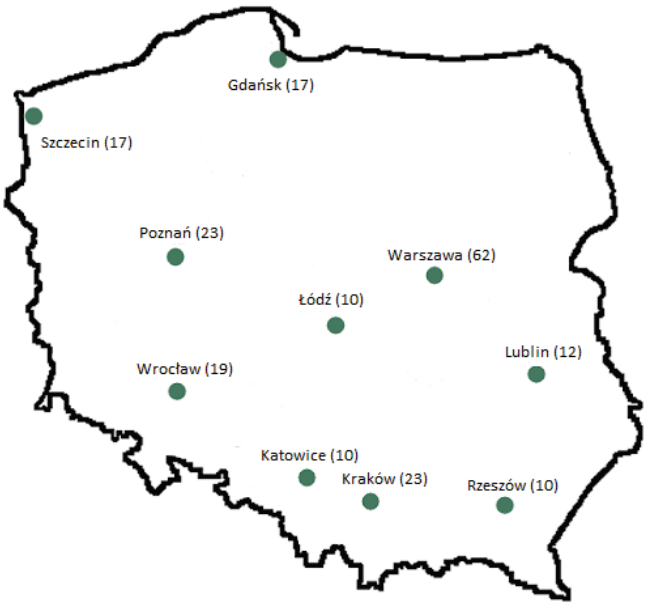

Rys. 1. Instytucje wspierające rozwój przedsiębiorczości w Polsce w 2017 r.

Źródło: Opracowanie własne na postawie: A. Bąkowski, M. Mażewska (red.), *Ośrodki innowacji i przedsiębiorczości w Polsce. Raport 2018*…, s. 8.

Instytucje otoczenia biznesu reprezentują różne działalności. Łącznie realizowały zadania w zakresie 10 rodzajów wsparcia sektora MSP. Rozkład rodzajów działalności, które prowadzą jest następujący[73]:

- ośrodki szkoleniowo-doradcze,
- fundusze seed/vc,
- fundusze pożyczkowe,
- centra transferu technologii,
- fundusze poręczeniowe,
- centra innowacji,
- parki technologiczne,
- inkubatory przedsiębiorczości,
- inkubatory technologiczne,
- akademickie inkubatory.

Rozkład terytorialny IOB na przestrzeni lat ulegał zmianom. Dotyczyły one zarówno obszarów aktywnych gospodarczo, jak i tych, które nadal uzyskiwały wsparcie ze środków pochodzących z Unii Europejskiej (przeznaczane były na rozwój ekonomiczny). Struktura lokalizacji IOB została zaprezentowana w poniższej tabeli.

[73] *Tamże*, s. 9.

Tabela 1. Struktura lokalizacji instytucji otoczenia biznesu w latach 2005-2017 (w %)

	2005	2007	2009	2010	2012	2014	2017
Gminy wiejskie	1,9	1,3	1,2	0,7	3	4	4
Miasta do 50 tys. mieszkańców i gminy miejsko-wiejskie	28,4	27,1	24,3	22,6	20	22	19
Średnie miasta 50-300 tys. mieszkańców	39,7	37,4	34,3	34,5	39	31	35
Duże miasta 300-800 tys. mieszkańców	30	34,2	18,1	19,1	10	34	30
Warszawa	30	34,2	22,1	23,1	28	9	12

Źródło: opracowanie własne na podstawie A. Bąkowski, M. Mażewska (red.), *Ośrodki innowacji i przedsiębiorczości w Polsce. Raport 2018…,* s. 10.

Tabela 2. Instytucje otoczenia biznesu w Polsce w układzie regionalnym w latach 2015-2017

Region	Ilość instytucji	
	2015 r.	2017 r.
Dolnośląski	52	47
Kujawsko-pomorski	32	29
Lubelski	31	30
Lubuski	20	19
Łódzki	39	35
Małopolski	58	45
Mazowiecki	84	71
Opolski	11	12
Podkarpacki	41	30
Podlaski	22	23
Pomorski	40	38
Śląski	81	49
Świętokrzyski	23	19
Warmińsko-mazurski	31	28
Wielkopolski	69	52
Zachodniopomorski	40	33

Źródło: opracowanie własne na postawie: A. Bąkowski, M. Mażewska (red.), *Ośrodki innowacji i przedsiębiorczości w Polsce. Raport 2018…,* s. 11.

Na terenach wiejskich w latach 2005-2010 liczba instytucji zmniejszała się, a w latach 2012-2017 utrzymywała się na tym samym poziomie. Ponad 3/4 gmin, przede wszystkim tych o charakterze wiejskim, nie posiada instytucji wspierania rozwoju gospodarczego.

W przypadku dużych miast można zauważyć następujące tendencje: w latach 2005-2007 liczba instytucji wzrosła, z kolei w latach 2009-2012 ich liczba znacznie spadła. Sytuacja poprawiła się w 2014 r., zaś w 2017 ponownie pogorszyła. Na relatywnie zbliżonym poziomie pozostaje liczba instytucji w średnich miastach, tzn. w latach 2005-2009 ich liczba spadła, w latach 2010-2012 – wzrosła, w 2014 r. – spadła, a w roku 2017 znowu wzrosła. Biorąc pod uwagę całkowity zakres czasowy (lata 2005-2017) liczba instytucji w średnich miastach spadła (z 39,7% na 35%). W miastach do 50 tys. mieszkańców i gminach miejsko-wiejskich we wskazanym przedziale czasowym znacznie spadła ilość instytucji (z 28,4% na 19%).

Analogicznie sytuacja przedstawia się w Warszawie (spadek z 30% do 12%). IOB w układzie regionalnym zostały zaprezentowane w poniższej tabeli.

W 2015 r. najwięcej instytucji znajdowało się w regionie mazowieckim (84), śląskim (81) oraz wielkopolskim (69), natomiast najmniej w regionie opolskim (11), lubuskim (20) oraz podlaskim (22). W 2017 r. najwięcej instytucji znajdowało się w regionie mazowieckim (71), wielkopolskim (52) i śląskim (49).

Tabela 3. Liczba rodzajów aktywności instytucji otoczenia biznesu w latach 1995-2017

Rodzaje instytucji	1995	1997	1999	2000	2004	2007	2009	2010	2012	2014	2017
Parki technologiczne	1	1	3	3	12	15	23	24	40	42	37
Inicjatywy parkowe	1	1	3	3	12	15	23	21	14	0	0
Inkubatory technologiczne	4	5	49	44	53	16	17	20	29	24	23
Inkubatory przedsiębiorczości	29	49	49	44	53	47	46	45	58	46	37
Akademickie inkubatory przedsiębiorczości	*	*	*	*	*	49	51	62	73	24	20
Centra transferu technologii	1	5	23	20	39	87	87	90	69	42	55
Centra innowacji	*	*	*	*	*	*	*	*	*	47	39
Fundusze kapitału zalążkowego	*	*	*	*	*	6	9	12	68	103	88
Fundusze pożyczkowe	*	48	51	33	76	84	82	82	86	81	58
Fundusze poręczeniowe	*	48	51	24	57	64	54	54	55	58	52
Ośrodki szkoleniowo-doradcze	*	153	147	142	280	326	318	317	319	207	151
RAZEM	174	261	273	266	507	694	711	735	821	681	560

* – w danym roku taka kategoria nie występowała w analizach.
Źródło: E. Nycz, *Efektywne instytucje otoczenia biznesu,* Fundacja Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Prospekt, Gdańsk 2020, s. 7.

Należy jednak zauważyć, że nastąpił spadek ilości instytucji z 84 do 71 w regionie mazowieckim, z 81 do 49 w regionie śląskim, z 69 do 52 w regionie wielkopolskim.

We wszystkich regionach, w których doszło do zmian warunków i zasad udzielania usług dla przedsiębiorców, liczba IOB uległa zmniejszeniu. Pozostałym udało się utrzymać na podobnym poziomie infrastrukturę wsparcia biznesu.

Rodzaje aktywności instytucji otoczenia biznesu zostały zaprezentowane w poniższej tabeli. Już na pierwszy rzut oka widać, że dominują ośrodki szkoleniowo-doradcze (23%).

Na podstawie danych zawartych w tabeli można wyciągnąć następujące wnioski:

- inicjatywy parkowe zanikły w 2014 r.,
- ostatecznie liczba parków technologicznych na przestrzeni lat wzrosła (z 1 w 1995 r. do 37 w 2017 r.),

- liczba inkubatorów technologicznych w 1999 r. błyskawicznie wzrosła (z 5 w 1997 r. do 49 w 1999 r.), a od 2007 r. ich liczba utrzymywała się na dużo niższym poziomie (w 2007 r. – 16, w 2017 r. – 23),
- liczba inkubatorów przedsiębiorczości w latach 1997-2014 utrzymywała się na zbliżonym poziomie (poza rokiem 2012 – 58 podmiotów),
- liczba inkubatorów technologicznych była niższa niż inkubatorów przedsiębiorczości (poza latami 1999-2004),
- znacznie spadła ilość akademickich inkubatorów przedsiębiorczości (do 20 w 2017 r.),
- centra transferu technologii przeżywały rozkwit w latach 2007-2010, a od 2012 r. ich liczba spadła (do 55 podmiotów),
- zmniejszyła się ilość centrów innowacji (z 47 do 39),
- błyskawicznie wzrosła ilość funduszy kapitału zalążkowego (z 6 w 2007 r. do 103 w 2014 r.), by później osiągnąć znaczny spadek (w 2017 r. liczba ośrodków tego rodzaju wyniosła 88),
- liczba funduszy pożyczkowych wzrosła w latach 2000-2007 z 33 do 84, a później spadła (w 2014 r. – 81 podmiotów, a w 2017 r. – 58 podmiotów),
- w latach 1997-2017 można zauważyć podobna ilość funduszy poręczeń kredytowych (ich liczba znacznie spadła tylko w 2000 r. – 24 podmioty),
- największą ilość ośrodków szkoleniowo-doradczych można zauważyć w 2007 r., a najmniejszą ilość w 2000 r.,
- liczba ośrodków szkoleniowo-doradczych, pomimo dużej ich ilości w całym wskazanym okresie (1995-2017), spadła: początkowo z 319 podmiotów w 2012 r. do 207 podmiotów w 2014 r., a później z 207 podmiotów na 151 w 2017 r.

Struktura instytucji wsparcia przedsiębiorczości w Polsce ulegała wielu zmianom. Nie można uznać tego za szczególne, jeśli nie zdominują tego zjawiska likwidacje i zachowany zostanie odpowiedni do potrzeb poziom nasycenia usługami danego rodzaju[74]. Dane zawarte w tabeli 3 wskazały, że zmniejszanie się liczby instytucji odnosi się nie tylko do ośrodków szkoleniowo-doradczych (są one najmniej kapitałochłonne), ale również do parków technologicznych czy inkubatorów przedsiębiorczości.

W przypadku form prawnych podmiotów zajmujących się zarządzaniem instytucjami otoczenia biznesu, na pierwszy plan wysuwają się spółki prawa handlowego. Wypracowane nadwyżki finansowe przeznaczają na realizację celów statutowych. Formę spółki przybierają również fundusze poręczeniowe, parki i inkubatory technologiczne. Udziałowcami są zaś władze lokalne, czy władze uczelni. Warto nadmienić, że jednostki samorządu terytorialnego są zaangażowane w prawie 80% spółek zarządzających parkami technologicznymi. W poniższej tabeli zaprezentowane została ilość form prawnych podmiotów zajmujących się zarządzaniem IOB.

[74] *Tamże*, s. 12.

Tabela 4. Formy prawne podmiotów zarządzających instytucjami otoczenia biznesu w latach 1999-2017 (w %)

Wyszczególnienie	1999	2001	2004	2007	2009	2010	2012	2014	2017
Stowarzyszenie	40,1	39,5	29,2	20,3	18,7	19,6	23,1	13,5	26,7
Fundacja	34,9	35,4	19,8	13,9	14,4	14,3	18,5	18,6	26,7
Spółka akcyjna	11,3	12,9	24,5	11,6	11,3	11,8	15,1	18,3	12,1
Spółka z o.o.	1,9	2,7	24,5	19,1	22,5	22,9	18,4	21,7	31,4
Spółka z o.o. S.K.A.	*	*	*	*	*	*	*	2,06	31,4
Jednostka budżetowa (administracji publicznej)	8,1	8	4,2	7,7	7,2	6,5	6,1	5,7	4,5
Jednostka instytucji naukowo-badawczej (uczelni)	8,1	8	5,9	10,8	9,8	10,6	9,5	10,5	13,3
Jednostka instytucji naukowo-badawczej (jednostka naukowa)	*	*	5,9	10,8	9,8	10,6	9,5	1	3,8
Samorząd gospodarczy (izba przemysłowo-handlowa, cech rzemiosł itp.)	3,7	1,5	16,4	16,6	16,1	14,3	9,3	8,8	8,2

Źródło: A. Bąkowski, M. Mażewska (red.), *Ośrodki innowacji i przedsiębiorczości w Polsce. Raport 2018*…, s. 12.

W latach 1999-2017 można zauważyć, że formy prawne ośrodków uległy zmianie. Początkowo przybierały formę struktur NGO[75], a później – podmiotów prawa handlowego. Zmalała więc liczba podmiotów z grupy NGO, na co miało wpływ zmniejszanie się liczby instytucji. Podmioty z grupy NGO zajmowały się prowadzeniem ośrodków szkoleniowo-doradczych, funduszy pożyczkowych, inkubatorów przedsiębiorczości (w ich przypadku odnotowano znaczny spadek). Warto zauważyć, że instytucje decydują się coraz częściej na formalizację swojej działalności, a to wpływa ujemnie na ich kreatywność w obszarze stymulowania rozwoju innowacji i przedsiębiorczości. Spółki kapitałowe, w przeciwieństwie do NGO, ukierunkowane są na maksymalizowanie zysku. Często więc wybierają te obszary działania, które są w stanie im to zapewnić. Innymi słowy, korzyści finansowe – a nie społeczne – są dla nich priorytetowe. Jest to niewątpliwie powodem utraty przez nie więzi ze swoją pierwotną misją. Uwidoczniło się to w ich strukturze oraz zmianach prowadzonej aktywności. Na podstawie danych zawartych w tabeli (dotyczącej form prawnych IOB) można dojść do jeszcze kilku wniosków:

- największa ilość stowarzyszeń istniała w 1999 r. (40,1%), a później sukcesywnie malała (do 26,7% w 2017 r.),
- najmniejszą ilość stowarzyszeń zaobserwowano w 2014 r. (13,5%),
- ilość fundacji była najwyższa w 2001 r. (35,4%), a najniższa w 2007 r. (13,9%),
- ilość spółek akcyjnych w latach 1999-2017 pozostawała na podobnych poziomie,
- w 2004 r. ilość spółek akcyjnych była najwyższa (wyniosła 24,5%),
- ilość spółek z o.o. wahała się: najmniej było ich na początku wyznaczonego okresu (1,9% w roku 1999), zaś najwięcej w 2017 r. (31,4%),
- ilość spółek z o.o. błyskawicznie wzrosła w 2004 r. (z 2,7% do 24,5%),

[75] NGO (Non-Governmental Organization) – organizacja działająca na rzecz wybranego interesu i niedziałająca w celu osiągnięcia zysku.

- ilość jednostek budżetowych administracji publicznej utrzymywała się na względnie podobnym poziomie, z czego największą ich ilość można zaobserwować w 1999 r. (8,1%), a najmniejszą w 2004 r. (4,2%),
- ilość jednostek instytucji naukowo-badawczych uczelni w wybranym okresie również była podobna, z czego największa ich ilość wystąpiła w 2017 r. (13,3%), a najmniejsza – 2004 r. (5,9%),
- w przypadku jednostek instytucji naukowo-badawczych (jednostek naukowych) można zauważyć wzrost (z 1% do 3,8%),
- w przypadku samorządów gospodarczych (izb przemysłowo-handlowych, cech rzemiosł itp.) można zauważyć – początkowo – błyskawiczny wzrost (z 1,5% w 2001 r. do 16,4% w 2004 r.),
- w latach 2004-2009 liczba samorządów gospodarczych utrzymywała się na prawie takim samym poziomie,
- ilość samorządów gospodarczych znacznie spadła w 2014 r. (w 2010 r. – 14,3%, w 2012 r. – 9,3%, w 2014 r. – 8,8%),
- w 2017 r. ilość samorządów gospodarczych wyniosła 8,2%, co w odniesieniu do poprzednich lat jest znacznym spadkiem.

Warto na koniec wskazać zmiany, jakie zaszły w strukturze infrastruktury wsparcia sektora MSP. W roku 2015 istniało[76]:

- 179 Ośrodków Innowacji, w tym: 42 Parki Technologiczne, 24 Inkubatory Technologiczne, 42 Centra Transferu Technologii, 47 Centrów Innowacji, 24 Akademickie Inkubatory,
- 253 Ośrodki Przedsiębiorczości, w tym: 46 Inkubatorów Przedsiębiorczości, 207 Ośrodków Szkoleniowo-Doradczych,
- 242 Instytucje finansowe, w tym: 58 Funduszy Poręczeń Kredytowych, 81 Funduszy Pożyczkowych, 103 Fundusze Kapitałowe.

W 2015 r. istniały ogółem 674 ośrodki. Z kolei w 2017 r. istniało:

- 174 Ośrodki Innowacji, w tym: 37 Parków Technologicznych, 23 Inkubatory Technologiczne, 55 Centrów Transferu Technologii, 39 Centrów Innowacji, 20 Akademickich Inkubatorów,
- 188 Ośrodków Przedsiębiorczości, w tym: 37 Inkubatorów Przedsiębiorczości, 151 Ośrodków Szkoleniowo-Doradczych,
- 198 Instytucji finansowych, w tym: 52 Fundusze Poręczeń Kredytowych, 58 Funduszy Pożyczkowych, 88 Funduszy Kapitałowych. Największe zmiany można zaobserwować w przypadku, Inkubatorów Przedsiębiorczości (-20%), Centrów Innowacji (-17%), Akademickich Inkubatorów (-17%) oraz Ośrodków Szkoleniowo-Doradczych (-17%).

Na mapie infrastruktury wsparcia zarysowały się w ostatnich latach istotne zmiany. A. Bąkowski i M. Mażewska wskazali, że właśnie odbywa się proces kształtowania się

[76] *Tamże*, s. 13.

w ośrodkach postaw ukierunkowanych pozytywnie na rynek (prorynkowych)[77], Fakt zmniejszania się liczby aktywnych podmiotów, których działalność nakierowana jest na wsparcie tych należących do sektora MSP, stanowi jednoznaczny sygnał, że „*ośrodki we wszystkich praktycznie obszarach aktywności przewartościowują swoje działania*"[78]. W związku z tym zaczynają poszukiwać innych obszarów do zagospodarowania posiadanego potencjału, zarówno technicznego, jak i merytorycznego.

Podsumowanie

Podsumowując rozważania przeprowadzone w niniejszym rozdziale można wysunąć następujące wnioski:

- Pojęcie „instytucje otoczenia biznesu" jest niezwykle pojemne i z tego względu w literaturze jest ono różnie definiowane i interpretowane;
- Instytucje otoczenia biznesu są różnie klasyfikowane. Wydaje się, że najbardziej zrozumiały jest podział opracowany przez Stowarzyszenie Ośrodków Innowacji i Przedsiębiorczości w Polsce, który dzieli omawiane instytucje na trzy kategorie: ośrodki przedsiębiorczości, ośrodki innowacji i pozabankowe instytucje finansowe;
- Działalność instytucji otoczenia biznesu w zakresie wspierania sektora MSP może przyjmować różny charakter m.in. poprzez szkolenia, doradztwo, inkubację, transfer i rozwój technologii oraz wsparcie finansowe;
- Analizują poszczególne rodzaje form wsparcia widać, że na przestrzeni lat 1997-2017 najwięcej instytucji wpierających miało charakter szkoleniowo-doradczy, przy czym ich liczba w badanym okresie ulegała wahaniom;
- Lokalizacja instytucji otoczenia biznesu jest związana głównie z większymi ośrodkami miejskimi;
- Sprawnie funkcjonujący system instytucji otoczenia biznesu wpływa pozytywnie na rozwój lokalnej i regionalnej przedsiębiorczości;
- Przy ograniczonych możliwościach organizacyjnych i finansowych administracji publicznej, instytucje otoczenia biznesu mogą pełnić funkcję łącznika między władzą samorządową a przedsiębiorcami jak również realizować zadania, które z różnych przyczyn nie są wykonywane przez administrację publiczną.

Bibliografia

Bąkowski A., Mażewska M. (red.), *Ośrodki innowacji i przedsiębiorczości w Polsce. Raport 2012*, Polska Agencja Rozwoju Przedsiębiorczości, Warszawa 2012.

Bąkowski A., Mażewska M. (red.), *Ośrodki innowacji i przedsiębiorczości w Polsce. Raport 2018*, Stowarzyszenie Organizatorów Ośrodków Innowacji i Przedsiębiorczości w Polsce, Poznań-Warszawa 2018.

[77] *Tamże*.
[78] *Tamże*.

Bąkowski A., Mażewska M. (red.), *Ośrodki Innowacji w Polsce (z uwzględnieniem inkubatorów przedsiębiorczości). Raport z badania 2014,* Stowarzyszenie Organizatorów Ośrodków Innowacji i Przedsiębiorczości w Polsce, Warszawa 2015.

Cebulak J., *Instytucje otoczenia biznesu jako czynnik wspomagający rozwój przedsiębiorczości w woj. Podkarpackim*, „Przedsiębiorczość – Edukacja", t. 5, 2009.

Daniluk A., *Cooperation between business companies and the institutions in the context of innovations implementation*, „Procedia Engineering", nr 182, 2017.

Dąbrowska E. i in.., *Zapotrzebowanie przedsiębiorstw na usługi świadczone przez instytucje otoczenia biznesu w regionie podlaskim*, Urząd Marszałkowski Województwa Podlaskiego, Białystok 2015.

Dominiak J., *Struktura i organizacja przestrzenna otoczenia biznesu w aglomeracji poznańskiej, Bogucki* Wydawnictwo Naukowe, Poznań 2006.

Domańska A., Zajkowski R., *Percepcja wpływu IOB na rozwój przedsiębiorczości w opinii beneficjentów wsparcia w województwie lubelskim,* „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia Nr 62", nr 766, 2013.

Fabińska M., *Business environment institutions in the light of the operational programme innovative economy (OP IE*), Acta Universitatis Lodziensis Folia Oeconomica, nr 277, 2013.

Gęca B., *Analiza form wsparcia instytucji otoczenia biznesu dla sektora MSP na przykładzie województwa lubelskiego*, „Zarządzanie i Finanse", r. 10, nr 1, cz. 2, 2012.

Gródek-Szostak Z., *Zróżnicowanie definiowania instytucji otoczenia biznesu w regionalnych programach operacyjnych na lata 2014-2020*, [w:] *Doskonalenie działania przedsiębiorstw i instytucji wobec przemian społeczno-gospodarczych. Innowacje – finanse – otoczenie biznesu*, J. Kaczmarek, P. Krzemiński (red.), Fundacja Uniwersytetu Ekonomicznego, Kraków 2017.

Kamińska A., *Wpływ instytucji otoczenia biznesu na rozwój małych i średnich przedsiębiorstw w regionie lubelskim*, „Barometr Regionalny", nr 1(23), 2011.

Kuchciński A., Instytucje otoczenia biznesu na przykładzie województwa świętokrzyskiego i podkarpackiego, [w:] Wyzwania i problemy społeczeństwa w XXI wieku. Tom 1, E. Chodźko, K. Talarek (red.), Wydawnictwo Naukowe Tygiel, Lublin 2020.

Lisowska R., The potential of business environment institutions and the support for the development of small and medium-sized enterprises, „Entrepreneurial Business and Economics Review", nr 4(3), 2016.

Lizińska W., Marks-Bielska R., Serocka I., Operations performed by business environment institutions in the process of foreign investment acquisition: a case study of investor service centres, „Equilibrium. Quarterly Journal of Economics and Economic Policy", vol. 9, 2014.

Matusiak K.B., Uwarunkowania rozwoju infrastruktury wsparcia w Polsce, [w:] Ośrodki innowacji i przedsiębiorczości w Polsce, K.B. Matusiak (red.), Stowarzyszenie Organizatorów Ośrodków Innowacji i Przedsiębiorczości w Polsce, Warszawa 2010.

Mempel-Śnieżyk A., The importance of business environment institutions and cooperation in the present economy, „Biblioteka Regionalisty", nr 14, 2014.

Nycz E., *Efektywne instytucje otoczenia biznesu,* Fundacja Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Prospekt, Gdańsk 2020.

Przygodzki Z., Konkurencyjność regionów, [w:] Region i jego rozwój w warunkach globalizacji, J. Chadzyński, A. Nowakowska, Z. Przygodzki (red.), CeDeWu, Warszawa 2007.

Siguencia L.O. i in., *Działalność instytucji otoczenia biznesu w zakresie wspierania rozwoju przedsiębiorstw instrumentami przemysłu spotkań*, „Ekonomiczne Problemy Turystyki", nr 2(42), 2018.

Stanković J., Novaković I., *Impact of local self-government institutions on creating a business-friendly environment: multi-criteria analysis*, [w:] *Handbook of Research on Democratic Strategies and Citizen-Centered E-Government Services,* Ćemal Dolićanin (red.), IGI Global, 2015.

Stowarzyszenie Organizatorów Ośrodków Innowacji i Przedsiębiorczości, https://www.sooipp.org.pl [10.11.2021].

Wooward R., *Otoczenie instytucjonalne małych i średnich przedsiębiorstw*, Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych CASE, Warszawa 1999.

Marek Smoleń
Paweł Smoleń

WYZWANIA PRZYSZŁOŚCI DLA POLSKIEJ GOSPODARKI W OBLICZU SKUTKÓW PANDEMII

Streszczenie:
W opracowaniu ukazano wpływ kryzysu pandemicznego na procesy gospodarcze zachodzące w wymiarze globalnym z wyeksponowaniem zmian i zagrożeń dla polskiej gospodarki. Wskazano na wyzwania które są pochodna kryzysu, a także na niezbędne działania w praktyce gospodarczej które mają na celu złagodzenie lub całkowite wykluczenie potencjalnych skutków czwartej fali kryzysu. Podkreślono jak istotne znaczenie mają fundamenty polskiej gospodarki umożliwiające szybki powrót do normalności i budowy nowoczesnej gospodarki.

Słowa kluczowe:
gospodarka, wyzwania, kryzys, odbudowa, cyfryzacja, technologia.

FUTURE CHALLENGES FOR POLISH ECONOMY FACING THE EFFECTS OF THE PANDEMIC IMPACTS

Summary:
The study presents the impact of pandemic crisis on economic processes occurring globally with highlighting changes and threats to the Polish economy. Challenges which are derivatives of the crisis were indicated, as well as the necessary in economic practice aimed at mitigating or completely excluding the potential effects of the fourth wave of the crisis were pointed out. It was emphasized how important the foundations of the Polish economy are, enabling a quick return to normality and building a modern economy.

Keywords:
economy, challenges, crisis, reconstruction, digitalization, technology.

Wprowadzenie

Współczesne społeczeństwa, w tym również polskie muszą zmagać się z wieloma problemami i wyzwaniami.

Przemysł 4.0 stał się nową erą rozwoju gospodarczego, powoduje przemiany nie tylko w przemyśle, ale również w innych gałęziach gospodarki, co skutkuje przemianami społecznymi. Bazując na powszechnym dostępie do internetu łączy się z wprowadzeniem na szeroką skalę do użytkowania nowych technologii informatycznych i mobilnych, które odgrywają niezwykłą rolę w obliczu wyzwań pandemicznych[79].

Aktualnie organizacje gospodarcze poszukują szybkiej ścieżki powrotu do normalności w kontekście Polskiego Ładu i Krajowego Planu Odbudowy określając granice możliwości kreowania podaży i popytu. W niektórych sektorach czas pandemii spowodował zerwanie łańcuchów powiązań produkcyjnych i na rynku brakuje wielu produktów np. niektórych modeli samochodów czy rowerów. Ministerstwo Rozwoju i Technologii opracowało strategię dla MŚP i najbliższych miesiącach będzie wdrażana, i ma na celu pomoc tym sektorom które mają trudności powrotu do czasu sprzed pandemii. Należy dodać, że przewodnią ideę zmian postawy państwa wobec przedsiębiorców stanowi wprowadzona w życie przed trzema laty konstytucja biznesu. Celem jej wdrożenia było wprowadzenie korzystnego otoczenia prawnego dla przedsiębiorstw rewidujących relacje miedzy organami administracji publicznej a przedsiębiorcami. W założeniu ustawa ma zmniejszyć ryzyko biznesowe oraz zwiększyć zainteresowanie wykonywaniem działalności gospodarczej co ma istotne znaczenie w czasie pandemii. To również kierowanie się zasadami praworządności, pewności prawa, niedyskryminacji oraz zrównoważonego rozwoju przyczyniając się do rozwoju gospodarki i dobrobytu społecznego w warunkach wolnej konkurencji[80].

Procesy zmian organizacyjnych i dostosowawczych w obliczu pandemii

Na najważniejsze wyzwania dla gospodarki świata wskazał profesor Nouriel Roubini z NewYork University Stern School of Business w wywiadzie, jakiego udzielił wiosną 2020 roku w Business Insider Polska,. Na pytanie, czy pandemia to tylko bolesny incydent, czy trwała zmiana, z którą trzeba będzie się zmagać przez długi czas, odpowiedź brzmiała, że jest to częściowo tymczasowa sytuacja, ale również trwała. Tymczasowość może polegać na tym, że jeżeli teraz zaczniemy kontrolować rozprzestrzenianie się pandemii i jeśli w przyszłym roku opracowana zostanie szczepionka, to pomimo obecnego bólu ekonomicznego, życie z czasem może częściowo wrócić do normalności. Można więc tu przyjąć hipotezę, że to tylko tymczasowy szok[81].

[79] K. Piróg i inni, *Gospodarka województwa podkarpackiego wobec wyzwań Przemysłu 4.0*. Instytut Badań Ewaluacyjnych, Rynkowych i Społecznych, Rzeszów 2020, s. 9.
[80] M. Wierzbowski i inni – *Konstytucja biznesu*, Wolters Kluwer Warszawa 2019, s. 29.
[81] https://www.rp.pl/Biznes/201019323-Nouriel-Roubini-Pandemie-moga-sie-powtarzac-Wielu-straci-prace.html

Jednak jak podkreśla profesor, pandemia może mieć trwały wpływ na gospodarkę globalną. Wiele osób przez długi czas będzie bez pracy, a w biedniejszych krajach pogłębi się stan ubóstwa. Poza tym nastąpią zmiany w sposobie życia, nauki, robienia zakupów czy pracy. Ograniczone będą bezpośrednie kontakty między ludźmi, a więcej spraw będzie realizowana on-line. Niektóre sektory, takie jak hotelarstwo, turystyka, gastronomia, czy transport lotniczy, mogą być dotknięte przez długi czas. Nastąpi również znaczny wzrost długu publicznego, ponieważ wszyscy słusznie zareagują zwiększając deficyty budżetowe, ale pojawia się tu podstawowe pytanie, kiedy te długi będą zrównoważone.

Profesor wskazuje również na pojawienie się problemów ryzyka geopolitycznego, ekologicznego czy też ekonomicznego, a równolegle wielu decydentów podkreśla, że szczepionki mogą je rozwiązać. Kontynuując wywody podkreślono, że gdy pojawi się bezpieczna i skuteczna szczepionka dowiemy się, czy można będzie ją produkować masowo i czy trzeba będzie ją powtarzać oraz czy istnieje ryzyko, że pojawią się mutacje wirusa, a równolegle wystąpią silne wstrząsy gospodarcze, społeczne, polityczne, środowiskowe i technologiczne. Jest to zdecydowanie silniejsze zjawisko niż kryzys finansowy[82].

Po wynalezieniu szczepionek wiosną 2021 r. rozpoczęto działania na rzecz zaszczepienia jak największej liczby Polaków. Warunkiem skuteczności jest ich realizacja w ramach usług publicznych, dzięki temu, możliwe będzie dotarcie do jak największej liczby pacjentów[83]. W wyniku tego, w stosunkowo krótkim czasie możliwe będzie uzyskanie odporności zbiorowej, która pozwoli na powolny powrót do rzeczywistości sprzed pandemii[84]. W ramach omawianej usługi publicznej, polegającej na przeprowadzeniu procesu szczepień, konieczne jest wskazania oraz przeanalizowanie zalet oraz wad takiego rozwiązania. Jeśli chodzi o korzyści wynikające z wprowadzenia masowych szczepień, zarówno na terenie całego kraju należy do nich zaliczyć[85],[86]:

1) uzyskanie odporności zbiorowej,
2) łagodniejsze przechodzenie infekcji w przyszłości,
3) możliwość powrotu do stanu sprzed pandemii,
4) wzrost świadomości społecznej w zakresie chorób populacyjnych.

Proces szczepień, a przede wszystkim kampania społeczna, która ją poprzedzała ma wpływ na zwiększenie świadomości społecznej w zakresie występowania oraz skutków chorób populacyjnych. Dzięki temu, w przyszłości być może uda się uniknąć podobnej sytuacji i szybciej dojdzie do pokonania kolejnej pandemii[87].

---

82 *Op.cit.* jako przypis 3.

83 A. Elgazzar i inni, *Efficacy and Safety of Ivermectin for Treatment and prophylaxis of COVID-19 Pandemic*, Behna University, USA, 2020, s. 6.

84 B. Paolielo i inni, *Use of ivermectin in the treatment of COVID-19: A pilot trial*, Toxicology Reports, USA, 2021, s. 9.

85 K. Marcinkiewicz i inni, *Koronawirus wyzwaniem współczesnego społeczeństwa*, Media i Komunikacja Społeczna, Kraków, 2020, s. 22.

86 I. Wyka, *Projekt organizacji i realizacji usługi publicznej – projekt dyplomowy SSW w Kielcach,* 2021 s. 39.

87 M. Sepideh, A. Ali, A. Sayadi, *Presence of SARS-CoV-2 in plural effusion with COVID-19 patients*, Clinical Case Reports, USA, 2021, s. 8.

W połowie 2021 r. pojawia się organizacyjny problem z filozofią podejścia do szczepień pewnej grupy populacji, a zdaniem specjalistów potrzeba zaszczepić jeszcze około 10 mln osób, aby przeciwdziałać konsekwencjom czwartej fali pandemii.

Kryzys może również prowadzić do niższego potencjalnego wzrostu. Może to również spowodować eskalację napięcia gospodarczego między USA a Chinami oraz do podziału w globalnej gospodarce. Zmiany w handlu, technologii, informacji i geopolityce nabierają w trakcie każdego kryzysu na sile i mogą prowadzić do wzrostu protekcjonizmu, chroniąc swoich pracowników i firmy. Kolejną niebezpieczną dla gospodarki sprawą jest to, że pandemie mogą się powtarzać. W ciągu ostatnich trzydziestu lat już było kilka rodzajów, jak np. HIV, SARS, odra, zika, ebola. Należy się więc obawiać, że niektóre z wymienionych elementów będą raczej trwałe niż tylko tymczasowe.

Wciąż aktualny czas pandemii na świecie zwrócił skupił naszą uwagę na aspekty związane z higieną osobistą oraz czystością mikrobiologiczną przedmiotów i powierzchni nas otaczających. Zdolność bakterii i wirusów do ewolucji i mutacji niesie za sobą wiele konsekwencji w tym zdolność do nabywania nowych cech m.in. oporności na antybiotyki prowadząc do tego, że wdrażane leczenie jest nieefektywne powodując poważne powikłania u pacjenta, a nawet śmierć.

Przykładem mikroorganizmów, które wykazują oporność na działanie antybiotyków jest gronkowiec złocisty oporny na metycylinę (nazywany skrótowo MRSA) oraz bakteria New Delhi. Według badań przedstawionych w Review on Antimicrobial Resistance[88], w 2050 r. przyczyna zgonów 10 mln osób na świecie będzie związana z antybiotyko-opornością, a zjawisko jest na tyle poważne, że w perspektywie najbliższej przyszłości może być jeszcze poważniejszych niż obecna pandemia koronawirusa SARS-COV-2, stąd tak ważny jest rozwój technologii pozwalających na uzyskanie powierzchni samoodkażających.

Efektem pandemii może być większe zadłużenie, wyższe bezrobocie, pogłębiające się nierówności oraz pojawiające się niepokoje społeczne. Może dochodzić do zwolnień pracowników, a następnie ich zatrudnianie jako pracowników tymczasowych, na część etatu lub zlecenie. Dodatkowo obserwuje się coraz szersze zastosowanie sztucznej inteligencji, robotyki i automatyzacji, które mogą prowadzić na wyeliminowania wielu miejsc pracy. W związku z ryzykami wynikającymi z tego kryzysu pandemicznego zwiększono nacisk na dążenie do silniejszej cyfryzacji. Kryzys pandemiczny wyzwala również głębokie zmiany społeczne, a rządy mogą stawać się coraz bardziej populistyczne i protekcjonistyczne. Na pytanie, czy to oznacza koniec złotej ery zachodniej demokracji i systemów gospodarczych pada odpowiedź, że trudno powiedzieć, czy to już koniec, ale sytuacja sprzyja poszerzaniu się strefy zagrożeń, gdyż w ciągu ostatnich dziesięcioleci pojawiały się kryzysy gospodarcze i nierównowagi finansowe. Nagromadziły się długi prywatne i publiczne, które z czasem mogą być trudne do utrzymania.

[88] https://www.aemps.gob.es/laAEMPS/eventos/AEMPS/2016/docs/J-dia-europeo-uso-prudente-antibioticos-2016/1-Jornada-antibioticos-W-Hall.pdf?x34689

Wzrost stymulowany przez globalizację, technologię i migrację doprowadził do pogłębiania się nierówności dochodów i majątku, co wpływa na niepokoje społeczne. Technologie będą ograniczać miejsca pracy, zmieniać zawody, a nawet przekształcać branże. Występują globalne zmiany klimatyczne, pandemia oraz powstają technologie, oraz „państwa nadzoru". Istnieje więc wiele kwestii, które stanowią wyzwanie dla gospodarek rynkowych, dlatego najlepszych systemem gospodarczym jest system mieszany, czyli gospodarka, w której rząd zapewnia szeroki zakres usług publicznych. W gospodarce są tacy, którzy idą naprzód, i tacy, którzy pozostają. Należy więc uwzględniać inkluzywny wzrost gospodarczy.

Jednak nie wszystkie skutki oddziaływania pandemii COVID-19 na rynku pracy należy ocenić jednoznacznie negatywnie. W wielu sektorach zmienia się organizacja pracy – coraz bardziej popularna staje się praca i wiele wskazuje na to, że będzie szerzej wykorzystywana, także po pandemii. Korzystną zmianą jest znacząca poprawa umiejętności korzystania z technologii informacyjno-komunikacyjnych, wynikająca ze zwiększonego wykorzystania tych technologii przez osoby, które wykonują swoją prace w domu. Takie zmiany uelastyczniają rynek pracy.

Pomimo to, zgodnie z oceną Światowego Forum Ekonomicznego, pandemia COVID–19 pogłębia istniejące nierówności na rynkach pracy, odwraca wzrost zatrudnienia obserwowany od czasu globalnego kryzysu finansowego w latach 2007–2008 i przyspiesza nadejście zmian nazwanych „przyszłością zatrudnienia". Skutki pandemii COVID-19 spotęgowały długoterminowe zmiany wywołane już przez czwartą rewolucję przemysłową, która w konsekwencji przyspieszyła[89].

Budowanie gospodarki przemysł 4.0 w okresie pandemii

Pandemia stymuluje i przyśpiesza pracę nad nowymi produktami i usługami w firmach. Innowacje wprowadzane w firmach pozwalają przezwyciężyć skutki wywołane przez pandemię; wskazało 88% respondentów w badaniu o „wpływie pandemii na realizację projektów B+R w ramach programów NCBR".

NCBR opublikowało wyniki badań przeprowadzonych w marcu wśród beneficjentów Centrum. Wzięło w nim udział 1022 kierowników realizujących projekty B+R finansowane z funduszy unijnych i środków krajowych. W 59% respondenci reprezentują przedsiębiorstwa, w 37% jednostki naukowe, a w 4% inne podmioty, w tym fundacje i stowarzyszenia.

Około 90% badanych oceniło, że pandemia miała wpływ na funkcjonowanie zatrudniających ich podmiotów, a 62% przyznało, że wpływ ten był negatywny. Jednocześnie 64% kierowników dostrzegło negatywny wpływ sytuacji na przebieg innowacyjnych projektów. Równocześnie 73% kierowników projektu pozytywnie ocenia kondycję swojego przedsiębiorstwa lub instytucji w czasie pandemii.

[89] Z. Płoskonka, *Wpływ pandemii na funkcjonowanie polskich organizacji gospodarczych i wsparcie ich ze strony państwa na przykładzie firmy JUSTANIA i Urzędu Gminy Mszana Dolna*. Praca magisterska SSW Kielce, 2021, s. 79.

Według 27% respondentów pandemia stymuluje pracę nad nowymi produktami i usługami w ich podmiotach, a 21% postrzega ją wręcz jako szansę na wzmocnienie działań B+R.

Jak ocenia NCBR, jednym z najważniejszych wniosków z badania jest to, że prowadzenie projektów ze wsparciem Centrum pomaga przezwyciężyć negatywne oddziaływanie pandemii, umożliwiając zachowanie płynności finansowej i uniknięcie redukcji zatrudnienia w obszarze badań i rozwoju.

Z raportu jednoznacznie wynika, że realizacja projektów B+R w ramach naszych programów stanowi przynajmniej częściowe remedium na skutki wywołane przez pandemię.

Wprawdzie 41% ankietowanych kierowników sygnalizuje, że z uwagi m.in. na splot czynników związanych z obecną sytuacją, przedsięwzięcie wiąże się z obciążeniem finansowym realizującego go podmiotu, jednak nie znajduje to odzwierciedlenia w planach beneficjentów dotyczących przerwania takiego projektu lub rozwiązania umowy.

To podejście wskazujące na dużą determinację przedsiębiorców i naukowców w dochodzeniu do celu oraz hart ducha w przezwyciężaniu przeszkód. Świadczy także o zrozumieniu, że w przypadku projektów B+R spodziewany zysk jest odłożony w czasie[90].

Kolejna kwestia analizy to ocena realizacji rządów i banków centralnych na przełomie I i II kwartału 2020 r., kiedy globalny łańcuch dostaw praktycznie się załamał, a relacje pomiędzy organizacjami znacząco wygasły. Czy zatem zalewanie rynków bilionami dolarów, euro, czy funtów, było dobrym rozwiązaniem? Zdaniem profesora Roubini-ego, w pierwszej fazie kryzys polegał na szoku podażowym, a późniejsze załamanie działalności gospodarczej wynikało z faktu, że trzeba było zamknąć te działalności, aby spłaszczyć krzywą zachować i rozprzestrzenianie się wirusa. Z powodu spadku aktywności gospodarki pojawiło się ryzyko, że z czasem coraz większa recesja zamieni się w depresję. Dlatego bodziec polityczny miał sens. Potrzeba było działań fiskalnych, aby zapewnić dochód i transfery dla gospodarstw domowych i firm. Potrzeba też było gwarancji kredytowych, aby w przypadku utraty płynności finansowej nie dochodziło do masowych bankructw. Dzięki temu rynki finansowe ustabilizowały się, a w połowie 2021 roku następuje ożywienie.

W 2019 r. co drugi pracownik skarżył się na wpływ stresu na efektywność pracy, a w 2020 r. – co trzeci. Jednocześnie od czasu wybuchu pandemii więcej osób zaczęło doświadczać uczucia niepokoju, lęku (33%), zaburzeń nastroju (31%) oraz zaburzeń lub braku snu (26%). Pandemia koronawirusa, która do Polski dotarła w marcu 2020 r. naruszyła dotychczasowy model organizacji pracy, a przez to przeorganizowała listę czynników wpływających na jej efektywność oraz nasiliła niektóre towarzyszące jej schorzenia.

W obydwu badaniach Koalicji Bezpieczni w Pracy „Bezpieczeństwo pracy w Polsce" w 2019 i 2020 r. zapytano pracowników o czynniki, które mogą wpływać na efektywność pracy. W 2020 r. na pierwszym miejscu znalazły się czynniki związane z trwaniem pandemii, a więc obawa przed zakażeniem oraz konieczność pracy w maseczce lub przyłbicy ochronnej

[90] https://pulsmedycyny.pl/innowacje-pozwalaja-przezwyciezyc-skutki-pandemii-covid-19-badanie-ncbr-1118881.

(obydwie odpowiedzi po 38%). Z kolei w badaniu z 2019 r. najczęściej wskazywano na atmosferę w pracy (53%), na którą rok później zwrócił co trzeci ankietowany.

Porównując odpowiedzi udzielone przez pracowników na pytanie o efektywność pracy, można zaobserwować kilka różnic. Przykładowo, na liczbę obowiązków i przepracowanie w 2019 r. uskarżało się 47%. pracowników, a rok później już 27%. Można się domyślać, że z jednej strony wiele firm miało niestety dużo mniej pracy, co wpłynęło na mniejsze obciążenie pracowników. Pracujący w trybie „home office" nie byli też poddani dodatkowej, bezpośredniej presji, jaką można spotkać w biurze. Wydaje się więc, że praca zdalna *pomaga ograniczać stres wywoływany koniecznością pracy pod presją czasu. Nie sposób również nie wspomnieć o stresie, który w 2019 r. uplasował się na drugim miejscu z wynikiem 49%, a podczas pandemii wśród czynników, które mają największy wpływ na efektywność pracy, wskazało go 36%. pracowników – mówi E. Rogowska, Wiceprezes Zarządu ds. Operacyjnych w PW Krystian, ekspertka Koalicji Bezpieczni w Pracy. Można zatem powiedzieć, że obserwuje się zmiany na lepsze, będące efektem nowej organizacji pracy, jednak zauważa się, że wraz z naturalną w tym czasie obawą przed zakażeniem i koniecznością zasłaniania nosa i ust, stres znalazł się bardzo wysoko wśród czynników mających wpływ na pracownika*[91].

Na całym świecie wdrażane są aplikacje telefoniczne, które pozwalają śledzić osoby zarażone COVID-19, czy też pozostające w kwarantannie, dla ustalenia zakresu ich kontaktów i potencjalnego rozprzestrzeniania się epidemii. Czy daleko posunięte udostępnianie danych może być niebezpieczne dla obywateli? Jak można osiągnąć właściwą równowagę?

Ludzie, a nawet całe społeczności, do tej pory niezwykle czułe na punkcie poszanowania swojej prywatności w obliczu zagrożenia epidemicznego byleby ratować życie! Po ludzku ta postawa jest jak najbardziej zrozumiała. Ale, trawestując słynne stwierdzenie W. Churchilla, wyartykułowane w obliczu nie mniejszego zagrożenia, można im odpowiedzieć: mieliście do wyboru bezpieczeństwo lub prywatność, wybraliście bezpieczeństwo,

Na całym świecie wdrażane są aplikacje telefoniczne, które pozwalają śledzić osoby zarażone COVID-19, czy też pozostające w kwarantannie, dla ustalenia zakresu ich kontaktów i potencjalnego rozprzestrzeniania się epidemii. Rosyjska aplikacja do monitorowania przestrzegania przez zarażonych obywateli zaleconego reżimu, ma dostęp do połączeń, lokalizacji, aparatu, pamięci, informacji o sieci i innych danych. Wiele rządów azjatyckich z tego samego powodu, śledzi ludzi przez telefony komórkowe, bez ich uprzedniej zgody. Tajwan wykorzystuje dane sieciowe do monitorowania obywateli poddanych kwarantannie.

Być może najbardziej ekstremalną opcją jest narzędzie programowe oferowane przez izraelską firmę NSO Group. Przewiduje, że rządy będą wymagać od operatorów telefonii komórkowej wszystkich danych dotyczących ruchu dowolnego abonenta. Co więcej, Izrael wykorzystuje swoją jednostkę wywiadowczą Shin Bet, zwykle zajmującą się terroryzmem, do śledzenia potencjalnych zarażonych koronawirusem za pomocą danych telekomunikacyjnych. W Korei Południowej skanuje się informacje ze smartfonów obywateli, aby w ciągu 10 minut znaleźć osoby, które mogły zarazić się wirusem. Władze posunęły się dalej – gromadzą nie

[91] https://kadry.infor.pl/kadry/hrm/ocena_pracy/5218770, Efektywnosc-pracy-a-pandemia-COVID19.html.

tylko dane z telefonów komórkowych i GPS, ale także dotyczące transportu publicznego, kart kredytowych, kwestii imigracyjnych.

W Indiach władze wprowadziły obowiązkową aplikację pod nazwa Aarogya Setu do śledzenia kontaktów wszystkich pracowników sektora publicznego i prywatnego. Aplikacja ocenia ryzyko infekcji użytkowników na podstawie ich lokalizacji, historii medycznej i odbywanych podróży. Obrońcy praw człowieka określają ją „polem minowym prywatności". Indie znajdują się wśród rosnącej liczby państw korzystających z aplikacji mobilnych, aparatów do rozpoznawania twarzy, dronów i innych technologii do monitorowania ludzi poddanych kwarantannie oraz określania, kto może pracować, korzystać z transportu publicznego itp.

W państwach demokratycznych te same działania czynione są bardziej subtelnie, „w białych rękawiczkach". Utrzymuje się, iż tożsamość śledzonych osób jest skrzętnie skrywana. Amerykańscy urzędnicy pobierają od operatorów dane o lokalizacji telefonów komórkowych w celu monitorowania tłumów, ale nie osób fizycznych. Szybko jednak łamie się te normy. Blokada Wuhan w Chinach wydawała się radykalnym dziełem państwa niedemokratycznego, obecnie nawet najbardziej liberalne stany USA wdrażają podobne środki. Nie ma głośnych protestów, kiedy liczby zgonów ciągle rośnie.

W obliczu pandemicznego kryzysu szybkie ograniczenie swobód obywatelskich zdaje się być konieczne. Koronawirus spowodował, że imperatywy zdrowia publicznego zderzyły się z demokratycznymi zasadami, tak istotnymi, jak wolność zgromadzeń czy swoboda przemieszczania się. Nadchodzą kolejne ograniczenia swobód obywatelskich, szczególnie w sferze cyfrowej. Historia pokazuje jednak, że koniec bezpośredniego zagrożenia nie oznacza automatycznego przywrócenia ograniczonych w jego okresie praw[92].

Czas pandemii przyśpieszył powstanie nowych trendów, zmienił często dotychczas realizowane modele biznesowe. Najbardziej istotną zmianą, wręcz zadaniem jest cyfryzacja, która jeszcze przyśpieszy. Media społecznościowe mogą być bardzo toksyczne i mogą prowadzić do manipulacji niektórymi ludzkimi gustami czy opiniami. Dlatego niektóre z tych działań mogą mieć negatywne skutki.

Cyfryzacja to wielki trend, który wpływa na wiele działań, ale również wyzwala liczne interakcje gospodarcze i społeczne. Pojawia się tu dylemat czy będzie w tej sytuacji możliwe zachowanie wolności osobistej, czy nie straci się prywatności, kto przejmie kontrolę nad przepływami danych i informacji gospodarczych.

W polskiej gospodarce należy tworzyć centra technologiczne, aby mieć pewność, że ludzie będą wiedzieć jak odnaleźć się w cyfrowym świecie. Generalnie polska gospodarka zarówno w perspektywie średnio jak i długoterminowej dobrze sobie radzi w Europie. Prof. Roubini podkreśla również, że współczesny człowiek musi być bardziej selektywny oraz bardziej ostrożny. Kryzys pandemiczny to wieki szok emocjonalny, osobisty i gospodarczy,

[92] https://www.infor.pl/prawo/prawa-konsumenta/konsument-w-sieci/4625975,2,Prywatnosc-w-okresie-pandemii-czy-jest-zagrozona.html

to znaczące doświadczenie. Ponadto kryzys ten jest bardziej niebezpieczny niż finansowy ze względu na jego szersze skutki społeczne[93].

Gospodarka finansami w czasie kryzysu pandemicznego

Sytuacja ta spowodowała nagromadzenie się długu publicznego i ostatecznie trzeba przyjąć rozwiązanie jak go spłacić. W takich okolicznościach istnieje ryzyko deflacji z powodu spowolnienia obrotu i kurczenia się rynku pracy. Jeżeli jednak pojawiać się będą negatywne szoki podażowe takie jak oddzielenie płatności od produkcji czy deglobalizacja to w ciągu kilku lat monetyzacji deficytu może pojawić się inflacja a nawet stagflacja tj. niski wzrost PKB przy wysokiej inflacji.

Podkreślić należy, że w połowie 2021 r. nastąpił wzrost inflacji do 5% jako pochodnej rozwoju gospodarki, wzrostu cen usług, wzrostu cen surowców, a nawet ich braków i dostępności, a także transferów społecznych. Porównując relacje wzrostu płac do poziomu inflacji to aktualnie utrzymany jest realny poziom siły nabywczej pieniądza, ale trzeba podkreślić, że parametry odnoszone do 2020 r. są często zawyżone z powodu sytuacji jaka miała miejsce w 2020 r. Występuje jednak zjawisko zbliżania się tych parametrów.

Cena pieniądza jest wyjątkowo, jak nigdy dotąd niska, co powoduje wzrost zainteresowania kredytami np. na zakup nieruchomości, należy jednak mieć na uwadze, że zmienna stopa procentowa może spowodować niebezpieczeństwo wzrostu rat kredytowych.

W krajach zachodnich coraz częściej w systemie bankowym pojawia się oferta kredytów hipotecznych ze stałą stopą procentową, co daje gwarancje ryzyka z jaką wielu kredytobiorców miało do czynienia w przypadku kredytów frankowych.

Inflacja to większe wpływy budżetowe niemal ze wszystkich rodzajów danin i podatków co dla rządu stwarza możliwość szybszej spłaty zadłużenia. Bieżąca polityka NBP przez wielu ekonomistów uznawana jako bierna, gdyż w wielu krajach np. Czechach podniesione zostały stopy. Tę mało aktywną politykę rządu i NBP tłumaczyć może obawa o czwartą falę pandemii w czasie której może nastąpić spadek popytu. Regeneracja gospodarki po trzech falach pandemii wymaga w wielu obszarach ostrożności decyzyjnej i dostosowania bieżącej polityki do pojawiających się zmian.

Polityka fiskalna Banku Centralnego i rządu wymagać będzie istotnych zmian zarówno w średnim jak i długim okresie. Rodzi się uzasadnione pytanie jakie będą ekonomiczne konsekwencje niskich często realnie ujemnych stóp procentowych. W bieżącym czasie polityka pieniężna stała się wyjątkowo niekonwencjonalna gdyż nastąpiło przejście zdaniem Prof. Roubiniego do tzw. Nowoczesnej teorii monetarnej czyli spadku ceny pieniądza, jak nigdy dotąd w historii gospodarczej

Niektóre banki centralne np. Chin czy Szwecji rozważają nawet wdrożenie walut cyfrowych i jak wycofa się gotówkę to będzie można dalej obniżać stopy procentowe.

[93] *Op. cit.* jako przypis 3.

W gospodarce świata jest dużo długu prywatnego i publicznego, a zdolność banków do podnoszenia stóp procentowych będzie ograniczana. Dopóki nie ma zbyt wysokiej inflacji można stwierdzić, że unika się recesji a problem pojawić się może wówczas gdy nastąpi negatywny szok podażowy np. czwartej fali. Długofalowe konsekwencje takiej sytuacji są aktualnie trudne do zdefiniowania.

Rynek akcji został wzmocniony przez zerowe stopy procentowe a to w pewnym sensie uzasadnia wyższe wyceny akcji. Ponadto można odnieść wrażenie, że giełda zakłada, że w krótkim czasie nastąpi mocne ożywienie. Sektor prywatny może wstrzymywać inwestycje, oszczędzać, mniej i ostrożniej wydawać. Giełda to nie realna gospodarka, a korporacje, technologie i banki natomiast sfera realna to przedsiębiorstwa i gospodarstwa domowe. Jeżeli duże firmy w obliczu kryzysu stają się jeszcze większe, a liczne małe przedsiębiorstwa zbankrutują to, to oznacza, że duże przedsiębiorstwa giełdowe będą rosły, a realna gospodarka będzie w złej kondycji.

Jak podkreśla prof. Roubini na całym świecie istniej podział na tych co posiadają czyli zwycięzców i przegranych. Dlatego ważnym wyzwaniem dla wszystkich gospodarek i tych rozwiniętych jak i wschodzących jest kwestia dochodów i nierówności społecznych. W najbogatszym kraju świata istnieją bardzo duże nierówności – 10% najbogatszych kontroluje 88% globalnego kapitału, a zaledwie 1% najbogatszych posiada 55% całego kapitału. Równocześnie dolne 50% populacji nie posiada prawie żadnych aktywów, a 50 amerykańskich miliarderów ma więcej majątku niż dolna połowa mieszkańców planet, a kryzys pogłębia te luki i nierówności[94].

Każdy kryzys gospodarczy pogłębia nierówności. Dlatego zadaniem państw i rządów jest buforowanie tego zjawiska, aby maksymalnie ograniczyć skutki kryzysu, które dotykałyby gospodarstwa domowe, przedsiębiorstwa czy samorządy. Wyzwaniem jak się okazuje dla polskiej gospodarki niezwykle potrzebnym i trafnym było ratowanie miejsc pracy, a wdrożone formy wsparcia w ramach tarcz antykryzysowych, których dotychczas wdrożono sześć były bardzo potrzebne. Każda z nich obejmowała następujące obszary wsparcia i interwencji.

Tarcza antykryzysowa 1.0 przewidywała następujące udogodnienia dla mikro, małych i średnich przedsiębiorstw został wprowadzona 1 kwietnia 2020 r.[95]. Było to między innymi dofinansowanie wynagrodzeń pracowników objętych przestojem ekonomicznym oraz świadczenia postojowe.

Tarcza antykryzysowa 2.0 wprowadziła następujące aktualizacje w zakresie:
- zwolnienia z opłacania składek KRUS,
- zwolnienia ze składek na ubezpieczenie społeczne;
- świadczenia postojowego dla osób wykonujących umowy cywilnoprawne;
- świadczenia postojowego dla osób prowadzących działalność gospodarczą;
- dofinansowania wynagrodzeń z Funduszu Gwarantowanych Świadczeń Pracowniczych;

[94] *Op. cit.* jako przypis 3.
[95] *Tracza antykryzysowa* – Portal Gov.pl

- dofinansowania wynagrodzeń oraz składek ze środków Funduszu Pracy dla organizacji pozarządowych i podmiotów[96];
- dofinansowania dla przedsiębiorców będących osobami fizycznymi, niezatrudniającym pracowników;
- dofinansowania części kosztów wynagrodzeń pracowników oraz należnych od nich składek na ubezpieczenia społeczne (dla mikro, małych i średnich przedsiębiorstw).

Tarcza antykryzysowa 3.0 wprowadziła następujące zmiany w przepisach:

- pożyczka dla mikroprzedsiębiorców – 5 tys. zł,
- świadczenie postojowe dla osób prowadzących działalność gospodarczą,
- dodatkowy zasiłek opiekuńczy,
- zwolnienie ze składek na ubezpieczenie społeczne.

Tarcza antykryzysowa 4.0 zaczęła obowiązywać od 24 czerwca 2020 r. i dotyczyła uaktualnienia wcześniejszych przepisów dotyczących pomocy w czasie pandemii:

- dodatkowy zasiłek opiekuńczy,
- ułatwienia w zakresie zamówień publicznych,
- pożyczka dla organizacji pozarządowych
- nieodłączanie odbiorców od dostaw energii i gazu.

Zapisy tarczy antykryzysowej 5.0 skupiały się na konkretnych rozwiązaniach dotyczących konkretnych branż. Wśród nich są przede wszystkim firmy z branży turystycznej, eventowej, wystawienniczej. Obejmowała ona świadczenia postojowe między innymi dla agentów turystycznych, pilotów wycieczek i przewodników turystycznych. Regulowała też kwestie opłacania i zwalniania ze składek ZUS.

Tarcza antykryzysowa 5.0 weszła w życie 1 października 2020 r. ale większość zapisów obowiązuje od 15 października 2020 r. Zapisy jej dotyczą przede wszystkim doprecyzowania poprzednich rozwiązań w sektorach:

- świadczenie postojowe oraz dodatkowe świadczenia postojowe (Świadczenie mogą otrzymać agenci turystyczni, piloci wycieczek i przewodnicy turystyczni. Pozostałe świadczenia również skupiają się na konkretnych branżach. Wśród nich są przede wszystkim firmy z branży turystycznej, eventowej i wystawienniczej),
- zwolnienie z ZUS

Tarcza branżowa 6.0 obejmowała:

- zwolnienia z ZUS;
- świadczenia postojowe;
- tzw. małą dotację w wysokości 5 tys. zł;
- dofinansowanie miejsc pracy z Funduszu Gwarantowanych Świadczeń Pracowniczych w kwocie 2 tys. zł na osobę zatrudnioną na podstawie umowy o pracę i umowy zlecenia, od którego płacone są składki na ubezpieczenia społeczne;
- rekompensatę dla gmin w związku z utraconymi dochodami z tytułu opłaty targowej.

[96] Dz. U. 2003, nr 96, poz. 873.

Ponadto pandemia pokazała, jak bardzo ważne są oszczędności – zarówno te prywatne jak i publiczne oraz możliwość innej organizacji pracy jak np. praca zdalna[97].

Do tej pory powstało sześć tarcz antykryzysowych. Są one podobne do siebie, jednak różnią się pewnymi kwestiami, są aktualizowane na bieżąco oraz dodawane są nowe ustawy. Pomoc ta ma za zadnie zapobiegać spadkowi przychodów i utracie płynności finansowej[98].

Wyzwania gospodarcze wobec zmian klimatycznych

Wśród współczesnych wyzwań gospodarczych ciągle rośnie potrzeba tworzenia i wdrażania rozwiązań przyjaznych środowisku, zarówno na poziomie polityki krajowej, europejskiej czy poszczególnych organizacji gospodarczych. W tym miejscu pojawia się pytanie czy gospodarki świata definitywnie żegnają się z paliwami kopalnymi. Zdaniem prof. Roubiniego zmiany klimatyczne są poważnym problemem. Podniesienie poziomu wody spowoduje zalanie wielu obszarów przybrzeżnych. Niektóre części świata będą tak gorące, że przestaną nadawać się do zamieszkania. Tajfuny, huragany, powodzie, ekstremalne upały, gigantyczne pożary i susza to upadek rolnictwa na wielu obszarach. Dlatego jest to obecnie tak ważne wyzwanie, którym na różnych poziomach gospodarki należy się zająć. Konieczne są odpowiednie inwestycje w odnawialne źródła energii, zieloną gospodarkę, czyste technologie – tak aby pobudzać wzrost gospodarczy t tworzyć nowe miejsca pracy w tym obszarze. Profesor jednak podkreśla, że nie sądzi, aby paliwa kopalne całkowicie zniknęły. Problem polega na tym, aby stopniowo przechodzić do energii alternatywnej i odnawialnej i stopniowo zmniejszać zależność od paliw kopalnych[99].

W praktyce gospodarczej należy więc budować kompromis między ochroną środowiska a wzrostem gospodarczym. Istnieją już nowe technologie związane np. z wychwytywaniem dwutlenku węgla, które mogą pobudzać wzrost gospodarczy i zmniejszyć szkody w środowisku. Możliwe jest stopniowe osiąganie niektórych celów strategii paryskiej i dekarboniować gospodarkę właśnie dzięki nowym technologiom.

Raport pokazuje ciągłość, nieuchronność narastania trendu, o którym mówi się od dawna. Jednocześnie stanowi on swoiste przypieczętowanie wiedzy naukowej na temat zmian klimatu[100].

Prof. Z. Kundzewicz wyjaśnia, co oznacza publikacja Międzyrządowego Zespołu ds. Zmian Klimatu (IPCC), jakie zagrożenia czekają, a także o co i między czym tak naprawdę toczy się walka:

– rozmówca brał udział w pracach międzynarodowej organizacji IPCC (Międzynarodowego Panelu ds. Zmian Klimatu), m.in. w roku, kiedy wyróżniono ją Pokojową Nagrodą Nobla (2007),

[97] A. Sieroń, *Czy pandemia COVID-19 spowoduje zapaść globalną gospodarki?*, 2020, s. 29.
[98] S. Zizek, *Pandemia! COVID-19 trzęsie światem*, Grupa Wydawnicza Relacja, Warszawa 2020, s. 27.
[99] *Op. cit.* jako przypis 3.
[100] https://wiadomosci.onet.pl/nauka/raport-ipcc-o-zmianach-klimatu-ekspert-tlumaczy/tmd69gx

- są kraje, które chciałyby osłabić ogólne przesłanie raportów. To kraje o gospodarce opartej na węglu czy ropie, a więc na przykład kraje arabskie i Rosja – zauważa prof. Kundzewicz,
- w najnowszym upublicznionym raporcie oceniono, iż nie ulega wątpliwości, że człowiek swoją działalnością zmienia klimat. (...) W przypadku zmiany klimatu nie istnieją alternatywne koncepcje interpretacji. Nie da się inaczej wytłumaczyć zjawisk klimatycznych które mają miejsce,
- wzrost poziomu morza teraz to 5 mm rocznie, ale wraz z rozmarzaniem lodów tempo wzrostu się zwiększa. Gdyby poziom Bałtyku wzrósł o kilka metrów, to stracilibyśmy sporą część polskiego terytorium
- jeśli poziom morza wzrośnie o pięć metrów, to Ocean Indyjski dojdzie do stolicy Bangladeszu – Dhaki, a tereny zamieszkałe przez sto milionów ludzi zostaną zalane
- niektórzy może się żachną, ale ja nie mam wątpliwości, że mamy do czynienia z walką dobra ze złem, walką ciemności ze światłością, walką wiedzy z głupotą. Żyjemy w czasach postprawdy, w których polityczne kaprysy i fake newsy dominują często nad rzetelną wiedzą. Ten stosunek trzeba odwrócić.

Prof. Z. Kundzewicz, hydrolog i klimatolog, członek korespondent PAN, członek Akademii Europejskiej: Przy tworzeniu raportów IPCC działa zasada consensusu, a więc na opublikowane wnioski muszą zgodzić się przedstawiciele wszystkich krajów biorących udział w pracach. To zadanie niezwykle trudne. Jednocześnie sprawia to, że podsumowanie jest napisane w sposób wyważony i naukowy, bez przesadnej dramaturgii, która byłaby zapewne bardziej atrakcyjna dla dziennikarzy i czytelników.

Są kraje, które chciałyby osłabić ogólne przesłanie raportów. To kraje o gospodarce opartej na węglu czy ropie, a więc na przykład kraje arabskie i Rosja, które niejednokrotnie próbowały osłabiać działania autorów IPCC.

Równolegle do działań związanych z wyzwaniami pandemicznymi należy w działalności gospodarczej koncentrować uwagę na założeniach Europejskiego Zielonego ładu i polityki klimatycznej w kontekście bezpieczeństwa energetycznego. Jednym ze zdefiniowanych w tym zakresie problemów jest kwestia korzystania z funduszy UE w kierunku osiągnięcia do 2050 roku neutralności oddziaływania gospodarki europejskiej na klimat i środowisko.

Odbudowa gospodarki po pandemii wymaga równoległej oceny wpływu na biznes działań mających na celu ochronę klimatu nawiązujących do propozycji KE z lipca 2021 r. zwanej jako „fit for 55" oraz jej wpływu na gospodarkę Polski i Unii Europejskiej.

Podsumowanie

Wyciąganie wniosków z kryzysu pandemicznego to budowanie bezpieczeństwa gospodarczego poprzez zmiany dotychczasowych sposobach aktywności i wdrażania nowych strategii i modeli finansowania z wykorzystaniem potencjalnych form wsparcia zewnętrznego.

Rzeczywistość pandemiczna wywołała potrzebę wielu przemyśleń i analiz w organizacjach gospodarczych dotyczących dalszych strategii rozwoju z uwzględnieniem czynników ryzyka. Budowanie perspektywy gospodarki Polski po koronawirusie związane będzie z założeniami i realizacją planu odbudowy zdefiniowanego jako „Polski Ład"

Podkreślić należy, że na obecnym etapie nie ma jeszcze szczegółowych regulacji wykorzystania i alokacji środków zewnętrznych, a zdaniem wielu ekspertów odbudowa gospodarki Polski szacowana jest na około dwa lata. Są jednak i tacy, którzy uważają, że powrót do normalności sprzed pandemii znacząco się skróci, co świadczy o odporności na kryzys i mocne fundamenty gospodarcze.

Podsumowując, na podkreślenie zasługuje koncepcja dotycząca około 18 mln pracowników związana z obniżeniem podatku do pewnego pułapu, co na obecnym etapie wydaje się zasadne gdyż spowoduje odejście od dotychczas realizowanej zasady wysokiego opodatkowania niskich dochodów i niskiego wysokich. W odniesieniu do samorządów Bank Gospodarstwa Krajowego zakończył w połowie sierpnia 2021 r. nabór wniosków samorządowych w ramach polskiego ładu na kwotę 20 mld zł.

Każdy samorząd mógł maksymalnie złożyć trzy wnioski z dofinansowaniem do 95% na projekty związane z modernizacją infrastruktury oraz źródłami energii. Wpłynęło ponad 8000 wniosków na kwotę ponad 90 mld zł. co świadczy o potrzebach a jednocześnie aktywności gospodarczej samorządów w tym obszarze aplikacyjnym.

W obliczu dynamiki zmienności otoczenie i ryzyka czwartej fali pandemii konieczne jest bieżące diagnozowanie sytuacji i podejmowanie działań wyprzedzających skutki ekonomiczne i społeczne ewentualnych, potencjalnych izolacji. Świat się zmienia, przychodzą nowe wyzwania gospodarcze w tych działaniach potrzeba wsparcia licznych inicjatyw i programów jak np. program 3W (woda, wodór, węgiel).

Podkreślić należy, że dotychczas podejmowanie decyzje makroekonomiczne w odpowiedzi na kryzys pandemiczny były celne, a przedstawiona problematyka wymaga kontynuacji i analiz kierunku formułowania wniosków do podejmowania trafnych decyzji gospodarczych nakierowanych na określona wizję rozwoju.

Bibliografia

Dz. U. 2003 nr 96, poz. 873.

Elgazzar A. i inni, *Efficacy and Safety of Ivermectin for Treatment and prophylaxis of COVID-19 Pandemic*, Behna University, USA, 2020

https://kadry.infor.pl/kadry/hrm/ocena_pracy/5218770,Efektywnosc-pracy-a-pandemia-COVID19.html

https://pulsmedycyny.pl/innowacje-pozwalaja-przezwyciezyc-skutki-pandemii-covid-19-badanie-ncbr-1118881

https://wiadomosci.onet.pl/nauka/raport-ipcc-o-zmianach-klimatu-ekspert-tlumaczy/tmd69gx

https://www.aemps.gob.es/laAEMPS/eventos/AEMPS/2016/docs/J-dia-europeo-uso-prudente-antibioticos-2016/1-Jornada-antibioticos-W-Hall.pdf?x34689

https://www.infor.pl/prawo/prawa-konsumenta/konsument-w-sieci/4625975,2,Prywatnosc-w-okresie-pandemii-czy-jest-zagrozona.html

https://www.rp.pl/Biznes/201019323-Nouriel-Roubini-Pandemie-moga-sie-powtarzac-Wielu-straci-prace.html

Marcinkiewicz K. i inni, *Koronawirus wyzwaniem współczesnego społeczeństwa*, Media i Komunikacja Społeczna, Kraków,

Paolielo B. i inni, *Use of ivermectin in the treatment of COVID-19: A pilot trial*, Toxicology Reports, USA, 2021

Piróg K. i inni, *Gospodarka województwa podkarpackiego wobec wyzwań Przemysłu 4.0.* Instytut Badań Ewaluacyjnych, Rynkowych i Społecznych, Rzeszów 2020

Płoskonka Z., *Wpływ pandemii na funkcjonowanie polskich organizacji gospodarczych i wsparcie ich ze strony państwa na przykładzie firmy JUSTANIA i Urzędu Gminy Mszana Dolna*. Praca magisterska SSW Kielce, 2021

Sepideh M., Ali A., Sayadi A*., Presence of SARS-CoV-2 in plural effusion with COVID-19 patients,* Clinical Case Reports, USA, 2021

Sieroń A., *Czy pandemia COVID-19 spowoduje zapaść globalną gospodarki*, 2020

Tracza antykryzysowa – Portal Gov.pl

Wierzbowski M. i inni – *Konstytucja biznesu*, Wolters Kluwer, Warszawa 2019

Wyka I., *Projekt organizacji i realizacji usługi publicznej* – projekt dyplomowy SSW w Kielcach 2021

Zizek S., *Pandemia! COVID-19 trzęsie światem*, Grupa Wydawnicza Relacja, Warszawa, 2020

Alica Harajová

IMPLEMENTATION OF THE QUALITY SYSTEM AND PROTECTION OF PERSONAL DATA

Summary:
The protection of personal data falls within the area of fundamental human rights and freedoms. They are regulated by Act 122/2013 Coll. - Personal Data Protection Act. Today, the GDPR regulation comes to the fore, which stands above the Slovak constitutional law and will enter into force on 25 May 2018. Personal data is sensitive information that is used to identify a person and can only be processed with his or her consent. Everyone has the right to protection against unauthorized interference with his or her private and family life, as well as to protection against unauthorized collection, disclosure or other misuse of personal data. Protection prevents the misuse of this data to the detriment of the person. The main task is to supervise the processing and use of data. Newly adopted laws must comply with the rules on the protection of private information.

Keywords:
the importance of quality at university, fundamental human rights and freedoms, law on personal data protection, supervision of data processing and use.

Introduction

One of the strategic objectives of increasing the efficiency and quality of work as well as strengthening the excellence of Slovak universities and increasing their international recognition is the building of quality management systems at universities.

Questions regarding the quality evaluation of higher education and the issue of securing and enhancing the quality of higher education worldwide resonate for a longer period. Their solution has become the centrepiece of the direction of education in higher education at European, national and, ultimately, institutional levels. In the international context, the quality dimension of higher education is based on European Standards and Guidelines for Quality Assurance (ESG), which are system-set to be applicable to all European higher education institutions as well as quality monitoring and quality assessment education. We do not find a description of specific quality assurance requirements in European standards and standards.

The quality assurance of tertiary education at institutional, national and European level has been included among the priorities for the subsequent period at the Berlin Conference held in 2003. However, in terms of the development of quality assurance in higher education institutions, as much more important, as a key point to be made until the conference held in Bergen in 2005. It was at this conference that standards and methodology for quality assurance in the European Higher Education Area (ESG) were adopted and the Qualifications Framework for the European Higher Education Area (ENQA). A resolution was adopted on the proposal of the European Association for Quality Assurance in Higher Education (ENQA) to include the implementation of these standards and the quality assurance methodology among the priorities for 2007. These initiatives created the European Quality Assurance Register (EQAR), where quality assurance agencies are registered according to European standards and methodologies (enabling them to operate in the European Higher Education Area) (Crosier, Ruffio, 2009).

In Slovakia, considerable attention has been paid to the issues of evaluation and quality management of higher education institutions since 2006. Increasing attention to this issue is based on Slovakia's involvement in the implementation of the Institutional Evaluation of Higher Education Institutions in the Slovak Republic, aiming to support higher education institutions in their development so that they can to follow the best standards and practices tailored to their particular circumstances.

The Institutional Evaluation of Higher Education Institutions in the Slovak Republic was implemented in 2007 on the basis of a request from the Ministry of Education, Science, Research and Sport of the Slovak Republic and the Slovak Rector's Conference and its coordinator was the European University Association (EUA). The outputs of the project were the Self-Governance of the individual universities' administration, which, based on their system evaluation, was developed by the EUA.

We can consider the breakthrough and most significant of the legislative changes in Slovakia an amendment to the Higher Education Act (Act No. 131/2002 Coll.), Which entered into force on 1 January 2013 and introduced a new duty for universities and the obligation to create their own internal quality assurance systems higher education, which must be developed for the conditions of all components of the school concerned. Under this responsibility, universities are responsible for ensuring the quality of the higher education provided.

The statutory content introduced to higher education institutions with responsibility for ensuring the quality of the higher education provided by them is based on the ESG and on past experience with the accreditation process. Schools are required to provide quality education in accordance with formalized rules and predetermined procedures. Emphasis is placed on a systematic approach that will enable high school to identify in time any problems in the provision of higher education and to take the necessary measures to prevent them or to eliminate them.

By law, a university must, in its internal regulation on its quality assurance system, describe the policy and practices it applies in the field of quality assurance in higher education.

The strategic goal of projects of implementation of quality systems within the university isalways mainly to become a well-established workforce in the implementation of innovative quality management approaches in the long run, to introduce a quality management system at all levels from the Rectorate to all faculties, thus creating prerequisites for the exchange of experience with maintaining the Quality Management System continuous improvement with other universities.

Thanks to the successful introduction of the quality system, it will acquire knowledge and experience with the implementation of standardized internal quality management procedures. In principle, the potential for improving the system of internal quality assurance is shown in the case of universities, particularly in the following areas:

- relation to students, with regard to the standardization of the communication system when giving incentives to improve the internal quality assurance system;
- the security of information required in the field of communication but, above all, in the operational and strategic management of the university;
- managing risk and ensuring the preparedness and continuity of the university in view of changes in the situation in the external and internal perspective;
- standardization of social responsibility approaches, which should be the mainstay of every university that is educated not only in the university environment but also externally (partners, city, region) and especially in the education of students (getting familiarized with the standardized approach to social responsibility) explicitly this area also for students and teachers).

Protection of personal data

As the law on information and protection of personal data is in force in the SR, this fact and the resulting links need to be incorporated in the implemented quality systems as well.

In addition, the rapid development of information technologies and the global reach of the Internet have changed people's perception of the permanence of information. While the standard of gradual forgetting was in the past, with the onset of digitization, the standard of eternal storage of all information has come. Any information placed on the Internet is part of it forever. As a result, information that would otherwise have been largely forgotten by the vast majority of companies can be found relatively easily by anyone. It is precisely these issues that are related to the protection of the privacy of individuals that need to react and create effective tools to protect it.

Article 17 of the International Covenant on Civil and Political Rights states that no one may be subjected to arbitrary interference with private life, family, home, or correspondence, nor with attacks on honor or reputation. Everyone has the right to legal protection against such interference or attack. An individual can also defend this intervention through the mechanism provided in the Optional Protocol.

Despite the fact that the above-mentioned international conventions contain a specific form of right to privacy, there is no consensus in Western legal culture on what the term "privacy" should contain. The uncertainty of this concept stems mainly from different cultural traditions, social and historical development.

The very vague interpretation of the term "privacy" means that the right to privacy includes a relatively large number of other fundamental rights. This fragmentation of the right to privacy is also evidenced by the systemic nature of its modification in the Charter of Fundamental Rights and Freedoms. The above-mentioned Article 10 is the basis for the protection of this right, but it is complemented by a number of other rights, including Article 12, which includes the integrity of the dwelling; Article 13, which includes the protection of letter-secret, and Article 7 (1), which contains the protection of the person's privacy and privacy in a narrower sense, namely the protection of personal integrity (Wagnerová,Šimíček,Langášek a kol., 2012, s. 280). A wide range of privacy rights make it one of the so- the general clauses of the Charter, which ensure the impeccable protection of fundamental rights and freedoms in cases that are not fully covered by other, more defined rights or freedoms.

The European concept of privacy protection has been gradually extended to guarantees beyond the scope of reputation in general with the availability of personal data. One of the material sources of this set of rights is the development of information and communication technologies. It is a trivial fact that the volume of personal data that can be gathered by a single manager increases proportionally with the improvement of information technologies and the "digitization" of human activities. Legitimate terminology is rapidly obsolete under these conditions. Not unreasonably, trade in stolen personal data is considered to be the most dynamic and evolving industry of organized crime.

All the Member States of the European Union are parties to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, the ratification of which was a legal condition for entry into the European Communities. Article 6 of the EU Treaty, in its version before the entry into force of the Treaty of Lisbon, declared that the Union respected the fundamental human rights enshrined in the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

According to Art. 6 par. 2 and 3 of the EU Treaty, as amended by the Treaty of Lisbon, the Union will accede to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Fundamental rights, as guaranteed by the Convention and as they result from the constitutional traditions of the Member States, are the general principles of European Union law.

The aforementioned convention is enshrined in the article. 8 par. 1 that everyone has the right to respect for their private and family life, dwelling and correspondence. It follows from the second paragraph of that article that a state authority cannot interfere with the exercise of this right unless it is lawful and necessary in a democratic society in the interests of national security, public security, the country's economic welfare, the prevention of disturbances and crime, health or morals or to protect the rights and freedoms of others.

Article 6 (3) of the EU Treaty states that fundamental rights, as guaranteed by the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and as they result from the constitutional traditions of the Member States, constitute general principles of Union law. The role of the Court of Justice of the European Union is decisive in terms of specifying these principles. The right to privacy and personal data is closely linked to a number of general principles: the right to judicial protection, the right to equal treatment and non-discrimination, the principle of proportionality, legal certainty, legitimate expectations, the rights of the defence and in particular the protection of human rights, from the notion of the rule of law. European Union law cannot be compared with the constitutional standards of individual Member States.

The primary source of secondary law is than Directive 95/46 of the European Parliament and of the Council of 24 October 1995 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and the free movement of such data also abbreviates the Data Protection Directive or "DPD". This is the most important regulation on the protection of personal data and makes the content of the basic legislation issued by the Member States concerning the protection of personal data, through the obligation to transpose. This Directive was based on the following Art. 94 and Art. 95 of the EC Treaty. Transposition of DPD into the legal orders of the Member States was due to be completed by 24 October 1998. The results of the transposition were addressed by the European Commission's report.

Implementation evaluation papers included the Accession Partnership, the Regular Report, the Final Monitoring Report and the Peer Review as well as the activities of the newly created Office for Personal Data Protection. The other directives mentioned are specific to DPD.

Another legal act on the protection of personal data is Directive 2002/58 / EC of the European Parliament and of the Council of 12 July 2002 concerning the processing of personal data and the protection of privacy in the electronic communications sector (Official Journal L 2001, 31.7.2002) Directive on privacy and electronic communications, abbreviated as "DPEC". This regulation replaced Directive 97/66 / EC of the European Parliament and of the Council of 15 December 1997 concerning the processing of personal data and the protection of privacy in the telecommunications sector. DPEC was one of a series of regulations in 2002 establishing a regulatory framework for electronic communications, approved in 2002. The DPEC implementation deadline expired on 31 October 2003.

Last but not least, it is necessary to mention Directive 2006/24/EC of the European Parliament and of the Council of 15 March 2006 on the retention of data generated or processed in connection with the provision of publicly available electronic communications services or of public communications networks and amending Directive 2002/58/EC (Official Journal L 105/54, 13.4.2006), 32002L0058, also the Data Retention Directive or "DRD".

For the definition of the protection of personal data in the framework of quality assurance at the level of universities, it is necessary to define the term "right to information self-determination", which is quite complicated in defining the right to privacy. "Article 10 (3) of

the Charter of Fundamental Rights and Freedoms, which is referred to as the basis of the right to information self-determination, includes protection against unauthorized gathering and other manipulation of the personal data of an individual".

The abovementioned Article of the Charter of Fundamental Rights and Freedoms contains a definition which can be described as the right to informational self-regulation in the narrower sense, namely the control of information and the protection against over-gathering. The definition of the right to information self-regulation in the broader sense can be found, for example, in the case of the Constitutional Court of the Czech Republic, which defined it as "the right of the individual to decide at his own discretion, whether or not. to what extent, in what manner and under what circumstances facts and information from its privacy should be made available to other entities".

In its analysis of the right to informational self-determination, the Constitutional Court of the Czech Republic also worked with the decision of the Federal Constitutional Court of Germany of 15.12.1983, in which the court dealt with this right with great care and at the same time, in many ways, laid its foundation. According to the Court's conclusions, the right to information self-determination can be defined as "control of the individual as to what information, to whom, when and how long it will be published and how it can be handled further". The right to information self-determination is thus part of the right to privacy, in the sense that the right to informational self-determination embodies the control of the individual over which information is part of his private sphere and therefore falls under the lawful protection of privacy.

The definition of the right to informational self-regulation as a control over the flow of information between the private and public spheres is not the same for all legal theorists. A large part of them defines the right to privacy as information control. For example, Whitman defines the right to privacy in continental law as a "set of rights providing for comprehensive protection of the individual's individual identity. The identity of an individual in this sense includes the whole image of his personality as he presents it to the outside world. The protection of its reputation, reputation, dignity and honor stems from the general right of control over what information is communicated to the public".

Under the aforementioned regulatory framework of the secondary law of the definition, the identification information is applicable to the identification of a person in different contexts and using only other data that perform the same, i.e an identification function, and which is moreover contained in the official records. The requirement for this data to be related to an identifiable person according to DPD means that personal data is a set of data that may be associated with a particular person.

In order for the information to be personal, it may not contain the name of a person by name, but it is sufficient to define a set of characteristics that I will point to a particular person. The breadth of the definition of personal data leads to a rebuttable presumption that the content that has the potential to be personal is also because it is assumed that the person is identifiable on its basis.

To identify a person, different "minimal" combinations of identification data are needed in different cases. Sometimes the only (though so-called) data is sufficient, in the Slovak legal order, for example, in the case of a birth number (which could replace, for example, a social insurance number) or a tax identification number.

Numerous other identifications and contact details may include the surname, nationality, marital status, card number (passport or other identity card), academic titles, telephone number, e-mail address, handwritten signature, etc.

Regarding the need to regulate the right of forfeiture, in November 2010 the Commission in its communication to the European Parliament, as one of the points of the amendment to the protection of personal data, also identified the need to "*clarify the right to be forgotten, the right of natural persons to keep their data untreated and erased if they are no longer necessary for legitimate purposes*." (EUR-Lex, 2010)

Currently, the protection of personal data is regulated in the European Union inter alia in Directive 95/46 / EC of the European Parliament and of the Council of 24 October 1995 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data ('Directive 95/46/EC ").

This directive does not explicitly mention "the right to forfeit", but the person concerned has several rights to protect the right to information self-determination. Article 12 includes the right of access and the rights derived therefrom to correct, erase or block data. Article 14 contains the right to object to data processing.

Currently, the protection of personal data is regulated in the European Union, inter alia, in Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, repealing Directive 95 / 46 / EC and according to which the protection of individuals with regard to the processing of personal data is a fundamental right. Article 8 (1) of the Charter of Fundamental Rights of the European Union (the Charter) and Article 16 (1) of the Treaty on the Functioning of the European Union (TEU) confer on everyone the right to the protection of personal data they concern it.

Summary

Scope of acquisition and sharing and personal data has increased significantly. The technology enables private companies and public authorities to use their personal data in the unprecedented extent to carry out their activities. Physical persons are increasingly publishing their personal data, even on a global scale. Technology has transformed both economic and social life and should further facilitate the free flow of personal data within the Union and transfer to third countries and international organizations while guaranteeing a high level of protection of personal data. In the past, simple information has been definitively destroyed because it was tied to the material basis. In the current Internet world, it is much more challenging.

This development requires a strong and cohesive data protection framework in the EU Member States, which will be intensified in the internal market. Physical persons should have control over their own personal data. Legal and practical certainty for natural persons, economic operators and public authorities should be strengthened. It is the "forgotten rights" institution to strengthen the position of the individual in protecting his privacy in the Internet environment.

Bibliography

CROSIER, D. – RUFFIO, P.: HigherEducation in Europe 2009: Developmentin the Bologna process. Brussels: EACEAC, Eurydice, 2009. ISBN 978-92-9201-031-7

FELLNER, Robert. *The Right to Be Forgotten in the European Human Rights Regime*. GRIN Verlag GMBH, 2014. ISBN 978-3656713241.

KNAP, Karel a kol. Ochrana osobnosti podleobčanského práva. 4. vyd. Praha: Linde Praha, a.s., 2004. 435 s. ISBN 8072014846.

MAYER-SCHÖNBERGER, Viktor. *Delete: The Virtue of Forgetting in the Digital Age*. Princeton University Press, 2011. ISBN 978-0691150369

RUSTAD, Michael L. *Reconceptualizingtheright to beforgotten to enable transatlantic data flow*. Harvard Journal of Law [online]. 2015, 28(2): 349-417. ISSN 08973393.

WAGNEROVÁ, Eliška; ŠIMÍČEK, Vojtěch; LANGÁŠEK, Tomáš a kol. Listina základních práv a svobod. Komentář. Praha: Wolters Kluwer ČR, a. s., 2012.

WARD, Brendon. *Online Privacy: How To Remain Anonymous & Protec tYourself While Enjoying A Private Digital Life On The Internet.* Create Space Independent Publishing Platform, 2015. ISBN 978-1508432494.

Author:
Doc. PaedDr. Alica Harajová, PhD.
Pedagogická fakulta Trnavská Univerzita
TRNAVA, Slovenská republika
E-mail: alica.harajova@seznam.cz, alica.harajova@truni.sk

А. Соколова
П. Березюк

НАУКОВО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО СІЛЬСЬКОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ

Анотація:
Розкрито науково-методичні підходи до оцінки ефективності організаційно-економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій в умовах децентралізації. Обґрунтовано наукові підходи до формування вище вказаного механізму: суть, значення, змістовне наповнення та доцільність застосування. Наведено структурну схему, алгоритм та інструментарій формування, дії та оцінки ефективності механізму забезпечення сталого сільського розвитку в умовах децентралізаційних перетворень.

Ключові слова:
сільські території, організаційно-економічний механізм, сталий соціально-економічний розвиток, децентралізація, об’єднані територіальні громади

SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO EVALUATION OF THE EFFECTIVENESS OF THE MECHANISM FOR ENSURING SUSTAINABLE RURAL DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF DECENTRALIZATION

Summary:
Scientific and methodological approaches to assessing the effectiveness of organizational and economic mechanism for sustainable development of rural areas in decentralization are revealed. Scientific approaches to the formation of the above mechanism are substantiated: essence, meaning, content and expediency of application. The structural scheme, algorithm and tools of formation, actions and estimations of efficiency of the mechanism of maintenance of sustainable rural development in the conditions of decentralization transformations are resulted.

Keywords:
rural territories, organizational and economic mechanism, sustainable socio-economic development, decentralization, united territorial communities.

ВСТУП

Децентралізаційні трансформації, яких потребує система державного управління розвитком сільських територій в нашій державі, відбуваються у вкрай складних соціально-економічних умовах поширення тенденцій до їх занепаду, зубожіння значної частини сільського населення. Вимагає істотних змін і система економічного забезпечення реалізації процесу державного управління розвитком сільських територій. Надмірна централізація влади у межах існуючої системи й технологій державного управління «зверху–вниз» виявилася однією з причин стагнації економіки й занепаду сільських територій. Дослідженню соціально-економічних проблем розвитку сільських територій присвячені наукові роботи О.М. Бородіної, О.Г. Булавки, В.Д. Залізка, В.В. Борщевського, Ю.Е. Губені, В. К. Збарського, Т.О. Зінчук, Н.М. Куцмус, Е.М. Лібанової, М.Й. Маліка, О.І. Павлова, І.В. Прокопи, К.В. Прокопищак, М.І. Стегней, М.П. Талавирі, В.К. Терещенка, В.А. Ткачука, М.А. Хвесика, Л.А. Шепотько, К.І. Якуби та інших. Попри ґрунтовні наукові напрацювання вітчизняних та зарубіжних учених, слід зазначити, що окремі аспекти цієї проблеми залишаються недостатньо вивченими й наразі гостро актуальними. Не побудовано науково-методологічну базу для розробки й обґрунтування економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій в об'єднаних територіальних громадах на регіональному рівні.

Вирішення теоретичних і практичних завдань щодо формування дієвого організаційно-економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій в об’єднаних територіальних громадах (далі ОТГ) потребує обґрунтування алгоритму, структурної схеми, систематизації методів і дослідницьких технологій дослідження сучасного стану сільських територій та їхніх складових – природно-ресурсного і трудового потенціалу, господарських об’єктів, соціально-демографічних, економіко-організаційних, фінансових інноваційних, екологічних та інших процесів.

Метою дослідження є розкриття існуючих науково-методичних підходів до оцінки ефективності механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій та розробка пропозицій щодо їх удосконалення в умовах децентралізації управління. Інтегрований характер дослідження формування, дії та ефективності організаційно-економічного механізму забезпечення сталого сільського розвитку в ОТГ, пов’язаний з необхідністю застосування методологічних підходів, що виникли у різних наукових школах. У результаті їх поєднання формується цілісна система методів та принципів, що дозволяє поглибити фундаментальні і розширити прикладні наукові дослідження, вирішувати нагальні теоретико-методологічні та практичні завдання сталого соціо-еколого-економічного розвитку сільських територій в умовах децентралізації влади. Розрізняють наступні підходи до формування вище вказаного механізму, а обрання того чи іншого підходу базується на методологічному підґрунті, що забезпечують об’єктивність та повноту даного наукового дослідження (табл. 1).

Варто зазначити, що кожен із нижче наведених підходів до розгляду проблем розвитку сільських територій та шляхів їх вирішення є фундаментальним для формування організаційно-економічного механізму забезпечення сільського розвитку новостворених громадах, а також їх багатоаспектність та різноплановість потребує певної систематизації.

Крім вище вказаних, вирішення проблеми сталого розвитку сільських територій в умовах децентралізації влади потребує одночасного застосування положень територіального, еко-системного, організаційно-економічного, ресурсно-функціонального, структурного й актив-орієнтованого підходів до розробки та обґрунтування методологічних основ формування, дії та оцінки ефективності механізму забезпечення сталого сільського розвитку. Вважаємо, що саме це й забезпечить єдність системи управління та її відповідність конкретним завданням у сфері раціоналізації використання природно-ресурсного активу; декомпозицію будь-якої проблеми сталого розвитку сільських територій в умовах децентралізації влади як сукупності більш простих, ізольованих один від одного завдань та їх реалізацію згідно з виділеними блоками (незалежно й у будь-якому порядку), не порушуючи процесу управління, використовуючи повторно об'єкти і підсистеми управління та методичний апарат оцінювання.

Таблиця 1. Наукові підходи до формування організаційно-економічного механізму забезпечення сталого сільського розвитку в ОТГ

№	Назва підходу	Суть, значення та змістовне наповнення
1.	Діалектичний	Всі сторони життя суспільства повинні розглядатись у взаємодії, взаємозв'язку, у процесі їх розвитку, відмирання старих і виникнення нових форм зв'язку. Явище сталого розвитку сільських територій необхідно досліджувати в органічній єдності економічної, екологічної та соціальної складових, які доцільно розглядати не ізольовано одна від одної, а у тісному взаємозв'язку.
2.	Історико-еволюційний	Без аналізу історичного минулого неможливо розробити ефективний механізм забезпечення сталого розвитку сільських територій. Лише генетико-еволюційна парадигма дозволяє поєднати розвиток селянина і навколишнього природного середовища у вимірах минулого, сучасного і майбутнього, що надає механізму наукової фундаментальності та дієвості, сприяє усуненню невпевненості в майбутньому й усуває політико-соціальне невдоволення.
3.	Системний	Передбачає виокремлення певної системної властивості, яка об'єднує елементи системи в єдине ціле, враховуючи при цьому зв'язки і відносини із навколишнім (зовнішнім) середовищем. Сільське населення країни, проживаючи на певній її території, із своїми характерними ментальними, історико-культурними та іншими особливостями, за якими його можна віднести до певної соціально-економічної формації, відіграє важливу роль у процесі функціонування економічної, екологічної, політичної, соціально-культурної підсистем, які, взаємодоповнюючи одна одну формують, систему сільського розвитку.
4.	Просторово-часовий	Просторово-часова організація базується на єдності людей і природи, інтересів і цілей людських спільнот з метою подолання різноманітних протиріч: соціально-економічних, ідеологічних, політичних, релігійних, екологічних тощо. Дозволяє врахувати просторове й часове місцезнаходження сільської територій відносно підприємств та організацій, що займаються аграрним виробництвом й переробкою сільсько-господарської продукції, природно-ресурсних родовищ, центрів науки й культури, об'єктів виробничої, ринкової, соціальної, інноваційної інфраструктури тощо.
5.	Відтворювальний	Має велике методологічне значення, оскільки сам зміст відтворювального процесу полягає у взаємообумовленій єдності виробництва, обміну та споживання матеріальних благ, дає змогу досліджувати відтворювальні процеси, які відбуваються на сільських територіях у тісному взаємозв'язку з оточуючим середовищем відповідно до критеріїв сталості в координації з розвитком інших суміжних систем.

6.	Проблемний	Його зміст полягає у розумінні певної проблеми як концентрованого вираження протиріч просторово-часового розвитку. Вирішення соціально-економічних проблем розвитку сільських територій полягає у правильному визначенні суті проблеми та розробці дієвого інструментарію її розв'язання. А для того, щоб правильно сформулювати проблему, необхідно дослідити її структурні елементи, а також зовнішні та внутрішні зв'язки з іншими процесам, явищами суспільного життя.
7.	Синергетичний	Полягає в дослідженні дії відомої формули «2+2», тобто наскільки і за рахунок чого об'єднані економічні потенціали двох чи більше систем (підсистем) функціонують більш ефективно, ніж статистична сума потенціалів цих систем. Синергетичний підхід дозволяє розробити дієвий організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку сільських територій з огляду на можливість врахування комбінованого впливу сукупності запропонованих важелів та інструментів вирішення виявлених проблем.
8.	Соціальний	Дозволяє вивчати економіку як соціальний процес, тому використання соціального підходу при проведенні економічних досліджень дасть змогу більш грунтовно розкрити соціальний механізм розвитку аграрної економіки, визначити складові, що регулюють окремі аспекти економічних відносин. Саме соціальний підхід дасть змогу показати організаційно-економічну ситуацію, яка склалась на сільських територіях з точки зору природи людини, яка є визначальним чинником стабільності сільського розвитку як економічної системи.
9.	Підхід з позиції сталості	Забезпечує дослідження стану і розвитку сільських територій, яке тісно переплетене з проблемою виявлення взаємозалежності між окремими елементами сільського розвитку як складної соціо-еколого-економічної системи.
10.	Стратегічний	Сутність полягає у здійсненні послідовних етапів стратегічного планування: формуванні місії, мети, стратегічних цілей та імперативів розвитку, розробці власне механізму реалізації, моніторингу та оцінки стратегій (програм) розвитку ОТГ

Джерело: власні дослідження.

Створення вдосконаленої системи управління органів місцевого самоврядування (зокрема, у площині підвищення ефективності використання виробничо-ресурсного потенціалу ОТГ) з використанням вище вказаного комплексу підходів зумовить набуття нею таких властивостей, як гнучкість, змінність масштабів залежності від умов і адаптивність.

Проаналізувавши існуючі методичні підходи до проведення аналізу та оцінки стану розвитку сільських територій, вважаємо, що алгоритм проведення аналітичного дослідження має охоплювати три етапи: підготовчий, аналітично-розрахунковий і завершальний. Етап перший – *підготовчий (початковий)*. На цьому етапі визначають мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження, вибирають методи його здійснення та джерела інформації.

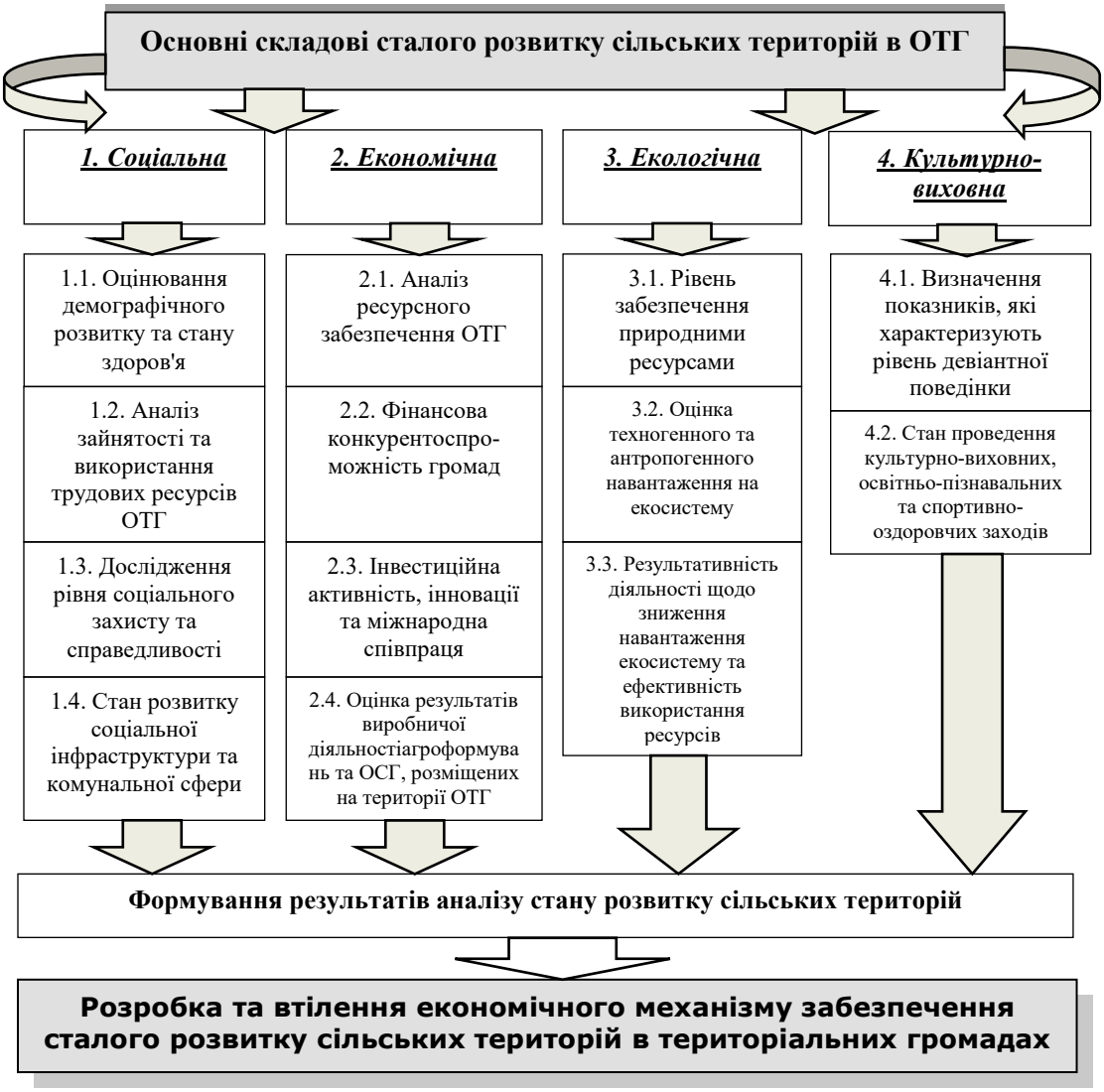

Рисунок 1. Структурна схема діагностування сучасного стану сільських територій в ОТГ

Джерело: власні дослідження.

Метою аналізу є об'єктивне діагностування стану сталого сільського розвитку. Другий етап *(аналітичний*) передбачає оцінювання соціальної, економічної, екологічної та культурно-виховної складових сталого розвитку сільських територій в ОТГ. Інформаційною базою забезпечення комплексного діагностування буде наявна статистична інформація офіційних державних органів, матеріали окремих ОТГ, дані світової інформаційної мережі Інтернет, зокрема сайту *Децентралізація в Україні* (https://decentralization.gov.ua/), дані регіональних офісів програми «ULEAD з Європою» та інших громадських установ й організацій, науково-дослідних інститутів; результати

соціологічних досліджень та ін. На рис. 1 наведено структурну схему комплексного аналізу та оцінювання основних складових сталого розвитку сільських територій.

Оцінювання соціальної складової сталого розвитку сільських територій в ОТГ (визначення показників демографічної ситуації, поселенської мережі й умов проживання, сфери прикладання праці та ін.) варто здійснити за методикою Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України в рамках вимірювання регіонального людського розвитку[101]. Тут доцільним вбачається виокремити блоки, які характеризують людський розвиток: відтворення населення; соціальне середовище; комфортне життя; добробут; гідна праця; освіта тощо.

Оцінювання економічної складової сталого розвитку передбачає, перш за все, аналіз ресурсного забезпечення ОТГ (природні, матеріальні, людські, фінансові ресурси); інвестиційної активності, інновацій та міжнародної співпраці, участі у реалізації грантових проектів. Важливим є оцінка результатів виробничої діяльності агроформувань, розміщених на території ОТГ. Крім того, варто наголосити, що в процесі реалізації добровільного етапу адміністративної реформи виникли суперечності, пов'язані з невідповідністю низки створених ОТГ вимогам щодо їх фінансової спроможності.

Тому для оцінки ефективності механізму забезпечення сталого сільського розвитку в територіальних громадах одним із актуальних питань залишається фінансовий аспект їх функціонування. Експертами з проблем децентралізації розроблено методику оцінки окремих показників фінансової (бюджетної) діяльності громад [102]. Запропоновано систему показників, за якими слід проводити оцінку конкурентоспроможності ОТГ. Це обумовлено тим, що для більш комплексної і всебічної оцінки слід аналізувати якомога більшу кількість фінансових показників. Крім того, окремі показники найбільш об'єктивно відображають ситуацію лише після закінчення бюджетного року. Рекомендується оцінювання проводити за вісьмома індикаторами (табл. 2). Групування ОТГ рекомендується здійснювати за критерієм чисельності населення. Крім цього, міста обласного значення, у яких відбулася процедура об'єднання чи приєднання, для більш коректного порівняння виділяється в окрему групу.

– група 1 – ОТГ з чисельністю населення понад 15 тис. жителів;
– група 2 – ОТГ з чисельністю населення від 10 до 15 тис. жителів;
– група 3 – ОТГ з чисельністю населення від 5 до 10 тис. жителів;
– група 4 – ОТГ з чисельністю населення менше 5 тис. жителів;
– група 5– ОТГ міста обласного значення.

[101] Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції: колективна монографія, відпов. за випуск Л.М. Черенько, О.В. Макарова, за ред. Е.М. Лібанової. У 2-х т. К., Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. 436 с.

[102] Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.04.2015 р. №214, http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF. [25.09.2021].

Таблиця 2. Методичні підходи до оцінювання фінансової спроможності територіальних громад в Україні

Назва та методика розрахунку показників	**Економічний зміст та значення**
Показник 1. *Доходи загального фонду на 1-го мешканця, грн*	Співвідношення обсягу надходжень доходів загального фонду без трансфертів до кількості мешканців відповідної ОТГ. Тобто, у розрахунок включено лише доходи загального фонду, які мобілізуються до бюджету на відповідній території. Показник характеризує фінансовий потенціал ОТГ, спроможність забезпечувати громаду за рахунок ресурсів, які генеруються на її території.
Показник 2. *Видатки загального фонду на 1-го мешканця, грн*	Співвідношення обсягу видатків загального фонду до кількості мешканців ОТГ, тобто розраховується як співвідношення обсягу видатків загального фонду до кількості мешканців відповідної ТГ.
Показник 3. *Видатки на утримання апарату управління у розрахунку на 1-го мешканця, грн*	Співвідношення обсягу видатків на утримання апарату управління, проведених за рахунок коштів загального фонду до кількості мешканців відповідної ОТГ. Тобто, показник вказує на те, якою є «вартість» одного працівника управлінського апарату ОТГ для кожного жителя громади (у річному вимірі).
Показник 4. *Капітальні видатки на 1-го мешканця, грн*	Співвідношення обсягу капітальних видатків бюджету громади до кількості мешканців відповідної ОТГ.
Показник 5. *Рівень дотаційності бюджетів, %*	Співвідношення обсягу базової чи реверсної дотації до загальної суми доходів загального фонду бюджету ОТГ з дотаціями, але без урахування субвенцій з державного бюджету). Рівень дотаційності бюджетів (питома вага базової/реверсної дотації у доходах загального фонду) розраховано як співвідношення обсягу базової чи реверсної дотації до загальної суми доходів загального фонду бюджету ОТГ з дотаціями, але без урахування субвенцій з державного бюджету.
Показник 6. *Співвідношення видатків на утримання апарату управління із фінансовими ресурсами, %*	Співвідношення видатків на утримання апарату управління органів місцевого самоврядування із сумою доходів загального фонду без урахування трансфертів з державного бюджету, у відсотках).
Показник 7. *Питома вага заробітної плати у видатках загального фонду бюджету ОТГ, %*	Відсоткова частка проведених із загального фонду бюджету видатків на заробітну плату з нарахуваннями до обсягу видатків загального фонду бюджету без урахування трансфертів, перерахованих з бюджету ОТГ до інших бюджетів.
Показник 8. *Питома вага капітальних видатків у загальному обсязі видатків, %*	Частка капітальних видатків у сумарному обсязі видатків загального та спеціального фонду відповідного бюджету відповідної ОТГ). Обсяги капітальних видатків відображають спроможність ОТГ забезпечувати соціально-економічний розвиток, можливості для реалізації проектів інфраструктурного розвитку, створення матеріальних активів або отримання відповідного соціального ефекту.

Джерело: складено за матеріалами:Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.04.2015 р. №214, http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF.

Слід зазначити, що 24 січня 2020 р. Кабінет Міністрів України прийняв Постанову «Про внесення змін до Методики формування спроможних територіальних громад»[103].

[103] Уряд змінив методику формування спроможних громад, https://decentralization.gov.ua/news/12090 [20.09.2021].

У новій редакції Методики акцент зроблений на порядку розроблення перспективних планів та формуванні спроможних громад. Встановлені наступні критерії, які дають можливість оцінити рівень спроможності громади:

1) чисельність населення, що постійно проживає на території спроможної територіальної громади;
2) чисельність дітей шкільного віку, які навчаються в загальноосвітніх навчальних закладах, розташованих на території спроможної територіальної громади;
3) площа території спроможної територіальної громади;
4) індекс податкоспроможності бюджету спроможної територіальної громади;
5) частка місцевих податків та зборів у доходах бюджету спроможної територіальної громади.

Рівень спроможності пропонується визначати за сумою вказаних вище критеріїв і може бути низьким, середнім та високим. Запропонований показник буде враховуватися при розробленні чи внесенні змін до перспективних планів. При цьому, кількість громад з низьким рівнем спроможності не може перевищувати 10% від загальної кількості спроможних громад області. Також, відтепер при формуванні спроможних територіальних громад мають братися до уваги ще й оптимальні мережі соціальної інфраструктури та доступність публічних послуг. Вважаємо, що вище наведені показники можуть лише доповнити вказану методику, яка апробована та практиці довела свою практичну цінність й спрямованість. Досліджуючи фінансові можливості територіальної громади на перспективу, важливо враховувати також незадіяні у виробничо-господарський обіг такі ресурси території, як наявність природних ресурсів, корисних копалин, які на поточний час не використовуються, створення нових підприємницьких структур, розширення сфери послуг населенню та суб'єктам господарювання[104].

Вважаємо, що саме використання місцевих ресурсів – перш за все за рахунок мобілізації місцевих природно-кліматичних (земельних, лісових та водних), фінансових, інвестиційних, матеріально-технічних, трудових ресурсів, має першочергове значення для створення механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій в ОТГ. Крім того, при оцінці економічної складової сталого сільського розвитку доцільним вбачається:

- здійснення аналізу поточного та перспективного бюджетів ОТГ;
- дослідження маркетингового середовища щодо конкурентоспроможності ОТГ, послуг, інфраструктури, організаційного-управлінського забезпечення та ін.;
- визначення потенційних та реальних конкурентних порівняльних переваг досліджуваної території, її сильних та слабких сторін, можливостей та загроз, викликів та ризиків за допомогою прийомів та методів стратегічного планування (*PRESTCOM* – та *SWOT* – аналіз) тощо.

[104] Т.В. Гургула, Фінансове забезпечення спроможності територіальних громад: проблеми та шляхи їх вирішення. Науковий вісник Мукачівського державного університету. 2017. Вип. 1(7). с. 132-136.

Для оцінки екологічного стану сільських територій доцільно використати методичний підхід, розроблений в Державній установі «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», який розрахунок інтегрованих показників екологічного стану, що відображають стан та ефективність використання земельних, водних та лісових ресурсів, атмосферного повітря та ін.[105].

Вважаємо, що в дослідженні проблем сталого розвитку сільських територій, важливе місце повинно займати діагностування соціально-культурних проблем, оскільки населення є природною основою формування людського капіталу, носієм моралі, психології, політики, культури, освіти, духовності тощо. На нинішньому етапі актуальним є формування національної культури та ідеології, яка б культивувала повагу до сільського способу життя й бережливе ставлення до навколишнього природного середовища; забезпечувала умови для реалізації трудового, духовного та інтелектуального потенціалів сільського населення та його соціальний захист. Тому врахування культурно-виховної складової сталого розвитку сільських територій є не менш важливою умовою формування дієвого економічного механізму забезпечення сталого розвитку сільських територій в ОТГ. Для її оцінювання використовують вище перераховані методи та показники державної статистичної звітності, які доцільно об'єднати у дві групи: детермінанти рівня девіантної поведінки та показники, що характеризують стан проведення культурно-виховних, освітньо-пізнавальних та спортивно-оздоровчих заходів.

Третій етап – *завершальний*, передбачає узагальнення проведеної оцінки сталого соціо-еколого-економічного розвитку сільських територій в ОТГ. Аналіз динаміки, оцінювання тенденцій та обґрунтування перспектив сільського розвитку здійснюється за допомого загальноприйнятих методів економічного дослідження: аналізу та синтезу; індукції та дедукції; абстрактно-логічного; багатофакторного кореляційно-регресійного аналізу; економіко-статистичного; узагальнення; балансового; розрахунково конструктивного; соціологічного опитування та ін.[106].

В контексті даного дослідження справедливим є твердження вчених Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України про те, що важливою умовою ухвалення обґрунтованих рішень щодо вибору та реалізації соціальних, економічних чи екологічних пріоритетів функціонування села є розуміння на рівні суб'єкта управлінського впливу *місії кожної окремої ОТГ*, а також важливості детальної ґрунтовної оцінки її соціально-економічного стану, можливостей та актуальних ризиків для розвитку, аналізу конкурентних переваг. Для здійснення такої оцінки застосовують комплекс науково структурованих статистичних, аналітичних, вартісних, соціологічних, експертних методів і відповідних супровідних процедур і технік, що дають змогу

[105] Ю.Б. Шпильова, Сталий розвиток сільських територій України в умовах децентралізації влади: монографія. Київ: ПрофКнига, 2019. с. 88-103.

[106] Т.М. Ратошнюк, А.О. Соколова, Сучасний стан та оцінка конкурентоспроможності об'єднаних територіальних громад: регіональний аспект. Вісник аграрної науки. 2021. № 7. С. 67-75. DOI: https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202107-08.

раціонально і зважено визначити пріоритетність різних сфер і потреб життєдіяльності громади[107].

Резюме

Отже, розробка дієвого організаційно-економічного механізму забезпечення сталого сільського розвитку в ОТГ вимагає втілення запропонованого алгоритму дослідження, що складається із трьох вище охарактеризованих етапах. Крім того, запропоновані методичні підходи до формування, дії та оцінки ефективності механізму забезпечення сталого сільського розвитку в умовах розширення повноважень місцевих органів управління передбачають здійснення постійного моніторингу та громадського контролю за соціально-економічним розвитком досліджуваної території.

Бібліографія

Гургула Т.В., *Фінансове забезпечення спроможності територіальних громад: проблеми та шляхи їх вирішення.* Науковий вісник Мукачівського державного університету. 2017. Вип. 1(7). с. 132-136.

Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції: колективна монографія, відпов. за випуск Л.М. Черенько, О.В. Макарова, за ред. Е.М. Лібанової. У 2-х т. К., Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. 436 с.

Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад: Постанова Кабінету Міністрів України від 08.04.2015 р. №214, http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF. [25.09.2021].

Ратошнюк Т.М., Соколова А.О., *Сучасний стан та оцінка конкурентоспроможності об'єднаних територіальних громад: регіональний аспект*. Вісник аграрної науки. 2021. № 7. С. 67-75.

DOI: https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202107-08.

Уряд змінив методику формування спроможних громад, https://decentralization.gov.ua/news/12090 [20.09.2021].

Шпильова Ю.Б., *Сталий розвиток сільських територій України в умовах децентралізації влади:* монографія. Київ : ПрофКнига, 2019. с. 88-103.

[107] Людський розвиток в Україні: трансформація рівня життя та регіональні диспропорції: колективна монографія, відпов. за випуск Л. М. Черенько, О. В. Макарова, за ред. Е.М. Лібанової. У 2-х т. К., Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2012. с. 76.

Лепкий М.І., к.г.н., доцент, Старопольська Школа Вища відділ в Луцьку
Матвійчук Л.Ю., д.е.н., професор, Луцький Національний Технічний Університет

ІНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

Анотація:
У статті розглядаються різні ієрархічні рівні системи управління якості туристичних послуг з акцентом на регіональний рівень. З метою визначення напрямів підвищення якості туристичних послуг розглядається інструментарій управління якістю туристичних послуг в регіоні. Інструменти управління якістю туристичних послуг на рівні регіону використовуються для аналітичного опису кількісних і якісних показників туристичного сектору територій, що дає змогу фахівцям зорієнтуватися в процесі формування регіональних стратегій та програм розвитку туризму базуючись на наявних фактах.
Проаналізовано координацію туристичної діяльності у регіоні, яка необхідна для створення привабливого туристичного іміджу, а також у стимулюванні створення і розвитку туристичних продуктів. Усі регіону повинні мати свої регіональні та місцеві туристичні організації від кількох до кільканадцяти. Співпраця на різних рівнях дозволяє гармонізувати і узгоджувати інвестиції та зусилля на місцевому рівні з планами розвитку і фондами національної туристичної організації. Представлено механізм стимулювання підвищення якості туристичних послуг в регіоні.

Ключові слова:
пандемія, якість, туристичні послуги, регіон, туристична інфраструктура, механізм якості.

INSTITUTIONAL PRINCIPLES FOR IMPROVING THE QUALITY OF TOURIST SERVICES

Abstract:
The article considers various hierarchical levels of the quality management system of tourist services with an emphasis on the regional level. In order to determine the directions of improving the quality of tourist services, the tools of quality management of tourist services in the region are considered. Tools for quality management of tourism services at

the regional level are used for analytical description of quantitative and qualitative indicators of the tourism sector, which allows professionals to navigate in the process of forming regional strategies and programs for tourism development based on available facts.
The coordination of tourist activity in the region, which is necessary for the creation of an attractive tourist image, as well as in stimulating the creation and development of tourist products, is analyzed. All regions should have their own regional and local tourism organizations from a few to a dozen. Cooperation at various levels allows to harmonize and coordinate investments and efforts at the local level with development plans and funds of the national tourism organization. The mechanism of stimulating the improvement of the quality of tourist services in the region is presented.

Keywords:
pandemic, quality, tourist services, region, tourist infrastructure, quality mechanism.

INSTYTUCJONALNE ZASADY POPRAWY JAKOŚCI USŁUG TURYSTYCZNYCH

Streszczenie:
W artykule rozważono różne poziomy hierarchiczne systemu zarządzania jakością usług turystycznych z naciskiem na poziom regionalny. W celu określenia kierunków poprawy jakości usług turystycznych rozważane są narzędzia zarządzania jakością usług turystycznych w regionie. Narzędzia zarządzania jakością usług turystycznych na poziomie regionalnym służą do analitycznego opisu wskaźników ilościowych i jakościowych sektora turystycznego, co pozwala profesjonalistom poruszać się w procesie tworzenia regionalnych strategii i programów rozwoju turystyki w oparciu o dostępne fakty.
Analizie poddano koordynację aktywności turystycznej w regionie, która jest niezbędna dla tworzenia atrakcyjnego wizerunku turystycznego oraz stymulowania tworzenia i rozwoju produktów turystycznych. Wszystkie regiony powinny mieć od kilku do kilkunastu własnych regionalnych i lokalnych organizacji turystycznych. Współpraca na różnych poziomach pozwala harmonizować i koordynować inwestycje i działania na poziomie lokalnym z planami rozwoju i funduszami Krajowej Organizacji Turystycznej. Przedstawiono mechanizm stymulowania poprawy jakości usług turystycznych w regionie.

Słowa kluczowe:
pandemia, jakość, usługi turystyczne, region, infrastruktura turystyczna, mechanizm jakości.

Постановка проблеми

Усі держави світу прагнуть до найбільш ефективного використання наявних туристично-рекреаційних ерсурсів з метою утримання провідних позицій на міжнародному туристичному ринку. Для України ця проблема значно ускладнюється, оскільки їй потрібно ще зайняти достойне місце серед високорозвинутих туристичних держав. Доцільність функціонування будь-якого туристичного підприємства напряму пов’язана з рівнем якості пропонованих послуг, а досягнення високого рівня таких

послуг – ключове питання, оптимальне вирішення якого забезпечує підприємницький успіх закладу. Сьогодні вплив на якість туристичних послуг здійснюють переважно деструктивні фактори, які представлені економічними кризами, зубожінням населення, збільшенням кількості терористичних актів та військових дій. Проте вплив пандемії COVID-19 на сферу туризму, практично зупинив діяльність суб'єктів туристичного господарювання. Пандемія внесла свої корективи в розвиток усіх видів економічної діяльності як у світі так і в Україні. Зважаючи на зазначене необхідним є пошук нових шляхів підвищення рівня якості готельно-ресторанних послуг регіону в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Необхідно зазначити, що серед вітчизняних вчених проблемами підвищення якості послуг та обслуговування займалися: Апілат О.В., Кифяк В.Ф., Сидоренко І.О., Чорненька Н.В., Школа І.М., Кочерга О.І., Роглєва Х.Й., Лютак О.М., Квартальнова В.О. Проте, стосовно якості туристчинх послуг все ще залишається велика кількість маловивчених проблем. Віддаючи належне досягнутим результатам, більшість наукових праць мають аналітичне спрямування та присвячені загальним характеристикам розвитку туристичних послуг, не враховуючи сучасні фактори впливу на стан та розвиток досліджуваних процесів в розрізі регіонів, особливо в умовах поширення пандемії COVID-19. Тому, це підтверджує необхідність додаткових досліджень та актуальність.

Метою статті є розгляд та дослідження проблем якості туристичних послуг та пошук нових шляхів підвищення рівня якості даних послуг регіону в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження

Сьогодні вплив пандемії COVID-19 на сферу гостинності, практично зупинив діяльність суб'єктів туристичного господарювання. Пандемія внесла свої корективи в розвиток усіх видів економічної діяльності як у світі так і в Україні. Зважаючи на зазначене необхідним є пошук нових шляхів підвищення рівня якості туристичних послуг регіону в сучасних умовах.

Варто зазначити, що систему управління якістю туристичних послуг доцільно розглядати на різних ієрархічних рівнях з акцентом на регіональний рівень. Так, зважаючи на світову проблему поширення пандемією COVID-19, доцільно визначити та систематизувати основні причини низької якості деяких туристичних послуг та продуктів на рівні регіону.

Управління якістю туристичних послуг на різних ієрархічних рівнях – це сукупність складових ланок, що займають певний ієрархічний рівень у системі

управління (від світового масштабу до об'єктового рівня – суб'єкта господарювання). Структурно управління якістю туристичних послуг представлено визначеними функціями інституційних одиниць. Скоординована діяльність яких, впливає на якість туристичних послуг [3].

Глобальний (світовий) рівень передбачає розроблення еталонних стандартів управління якістю туристичних послуг, уніфікованих правил створення, надання та розвитку туристичних послуг, які можуть бути використані будь якими країнами чи регіонами. На транскордонному рівні враховуються діючі норми країн що входять в транскордонний регіон. В межах досліджуваної території діють такі транскордонні регіони. До прикладу, в межах Волинської області діє транскордонний Єврорегіон Буг. На території України діють дев'ять таких регіонів.

На рівні окремої держави чи конкретного регіону розробляються та впроваджуються державні та регіональні програми розвитку туризму в які доцільно включати питання якості туристичних послу. Регіональні програми розвитку туризму мають, на нашу думку, містити чіткий план щодо підвищення якості туристичних продуктів. Зокрема, кожен суб'єкт туристичної діяльності керуючись регіональною програмою розвитку туризму має чітко розуміти яким чином, коли та за допомогою чого регіон буде діяти у напрямку підвищення якості туристичних ресурсів. З метою підвищення рівня регіональних туристичних послуг вважаємо за доцільне, розробляти регіональні програми якості туристичних послуг. До формування таких програм доцільно долучати туристичний бізнес, готельєрів, рестораторів тощо. Саме від поведінки суб'єктів господарювання індустрії гостинності регіону у значній мірі залежить якість туристичних послуг та регіональних туристичних продуктів.

Об'єктовий рівень, згідно нашого дослідження, є рівнем туристичного підприємства та є основою в питаннях підвищення якості туристичних послуг, адже саме суб'єкти туристичної діяльності формують та надають туристичні послуги в регіоні. На нашу думку, якість туристичних послуг регіону можна досягнути за допомогою формування та дотримання корпоративної культури усіма учасниками регіонального туристичного ринку. В даному випадку, якість туристичних послуг, є важливим напрямом діяльності, що направлена на досягнення основної мети бізнесу – прибутку. Метою ж самого процесу забезпечення якості, як однієї з функцій є підвищення та посилення конкурентних позицій на ринку регіональних туристичних послуг. Таким чином, якістю доцільно управляти. Під управлінням якістю туристичних послуг будемо розуміти «стратегічні напрями управлінських дій, які визначають політику розвитку туризму, мету діяльності та відповідальність по відношенню до усіх задіяних суб'єктів туристичного бізнесу» [4].

На нашу думку, в сучасних умовах поширення пандемії COVID-19, нестабільності та тривоги в суспільстві (як надавачів туристичних послуг так і їх споживачів), для підвищення якості туристичних послуг регіону доцільно розробити чіткий план дій (розробити нові чи удосконалити існуючі регіональні програми розвитку туризму),

залучаючи до цього процесу місцевий бізнес, науковців, громадські організації та об'єднання, а також усіх зацікавлених сторін.

З метою визначення напрямів підвищення якості туристичних послуг розглянемо інструментарій управління якістю туристичних послуг в регіоні. Інструменти управління якістю туристичних послуг на рівні регіону використовуються для аналітичного опису кількісних і якісних показників туристичного сектору територій, що дає змогу фахівцям зорієнтуватися в процесі формування регіональних стратегій та програм розвитку туризму базуючись на наявних фактах. Як показує практика, основною причиною недостатньої якості туристичних послуг в регіоні є недостатні знання та помилкові уявлення про рівень якості виконання запланованих процесів, а також невірні дії відповідальних фахівців щодо їх покращення. З метою визначення науково-обґрунтованого підходу до прийняття рішень щодо підвищення рівня якості туристичних послуг в регіоні, доцільно використати статистичні методи та інструменти, які активно застосовуються в управлінні якістю туристичних послуг в регіоні.

Важливим аспектом забезпечення якості туристичних послуг в регіоні є інституційна інфраструктура, яка представлена суб'єктами діяльності та нормами, правилами, стандартами та іншими документами щодо нормативної поведінки суб'єктів туристичної діяльності. Інституційна інфраструктурна є основою якості туристичних послуг регіону. Основними проблемами, що несприятливо впливають на якість туристичних послуг в регіоні є недосконаліть нормативно-правової бази систематичне реформування туристичного сектору.

Туристична інфраструктура, згідно проведених досліджень, є недостатньо розвинута в межах дослідження та потребує розвитку та розбудови. Наприклад, в період проведення фестивалю «Бандерштат» у Волинській області не вистачає готелів та інших засобів розміщення. Так, у 2018 році за місяць до початку проведення зазначеного фестивалю, на зазначені дати вільних місць не було. Проте, пандемія COVID-19 внесла свої корективи в зазначені процеси. Так, основними проблемами які знижують якість туристичних послуг в регіоні є зношеність об'єктів інфраструктури та невідповідність міжнародним стандартам, нормам та правилам.

Основною метою формування туристичної інфраструктури регіону є створення на території регіону комплексного туристичного продукту відповідно до міжнародних вимог, що дозволяє надавати якісні туристичні послуги, задовольняючи потреби як українських так і зовнішніх туристів, що в свою чергу забезпечить надходження коштів до бюджету, зменшить рівень безробіття в регіоні та підвищить конкурентні переваги досліджуваних регіонів.

Кадрове забезпечення є важливим аспектом підвищення якості туристичних послуг в регіоні. Основними проблемами в даному напрямі є низька мотивація персоналу та брак кваліфікації та професійних компетенцій.

Основними проблемами промоції туристичних послуг в досліджуваних регіонах є незначне фінансування рекламних кампаній, про що свідчать заплановані витрати на

розвиток туризму в регіонах Західної України. Крім того, деструктивно на якість туристичних послуг впливає низький рівень поінформованості про туристичні послуги регіону. Нестача якісної реклами не сприяє розвитку туристичних послуг.

В досліджуваних регіонах стихійні лиха є значною проблемою для туристичної галузі. Для Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької та подекуди Львівської областей характерними є поширення селевих потоків, затоплення територій тощо. Крім того, підтоплення та затоплення територій характерне для Волинської, Львівської та Рівненської областей. Сьогодні значною проблемою досліджуваних регіонів є буревії, смерчі та сильні пориви вітку. Крім того, поширення епідемій, зокрема пандемії COVID-19 деструктивно вплинуло на розвиток туризму та виявило неготовність індустрії гостинності до таких викликів. Зазначена проблема заставляє переглянути питання якості туристичних послуг в частині безпеки, санітарії та гігієни.

Не сприяє якості туристичних послуг низький рівень об'єднання суб'єктів туристичної діяльності та недостатнє державно-приватне партнерство, що потребує негайного вирішення.

Міжнародний досвід розвитку якості туристичних послуг, переконує, що немає чіткого сценарію для розвитку конкретного регіону, що зумовлюється передусім різноманітністю їх розвитку та різноманітністю методів та інструментів регулювання.

Найбільш прийнятний для управлінських реалій, є напрям розвитку туристичних послуг, який аргументує активну взаємодію органів центральної влади всіх рівнів регулювання туристичної послуги, а також дає змогу покращити фінансові позиції задля ефективного розвитку туристичної послуги регіону. Даний підхід є потрібним для туристичної сфери регіонів.

Тому при виборі напряму підвищення якості туристичних послуг в регіоні, необхідно орієнтуватися на проблеми у створення механізму управління та регулювання даної сфери, передусім інноваційних та економічних інструментів суб'єктної взаємодії. Ефективний кадровий ресурс складає основу якості туристичних послуг в регіоні. Підвищення якості туристичних послуг, слід розглядати як комплекс ресурсів, що вказує на можливість використання наявних в його розпорядженні трудових, інформаційних, матеріально-технічних, фінансових складових [1].

Тому, на прикладі розвитку туризму в Польщі пропонуємо створювати регіональні туристичні організації головним завданням яких рамках здійснюється співпраця між місцевим урядом та туристичною галуззю, особливо у сфері споживчого маркетингу і просування географічного регіону, охопленого організацією. Окрім промоції, роль організації, як правило, включають підтримку функціонування та розвиток туристичних інформаційних систем, ініціювання, оцінку та підтримку планів розвитку та модернізації туристичної інфраструктури та співпрацю з національної туристичною організацією.

Рис. 1. Механізм підвищення якості туристичних послуг в регіоні

Також, ще одним важливим завданням регіональної туристичної організації є координація туристичної діяльності у регіонах, створенні привабливого туристичного

іміджу регіону, а також у стимулюванні створення і розвитку туристичних продуктів. Усі регіону повинні мати свої регіональні та місцеві туристичні організації від кількох до кільканадцяти. Співпраця на різних рівнях дозволяє гармонізувати і узгоджувати інвестиції та зусилля на місцевому рівні з планами розвитку і фондами національної туристичної організації. Механізм стимулювання підвищення якості туристичних послуг в регіоні представлено на рисунку 1.

Під механізмом підвищення якості туристичних послуг в регіоні будемо розуміти «організаційно-економічну систему інструментів, методів та функцій, що реалізуються з метою забезпечення стимулювання довготривалого та стабільного розвитку національної сфери послуг». Основою такого стимулюючого механізму є сформований алгоритм застосування чітких та зрозумілих інструментів стимулювання. Стимулюючі процеси є надзвичайно актуальними в карантинний та посткарантинний період, оскільки індустрія туризму є найбільш чутливою до таких процесів. Саме малий та середній бізнес є основою індустрії гостинності, який призупинив свою діяльність у 2020 році. Також, малий та середній бізнес, зазвичай першим не витримує надмірної конкуренції та перегодить у тіньовий бізнес [2]. Варто зазначити, що якість туристичних послуг та продуктів має світові (глобальні) тенденції розвитку. Досягнути якості досліджуваних послуг суб'єкти туристичної діяльності намагаються першими та конкурують у першості заявляючи про таку якість. Саме якість туристичних послуг в сучасних умовах (адаптивного карантину та значної конкуренції) створюють умови для розвитку суб'єктів туристичного бізнесу та відповідності їх діяльності сучасним викликам безпеки, якості та високого сервісу, а також задоволення сучасних норм та правил введення бізнесу і потреб споживачів туристичних послуг.

Оновленою парадигмою розвитку туристичної послуги в регіоні є оновлені та модернізаційні процеси по промоції ролі та значення регіонів в контексті соціально-економічного розвитку. Тому, актуальними та потрібними на нашу думку є налагоджування та сприяння утворення механізмів партнерства регіонів та бізнесу, що пришвидшить розвиток певних видів туристичної сфери, зокрема гастрономічного, спортивного, молодіжного, зеленого тощо. Зазначенні механізми покликані створювати та залучати інвестиційні ресурси для всіх типів туристичної послуги, а також формувати комфортне а також сприятливе середовище суб'єктів туристичної сфери.

Водночас партнерство регіону та бізнесу в туристичній сфері обумовлює регіональний вплив в діяльність туристичних організацій регіону з подальшим суттєвим покращення становища. Тому, досягнення оптимального балансу поєднання туристичних цілей регіону є важливим. Для туристичної сфери партнерство регіональних органів та бізнесу має форму кластерної моделі, основною головною метою якої є підвищення рівня якості та спектру послуг туристом з урахуванням наявних факторів впливу туристичної сфери. Тому кластерний підхід є найкращою формою фокусування ділової активності, створюватиме пропозицію робочих місць, сприятиме підвищенню якості туристичних послуг в регіоні.

Формування туристичних кластерів та їх об'єднання – це ефективна співпраця між членами, що формує витривалі конкурентні плюси туристичних суб'єктів, при тому покращуючі конкурентні можливості регіональних туристичних послуг.

Діагностика регіональних туристичних послуг, створення пріоритетів, найбільш ефективних форм для їх розвитку, застосуванням методу використання ресурсних переваг регіону. Виконується завдяки застосування дотацій і субвенцій. Такий інструмент стимулювання підвищення якості туристичних послуг допомагає створювати регіональні стратегії росту туристичної сфери, підтримку фінансового становища місцевих органів самоврядування удосконалення регіональної інфраструктури, залучення усіх необхідних ресурсів для формування туристичних послуг. Формування комунікаційних площадок для майбутніх інвесторів з метою їх об'єднання в процесі розробки й втілювання туристичних стратегій, сприяння можливості обмінювати досвідом між регіонами.

Таким чином, якість є ключовим інструментом досягнення підприємницького успіху та підвищення рівня власних конкурентних переваг на ринку послуг. Пропонована послуга є основною складовою функціонування туристичних підприємств та є величиною динамічною, яка постійно змінюється під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників підприємств, які переважно стримують розвиток якості. Тому, доцільно постійно моніторити та своєчасно визначати бажання й очікування своїх цільових споживачів туристичних послуг.

Список використаних джерел

Матвійчук Л.Ю., Карпюк І.В. Критерії забезпечення якості туристичних послуг в регіоні. International Journal of New Economics, Public Administration and Law. №2 (4) 2019. P. 124-135. DOI: 10.31264/2545-093X-2019-2(4)-124-135.

Матвійчук Л.Ю., Барський Ю.М. Перспективи підвищення якості готельно-ресторанних послуг в Україні. Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі: колективна монографія. Видання сьоме. Луцьк: ВІП Луцького НТУ, 2021. С. 38-68.

Подлепіна П.О. Вплив міжнародного туризму на макроекономічну динаміку країн, що розвиваються. Актуальні проблеми економіки. 2019. № 1. (211). С. 21-29.

Подлепіна П.О. Міжнародний туризм як рушійна сила економічного поступу країн, що розвиваються. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2018. № 4 (260). С. 280-287.

Bibliografia

Matviychuk L.Ju., Karpyuk I.V Kryteria zapewnienia jakości usług turystycznych w regionie. Międzynarodowy Dziennik Nowej Ekonomii, Administracji Publicznej i Prawa. №2 (4) 2019. s. 124-135. DOI: 10.31264 / 2545-093X-2019-2 (4) -124-135 [in Ukrainian].

Matviychuk L.Yu., Barsky Yu.M. *Perspektywy poprawy jakości usług hotelarskich i restauracyjnych na Ukrainie. Perspektywy rozwoju turystyki na Ukrainie i na świecie: zarządzanie, technologie, modele*: monografia zbiorowa. Wydanie siódme. Łuck: VIP Łuck NTU, 2021. S. 38-68 [in Ukrainian].

Podlepina P.O., *Wpływ turystyki międzynarodowej na dynamikę makroekonomiczną krajów rozwijających się*. Aktualne problemy gospodarcze. 2019. № 1. (211). s. 21-29 [in Ukrainian].

Podlepina P.O., *Turystyka międzynarodowa jako siła napędowa postępu gospodarczego w krajach rozwijających się*. Biuletyn Chmielnickiego Uniwersytetu Narodowego. Nauki ekonomiczne. 2018. № 4 (260). s. 280-287 [in Ukrainian].

Людмила Павлюк
Лариса Савош

ТЕОРЕТИКО-АНАЛІТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ТЕХНІКИ

Резюме*:*
У статті проведено теоретико-аналітичні дослідження функціонування ринку сільськогосподарської техніки на сучасному етапі розвитку економіки держави. Представлена детальна характеристика та особливості функціонування аграрного сектору економіки, головні проблеми та шляхи їх вирішення, розглянуті засади функціонування ринку сільськогосподарської техніки та подані пропозиції щодо його вдосконалення.
Нині Україна є аграрною державою, в якій здійснюють виробничо-господарську діяльність сільськогосподарські підприємства усіх форм власності. Але, на жаль, дієвих реформ, які націлені на позитивні структурні зрушення, не відбувається або здійснюється в недостатній кількості. Низьке фінансове забезпечення, недостатність державної підтримки та контролю в системі управління земельними питаннями, нелогічна послідовність дій з боку влади спричинила низький рівень соціально-економічних показників розвитку аграрної сфери.
Тому, в роботі здійснено аналіз успішності функціонування ринку сільсько господарської техніки, який дозволяє зробити висновок, що існує кілька напрямків щодо вирішення проблеми забезпечення вітчизняних сільськогосподарських підприємств необхідною технікою, одним з яких є створення підприємства з продажу техніки.

Ключові слова:
аграрний сектор економіки, сільськогосподарська техніка, підприємство з продажу техніки, ринок вітчизняної техніки, ринок сільськогосподарської техніки.

THEORETICAL AND ANALYTICAL STUDY OF THE FUNCTIONING OF THE AGRICULTURAL MACHINERY MARKET

Summary:
The article conducts theoretical and analytical studies of the functioning of the market of agricultural machinery at the present stage of development of the state economy. The detailed characteristics and features of the functioning of the agricultural sector of the economy, the main problems and ways to solve them, the principles of functioning of the market of agricultural machinery, and proposals for its improvement are presented.
An analysis of the success of the agricultural machinery market, which concludes that there are several areas to address the problem of providing domestic agricultural enterprises with the necessary equipment, one of which is the creation of an enterprise for the sale of equipment.

Keywords:
agrarian sector of the economy, agricultural machinery, enterprise on sale of technics, the market of domestic technics.

Вступ

Сьогоднішня політична та економічна ситуація в Україні негативно вплинула на діяльність вітчизняних сільськогосподарських підприємств, а саме на можливість закупівлі ними необхідної техніки. Сучасні аграрні підприємства прагнуть володіти новітньою високопродуктивною імпортною технікою з багатьма функціями, системою навігації, автоматичним управлінням, вимірювання показників на відстані тощо. Але, через нестабільний фінансовий стан більшість сільськогосподарських виробників не в змозі одразу виводити кошти з обороту для купівлі такої техніки.

У науковій літературі проблеми функціонування ринку сільськогосподарської техніки висвітлені у працях багатьох вчених, серед яких: Маліновська О., Урба С., Живко З., Іванишин В., Коваль О. та інші. Проте, і досі залишаються дискусійними питання методики аналізу оцінки ринку сільськогосподарської техніки.

Метою статті

є наукове обґрунтування теоретичних засад дослідження функціонування ринку сільськогосподарської техніки, а також проведення детального аналізу такого ринку та пропозиія заходів для поліпшення його функціонування.

Основні результати дослідження

Сучасна Україна є аграрною державою, але дієвих реформ, направлених на позитивні структурні зрушення, на жаль, не відбувається. Недостатнє фінансове забезпечення, відсутність регулювання та контролю в системі управління земельними питаннями, нелогічна послідовність дій з боку влади спричинила низький рівень соціально-економічних показників розвитку аграрної сфери.

В той же час, відсутність збалансованої системи державного управління аграрним сектором економіки призвела до виникнення низки проблем, серед яких головні:

- невисока ефективність сільськогосподарського виробництва в Україні в порівнянні з іншими розвинутими країнами;
- постійна міграція сільського населення та як наслідок постійне зниження їх кількості;
- недостатність розвитку інфраструктури в сільській місцевості тощо
- нестача власної продовольчої бази[108].

Незавершеність в Україні аграрних реформ та довготривалість процесів трансформації агропромислового сектору призвели до утворення ірраціонального поділу прав володіння на засоби виробництва між основними суб'єктами господарювання в аграрному секторі.

Це у свою чергу спричинило появу недобросовісної конкуренції, концентрації в одного власника значних виробничих ресурсів, створення структурно-галузевого дисбалансу в виробництві сільськогосподарської продукції, нераціонального використання природних ресурсів та виснаження потенціалу сільськогосподарських територій. Задля підвищення ефективності функціонування аграрного сектору економіки України прискіпливу увагу доцільно звернути на досягнення таких пріоритетних завдань[109].

1) зменшення в аграрному секторі структурно-виробничої непропорційності, врівноваження галузевого виробництва завдяки поділу сільськогосподарської продукції за основними категоріями виробників, розробки механізмів трансформаційних змін в аграрному секторі економіки;
2) поліпшення інвестиційної привабливості аграрного сектору, захист прав потенційних інвесторів;
3) протидія тіньовому обігу сільськогосподарських угідь, запобігання наявності в одного власника надмірної кількості земель;
4) скорочення рівня сировинної залежності аграрного сектора, розвиток замкнутих циклів виготовлення сільськогосподарської продукції;

---

[108] *Маліновська О.* Державне регулювання підприємництва: теорія, методика, практика / Маліновська О., Тринько Р. – Львів: ЛДУВС. – 2007. – с. 11-12.

[109] Урба С.І. Пріоритети та інструменти розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/01/dis_urba.pdf

5) державна підтримка у закупівлі техніки та обладнання, зменшення відсотків за кредитами, вдосконалення інфраструктурного забезпечення;
6) підвищення кваліфікації персоналу аграрного сектора економіки тощо.

Сьогодні сучасні аграрні підприємства прагнуть володіти новітньою високопродуктивною імпортною технікою з багатьма функціями, системою навігації, автоматичним управлінням, вимірювання показників на відстані тощо. Але, через нестабільний фінансовий стан більшість сільськогосподарських виробників не в змозі одразу виводити кошти з обороту для купівлі такої техніки. Тому дилерські мережі пропонують проводити такі виплати по частинах, використовувати лізингову систему або ж оренду, так як брати техніку у кредит на сьогодні не вигідно через нестабільність економіки та високу ставку кредитування.

В порівнянні з легковими автомобілями, термін експлуатації сільськогосподарської техніки набагато довший та вимагає постійного оновлення. Оскільки техніка є досить дорогою, то інколи вітчизняні аграрії намагаються використовувати цю техніку понад норму аж до повного її зношення. Найбільшою популярністю в сільськогосподарських виробників користуються трактори малої чи середньої потужності, і навпаки найменший попит на самохідну складну техніку (потужні трактори та комбайни).

Сьогодні виробники виготовляють техніку, підлаштовуючи її під сучасні умови господарювання, які потребують комплексності та синхронності обробітку грунтів. Мається наувазі, коли за один прогін техніки виконується кілька операцій, наприклад висівання насіння в грунт, розпушування і внесення добрив, що знижує навантаження на земельні ресурси. Сьогодні змінюються технології сівби, аграрії прагнуть добиватись високої точності, необхідної глибини та максимально коротких строків сівби.

Швидкими темпами розвивається ринок безпілотних технологій, а саме створення тракторів-безпілотників. Найближчим часом вони стануть незамінною складовою в роботі аграріїв. Розробники активно проводять демонстрації їх умінь на полях, що викликає бажання аграріїв та агрохолдингів чимшвидше придбати її в своє користування[110].

Також не стоїть на місці виробництво техніки з електричними двигунами, а саме електротракторів, які виготовляють такі потужні компанії Fendt та John Deer. Найбільшим попитом електротрактори користуються у виробників овочевої продукції, на фермах, в садівництві та при обробітку ґрунту. Їх перевага в економічності, екологічності та чистоті, легкості управління такою технікою.

Сьогодні ми не можемо говорити про дефіцит комбайнів на внутрішньому ринку. Нині на складі аграріїв біля 51 тисячі одиниць техніки, причому середній приріст на рік складає 1000 одиниць, але все це імпортована техніка. У порівняні з трактором – комбайн досить дороговартісний, також час його використання протягом року дуже короткий. Найчастіше зернозбиральні комбайни купують аграрії, які обробляють

[110] Ринок сільськогосподарської техніки очима її дилерів – Агропрофі – газета для підприємців АПК – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.agroprofi.com.ua/statti/1726-rynok-silhosptekhniky-ukrayiny-ochyma-yiyi-dyleriv

від 3 до 5 тис.га земель. Невеликі підприємства з меншою кількістю землі обходяться купівлею невеликих комбайнів, які пропонує виробник New Holland.

Що стосується розвитку дилерських мереж продажу техніки, то вони завжди розміщуються біля потенційних клієнтів - виробників сільськогосподарської продукції. Кожна компанія, яка є виробником техніки виставляє свої умови для співпраці з дилерами. Так наприклад відома компанія New Holland кожному своєму дилеру формує ціль, якої потрібно буде добитись протягом певного періоду. Наразі в Україні є 7 таких дилерських центрів. Ще є така форма дилерства як субдилерство, причому підприємства, що його використовують роблять акцент на сервісному обслуговуванні.

Компанія Case IH також має велику популярність на ринку техніки в Україні і складається з 27 дилерських мереж, які повністю оснащені та уніфіковані. Вони надають повну інформацію, консультації та послуги з сервісу. Головною концепцією цих дилерських мереж є вигідне місцерозташування.

Компанії AGCO в Україні належать 2 дистриб'юторські центри. Одна представляє техніку Claas та Massey Ferguson з наданням сервісних послуг, інша пропонує техніку Fend, яка добре зарекомендувала себе на ринку, так як вона вирізняється мобільністю сервісного обслуговування.

Компанія Claas представлена на ринку 16 дилерами, кількість яких з кожним роком збільшується. Як зазначають представники компанії, новим дилерам спочатку набагато важче, оскільки потрібно відповідати рівню дилерів-конкурентів[111].

Нині сучасні підприємства повинні орієнтуватись на стратегічні цілі та формувати відповідну концепцію своєї виробничо-господарської діяльності відповідно до напрямів розвитку підприємства, а також його здатності щодо адаптації до змін зовнішнього середовища для свого успішного функціонування та досягнення прибутковості.

Аграрне виробництво України є однією з найважливіших сфер діяльності економіки. У 2018 році воно забезпечує 11,9% валової доданої вартості. Продукції сільського господарства у 2019 році було виготовлено на суму 538 705,6 млн. грн, з них Волинська область займає 2,4% від усього обсягу[112].

В Україні ринок сільськогосподарської техніки залежить від економічної ситуації країни. Ключовими чинниками впливу в даній сфері є:

- купівельна спроможність аграрних підприємств;
- цілеспрямована політика держави щодо підтримки сільськогосподарських підприємств;
- економічна ситуація в країні,
- динаміка ВВП;
- інвестиційна привабливість аграрного сектору;
- площа сільськогосподарських земель цільового призначення;

[111] Ринок сільськогосподарської техніки очима її дилерів – Агропрофі – газета для підприємців АПК – [Електронний ресурс]. http://www.agroprofi.com.ua/statti/1726-rynok-silhosptekhniky-ukrayiny-ochyma-yiyi-dyleriv

[112] Державна служба статистики України – [Електронний ресурс]. http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat /kat_u/2020-/zb/09/zb_sg_Ukr_2019.pdf

– рівень врожайності;
– кон'юнктура внутрішнього та міжнародного ринків сільськогосподарської продукції;
– відповідність вітчизняного виробництва сільгосптехніки вимогам агровиробників[113].

Сьогодні аграрний сектор є пріоритетною сферою економіки України і попит на сільськогосподарську техніку залежить саме від рівня його розвитку. Високий рівень розвитку ринку сільськогосподарської техніки в Україні напряму пов'язаний з економічним розвитком країни, а саме рівнем та обсягом ВВП. До важливих факторів впливу також відносяться обсяги виробництва сільськогосподарської продукції, її частки в ВВП країни, динаміка розвитку сільського господарства тощо[114].

Подамо динаміку зміни кількості сільськогосподарських підприємств до їх загальної кількості (табл. 1).

Таблиця 1. Динаміка зміни кількості сільськогосподарських підприємств до їх загальної кількості за 2017-2019 рр.*

Період	Кількість усіх п-ств, од.	Сільськогосподарські підприємства						
		Всього, од.	Великі п-ства	Питома вага, %	Середні п-ства	Питома вага,%	Малі п-ства	Питома вага, %
2017 р.	338256	50115	18	0,04	2383	4,76	47714	95,20
2018 р.	355877	50504	23	0,05	2298	4,55	48183	95,40
2019 р.	380597	50239	34	0,07	2281	4,54	47924	95,43

*Джерело: Державна служба статистики України

Проаналізувавши статистичні дані щодо кількості сільськогосподарських підприємств, можна відзначити, що в 2019 році загальна кількість великих і малих сільськогосподарських підприємств серед усіх підприємств зросла.

За даними Державної служби статистики України, реальний ВВП у 2019 році зріс на 3,2% порівняно з попереднім роком. У першому кварталі зростання становило 2,9%, у другому кварталі – 4,7%, у третьому кварталі – 3,9%, у четвертому кварталі – 1,5%. Номінальний ВВП на 2019 рік склав 3974,6 млрд. грн, а ВВП на особу – 94570 грн. Дефлятор ВВП – 8,1% за постійними цінами 2016 року. У 2018 році реальний валовий внутрішній продукт (ВВП) України зріс на 3,4% (рис. 1)[115].

[113] Ринок тракторів і комбайнів в Україні – [Електронний ресурс]. https://proconsulting.ua/ua/press-room/rynok-traktorov-i-kombajnov-v-ukraine-pashem-bolshe-na-inostrannom

[114] Український інформаційний портал РБК-Україна– [Електронний ресурс]. https://www.rbc. ua/ukr/news/ekonomika-ukrainy-zamedlila-rost-2019-godu-1584712710.html

[115] Урба С. І. Пріоритети та інструменти розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки України [Електронний ресурс]. https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/01/dis_urba.pdf

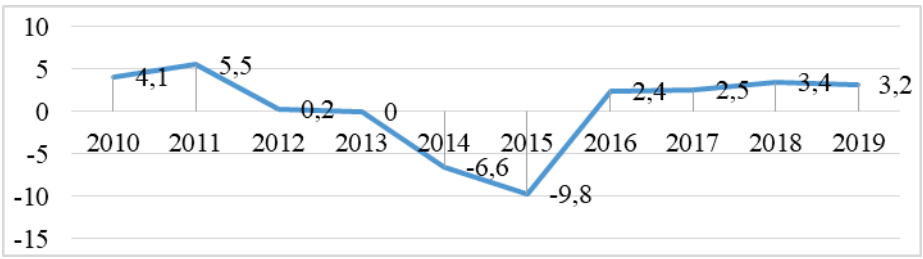

Рис. 1. Зміна реального ВВП у відсотках до попереднього року

Джерело: сформовано авторм

Такий ріст ВВП в Україні за останні роки пов'язаний з зменшенням кількості населення в країні. Також в 2014-2019 рр. спостерігалась нестабільна динаміка щодо обсягів виробництва сільськогосподарських культур. Сьогодні відбувається постійне збільшення посівних площ, що представлено на рис. 2.

Рис. 2. Посівна площі с/г культур в Україні за 2016-2020 рр, тис.га

Джерело: Державна служба статистики України

Зрозуміло, що усі ці посівні площі потребують відповідної техніки для їх обробки. Загалом на ринку сільськогосподарської техніки протягом останнього року існують не дуже втішні тенденції щодо виробництва вітчизняної техніки, яке знаходиться на низькому рівні та постійно скорочується, адже ця техніка, на жаль, не може конкурувати з імпортною.

Тому, нині в Україні існує Урядова програма здешевлення сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва.

Цим документом передбачений механізм надання часткової компенсації відшкодування вартості вітчизняної сільськогосподарської техніки та обладнання. Зазначено, що одержати кошти можуть юридичні особи та фізичні особи – підприємці,

основною діяльністю яких є виробництво та постачання сільськогосподарської продукції. Часткова компенсація коштів складає 25% від вартості придбаного обладнання та техніки[116].

Якщо називати конкретні цифри, то близько 89% сільськогосподарської техніки, що пропонується для реалізації на вітчизняних ринках є імпортною, причому велику кількість складають трактори з потужністю 34-122 кВт, які є найбільш затребуваними вітчизняними аграрними підприємствами. Згідно статистичних даних, на українських підприємствах була така ситуація з наявністю сільськогосподарської техніки за 2000-2019 роки [1] (табл. 2).

Таблиця 2. Динаміка кількості сільськогосподарської техніки на підприємствах України за 2000-2019 рр., тис. шт.

Найменування с/г техніки	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Трактори	318,9	216,9	151,3	127,9	132,7	129,3	128,7	130,5
Комбайни зернобиральні	65,2	47,2	32,8	26,7	27,4	26,8	26,3	26,5
Комбайни кукурудзозбиральні	7,9	4,8	2,5	1,6	1,5	1,5	1,5	1,5
Комбайни картоплезбиральні	3,6	1,9	1,7	1,2	1,2	1,1	0,9	1,0
Комбайни і машини бурякозбиральні	13,0	8,5	4,2	2,4	2,3	2,0	1,6	1,6
Апарати для доїння корів	33,5	16,8	10,9	10,2	10,3	9,5	10,0	10,1

*Сформовано авторами на основі статистичних даних

Отож, в цілому спостерігається незначне пожвавлення на ринку техніки у 2019 році проти попереднього 2018 року.

Офіційні дані свідчать, що кількість придбання вітчизняної сільськогосподарської техніки та обладнання в 2020 році в середньому знизилась на 35 % в порівнянні з 2019 роком по програмі уряду «часткової компенсації вартості вітчизняної сільськогосподарської техніки та обладнання».

Ця ситуація спричинена рядом економічних, ринкових, природно-кліматичних факторів. На рис. 3. подані відомості щодо купівлі української техніки в рамках державної підтримки за 2020 рік.

[116] Урядова програма здешевлення сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва у 2020 році – Інформаційно-аналітичний портал АПК України– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://agro.me.gov.ua /ua/pidtrimka/kompensaciya-sg-tehniki

Причепні/самохідні оприскувачі **18%** 193 млн грн	↓	↓	Трактори **34%** 195 млн грн
Комбайни **98%** 1,3 млн грн	↓	↓	Сівалки **4%** 405 млн грн
Обладнання для внесення добрив, розкидачі **22%** 59 млн грн	↓	↓	Грунтообробна техніка **24%** 955 млн грн
* % – частка зменшення закупівлі техніки порівняно до 2019 року в грошовому еквіваленті			

*Сформовано авторами

Рис. 3. Купівля української техніки в рамках держпідтримки за 2020 р.

Як свідчить аналіз, надання сільськогосподарської техніки українським аграріям у лізинг з кожним роком зростає. Так у 2020 році компаніями Асоціації лізингодавців України зареєстровано 2153 одиницю сільськогосподарської техніки, що на 17% більше ніж за 2019 рік. Попри глобальну та внутрішньо-українську рецесію, лізинг все ж таки демонструє деяке зростання. Лідерами в Україні по наданні техніки в лізинг сьогодні є: «ОТП Лізинг» – 57%, «Кредобанк» – 15%, «Адванс Лізинг» – 11%.

Варто відмітити, що найпоширенішим видом сільськогосподарської техніки, що купують чи беруть у лізинг вітчизняні аграрні підприємства є трактори (пиома вага приблизно 26% усього ринку). Найбільшим попитом користуються трактори виробництва New Holland (23% від всього обсягу), також популярність серед аграріїв мають бренди John Deere (16%) і Fendt (12%)[117].

Доцільно зазначити, що серед особливостей розвитку ринку сільськогосподарської техніки в Україні можна виокремити наступні:

- зростаючий попит на сільськогосподарську продукцію та відповідна політика держави, що спрямована на збільшення посівних площ визначають головні тенденції на ринку сільськогосподарської техніки – зростання попиту на високопродуктивну зернозбиральну техніку;
- збільшення попиту на техніку з використанням системи GPS, яка допоможе раціонально використовувати як саму техніку, так і оптимізувати витрати палива та паливо-мастильних матеріалів для неї;
- у зв'язку з новими вимогами ЄС, що висуваються до тракторів класу 75-130 кВт зростає рівень продажів такої техніки, що відповідає нормам по викиду шкідливих газів;

[117] Лізингове фінансування українських аграріїв – Agravery – аграрне інформаційне агентство – [Електронний ресурс]. https://agravery.com/uk/posts/show/lizingove-finansuvanna-ukrainskih-agrariiv-zroslo-na-17

– збільшення тісної взаємодії виробників сільськогосподарської техніки з її споживачами для більш повного задоволення вимог останніх.

Аграрне інформаційне агентство Agravery представило рейтинг ТОП-10 імпортерів сільгосподарської техніки в Україну [14]. При цьому в п'ятірку найбільших імпортерів увійшли компанія «Ерідон», група «Технторг», «Агротек», «Політехніка» і «РДУ Україна» (табл. 3).

Таблиця 3. Рейтинг ТОП-10 імпортерів сільгосптехніки в Україні

Компанія	Спеціалізація					Частка ринку с/г техніки
	С/г техніка	Продаж насіння	Продаж добрив	Сервісне обслуговування	Засоби захисту рослин	
«Ерідон»	+	+	+		+	29,2
«Технторг»	+	+	+	+	+	17,6
«Агротек»	+			+		8,5
«Політехніка»	+	+		+	+	8,3
«RDO Україна»	+			+		7,0
«Агротехсоюз»	+			+		6,4
UkrLandFarming	+	+	+		+	6,3
«Ландтех»	+			+		5,8
«Titan Machinery Україна»	+			+		5,6
«АМАКО Україна»	+			+		5,3

Висновки

Отож, підсумовуючи, можна сказати, що сьогодні існує кілька напрямків щодо вирішення проблеми забезпечення вітчизняних сільськогосподарських підприємств необхідною технікою. Один із них розробка та підтримання державних цільових програм, які будуть направлені на компенсацію сільськогосподарським підприємствам придбання продуктивної та якісної імпортної техніки. Та інший шлях – це спрямування фінансових ресурсів від державних програм у таких площинах:

1) дотації вітчизняним виробникам сільськогосподарської техніки для стимулювання виробництва лише сучасної, якісної та високопродуктивної техніки;
2) здійснювати компенсацію певної частини вартості закупленої високотехнологічної та сучасної техніки та жодним чином не стимулювати застарілу та непродуктивну техніку тощо.

Результати нашого дослідження дають можливість отримати наступні узагальнення та сформувати пропозиції. Нині Україна є аграрною державою, але дієвих

реформ, направлених на позитивні структурні зрушення, на жаль, не відбувається. Недостатнє фінансове забезпечення, відсутність регулювання та контролю в системі управління земельними питаннями, нелогічна послідовність дій з боку влади спричинила низький рівень соціально-економічних показників розвитку аграрної сфери.

Сьогодні аграрний сектор є пріоритетною сферою економіки України і попит на сільськогосподарську техніку залежить саме від рівня його розвитку. Рівень розвитку ринку сільськогосподарської техніки в Україні напряму пов'язаний з економічним розвитком країни, а саме рівнем та обсягом ВВП. До важливих факторів впливу також відносяться обсяги виробництва сільськогосподарської продукції, її частки в ВВП країни, динаміка розвитку сільського господарства.

Бібліографія

Державна служба статистики України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2020/zb/09/zb_sg_Ukr_2019.pdf

Дослідження ринку сільськогосподарських тракторів потужністю 30-120 кінських сил в Україні. 2019 рік – [Електронний ресурс]. https://pro-consulting.ua/issledovanie-rynka/issledovanie-rynka-selsko-hozyajstvennyh-traktorov-moshnostyu-30-120-loshadinyh-sil-v-ukraine-2019-god

Лізингове фінансування українських аграріїв – Agravery – аграрне інформаційне агентство – [Електронний ресурс]. https://agravery.com/uk/posts/show/lizingove-finansuvanna-ukrainskih-agrariiv-zroslo-na-17

Маліновська О. Державне регулювання підприємництва: теорія, методика, практика / Маліновська О., Тринько Р. – Львів : ЛДУВС. – 2007. – С. 11-12.

Ринок сільськогосподарської техніки очима її дилерів — Агропрофі – газета для підприємців АПК – [Електронний ресурс]. http://www.agroprofi.com.ua/statti/1726-rynok-silhosptekhniky-ukrayiny-ochyma-yiyi-dyleriv

Ринок тракторів і комбайнів в Україні – [Електронний ресурс]. https://pro-consulting.ua/ua/press-room/rynok-traktorov-i-kombajnov-v-ukraine-pashem-bolshe-na-inostrannom

Урба С.І. Пріоритети та інструменти розвитку аграрного сектора в системі забезпечення економічної безпеки України [Електронний ресурс]. https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/01/-dis_urba.pdf

Український інформаційний портал РБК-Україна– [Електронний ресурс]. https://www.rbc.ua/ukr/-news/ekonomika-ukrainy-zamedlila-rost-2019-godu-1584712710.html

Урядова програма здешевлення сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва у 2020 році – Інформаційно-аналітичний портал АПК України– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://agro.me.gov.ua/ua/pidtrimka/kompensaciya-sg-tehniki

Матвійчук Л.Ю., д.е.н., професор, Смаль Б.А.,
аспірант, Луцький Національний Технічний Університет

СЕРТИФІКАЦІЯ ТА СТАНДАРТИЗАЦІЯ ЯК ОСНОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

Резюме*:*
В статті досліджено зарубіжний досвід забезпечення якості туристичних послуг в регіоні, що дозволяє імплементувати окремі інструменти стандартизації та сертифікації в практику регіонів держави, та на цій основі – запропонувати механізм інтеграції туристичних послуг регіону до глобального туристичного ринку.
Доведено, що адаптація системи якості продукції та послуг індустрії гостинності регіону до світових стандартів та кращих практик є складовою загальнодержавної та регіональної політик, які спрямовані на інтеграцію продукції та послуг індустрії гостинності до глобального туристичного ринку, а також посилення співпраці з Європейським Союзом. Доцільність адаптації системи якості продукції та послуг індустрії гостинності визначається принципами інтеграційних процесів.

Ключові слова: інструменти якості, стандартизація та сертифікація, туристичні послуги.

CERTIFICATION AND STANDARDIZATION AS A BASIS FOR QUALITY ASSURANCE OF TOURIST SERVICES

Abstract: The article examines foreign experience in ensuring the quality of tourism services in the region, which allows implementing certain tools of standardization and certification in the practice of regions of the state, and on this basis – to propose a mechanism for integrating tourism services in the global tourism market.
It is proved that the adaptation of the quality system of products and services of the hospitality industry in the region to world standards and best practices is part of national and regional policies aimed at integrating products and services of the hospitality industry into the global tourism market and strengthening cooperation with the European Union. The expediency of adapting the quality system of products and services of the hospitality industry is determined by the principles of integration processes.

Keywords: quality tools, standardization and certification, tourist services.

CERTYFIKACJA I STANDARYZACJA JAKO PODSTAWA ZAPEWNIENIA JAKOŚCI USŁUG TURYSTYCZNYCH

Streszczenie:
W artykule przeanalizowano doświadczenia zagraniczne w zapewnianiu jakości usług turystycznych w regionie, co pozwala wdrożyć określone narzędzia standaryzacji i certyfikacji w praktyce regionów państwa i na tej podstawie zaproponować mechanizm integracji usług turystycznych w globalny rynek turystyczny.
Udowodniono, że dostosowanie systemu jakości produktów i usług branży hotelarskiej w regionie do światowych standardów i najlepszych praktyk wpisuje się w krajowe i regionalne polityki mające na celu integrację produktów i usług branży hotelarskiej z globalnym rynkiem turystycznym oraz wzmocnienie współpracy z Unią Europejską. O celowości dostosowania systemu jakości produktów i usług branży hotelarskiej decydują zasady procesów integracyjnych.

Słowa kluczowe:
narzędzia jakości, standaryzacja i certyfikacja, usługi turystyczne.

Постановка наукової проблеми та її значення

Однією із існуючих проблем розвитку якісних туристичних послуг є невідповідність державних та регіональних стандартів світовим, а також неповна захищеність споживача через недосконалу законодавчу базу. Для вирішення даних проблем необхідне вдосконалення процедур із планування, розроблення, гармонізації, прийняття і перегляду нормативних документів із метою створення національної нормативної бази, яка відповідає законодавству та кращим світовим практикам. Уніфікація законодавства країни чи регіону у сфері стандартизації та сертифікації продукції та послуг індустрії туризму сприятиме розвитку сфери гостинності, збільшення обсягу іноземних інвестицій, співробітництву серед стейкхолдерів регіону.

Аналіз останніх досліджень даної проблеми

Наукові результати дослідження питань забезпечення якості туристичних послуг шляхом сертифікації та стандартизації отримані такими вченими: М. Барною, Г. Бедрадіновою, М. Босовською, В. Герасименко, В. Зайцевою, О. Корнієнко, В. Кифяком, Л. Кириченко, Н. Кудлою, І. Кузнецовою, М. Мальською, С. Мельниченко, С. Нездоймінoвим, В. Охотою, В. Паппом, О. Решетняком, А. Самойленко, І. Сидоренко, Н. Салухіною, Т. Ткаченко, І. Тучковською, О. Язвінською, Л. Чепурдою, Л. Шульгіною, Л. Яцуном та інші. Серед зарубіжних вчених, що займалися підвищенням рівня якості надання туристичних послуг слід виділити праці Д. Гарвіна, Дж. Джурана, А. Зоріна, В. Квартального, Дж. Харрингтона та інших. Водночас процеси

підвищення якості туристичних послуг на рівні регіону не стали об'єктом системних досліджень, а тому потребують серйозного осмислення, доопрацювання, проведення подальших наукових розвідок та практичного застосування. Недостатньо опрацьованими залишаються методичні засади застосування інструментів стандартизації та сертифікації туристичних послуг, як основи їх якості.

Формулювання мети та завдань статті

Метою публікації є виявлення специфіки впровадження інструментів стандартизації та сертифікації продукції та послуг в регіоні, а також пошук шляхів підвищення рівня якості досліджуваних процесів у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження

Загострення проблем розвитку якості туристичних послуг внаслідок світової економічної кризи та поширення пандемії COVID-19, доводять доцільність впровадження нових векторів розвитку якості туристичних послуг [7]. Використовуючи принципи концепції розвитку якості туристичних послуг, туризм може не лише подолати труднощі, а й виступити у ролі локомотиву, який виведе регіон на шлях довготривалого і успішного розвитку [12].

Сертифікація та стандартизація продукції та послуг індустрії туризму завжди є пріоритетним напрямком Європейського Союзу. Для збереження лідируючих позицій європейських туристичних напрямків, підвищення підприємницьких здібності фахівців у галузі туризму та сприянню стійкості туризму шляхом надання коштів органам державної влади, було створено добровільні стандарти як невід'ємну частину туристичної політики Євросоюзу.

В якості об'єкта стандартизації можуть виступати продукція, процеси та послуги індустрії гостинності. Стандартизації підлягають усі об'єкти туристичної індустрії: готелі та інші місця проживання туристів, засоби транспорту, культурно-розважальні заклади, об'єкти громадського харчування а також об'єкти різного призначення [9].

Головною метою стандартизації є забезпечення безпеки для життя і здоров'я людини, а також майна та охорони довкілля, створення умов для раціонального використання всіх видів ресурсів та відповідності об'єктів стандартизації своєму призначенню. Стандартизація індустрії туризму – це спосіб об'єднання різноманітних туристичних послуг з метою як найповнішого задоволенню потреб споживачів з урахуванням безпеки регіонів держави та інтересів підприємств туристичної індустрії. На рисунку 1 наведено основну мету стандартизації туристичних послуг регіону.

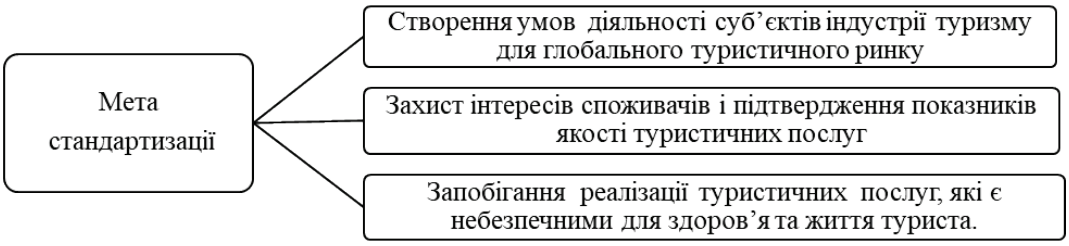

Рис. 1. Основна мета стандартизації туристичних послуг

На основі вивчення міжнародного досвіду досягнення високого рівня якості туристичних послуг шляхом проведення стандартизації, запропоновано процес стандартизації якості туристичних послуг здійснювати на таких рівнях: міжнародному, міждержавному, регіональному та об'єктовому.

Міжнародні стандарти – «це документи, які приймаються міжнародними або регіональними організаціями зі стандартизації, метрології та якості, встановлюють вимоги і показники, які відповідають світовому рівню» [14].

Міждержавні стандарти – «стандарти, прийняті країнами, що приєдналися до Угоди про проведення погодженої політики в галузі стандартизації, метрології та сертифікації, і застосовані ними безпосередньо» [14].

Національні стандарти – «це стандарти, що прийняті національним органом з стандартизації та доступні широкому колу підприємців і споживачів. Національні стандарти є одним з атрибутів державності та віддзеркалюють специфіку розвитку національної економіки залежно від історичних, географічних та соціальних умов» [4].

Регіональні стандарти – «стандарти, які прийняті регіональною міжнародною організацією зі стандартизації лише одного географічного, політичного або економічного регіону. Вони чітко визначають суть та межі економічних і торгівельних договорів, тому що об'єднують діяльність країн, які визначені близькими за географічним положенням і традиційними зв'язками».

Стандартизація – «діяльність, спрямована на досягнення і встановлення прогресивних норм і вимог шляхом створення нормативно-технічної документації на виробництво і застосування різних видів продукції, а також надання послуг» [8]. Тобто, стандартизація передбачає узгодження об'єкта стандартизації вимогам, встановленим до об'єктів подібного типу. Завдання стандартизації – надати підприємствам туристичної сфери можливість не тільки забезпечувати потрібний клієнтові рівень обслуговування, але і відтворювати його в бажаних масштабах. Такий процес є складною проблемою управління якістю, яка пов'язана із застосуванням стандартів серії ISO 9000 [10].

Таб. 1. Підходи до використання міжнародних стандартів з боку країн учасниць ISO

Франція, Нідерланди, Швеція, Данія, Бельгія, Австрія, Великобританія	Широко використовують, економіка країни значною мірою залежить від зовнішньої торгівлі
США, Канада, Австрія	Не використовують, якщо стандарти не відповідають національній практиці в галузі стандартизації і національним інтересам у сфері виробництва продукції
Японія	Проводить пряме застосування чи включає вимоги до стандартів
Україна	Міжнародні норми і вимоги та науково-технічні досягнення не завжди відповідають вітчизняним нормам, вимогам та технології, що не дозволяє їх використовувати повною мірою, проводиться гармонізація МС з національними стандартами

Слід зазначити, що міжнародні стандарти не є юридично обов'язковими документами для використання. Кожна країна має право застосовувати їх цілком, окремими розділами чи зовсім не застосовувати. Міжнародні стандарти мають рекомендований характер. Ці стандарти встановлюють вимоги та показники, які відповідають світовому рівню а також впливають на національні стандарти, а через них обумовлюють попит на ту чи іншу продукцію чи послугу на міжнародному ринку [3].

Міжнародна, регіональна та національна стандартизація складають систему глобальної стандартизації, яка охоплює практично всі сфери економічного та суспільного життя.

Загалом глобальна система стандартизації базується на угодах про співпрацю [2]:

- між ISO та UNWTO на міжнародному рівні;
- між організаціями зі стандартизації на регіональному рівні;
- двосторонні угоди між національними органами стандартизації.

Цікавим в цьому аспекті є досвід Польщі, яка наводить приклад ефективної політики у сфері якості туризму шляхом застосування інструментів сертифікації та стандартизації. Вона застосовує дієві механізми її реалізації, в основі яких лежить досконале нормативно-правове та інституційне забезпечення. Така політика Польщі є виправданою і згідно з даними Всесвітньої туристичної організації сприяє досягненню високої якості туристичних послуг, позитивній динаміці туристичних прибутків і надходжень.

Польща відноситься до «Європейської» (третьої) моделі розвитку індустрії туризму. У 1989 році розпочався сучасний етап розвитку туристичної індустрії в Польщі. Після руйнування старої системи пришвидшились темпи її розвитку. У 1990 році засновано Польську туристичну палату, що представляє інтереси своїх членів, які працюють у галузі туризму.

Доступ до Польщі іноземних туристів зробив вступ її до ЄС, усунувши митні та прикордонні бар'єри. Зазначене безперечно посприяло пришвидшенню процесів

розвитку туристичної інфраструктури та індустрії загалом, а також залученню інвестицій ЄС у індустрію туризму Польщі [8]. З 2019 року туризм входить до сфери діяльності Міністра економічного розвитку Республіки Польща. Міністерство відповідає за всі питання, пов'язані з туризмом, включаючи управління та регулювання туризму [13]. Міністерство також здійснює нагляд за Польською туристичною організацією, яка відповідає за маркетинг та просування туристичних продуктів. Організація має ряд міжнародних представництв. Рекламно-інформаційні матеріали видаються більше як дванадцятьма мовами і забезпечують потенційних туристів необхідною інформацією. Завдяки характерному дизайну і змістовному наповненню такі друковані матеріали є легко впізнаванними і визнані одними з найкращих у світі.

На регіональному рівні основну роль у розвитку туризму відіграють регіональні організації, а також органи місцевого самоврядування на окружному та муніципальному рівнях. Співпраця на різних рівнях дозволяє гармонізувати і узгоджувати інвестиції та зусилля на місцевому рівні з планами розвитку і фондами Польської туристичної організації.

На місцевому рівні існує близько 120 місцевих туристичних організацій. Завдання місцевої організації включає класифікацію місцевих готельних закладів, нагляд та реєстрацію компаній та підприємців, що працюють як турагенти або туроператори, а також реєстрацію інших конкретних професій, таких як гірські гіди.

Міністерство економічного розвитку наглядає за Маршали воєводств (Голови регіональних органів влади) лише за імплементацією Закону про туристичні послуги

У 2018 році бюджет на туризм склав 60,9 млн. злотих, у тому числі бюджет Польської туристичної організації – 49,5 млн. злотих. Крім того, у 2014-2020 роках конкретні проекти туристичного сектору підтримувались структурними фондами ЄС. Бюджет щороку збільшувався і загалом збільшився на 26,9% з 2014 року. Згідно з проектом бюджету на 2020 рік, асигнування на туризм становить 61 млн. Злотих разом із 181 000 злотих за рахунок фінансування проектів [8].

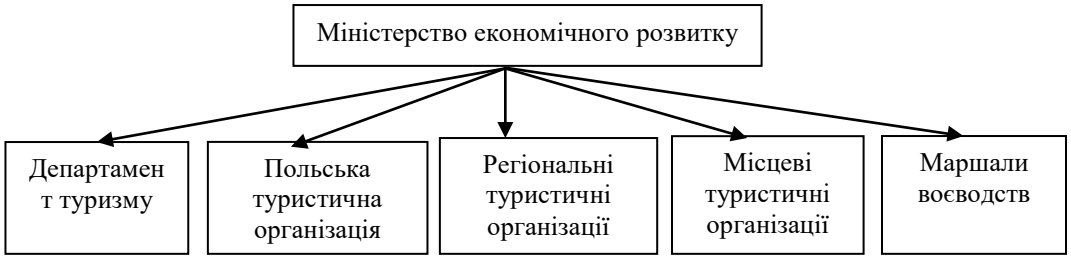

Рис. 2. Організаційна структура туристичних органів Польщі, адаптована до Міністерства економічного розвитку, 2021.

Головною метою національної туристичної політики Польщі є посилення розвитку конкурентоспроможності та інновацій туристичної галузі, підтримка організацій та ініціатив в індустрії гостинності, а також дотримання принципів сталого розвитку.

Підхід фокусується на конкурентному та інноваційному туризмі застомування кращих практик стандартизації, сучасні системи управління туризмом та навчання професіям, пов'язаним з туристичною галуззю [14].

Отже, польські туристичні організації і державні органи регулювання туристичної галузі мають чіткий розподіл функцій, діяльність цих органів взаємопов'язана та взаємоузгоджена, фінансування діяльності цих організацій здійснюється відповідно до розроблених стратегій, на достатньому рівні та на постійній основі, діяльність польських організацій не обмежена головним офісом, а має розгалужену мережу як в країні, так і за кордоном.

Таким чином, Польща проводить ефективну політику у сфері туризму, має дієві механізми її реалізації, в основі яких лежить належне нормативно-правове та інституційне забезпечення, запровадження чітких норм, правил та стандартів якості , застосування сертифікації туристичних продуктів.

Сертифікація – «визнаний у світі спосіб незалежної оцінки відповідності продукції, процесів і послуг встановленим вимогам». Основною метою сертифікації є, насамперед, мінімізація ризиків, яким піддається турист [2].

Основними міжнародними організаціями, які сертифікують якість продукції (послуг), крім ISO, є також Європейський Комітет з оцінювання та сертифікації систем якості (EQS), Європейська мережа оцінювання та сертифікації систем якості (EQNET), Європейська організація з випробувань та сертифікації (EOTC) та ін [5].

В Україні громадська організація «Національна туристична організація України» є найактивнішою в питаннях пропагування якості туристичних послуг. Так, спільно з технічними комітетами стандартизації в сфері туризму асоціація здійснює гармонізацію національних стандартів у сфері туризму та курортів з міжнародними та європейськими стандартами, а також розробку нових національних стандартів для суб'єктів туристичної діяльності та дотичних галузей.

У 2020 році на сайті Національної туристичної організації частково оприлюднені Методичні рекомендації, що мають на меті підвищити якість туристичних послуг в Україні, впорядкувати роботу суб'єктів туристичної діяльності, зокрема шляхом їх класифікації.

Аналіз національних стандартів України щодо забезпечення якості продукції та послуг індустрії гостинності засвідчив, що починаючи з 2016 року вони стали визнані методом підтвердження. Зазначені процеси відбулися за підтримки центрального органу виконавчої влади в сфері туризму (на той час – департаменту туризму і курортів Міністерства економічного розвитку та торгівлі). Зазначені функції було покладено на технічний комітет (118). Так, у 2016 році, в сферу туризму впроваджено 11 стандартів ISO, які визнані національними стандартами методом підтвердження [6].

Таким чином, сертифікація та стандартизація служать основою державного регулювання безпеки послуг. Їх основною функцією є захист людини, її майна і природного середовища від негативних наслідків сучасного науково-технічного

розвитку, від несумлінних виробників і продавців, а також створення умов для чесної конкурентної боротьби.

Важливим завданням сертифікації та стандартизації туристичних дестинацій є критеріальні вимоги. У світовій практиці стандартизація повністю охоплює готельне господарство, туризм, пасажирські і вантажні перевезення, зв'язок, освіту, банківську справу. Сертифікацію послуг проводять переважно при врахуванні їх відповідності вимогам, визначеним у стандартах якості.

При дослідженні зарубіжного досвіду забезпечення якості туристичних послуг в регіоні, виявлено що існують дієві механізми підвищення рівня якості туристичних послуг і саме тому, на міжнародному прикладі пропонуємо імплементувати окремі інструменти стандартизації та сертифікації у практику досліджуваних регіонів держави, та на цій основі – запропонувати механізм інтеграції туристичних послуг регіонів України до глобального туристичного ринку.

За результатами дослідження та аналізу структурних елементів підвищення рівня якості туристичних послуг, цільовими орієнтирами є удосконалення інституційного середовища регіону, розвиток туристичної інфраструктури, узгодження інтересів влади та туристичного бізнесу, проведення адаптації системи якості до світових стандартів, збільшення частки ВРП та підвищення зайнятості населення, забезпечення інтеграції туристичних послуг до світового туристичного ринку.

Отже, у загальному вигляді концептуальні засади розвитку якості туристичних послуг визначають мету формування сприятливих умов для активізації діяльності суб'єктів туристичного ринку згідно з міжнародними стандартами якості та з урахуванням європейських стандартів та цінностей, перетворення сфери туристичних послуг на високорентабельну, інтегровану у світовий ринок конкурентоспроможну сферу, яка забезпечує прискорення соціально-економічного розвитку регіонів, сприяє підвищенню якості життя населення, гармонійному розвитку і консолідації суспільства.

Висновки і перспективи подальших досліджень

Досліджено зарубіжний досвід забезпечення якості туристичних послуг в регіоні, що дозволяє імплементувати окремі інструменти стандартизації та сертифікації в практику регіонів держави, та на цій основі – запропонувати механізм інтеграції туристичних послуг регіону до глобального туристичного ринку.

Адаптація системи якості продукції та послуг індустрії гостинності регіонів до світових стандартів та кращих практик є складовою загальнодержавної та регіональної політик, які спрямовані на інтеграцію туристичних продуктів України до глобального туристичного ринку, а також посилення співпраці з Європейським Союзом. Доцільність адаптації системи якості продукції та послуг індустрії туризму визначається принципами інтеграційних процесів.

Джерела та література

Барна М.Ю., Тучковська І.І. Основні тенденції управління туристичною діяльністю в Україні. Підприємництво і торгівля. 2016. №.20. С. 5-8.

Босовська М. В. Інтеграційні процеси в туризмі: монографія. Київ : КНТЕУ, 2015. 832 с.

Зайцева В.М., Корнієнко О.М. Міжнародний туризм та глобалізація в сучасному світі. Вісник Запорізького національного університету. 2012. № 2(8). 55-57 с.

Національний інститут стратегічних досліджень. Щодо розвитку туризму в Україні в умовах підвищених епідемічних ризиків. Режим доступу: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-06/turyzm-v-ukraini.pdf

Офіційний сайт UNWTO. Режим доступу: https://www.unwto.org/international-tourism-and-covid-19

Кириченко Л.С., Самойленко А.А. Стандартизація і сертифікація товарів та послуг: підручник. Харків: Ранок. 2008. 240 с.

Пандемія COVID-19 та її наслідки у сфері туризму в Україні Режим доступу http://www.ntoukraine.org/assets/files/EBRD-COVID19-Report-UKR.pdf

Перспективи розвитку туризму в Україні та світі: управління, технології, моделі [кол. монографія] / за ред. проф. Матвійчук Л.Ю. Видання шосте. Луцьк: ІВВ Луцького НТУ, 2020. 320 с.

Салухіна Н.Г., Язвінська О.М. Стандартизація та сертифікація товарів і послуг. підручник. К.: Центр учбової літератури, 2010. 336 с. Режим доступу URL: https://pidru4niki.com/12080623/tovaroznavstvo/osnovna_terminologiya_standartizatsiyi

Системи управління якістю. Основні положення та словник термінів: ДСТУ ISO 9000:2007 (ISO 9000:2005), IDT. Чинний від 2008-01-01. К.: Держспоживстандарт України, 2008. 29 с. Національний стандарт України

Постанова КМУ від 27.05.2020 р. «Програма стимулювання економіки для подолання наслідків епідемії Covid-19». Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/news/uryadzatverdiv-z-doopracyuvannyam-programu-stimulyuvannyaekonomiki-dlya-podolannya-naslidkiv-epidemiyi-covid-19

Ткаченко Т.І., Мельниченко С.В., Новак М.В. Управління якістю готельних послуг: монографія. К.: КНТЕУ, 2006. 234 с

Шепелюк С. І.. Туристичний продукт та туристична послуга: критерії розмежування понять. Електронний ресурс. Економіка. Управління. Інновації. 2011. №1 (5). Режим доступу URL: http://tourlib.net/ statti_ukr/shepeljuk.htm

Юхновська Ю. О. Вплив глобалізації та євроінтеграції на туристичну галузь України. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. Ужгород. 2019. Вип. 23. 2019. С. 147-152.

Bibliografia

Barna M., Tuchkovskaya I. The main trends in tourism management in Ukraine. Entrepreneurship and trade. 2016. 20.20. P. 5-8.

Bosovskaya M. Integration processes in tourism. A monograph. Kyiv: KNTEU, 2015. 832 p.

Zaitseva V., Kornienko O. International tourism and globalization in the modern world. Bulletin of Zaporizhia National University. 2012. № 2 (8). 55-57 p.

National Institute for Strategic Studies. Regarding the development of tourism in Ukraine in conditions of increased epidemic risks. Access mode: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-06/turyzm-v-ukraini.pdf

Official site of the UNWTO. Access mode: https://www.unwto.org/international-tourism-and-covid-19

Kirichenko L., Samoilenko A. Standardization and certification of goods and services: a textbook. Kharkiv: «Ranok». 2008. 240 p.

COVID-19 pandemic and its consequences in the field of tourism in Ukraine Access mode http://www.ntoukraine.org/assets/files/EBRD-COVID19-Report-UKR.pdf

Prospects for tourism development in Ukraine and the world: management, technology, models [col. monograph] / ed. prof. Matviychuk L. Sixth edition. Lutsk: IPD Lutsk NTU, 2020. 320 p.

Salukhina N., Yazvinskaya O. Standardization and certification of goods and services. Textbook: Center for Educational Literature, 2010. 336 p. Access mode URL: https://pidru4niki.com/12080623/tovaroznavstvo/osnovna_terminologiya_standartizatsiyi

Quality management systems. Basic provisions and glossary of terms: DSTU ISO 9000: 2007 (ISO 9000: 2005), IDT. Valid from 2008-01-01 .: Ukrainian state consumer standard, 2008. 29 p. National standard of Ukraine

Resolution of the Cabinet of Ministers of 27.05.2020 "Program to stimulate the economy to overcome the effects of the Covid-19 epidemic." Access mode: https://www.kmu.gov.ua/news/uryadzatverdiv-z-doopracyuvannyam-programu-stimulyuvannyaekonomiki-dlya-podolannya-naslidkiv-epidemiyi-covid-19

Tkachenko T., Melnichenko S., Novak M. Quality management of hotel services: a monograph: KNTEU, 2006. 234 p

Shepelyuk S. Tourist product and tourist service: criteria for distinguishing concepts. Electronic resource. Economy. Management. Innovations. 2011. №1 (5). Access mode URL: http://tourlib.net/ statti_ukr / shepeljuk.htm

Yukhnovska Y. The impact of globalization and European integration on the tourism industry of Ukraine. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy. Uzhhorod. 2019. Issue. 23. 2019. P. 147–152.

Matviychuk L. Doktor nauk ekonomicznych, Smal B., doktorant
Narodowy Uniwersytet Techniczny w Łucku

О. Нагорнова
Г. Денис

РОЗВИТОК РИНКУ НЕРУХОМОСТІ

Резюме*:*
Кризові явища сьогодення впливають на ринок нерухомості та його розвиток Ринок нерухомості є індикатором економічного стану господарської системи. Його особливість пов‘язана із ефективності функціонування супутніх галузей, таких як будівельні матеріали, енергетичні сфери, допоміжна інфраструктура, в тім числі фінансова.

Ключові слова:
ринок нерухомосі, житлова нерухомість, комерційна нерухомість

DEVELOPMENT OF THE REAL ESTATE MARKET

Abstract:
The current crisis affects the real estate market and its development The real estate market is an indicator of the economic condition of the economic system. Its feature is related to the efficiency of related industries, such as building materials, energy, ancillary infrastructure, including financial.

Keywords:
real estate market, residential real estate, commercial real estate

Вступ

Як раніше, так і наразі, інвестування капіталу в різні типи нерухомості майже завжди актуальна ініціація. Інакше кажучи, дах над головою, потрібен всім: підприємствам, компаніям, торгово-розважальним центрам, супермаркетам, ресторанам, спортивним залам, сфері послуг тощо і, звичайно, людям, охочим мати свою нерухомість.

Як будь-який ринок, ринок нерухомості потребує в сучасних умовах ведення бізнесу ефективного регулювання. Це потрібно для упорядкованої діяльності усіх гравців на ринку, для унеможливлення спекуляцій та махінацій із нерухомістю.

Теоретичні питання визначення сутності розвитку ринку нерухомості знайшли відображення в працях вітчизняних та зарубіжних науковців, таких, як: Балабанов І., Грибовський С.,Мендрул А., Мочерний С., Стерник Г., Фрідман Дж, . та інших.

Таким чином дослідження є актуальним як в теоретичному плані так і практичних аспектах.

Виклад основного матеріалу

Найбільш поширене визначення ринку нерухомості, на наш погляд, дали американські науковці Дж. Фрідман та Н. Ордуей. На їхню думку, ринок нерухомості – це певний набір механізмів, за допомогою яких передаються права на власність та повязані з нею інтереси. Ринок нерухомості – це також взаємозв'язок суб'єктів ринку на основі принципів, методів та процедур.[118]

За визначенням С. Мочерного, ринок нерухомості – це особливий вид ринку, на якому обєктом купівлі-продажу чи застави для отримання кредиту є нерухомість. один із основних видів ринку, який у взаємодії з ринком товарів і послуг та ринком капіталів визначає особливості господарського механізму сучасної регульованої економіки[119].

В своїй статті С. Шибіріна відобразила визначення ринку нерухомості різними науковцями, так наприклад, Г.С. Харрісон характеризує ринок нерухомості як діяльність цього ринку. Отже, в цих визначеннях ринок нерухомості характеризується як процес купівлі-продажу товару та прав на нього. С.В. Грибовський також акцентує увагу на тому, що ринок нерухомості слід розглядати як систему відносин, за допомогою яких крізь динаміку сил попиту та пропозиції у визначеному місці здійснюється передача прав на власність і повьязаних з нею інтересів від продавця до покупця безпосередньо чи через інститут посередництва, визначаються ціни і розподіляється виробництво між різними конкуруючими варіантами використання обєктів нерухомості в межах закритого територіального утворення. А. Мендрул, Ф. Пузир, І. Галкин, С.Скринько визначають ринок нерухомості як сферу вкладення капіталу в обьєкти нерухомості і систему економічних відносин, які виникають при операціях з нерухомістю. І.Т. Балабанов зосереджує на тому, що ринок нерухомості являє є сфера вкладання капіталу в обьєкти нерухомості та систему відносин, що виникають при операціях з нерухомістю. Ці визначення свідчать, що ринок нерухомості може розглядатись як складова фінансового ринку або ринку капіталу. М.А. Афанасова розглядає ринок нерухомості як сукупність потенційних та існуючих покупців нерухомості. І.М. Геллер

[118] Фридман, Дж. Анализ и оценка приносящей доход недвижимости : пер. с англ, М. Дело Лтд, 1997. 425 с.

[119] Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т. 3., С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін., К.: Видавничий центр «Академія», 2002. 952 с.

узагальнює поняття ринку нерухомості до взаємодії продавців і покупців об'єктів нерухомості і послуг, що повязані з такою взаємодію або цими обєктами. Г.М. Стерник дає визначення ринку нерухомості як сектор національної ринкової економіки, який являє собою сукупність об'єктів нерухомості, економічних субєктів, що оперують на ринку, процесів функціонування ринку, тобто процесів виробництва (створення), споживання (використання), обміну об'єктів нерухомості та управління ринком, і механізмів, що забезпечують функціонування ринку (інфраструктури ринку). За В.Д. Віноградовим ринок нерухомості – система правових, економічних, організаційних та культурних відносин між субєктами ринку нерухомості з приводу створення, формування, розподілу, обміну, споживанню корисних властивостей, а також прав та зобов'язань, що випливають із володіння об'єктів нерухомості[120].

Ринок нерухомості доцільно розглядати як систему економічних відносин, що виникають під час операцій з обєктами нерухомості, в межах якої формуються попит, пропозиції та ціни на них. Ринок нерухомості, як складова частина ринкового простору, має притаманні йому закономірності:

– циклічні коливання активності й цін разом з економічними, інвестиційними та іншими циклами;
– зв’язок з іншими ринками (валютним, фондовим), який сприяє руху капіталу на ринок нерухомості й збільшенню цін на об’єкти нерухомості при зниженні дисконтної ставки, прибутковості цінних паперів, темпів інфляції національної валюти, а також підвищенні її курсу відносно інших валют;
– формування цін на основі рівноваги попиту та пропозиції або залежність тенденцій зміни цін від співвідношення попиту і пропозиції[121].

Невідьємними складниками ринку нерухомості є:

1) нерухоме майно;
2) право власності, а також інші майнові і немайнові (доприкладу, зобовязальні) права відносно нерухомого майна;
3) підприємницька діяльність, яка регулюється ГК і ЦК України, а також відповідними законодавчими і нормативними актами;
4) рівність учасників цивільних відносин та їх інтереси, що охороняються законом, зокрема: недоторканність приватної власності, судовий захист цивільних прав, неприпустимість довільного втручання будь-кого в приватні справи.

Отже, ринок нерухомості (Realty Market) – сектор національної економіки, що поєднує такі елементи, як субєкти, об'єкти, процеси і функції управління ними в соціальноекономічну систему при створенні, розвитку і обігу нерухомості на користь суспільного споживання.

[120] Шибіріна С. Ринок нерухомого майна як економічна категорія та об’єкт статистичного дослідження , Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2011.
[121] Фесак С. Ринок нерухомості як обєкт державного регулювання в Україні, Публічне управління: теорія та практика, 2013. Вип. 1. С. 147-154.

Для функціонування ринку повинна дотримуватися така умова, коли хоча б один із субьєктів має на меті накопичення благ шляхом підприємницької діяльності, а держава володіє правом і обовязком регулювання ринку і часткового перерозподілу благ від субєктів підприємницької діяльності, що не є такими. Таким чином, ринок нерухомості – це керована, кібернетична, саморегульована складна соціальноекономічна система із зворотними звьязками. Особливість розвитку такої системи – коливальний характер процесів, які проходять у них, тобто чергування підйомів і спадів з відносно короткочасними періодами стабільності[122].

Економічними субьєктами ринку нерухомості є:

продавці (орендодавці). В якості продавця (орендодавця) може виступати будь-яка юридична або фізична особа, яка має право власності на обьєкт, в тім числі держава в особі своїх спеціалізованих органів управління власністю;

покупці (орендарі). Як покупець (орендар) може виступати юридична або фізична особа, або орган державного управління, що має право на таку операцію згідно із законом (маються на увазі обмеження на діяльність нерезидентів, іноземних громадян, а також на комерційну діяльність державних органів);

професійні учасники ринку нерухомості. Склад професійних учасників ринку нерухомості визначається переліком процесів, що протікають на ринку за участю держави, та переліком видів діяльності комерційних структур[123].

Отже, ринок нерухомості – це багатоаспектна економічна категорія, яка вбирає низку дефініцій, що взаємопов'язані між собою.

Весною 2020 року, під час жорсткого локдауна, ринок нерухомості завмер, і при цьому попит на житло впав майже на 50%.

Опісля скасування жорстких обмежень ринок потроху почав оживати, проте значного зростання цін на нерухомість не спостерігалося. Ситуація змінилася в 2021 році. Буквально з перших його місяців нерухомість почала дорожчати випереджаючими темпами.

Попит на житлову нерухомість в Україні зростає останні кілька років, і нові будинки для потенційних покупців якісно краще, ніж старий вторинний житловий фонд. Експерти визнають, що останнім часом дійсно стало быльше угод на ринку. Також, якщо в економ-класі дійсно спостерігається стабільне зростання цін, то нерухомість бізнес-класу та елітна навіть дешевшають.

Ще один важливий аспект у тому, що іноземним інвесторам частіше цікаві покупки окремих дорогих об'єктів. Є й інші чинники зростання цін. Так, собівартість будівництва зросла через підвищення тарифів на енергоносії, а також мінімальної зарплати.

Окрім цього в Україні останнім часом значно подорожчали будівельні матеріали.

---

[122] Воронін В.О. Дослідження особливостей і тенденцій розвитку ринку нерухомості ,В.О. Воронін, М.М. Мамчин, Г.О. Шемелюк, Вісн. Нац. ун-ту Львів. політехніка., 2011. № 706. С. 31- 40.

[123] Ковтун М.В. Структура ринку житла та його інституціональна складова,. Інвестиції: практика та досвід № 12/201. С. 57-60

Те, що будматеріали дорожчатимуть, спеціалісти прогнозували ще в кінці 2020 року. Але із завершенням гострої фази коронакризи почалося економічне зростання, в першу чергу, в Китаї. США і Європа також почали виходити з рецесії, і там також підвищився попит на будівельну сировину, що підштовхнуло ціни вгору[124].

В табл. зроблено SWOT-аналіз ринку первинної житлової нерухомості.

Таблиця SWOT-аналіз ринку нерухомості

Сильні сторони	**Слабкі сторони**
– Наявність земельних ділянок, – Потреба в новому, сучасному житлі, – Наявність робітників будівельної сфери, – Різноманітність пропозицій нерухомості, – Внутрішні міграційні переміщення, – Потреба в сучасних інфраструктурних комплексах.	– Відсутність доступної іпотеки та кредитування бізнесу, – Низький рівень доходів населення, – Відсутність генерального планування забудови територій ОТГ, – Диспропорції структурного розвитку економіки.
Можливості	**Загрози**
– Потреба в оновленні житлового фонду, – Динамічна урбанізація населення України, – Розвиток заміської нерухомості, – Впровадження нових інфраструктурних проектів.	– Недосконалість законодавства в будівельній галузі, – Економічна криза в країні, – Перекоси в розвитку галузей економіки, – Негативний приріст населення в країні, – Недостатній рівень фінансування розвитку інфраструктурних проектів.

Джерело: розроблено автором.

Висновки

За результатами проведеного дослідження ринку нерухомості в Україні можна визначити такі орієнтири розвитку галузі:

1) Необхідність розвитку іпотечного кредитування в Україні. Іпотечні кредити повинні бути доступними для громадян, що в свою чергу може значно пожвавити ринок нерухомості.
2) Посилення пропозиції на ринку первинної нерухомості за рахунок будівництва котеджей та таун-хаусів. Така тенденція є у всіх розвинутих країнах. Цей вид нерухомості є затребуваний серед потенційних інвесторів.
3) Захист інвесторів на ринку первинної нерухомості на державному рівні.
4) Покращення інфраструктури ринку вторинної нерухомості. Капітальні ремонти, заміна комунікацій на сучасні та енергоощадні. Пільгове кредитування ОСББ.

[124] Золоте житло в епоху бідності: чому нерухомість в Україні б'є всі рекорди. URL: https://apostrophe.ua/ua/article/business/real-estate/2021-08-11/zolotoe-jile-v-epohu-bednosti-pochemu-nedvijimost-v-ukraine-bet-vse-rekordyi/41172

5) Корпоративна соціальна відповідальність будівельних та реноваційних компаній. Офіційне працевлаштування, соціальний захист працівників. Використання не шкідливих та високоякісних матеріалів в процесі будівництва та ремонту.

Таким чином, ринок нерухомості стрімко розвивається та змінюється в сторону певних вимог потенційних інвесторів. Щоб втримати конкурентні позиції, є потреба постійного моніторингу запитів споживачів та загальної ситуації на ринку.

Бібліографія

Воронін В.О. Дослідження особливостей і тенденцій розвитку ринку нерухомості, В.О. Воронін, М.М. Мамчин, Г.О. Шемелюк, Вісн. Нац. ун-ту Львів. політехніка., 2011. № 706.

Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т.3., С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін., К. : Видавничий центр «Академія», 2002.

Золоте житло в епоху бідності: чому нерухомість в Україні б'є всі рекорди. URL: https://apostrophe.ua/ua/article/business/real-estate/2021-08-11/zolotoe-jile-v-epohu-bednosti-pochemu-nedvijimost-v-ukraine-bet-vse-rekordyi/41172

Ковтун М.В. Структура ринку житла та його інституціональна складова,. Інвестиції: практика та досвід № 12/201.

Фесак С. Ринок нерухомості як обєкт державного регулювання в Україні , Публічне управління: теорія та практика, 2013. Вип. 1.

Фридман, Дж. Анализ и оценка приносящей доход недвижимости : пер. с англ, М. : Дело Лтд, 1997.

Шибіріна С. Ринок нерухомого майна як економічна категорія та об’єкт статистичного дослідження , Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2011

Anna Hajdukiewicz

EFEKTYWNOŚĆ PRACY SZKOŁY W OKRESIE PRZYMUSOWEJ IZOLACJI SPOŁECZNEJ SPOWODOWANEJ PANDEMIĄ SARS-COV-2 – REFLEKSJE NAUCZYCIELI

Streszczenie:
Pandemia SARS-CoV-2 wpłynęła na światową gospodarkę, funkcjonowanie społeczeństw oraz na edukacje. Kiedy światowa opinia publiczna dowiedziała się o zachorowaniach w prowincji Wuhan, stało się jasne, że negatywne konsekwencje będą dotyczyły nie tylko spraw zdrowia, ale także życia społecznego i politycznego, wpływając na sytuację gospodarczą krajów dotkniętych epidemią. Nadal niewiele wiadomo o długoterminowych skutkach pandemii, gdyż ma ona nadal status nieopanowana. Zarówno nauczyciele, uczniowie i ich rodzice stanęli przed trudnym wyzwaniem związanym ze zorganizowaniem zdalnej edukacji i wykorzystaniem umiejętności IT w praktyce. Niniejszy artykuł jest próbą poznania opinii nauczycieli związanych z ich doświadczeniami podczas nauczania zdalnego, subiektywnych ocen efektywności pracy oraz trudności, które pojawiały się w okresie nauki on-line.

Słowa kluczowe:
pandemia, nauczanie, izolacja społeczna, nauczanie zdalne

EFFECTIVENESS OF SCHOOL WORK IN THE PERIOD OF FORCED SOCIAL ISOLATION CAUSED BY THE SARS-COV-2 PANDEMIC – TEACHERS' REFLECTIONS

Summary:
T he SARS-CoV-2 pandemic affected the global economy, quality of social functioning and education. When the world public society learnt about illnesses in the Wuhan province, it has become clear that negative consequences will concern not only health, but also social and political life, affecting the economic situation of countries where the epidemic has appeared. Still little is known about the long-term effects of the pandemic as it remains uncontrolled. Both teachers, pupils and their parents faced the difficult challenge of organizing remote education and using IT skills in practice. This article is an attempt to

find out teachers' opinions about their remote teaching experiences, subjective assessments of work effectiveness and difficulties that appeared during the on-line learning period.

Keywords:
pandemic, teaching, social isolation, distance learning.

Wstęp

Pandemia wirusa SARS-COV-2 wymogła na systemie edukacyjnym przystosowanie sposobów nauczania do warunków ograniczających kontakty bezpośrednie, czyli zmianę sposobu nauczania z tradycyjnego, opartego o bezpośrednie relacje w klasie szkolnej na wdrożenie kształcenia na odległość, niejednokrotnie bez wcześniejszego przygotowania kadry dydaktycznej zarówno w sposobie przekazywania treści programowych jak i w rodzajach stosowanych metod pracy. Nauczyciele zostali zobligowani do wdrożenia nowych rozwiązań technologicznych do pracy z uczniami, ponieważ edukacja zdalna stała się jedynym sposobem prowadzenia lekcji. Jak wynika z raportu Badanie edukacji zdalnej w czasie pandemii, aż 85% nauczycieli nie miało żadnych wcześniejszych doświadczeń z edukacją zdalną[125].

Efektywność pracy nauczycieli nie tylko została uzależniona od ich umiejętności korzystania z internetowych środków komunikacji, ale równocześnie stali się oni odpowiedzialni za organizację i jakość nauczania w formie zdalnej, dobór narzędzi cyfrowych do realizacji podstawy programowej, sposób przekazywania treści i formę oceniania efektów uczenia się. Zdalny system pracy nauczycieli trwał od marca 2019 do końca roku szklonego 2020/2021, co pozwoliło nauczycielom, uczniom i rodzicom na organizację procesów dydaktyczno-wychowawczych przystosowywujących codzienne funkcjonowanie do wymuszonego pandemią. Poznanie opinii nauczycieli dotyczących ich refleksji na temat pracy szkoły i pracy z uczniem w realiach izolacji społecznej warte jest więc dalszej eksploracji.

Funkcjonowanie człowieka w perspektywie izolacji społecznej

Jakość ludzkiego życia zwykle jest uzależniona od indywidualnych odczuć i potrzeb człowieka. Zwykle rozumiana jako dobrostan (well-being)[126] nawiązuje zarówno do zdrowia jak i choroby. Funkcjonowanie społeczne wiąże się z satysfakcją, szczęściem, spełnieniem. W życiu codziennym jest samoakceptacją, zadowoleniem i realizacją celów indywidualnych. Aby osiągnąć zadowolenie człowiek dąży do zaspokojenia potrzeb materialnych i duchowych. Satysfakcja życiowa jest zależna od indywidualnych kryteriów wartościowania wiążących się

[125] Buchner A., Majchrzak M., Wierzbicka M. (2020). *Badanie edukacji zdalnej w czasie pandemii, strona internetowa* https://centrumcyfrowe.pl/edukacja-zdalna/, dostęp 09.08.2021.

[126] Stelcer B.: *Rozwój badań jakości życia chorych terminalnie. Postępy Pielęgniarstwa i Promocji Zdrowia*. Cz. XI. Poznań 1997, s. 156-160

z osobowością człowieka i jego aspiracjami. Arystoteles utożsamił jakość życia z dobrym samopoczuciem i doskonałością jednostki (eudajmonia) oraz realizacją celów (entelechia). Priorytety życiowe stanowią jednak indywidualny potencjał osobowościowy zależny od różnych czynników, co powoduje niemożność jednoznacznego zdefiniowania jakości życia, gdyż pojawia się dysonans w uznaniu istoty życia i pomiaru jego jakości.

Izolację społeczną określa się jako brak interakcji lub komunikacji z innymi ludźmi. Człowiek doświadcza braku społecznego kontaktu bezpośredniego, co prowadzi do tworzenia barier psychicznych oraz powstawania psychologicznych mechanizmów obronnych.

Wśród powodów, dla których człowiek może doznawać wyizolowana społecznego mogą być problemy fizyczne związane z niepełnosprawnością lub zaburzenia emocjonalne i psychiczne takie jak lęk czy depresja.

Trudności z nawiązaniem relacji z innymi mogą mieć również osoby z zaburzeniami osobowości. Jednostki, które są wyizolowane społecznie doświadczają wielu negatywnych odczuć związanych z deficytem interakcji społecznych, czują się samotne, mają niską samoocenę oraz doznają poczucia odłączenia od świata. Izolacja społeczna przybiera różne formy. W początkowym stadium można obserwować powolne wycofywanie się z życia społecznego, jest to forma łagodna, dlatego trudna do zdiagnozowania na tym etapie. Pierwsze symptomy to zwykle niedostępność osoby przez dłuższy czas, określane jako początkowy etap izolacji, chociaż mogą one być spowodowane także innym patomechanizmem. Mniejsze zaangażowanie społeczne nie jest samo w sobie powodem do niepokoju, ale wymaga obserwacji. Kolejny etap dotyczy zachowań, które w większym stopniu izolują daną osobę. Pojawiają się zachowania charakteryzujące się dużym stopniem intensywności. W krańcowych przypadkach mogą być poważną oznaką cierpienia oraz samotności. O poważnym etapie izolacji społecznej mówimy wtedy, gdy dana osoba kończy wszystkie lub większość swoich relacji z innymi ludźmi. Takie zachowanie może wskazywać na paranoję, depresję lub nawet chęć popełnienia samobójstwa. W tym stadium kluczową rolę odgrywa znalezienie specjalistycznej pomocy, co jest trudne ze względu na unikanie kontaktu z innymi. Wymienione powyżej powody nie zawierają izolacji spowodowanej pandemią, gdyż jest to sytuacja nowa dla społeczeństwa globalnego, niosąca konsekwencje nie tylko dla poszczególnych jednostek czy rodzin, ale dla społeczności rozumianej jako całość. Obostrzenia i restrykcje w kontaktach oraz dystans społeczny są wprowadzane na podstawie aktów legislacyjnych i każdy obywatel powinien ich przestrzegać.

Skutki izolacji społecznej

Izolacja społeczna[127] dotyka różnych osób, a długotrwały brak społecznych kontaktów powoduje skutki zarówno emocjonalne, jak i fizyczne. Doświadczenia związane z pandemią wirusa SARS-CoV-2 dodatkowo spowodowały wykształcenie nowych nawyków i sposobów

[127] http://www.edulider.pl/rozwoj/izolacja-spoleczna-definicja-i-sposoby-jej-przezwyciezania, dostęp 20.08.2021.

w kontaktach międzyludzkich, głównie poprzez szeroko rozumiane media, wpłynęły na sposoby gospodarowania budżetem czasu wolnego oraz zdeterminowały sposób pracy, nauki i codziennego organizowania czynności życiowych. Po okresach lockdown'ów większość osób w sposób bardziej lub mniej satysfakcjonujący zaadaptowało się do nowych warunków funkcjonowania, jednak ponowne wejście w normalność dla niektórych osób jest stresorem, głównie ze względu na obawy związane z ponowną socjalizacją i kontaktem z potencjalnymi nosicielami wirusa powodując lęk społeczny przed ludźmi i bliskością, Badania L. Hawkley i J. Cacioppo dowodzą iż izolacja społeczna może mieć wpływ na: poziom stresu, szczególnie wśród osób samotnych, które podczas stresujących wydarzeń czują się bardziej zagrożone i bezradne wobec podstawowych wyzwań życia codziennego, a tym samym mniej skłonne, by szukać pomocy, sen i jakość snu, charakteryzująca się tzw. „micro przebodzeniami", zachowania społeczne prowadzące do rezygnacji z dalszej edukacji, spowodowane trudnościami w dopasowaniu się do otoczenia oraz emocje, gdyż osoby samotne mają problem z komunikowaniem swoich uczuć i empatią. Samotność w dorosłym życiu może prowadzić do depresji i uzależnień, które nierzadko prowadzą nawet do samobójstwa.

Subiektywna izolacja społeczna odnosi się do rozbieżności pomiędzy ilością i jakością relacji społecznych, w stosunku do indywidualnych potrzeb kontaktu z innymi ludźmi. Do tej pory niewiele wiadomo na temat mechanizmów fizjologicznych, które prowadzą do negatywnych skutków zdrowotnych subiektywnego poczucia izolacji społecznej. Badania[128] wskazują, iż u osób samotnych obserwować można mechanizmy poznawcze powiązane z nadmiernym oczekiwaniem zagrożenia w sferze społecznej czy też zmniejszoną zdolnością przyjmowania perspektywy innych, z uwagi na koncentrację na własnych potrzebach. Mechanizmy te połączyć można u osób samotnych ze strukturalnymi oraz funkcjonalnymi zmianami w kluczowych strukturach mózgu, które zaangażowane są w przetwarzanie informacji o charakterze społecznym.

Przymusowa izolacja ma inną etiologię niż subiektywna izolacja społeczna i jest spowodowana czynnikami niezależnymi od jednostki, którym musi się ona poddać bez względu na kondycję psychiczną. Dla wielu osób objętych izolacją oznacza to konieczność trudnej adaptacji do nowych warunków i obciążenie psychiczne. Możliwymi skutkami pandemii koronawirusa jest więc zjawisko związane z wystąpieniem wzrostu zapadalności na zaburzenia psychiczne na świecie, a jednym z czynników odpowiedzialnych jest wymuszona przez czynniki zewnętrzne społeczna izolacja oraz związany z nią przewlekły stres. Z koniecznością pozostawania w izolacji domowej, wiąże się ograniczona możliwość utrzymywania kontaktów międzyludzkich oraz znacznie mniejsze możliwości podejmowania aktywności ruchowej i kontaktu z przyrodą, co warunkuje nasz dobrostan psychiczny.

Szacuje się, iż zaczną występować wśród zarówno dzieci jak i dorosłych schorzenia związane z przewlekłym stresem, niepokojem i stanem osamotnienia, co w efekcie spowoduje większą zapadalność na zaburzenia lękowe, a także zaburzenia nastroju, w tym depresję.

[128] Puls Medycyny https://pulsmedycyny.pl/skutki-pandemii-koronawirusa-przewlekly-stres-uderza-nie-tylko-w-psychike-988566, dostęp 29.08.2021.

Niepokojącym jest także fakt coraz częstszego sięgania po alkohol i inne substancje psychoaktywne, w celu doraźnego radzenia sobie z pogorszeniem stanu psychicznego, co prowadzi do wzrostu osób uzależnionych. Sytuacja przymusowego zamknięcia to także zwiększenie ryzyka pojawienia się przemocy domowej. która jest efektem narastającej konfuzji związanej z permanentną obecności domowników, której w obecnych warunkach trudniej jest przeciwdziałać. Narażone są na nią zwłaszcza dzieci, gdyż w okresie, w którym pozamykane są szkoły, możliwości uzyskania wsparcia poza domem są znacznie ograniczone.

Ponadto, informacje dotyczące zagrożenia spowodowanego intensywnością zarażeń koronawirusem zmieniają naszą percepcję wobec innych ludzi. Obawa przed kontaktem z wirusem staje się obawą przed każdym spotkanym człowiekiem. Jednocześnie prawdą jest, że na długo przez epidemią zauważalne było osłabianie jakości relacji międzyludzkich oraz tendencja do przenoszenia aktywności życiowej do sieci, ale nie na skalę globalną. Ponieważ jednak ten proces społeczny przebiegał powoli, wielu ludzi adaptowało się do niego i taki model życia stawał się coraz bardziej powszechny[129].

Pandemia, która wymusiła izolację w nagły, radykalny sposób, unaoczniła nam jak trudnym doświadczeniem jest dla człowieka ograniczenie możliwości bezpośredniego kontaktu z drugim człowiekiem.

Przymusowa izolacja społeczna przeniosła możliwości kontaktu z innymi do sieci, gdzie obciążeni jesteśmy informacjami medialnymi, koncentrującymi się na rosnących liczbach osób, u których potwierdzono zakażenie koronawirusem oraz na informacjach dotyczących zgonów. Informacje te, które wcześniej nie pojawiały się z takim natężeniem, budzą obawy u odbiorców i są czynnikiem wpływającym na zwiększenie ryzyka pogorszenia zdrowia psychicznego - zwłaszcza wystąpienia zaburzeń lękowych i zaburzeń nastroju, bądź też zaostrzenia ich objawów. Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) zaleca, by ograniczyć docierający do nas strumień informacji, które powodują u nas dyskomfort i niepokój. Przypływ informacji powinno się ograniczyć do zaleceń służb sanitarno-epidemiologicznych i innych rzetelnych źródeł wiedzy, które w praktyce pozwolą nam na lepsze dostosowanie się do warunków życia.

Zaburzenia nastroju i emocji

Przymusowa izolacja społeczna pojawia się w czasie zagrożenia dla człowieka i ma korzystne implikacje dla zdrowia publicznego, gdyż daje społeczne poczucie bezpieczeństwa i odcięcia się od źródła zakażenia, jednak dla zdrowia psychicznego powoduje znaczne obniżenie poziomu funkcjonowania prowadząc do zaburzeń psychicznych. Analiza 24 badań, przeprowadzonych w 10 krajach podczas epidemii SARS, MERS, Eboli, grypy H1N1 i końskiej grypy, wykazała negatywne skutki psychologiczne kwarantanny. Osoby, które zostały poddane przymusowej izolacji po czasie zmagały się zarówno z krótkotrwałymi

[129] Puls Medycyny https://pulsmedycyny.pl/skutki-pandemii-koronawirusa-przewlekly-stres-uderza-nie-tylko-w-psychike-988566, dostęp 29.08.2021.

konsekwencjami, takimi jak przejściowe obniżenie nastroju, podwyższenie poziomu lęku, nadużywanie substancji psychoaktywnych, jak i długotrwałymi skutkami: u niektórych rozwinęła się pełnoobjawowa nerwica, depresja, a także zespół stresu pourazowego. Poddanie się czasowej izolacji społecznej jest zwykle przerażającym doświadczeniem, a efekty można obserwować po kilku miesiącach, a nawet latach, co należy wziąć pod uwagę podczas planowania i zalecania społeczeństwu kwarantanny[130].

Obecnie społeczeństwo globalne zmaga się koronawirusem SARS-COV-2 określanym jako najgorsza pandemia jaka przydarzyła się ludzkości, szczególnie kiedy podróżowanie jest łatwiejsze, co sprzyja migracji wirusów na inne kontynenty. Pandemia pojawiła się w 2019 r., nadal ma status nieopanowana. Efektem zagrożenia dla życia ludzkiego, które pojawiło się relatywnie szybko było wprowadzanie obostrzeń od ograniczeń w codziennym funkcjonowaniu społecznym do lockdownu definiowanego jako zakaz wychodzenia, czyli przymusowego pobytu osoby w określonym miejscu. Dla obywateli nowe zasady związane z planowaniem codziennego życia, przeniesienie aktywności zawodowych do przestrzeni wirtualnej oraz funkcjonowanie w ograniczonej przestrzeni spowodowały wiele niekorzystnych i negatywnych skutków dla higieny psychicznej społeczeństwa. Równocześnie, epidemia COVID-19[131] wywołała stygmatyzację społeczną oraz zachowania dyskryminujące wobec osób o określonym pochodzeniu etnicznym, a także tych, które postrzegane są jako osoby, które mogły mieć kontakt z wirusem. Stopień stygmatyzacji społecznej obserwowanej w związku z epidemią COVID-19 spowodowany jest trzema głównymi czynnikami:

1) choroba jest nowa z czym wiąże się wiele niewiadomych;
2) często boimy się nieznanego;
3) bardzo łatwo jest powiązać ten lęk z osobami spoza naszej społeczności, tzw. "innymi".

Wymienione aspekty mogą prowadzić do poczucia zagubienia, zagrożenia i strachu w społeczeństwie, co jest rezultatem wywołanym zagrożeniem epidemiologicznym, jednak czynniki te podsycają szkodliwe stereotypy. Stygmatyzacja może podważyć spójność społeczną i spowodować izolację wybranych grup społecznych.

Nauczanie zdalne w okresie lockdown'u

12 marca 2020 r polskie władze oświatowe ogłosiły zamknięcie szkół na dwa tygodnie w związku z zagrożeniem koronawirusem. Była to na tyle krótka perspektywa, iż nauczyciele wykorzystując dotychczasowy model pracy określili zakres materiału do późniejszej weryfikacji w klasie szkolnej. Niestety, ta sytuacja trwała do końca roku szkolnego 2019/2020, a ograniczenia przedłużono na rok szkolny 2020/2021. 25 marca szkoły rozpoczęły nauczanie zdalne bez wcześniejszego przygotowania nauczycieli do pracy w takim systemie. Zamknięcie

[130] https://zdrowie.radiozet.pl/Choroby/Choroby-zakazne/Kwarantanna-moze-miec-zgubne-skutki-dla-zdrowia, dostęp 15.08.2021.
[131] https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0003/436278/Social-stigma-associated-with-COVID-19-pol.pdf?ua=1, dostęp 15.08.2021.

szkół dotknęło szacunkowo około 1 392,9 tys. dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym oraz 4,9 miliona dzieci, młodzieży i dorosłych we wszystkich typach szkół: podstawowych i ponadpodstawowych, co stanowiło 12,8% ludności kraju i ponad 512,4 tys. nauczycieli (w przeliczeniu na pełne etaty) we wszystkich typach szkół i placówek wychowania przedszkolnego[132]. Po trzech miesiącach edukacji zdalnej nauczyciele wskazywali na problemy z monitorowaniem nauki i postępów uczniów (80,1%), w tym z kontrolowaniem postępów
w nauce, sprawdzaniem prac domowych, „odpytywaniem", czyli z wykonywaniem bieżących czynności, które nie sprawiają kłopotów w nauczaniu w klasie szkolnej. Kolejnym elementem wskazywanym przez nauczycieli (73,1%) był problem braku kontaktów rówieśniczych integrujących klasę. Nauczyciele wskazywali na obserwowane zaburzenia w komunikacji między uczniami oraz na problem rozpadu więzi między uczniami, dezintegrację wspólnoty klasowej i tworzenie się mniejszych grup, co prowadzi do trudności w ponownej integracji po powrocie do zwykłego nauczania. Na uwagę zasługuje także problem utrudnionego lub całkowitego braku kontaktu nauczyciela z uczniami, na który wskazało aż 57,8% badanych[133].

Cel badania

Celem przeprowadzonych badań było: poznanie opinii nauczycieli z województwa świętokrzyskiego, którzy zostali zobligowani do dostosowania się do zasad postępowania w okresie przymusowej izolacji z jednoczesną organizacją nauczania zdalnego, dotyczących wpływu pandemii na sposób ich funkcjonowania oraz próba sformułowania wniosków do dalszej pracy dydaktycznej. Badania zostały przeprowadzone wśród 108 nauczycieli zatrudnionych w szkołach podstawowych z terenu województwa świętokrzyskiego.

Przebieg badania

Badania zostały przeprowadzone za pomocą autorskiej ankiety internetowej wśród nauczycieli szkół podstawowych. W ankiecie zawarto pytania zamknięte, jak i otwarte, które dotyczyły przygotowania nauczycieli do nauczania zdalnego, efektywności pracy i trudności w czasie nauki zdalnej oraz stosowanych metod pracy. Ankieta była dobrowolna i anonimowa. W badaniu uwzględniono nauczycieli posiadających kwalifikacje do nauczania w szkołach podstawowych. Przeprowadzono je w kwietniu i grudniu 2020 r., a zatem w czasie, gdy szkoły pracowały w kryzysie spowodowanym COVID-19 w formie kształcenia na odległość.

Charakterystyka osób badanych

Najistotniejsze cechy statystyczno-demograficzne nauczycieli przedstawia tabela 1:

[132] GUS, 2019.
[133] Całek G., *Rodzice i nauczyciele o problemach pierwszych trzech miesięcy edukacji zdalne*, s. 10-24 [w:] *Wyzwania edukacyjne i psychologiczne okresu pandemii*, red. A. Mikołajczak, R. Chęciński, Poznań 2021.

Tabela 1. Zestawienie cech statystyczno- demograficznych badanej grupy nauczycieli

Lp.	Zmienna	Liczba	%
1.	**Płeć:** 1. Kobieta 2. Mężczyzna	 76 32	 70% 30%
2.	**Wiek:** 1. 26-30 lat 2. 31-40 lat 3. 41-50 lat 4. 51-60 lat	 7 28 38 35	 6% 26% 35% 33%
3.	**Staż pracy:** 1. 0-5 lat 2. 6-10 lat 3. 11-20 lat 4. 21-30 lat 5. 31 i więcej	 15 14 25 29 25	 14% 13% 23% 27% 23%
4.	**Poziom awansu zawodowego:** 1. nauczyciel stażysta 2. nauczyciel kontraktowy 3. nauczyciel mianowany 4. nauczyciel dyplomowany	 8 19 29 52	 7% 17 % 27% 49%

Źródło: badania własne.

Analizując cechy statystyczno-demograficzne badanej populacji nauczycieli należy stwierdzić, iż większość badanych to kobiety (70%). Najwięcej respondentów było w wielu 41-50 lat, a niewiele mniej w wielu 51-60, (doświadczenie w pracy nauczyciela, co jest zbieżne ze stażem pracy badanych w zawodzie). Analizując poziom awansu zawodowego największą grupę stanowili nauczyciele dyplomowani (49%), posiadający doświadczenie dydaktyczne, a nauczyciele mianowani 27%. Najmniejszą grupę stanowią nauczyciele stażyści (7%), nie odnotowano nauczyciel bez stopnia awansu zawodowego.

Wyniki badań

Edukacja zdalna – przygotowanie nauczycieli

Tabela 2. Przygotowanie nauczycieli do edukacji zdalnej

Przygotowanie nauczycieli do edukacji zdalnej	Pierwsze badanie		Drugie badanie	
	Liczba	%	Liczba	%
Bardzo dobre	7	6%	16	15%
Dobre	28	26%	43	40%
Odpowiednie	40	38%	34	31%
Niskie	26	24%	15	14%
Żadne	7	6%	0	0%

Źródło: Badania własne

Uzyskane wyniki badań pokazują, że prawie 32% uczestników wskazała, że czuje się dobrze (26%) lub bardzo dobrze (6%) przygotowana do pracy w zakresie edukacji zdalnej. Nieco większy odsetek badanych nauczycieli (38%) uznał, że jest odpowiednio przygotowany. 24% badanych przyznało, że uważa, iż są przygotowani do tej formy kształcenia w stopniu za niskim, a 6%, że w ogóle nie są przygotowani do nauczania zdalnego. Z odpowiedzi nauczycieli podczas pierwszego badania wynika, iż 30% wchodziło w proces nauczania zdalnego uczniów z przekonaniem, iż że nie są do tego przygotowani, jest to nowe zadanie, nie zetknęli się oni wcześniej z nauczaniem zdalnym. Pozostali swoją opinię w zakresie przygotowania w większości opierali na swoich kompetencjach w zakresie technologii IT.

Wyniki drugiego badania pokazują, iż półroczny okres, w którym nauczanie odbywało się w sposób zdalny przyczynił się do znacznej poprawy umiejętności nauczycieli w pracy on-line, 55% nauczycieli uznało swoje przygotowanie do pracy zdalnej jako bardzo dobre i dobre, a 31% jako odpowiednie. Nie odnotowano odpowiedzi w kategorii żadne.

Tabela 3. Wybierane rodzaje pracy zdalnej

Rodzaj sposobu wybieranej pracy	Pierwsze badanie		Drugie badanie	
	Liczba	%	Liczba	%
Audio	82	76%	69	64%
Wideo	69	64%	72	67%
Inne*	103	22%	107	99%

Uwaga: rozkłady procentowe nie sumują się do 100, gdyż każdy respondent mógł wskazać więcej niż jedną opcję.
Źródło: Badania własne

Sposób realizacji pracy zdalnej, szczególnie w początkowym okresie w zdecydowanej większości był realizowany według koncepcji nauczyciela. W pierwszym badaniu większość nauczycieli preferowała kontakty audio, zwykle poprzez kontakt telefoniczny oraz video poprzez aplikację zoom. Wśród innych respondenci wybierali: messenger, VIBER, SKYPE WHATSAP, rozmowy telefoniczne, strona internetowa, Facebook, strona internetowa świetlicy, MMS-y, e-dziennik. Podczas drugiego badania obserwuje się zmianę w preferencjach nauczycieli na korzyść platform edukacyjnych, głównie platformy teams oferowanej przez Microsoft 365 oraz classroom na witrynie gmail. Obie platformy dawały nauczycielom możliwości w zakresie planowania aktywności dla uczniów, zamieszczania materiałów dydaktycznych oraz weryfikowania wiedzy poprzez zadania do wykonania. Nauczyciele podkreślali także możliwość uczestniczenia w formach doskonalących ich umiejętności IT organizowanych przez dyrekcję placówek.

Kolejne pytanie dotyczyło funkcjonowania nauczycieli w sytuacji izolacji społecznej. W odpowiedziach badanych zauważa się zmianę opinii dotyczących subiektywnego postrzegania rzeczywistości. Mimo, iż nauczyciele wskazali na niższe ogólne zadowolenie (zmiana z 64% w I-szym badaniu na 47% w II-gim), to zdecydowanie wzrosło zadowolenie z możliwości pracy w domu (zmiana z 35% w I-szym badaniu na 67% w II-gim).

Tabela 4. Ocena funkcjonowania nauczycieli w sytuacji izolacji społecznej podczas pierwszego i drugiego badania

Ocena funkcjonowania nauczycieli w sytuacji izolacji społecznej	Pierwsze badanie		Drugie badanie	
	Liczba	%	Liczba	%
Ogólne zadowolenie	69	64%	51	47%
Zadowolenie z powodu możliwości prowadzenia lekcji online z domu	38	35%	72	67%
Trudność pogodzenia obowiązków domowych i zdalnej pracy	24	22%	38	35%
Obawy związane z niewystarczającymi umiejętnościami obsługi aplikacji i sprzętu online	82	76%	40	38%
Brak doświadczenia w nauce zdalnej	18	17%	0	0%

Źródło: Badania własne.

Można zatem stwierdzić, iż nauczyciele w sposób bardziej efektywny organizowali pracę w warunkach domowych. Na uwagę zasługuje także fakt, iż mimo, że jakość pracy zawodowej staje się coraz wyższa, to jednocześnie nauczyciele wskazują, iż pojawiają się trudności pogodzenia obowiązków domowych i zdalnej pracy (zmiana z 22% w I-szym badaniu na 35% w II-gim). Taka tendencja wskazuje na coraz większe obciążenia związane z organizacją przestrzeni domowej i pogodzenia pracy zawodowej z obowiązkami rodzinnymi. W pozostałych dwóch kategoriach obserwuje się spadek związany zarówno z obawami związanymi z niewystarczającymi umiejętnościami obsługi aplikacji i sprzętu online (zmiana z 76% na 38%) oraz brakiem wiedzy i doświadczenia w nauce zdalnej (zmiana z 18% na 0%)

Problemy pojawiające się podczas nauki zdalnej

Najwięcej trudności w prowadzeniu edukacji zdalnej sprawiały badanym nauczycielom następujące kwestie (Tabela 5):

Tabela 5. Trudności w prowadzeniu edukacji zdalnej podczas pierwszego i drugiego badania

Rodzaj trudności	Pierwsze badanie		Drugie badanie	
	Liczba	%	Liczba	%
Sprzęt komputerowy ucznia	88	81%	83	77%
Spędzanie czasu przy komputerze w celu przygotowania materiałów on-line	82	76%	45	41%
Stagnacja, brak aktywności uczniów podczas zajęć	62	57%	58	54%
Problemy zdrowotne związane z długim czasem spędzonym przy komputerze	57	53%	66	61%
Słabe łącza internetowe i związane z tym utrudnienia	56	52%	55	51%
Ocenianie uczniów	49	46%	35	32%
Inne aktywności uczniów podczas zajęć	47	44%	57	53%
Aktywizacja wszystkich uczniów	39	36%	55	51%

Źródło: Badania własne.

Zarówno w pierwszym jak i drugim badaniu nauczyciele wskazywali, jako przeszkodę w efektywnej pracy sprzęt komputerowy ucznia, który nie był przystosowany do pracy w warunkach on-line. W początkowym okresie pandemii w opinii nauczycieli czas przeznaczony na przygotowanie materiałów on-line stanowił dla nich trudność, nie byli przygotowani na taki sposób prezentacji lekcji. W drugim badaniu odnotowano znacznie lepszą sytuację, wraz z kolejnymi miesiącami pracy w systemie zdalnym, nauczyciele coraz efektywniej przystosowywali swoje metody pracy do wymagań nauczania. Badani nauczyciele, wśród trudności wskazywali także na brak aktywności uczniów podczas zajęć (na podobnym poziomie w 1-szym i 2-gim badaniu, 57%:54%), co wskazuje na niewystarczające przygotowanie i świadomość uczniów do nauki bez bezpośredniego nadzoru i interakcji z nauczycielem. W pozostałych kategoriach trudności nauczyciele wskazywali także na problemy zdrowotne związane z długim czasem spędzonym przy komputerze, słabe łącza internetowe i związane z tym utrudnienia, ocenianie uczniów, inne aktywności uczniów podczas zajęć oraz trudności z aktywizacją uczniów.

Podczas badania zapytano także nauczycieli o ich jakość życia. Wyniki przedstawiono poniżej:

Tabela 6. Symptomy powodujące obniżoną jakość życia

Zauważone symptomy	Pierwsze badanie		Drugie badanie	
	Liczba	%	Liczba	%
Problemy somatyczne	25	23%	61	56%
Konieczność bycia w ciągłej gotowości	54	50%	45	42%
Problemy sprzętowe	59	55%	49	45%
Problemy ze snem	29	27%	33	30%
Problemy z koncentracją uwagi	37	34%	45	42%

Źródło: Badania własne.

Uzyskane wyniki badań ujawniają interesujące postrzeganie jakości życia przez nauczycieli w okresie izolacji, organizacji pracy zdalnej oraz wpływu tych czynników na codzienny sposób funkcjonowania. W pierwszym badaniu szeroko rozumiane problemy sprzętowe powodowały gorsze samopoczucie nauczycieli, ten czynnik w niewielkim stopniu obniżył się podczas drugiego badania (55%:45%). Zdecydowanie wzrosło odczuwanie problemów somatycznych (zmiana z 23% w I-szym badaniu na 56% w II-gim), czyli zdalny styl pracy wpływa na kondycję zdrowotną nauczycieli. Połowa nauczycieli wskazywała także na konieczność bycia w ciągłej gotowości do kontaktu z uczniem lub rodzicem, w drugim badaniu dyskomfort z tym związany zmniejszył się o 8%, nadal jednak pozostał na dość wysokim poziomie. Praca zdalna wygenerowała także takie problemy związane z dobrostanem nauczycieli jak problemy ze snem (zmiana z 27% w I-szym badaniu na 30% w II-gim) oraz problemy z koncentracją uwagi (zmiana z 37% w I-szym badaniu na 45% w II-gim).

Praca on-line wpływała na samopoczucie nauczycieli, co zostało zaobserwowane w przeprowadzanych badaniach.

Podsumowanie

Wprowadzenie zdalnej edukacji w polskich szkołach było wydarzeniem bez precedensu w historii oświaty. Pandemia koronawirusa wywołała lęk i przerażenie na masową skalę, co wpłynęło na podjęcie decyzji o zamknięciu szkół.

Na podstawie zebranych danych nad zdalną edukacją w opinii nauczycieli i dyskursu wokół niej można postawić hipotezę, że nauczyciele dość sprawnie funkcjonowali w czasie edukacji zdalnej wymuszonej pandemią COVID-19. Znaczna grupa badanych nauczycieli na początku pracy zdalnej nie była przygotowana do prowadzenia zajęć na odległość i nisko oceniała stopień swojego przygotowania do prowadzenia zajęć w takiej formie.

Zagrożenie koronawirusem i konieczność kształcenia zdalnego zmobilizowała nauczycieli do doskonalenia swoich umiejętności cyfrowych i poszukiwania efektywnych metod pracy.

Okazuje się, iż zmieniły się kanały komunikacji między nauczycielami oraz uczniami, co wpłynęło na sposób przekazywania wiedzy. Mimo zauważalnych trudności, na które wskazują nauczyciele, byli oni w stanie przystosować sposób pracy do warunków, które wymusiła pandemia. Taki rezultat został osiągnięty, jednak z dużym nakładem pracy oraz wysiłkiem zarówno ze strony nauczycieli, uczniów i ich rodzin.

Skuteczność edukacji zdalnej w dużej mierze zależy od postawy nauczycieli. Pandemia odcisnęła wyraźny ślad na procesie edukacji, która nie była na to przygotowana. Należy w tym miejscu postawić pytanie, co należy zrobić, aby zwiększyć możliwości efektywności kształcenia w systemie zdalnym. Nauczyciele wyraźnie wskazywali na trudności sprzętowe oraz jakość połączeń internetowych. Równie ważnym spostrzeżeniem nauczycieli jest wskazanie na brak aktywności uczniów oraz ich brak aktywności podczas nauki on-line, co świadczy o niedostatecznej świadomości uczniów i traktowaniu „korona edukacji" jako obowiązku, którego nauczyciel nie jest w stanie zweryfikować. Konsekwencje nauki zdalnej na pewno będą widoczne w przyszłości, pokażą to wyniki egzaminów oraz przygotowanie uczniów do przechodzenia na kolejne etapy edukacyjne.

Konkludując, edukacja powinna być nastawiona na potrzeby i wyzwania współczesnych czasów, nasyconych dynamiką i nieprzewidywalność sytuacji, należy wiec zwracać uwagę na kształcenie nauczycieli w kierunku wykorzystania nowoczesnych technologii w pracy dydaktycznej, jak również przygotowywać uczniów do aktywnego i świadomego uczestniczenia w tym procesie.

Bibliografia

Buchner A., Majchrzak M., Wierzbicka M. (2020). *Badanie edukacji zdalnej w czasie pandemii*, strona internetowa https://centrumcyfrowe.pl/edukacja-zdalna/, [dostęp 09.08.2021]

Całek G., *Rodzice i nauczyciele o problemach pierwszych trzech miesięcy edukacji zdalnej*, s. 10-24 [w:] *Wyzwania edukacyjne i psychologiczne okresu pandemii,* red A. Mikołajczak, R. Chęciński, Poznań 2021

Farnicka M., Nowosad I., Socha R. (2018). *O możliwości zastosowania kategorii dobrostanu nauczycieli i zaangażowania w pracę w badaniach szkoły jako efektywnej organizacji*. Edukacja Humanistyczna, 1(38).

Kaczmarek Ł.D. (2016). *Pozytywne interwencje psychologiczne. Dobrostan a zachowania intencjonalne*. Poznań: Zysk i S-ka.

Nowosad I., Farnicka M. (2018). *Znaczenie dobrostanu nauczycieli w kulturze organizacyjnej szkoły. Implikacje badawcze*. Przegląd Badań Edukacyjnych, 27 (2/2018), 149-166.

Pyżalski J. (2020). *Wstęp*. [w:] tegoż (red.), *Edukacja w czasach pandemii wirusa COVID-19. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele*. Warszawa: EduAkcja

Seligman M.E.P., Csikszentmihalyi M. (2000). *Positive psychology: An introduction*. American Psychologist, 55(1), s. 5-14.

Stelcer B.: *Rozwój badań jakości życia chorych terminalnie*. Postępy Pielęgniarstwa i Promocji Zdrowia. Cz. XI. Poznań 1997, 156-160

UIS (2020). *Out of school children and youth*. UNESCO. http://uis.unesco.org/en/topic/out-school-children-and-youth"http://uis.unesco.org/en/topic/out-school--children-and-youth [dostęp: 5.11.2020)].

UNESCO (2020). Education: From Disruption to Recovery. https://en.unesco.org/co-vid19/educationresponse [dostęp: 5.11.2020].

Walter N. (2020). *Mamy (za)duży wybór – jak nie zgubić się wśród narzędzi cyfrowych?*. [w:] J. Pyżalski (red.), *Edukacja w czasach pandemii wirusa COVID-19. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele*. Warszawa: Edukacja.

Witkowski J. (2020). *Organizacja zdalnego nauczania*. [w:] J. Pyżalski (red.), *Edukacja w czasach pandemii wirusa COVID-19. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele*. Warszawa: EduAkcja.

Ying-Hui Jin i in. (2020). *A rapid advice guideline for the diagnosis and treatment of 2019 novel coronavirus (2019-nCoV) infected pneumonia* (standard version). Military Medical Research, 7(1).

GUS (2019a*). Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2018/2019*

http://www.edulider.pl/rozwoj/izolacja-spoleczna-definicja-i-sposoby-jej-przezwyciezania, dostęp 20.08.2021

Puls Medycyny https://pulsmedycyny.pl/skutki-pandemii-koronawirusa-przewlekly-stres-uderza-nie-tylko-w-psychike-988566, [dostęp 29.08.2021].

https://zdrowie.radiozet.pl/Choroby/Choroby-zakazne/Kwarantanna-moze-miec-zgubne-skutki-dla-zdrowia, [dostęp 15.08.2021].

https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0003/436278/Social-stigma-associated-with-COVID-19-pol.pdf?ua=1, [dostęp 15.08.2021].

Małgorzata Molenda

MULTIMEDIA W TRAKCIE ZDALNEGO NAUCZANIA PODCZAS PANDEMII WIRUSA COVID-19

Streszczenie:
Pojęcie media jest trudne do zdefiniowania, ponieważ mogą być tak określane rzeczy, przekaźniki lub symboliczne treści. Stan ogólnoświatowej pandemii pokazał, iż współczesna edukacja stała się w większym stopniu zależna od nowoczesnych środków dydaktycznych, zwanych dzisiaj mediami. Media oraz multimedia interaktywne są atrakcyjnym i niezbędnym źródłem informacji dla wielu użytkowników. Kształcenie na odległość stało się ważnym wyzwaniem dla edukacji oraz koniecznością ze względu na niespodziewaną epidemię COVID-19. Decyzje o zamknięciu szkół i uczelni były podejmowane nagle, pod presją zagrożenia epidemicznego. Zcentralizowany system zarządzania oświatą nie był przygotowany na takie wyzwanie. To wszystko pogłębiało poczucie chaosu i niepewności wśród nauczycieli, uczniów i rodziców.

Słowa kluczowe: media, multimedia, e-learning, kształcenie na odległość.

MULTIMEDIA IN E-LEARNING DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Summary: The term media is difficult to define because there can be defined things, transmitters or symbolic contents. The state of the global pandemic has shown that contemporary education has become more time-based from modern graphic training aids, which are named media. Media and interactive multimedia are attractive and essential sources of information for many users. Online education has become an important challenge for schooling and necessity because of sudden COVID-19 pandemic. Decisions about closing schools and universities were made suddenly, under epidemiological threat pressure. Centralized education managment system was not prepared for such a great challenge. It all deepened the sense of chaos and uncertainty among teachers, students and parents.

Keywords: media, multimedia, e-learning, online education

Wstęp

Zawód nauczyciela od zawsze kojarzy się z osobą działającą w sferze edukacji. Musi ona posiadać wiedzę, którą dzięki swoim predyspozycjom potrafi przekazać młodemu pokoleniu. Powinna również wzbudzać zaufanie i szacunek społeczeństwa. Przed nauczycielami nieustannie stawiane są nowe wymagania, którym muszą sprostać. Właśnie takim szczególnym wyzwaniem była edukacja zdalna, która zaskoczyła wielu pedagogów i wymusiła zmianę w systemie nauki przekazywanej do tej pory w szkołach.

Wiadomo, że każda zmiana powoduje stres, gdyż wychodzi się ze strefy komfortu, a przechodzi do poczucia niepewności, mającej stały związek z poczuciem sprawczości. Bezpieczne sprostanie temu eksperymentowi przez nauczycieli oraz ich podopiecznych nie było łatwe, gdyż edukacja zdalna, spowodowana epidemią COVID-19, rozpoczęła się niespodziewanie. W zależności od wyposażenia placówek szkolnych w nowoczesny sprzęt multimedialny i uczniów w możliwość korzystania w domu z komputerów, nauka zdalna dla jednych szybko stawała się codziennością, a dla innych proces ten miał charakter długotrwały. Nauka zdalna prowadzono w przedszkolach, szkołach na uczelniach wyższych i nie można było określić, kiedy się zakończy, ponieważ czas jej trwania uzależniony był od sytuacji epidemicznej. Bez względu na czas trwania pandemii, placówki musiały stawiać jej czoła, radząc sobie najlepiej jak tylko potrafiły.

Jak słusznie stwierdza J. Dobrołowicz, już wiele lat temu staliśmy się społeczeństwem informacyjnym, gdzie priorytetem jest powszechny dostęp do technik informacyjnych. W związku z tym w wielu szkołach od dawna funkcjonuje nowoczesny sprzęt multimedialny, jednak wielu nauczycieli podczas pandemii miało problemy z jego wykorzystaniem.

Należy zgodzić się, że upowszechnienie mediów zmieniło funkcjonowanie instytucji zarówno publicznych jak i prywatnych, a nowe zasady zdecydowanie uatrakcyjniły upowszechnianie edukacji, jednak niespodziewana i szybka zmiana wykorzystywanych metod nauki przekazywanej w formie zdalnej odsłoniła mankamenty i słabości systemu edukacji w Polsce[134].

Według autorki, wielka potrzeba edukacji medialnej oraz szybki rozwój nowych technologii pozwala zmieniać świat w którym żyjemy i powoduje, że zastanawiamy się nad siłą ich wpływu, a także rolą, jaką pełnią w społeczeństwie. Media nie mogą być już traktowane jako wyłączny nośnik informacji i wiedzy o otaczającym świecie, ponieważ dostarczają również wzorców postępowania i norm zachowania. „Przyjmuje się, że znajomość i zrozumienie mediów oraz umiejętność korzystania z nich, to przepustka do aktywnego uczestnictwa w większości sfer naszego życia[135]".

[134] J. Dobrołowicz, *Wielka potrzeba edukacji medialnej*, [w:] *Edukacja medialna w kształceniu wczesnoszkolnym*, Z. Zbróg (red.), Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP, Kielce 2008, s. 5.
[135] *Tamże*, s. 5.

Media i multimedia – wyjaśnienia terminologiczne

Słowo medium pochodzi z języka łacińskiego *medius*, co w języku polskim oznacza *środkowy*. Tomasz Goban-Klas podaje, iż pojęcie to oznacza środek, przekaźnik, a także środowisko, w którym mają miejsce określone zjawiska. Natomiast współcześnie termin ten odnosi się do „technicznych urządzeń modyfikujących naturalne, biologiczne środki i formy przekazywania myśli"[136].

M. Frania stwierdza, że pojęcie mediów jest trudne do zdefiniowania, ponieważ mogą być one określane jako rzeczy, przekaźniki lub symboliczne treści. Opisując je uważa, że są to środki dydaktyczne, które wprowadzone w proces edukacyjny, nie tylko ułatwiają uczniom uczenie się i zapamiętywanie treści, lecz także mają wpływ na ich podejście do życia. Nauczyciel w zreformowanej szkole powinien wskazać uczniom jak mądrze korzystać z dóbr technologicznych, aby w przyszłości stać się profesjonalistą[137].

Analizą pojęcia media, na podstawie literatury z zakresu pedagogiki i nauk pokrewnych, zajęli się Wielisława Osmańska-Furmanek i Marek Furmanek. Autorzy zwrócili uwagę, że w literaturze używa się wielu znaczeń tego terminu. Jest to pojęcie odnoszące się do mass mediów, czyli środków masowej komunikacji – urządzeń, przedstawiających wybrane treści, tj. komunikaty w sposób pośredni[138].

Według J. Izdebskiej, najważniejszą rolę wśród mediów odgrywa telewizja, ponieważ na odległość przekazuje aktualną rzeczywistość poprzez dostarczanie bodźców wzrokowych i słuchowych. W relacji człowiek – media powstały dwie odrębne teorie. Jest to teoria behawioralna i teoria katharsis, czyli psychoanaliza. Według teorii behawioralnej treści przekazywane przez telewizję tworzą ciąg bodźców wzrokowych i słuchowych, wywołujących u odbiorcy różne reakcje. Natomiast teoria katharsis zakłada, że na odbiorcę dobry wpływ wywierają treści negatywne. Według tej teorii „oglądanie obrazów przemocy obniża poziom lęku", ponieważ uwalnia od agresywnych zachowań[139].

Obecnie najpopularniejszym medium jest Internet, a także wszelkie urządzenia i narzędzia z nim związane, tj. multimedia. A. Bremer i M. Sławik, opisują Internet jako sieć komputerową o światowym zasięgu, często określaną jako sieć globalną. Stanowi ona połączenie wielu niezależnych sieci komputerowych, gdzie w każdej z nich pracują tysiące innych maszyn. Połączone są w jedną globalną sieć Internetu poprzez linie telefoniczne, łącza radiowe, satelitarne, kablowe i światłowodowe. Ruchem tych pakietów danych przesyłanych w Internecie sterują urządzenia nazywane routerami. W sieci globalnej mogą być różne układy połączeń, jak również pracujące w niej komputery, jednak dzięki uniwersalnym regułom określonym przez protokół sieciowy TCP/IP mogą się ze sobą porozumiewać.

[136] T. Goban-Klas, *Społeczeństwo medialne*, Wydawnictwo WSiP, Warszawa 2005, s. 13.
[137] M. Frania, *Nowe media, technologie i trendy w edukacji. W kierunku mobilności i kształcenia hybrydowego*, Oficyna Wydawnicza „Impuls", Kraków 2017, s. 30.
[138] W. Osmańska-Furmanek, M. Furmanek, *Pedagogika mediów*, [w:] B. Śliwerski (red.), *Pedagogika, t. 3*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006, s. 300.
[139] J. Izdebska, *Mass media i multimedia – dominująca przestrzeń życia dziecka*, [w:] E. Marynowicz-Hetka (red), *Pedagogika społeczna*, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009, s. 523-524.

„Protokół określa reguły dotyczące komunikacji pomiędzy komputerami w sieci. Do reguł tych należą między innymi: prędkość transmisji danych, format przesyłania danych czy sposób adresowania komputerów w sieci, aby dane mogły do nich dotrzeć. Uniwersalnym protokołem w Internecie jest protokół TCP/IP (Transmission Control Protocol/Internet Protocol)[140].

Tradycyjna definicja pojęcia multimedia, została przedstawiona przez W. Osmańską-Furmanek i M. Furmanka, którzy stwierdzają, że „termin multimedia wskazuje na pewną wielość (multi) środków komunikowania się[141]".

Z kolei J. Gajda opisując multimedia, stwierdza, że są to środki techniczne, gdzie głównym elementem jest komputer. Staje się on multimedium tylko wtedy, jeżeli połączony jest z innymi mediami: monitorem, głośnikami, mikrofonem, kamerką internetową. Aby można było przetwarzać, odtwarzać i rozpowszechniać różnorodne treści, należy komputer podłączyć do sieci internetowej. Wtedy treści nie są przekazywane z centrum, tak jak w przypadku tradycyjnych mediów (prasa, radio, telewizja), lecz mogą być tworzone przez każdego użytkownika Internetu[142].

Według J. Adamkiewicz i B. Siemienieckiego, multimedia to kompleksowy system demonstrowania i modyfikowania informacji wyłącznie przy działaniu systemu z osobą, która używa narzędzi technologicznych[143].

E. Nowicka stwierdziła, że stan ogólnoświatowej pandemii pokazał, iż współczesna edukacja stała się w większym stopniu zależna od nowoczesnych środków dydaktycznych, zwanych dzisiaj mediami. Media oraz multimedia interaktywne są atrakcyjnym i niezbędnym źródłem informacji dla wielu użytkowników[144].

Założenia i cele edukacji medialnej

Z. Zbróg definiując pedagogikę medialną stwierdziła, że jest to subdyscyplina pedagogiki naukowej o interdyscyplinarnym charakterze. Jej fundamenty stanowią takie dziedziny nauki jak: psychologia, socjologia, antropologia kultury, filozofia, informatyka, technika, telekomunikacja[145].

Z kolei W. Osmańska-Furmanek, M. Furmanek stwierdzają, że pedagogika medialna z chwilą jej powstania nieustannie poszukuje swojej tożsamości naukowej i redefiniuje obszary zainteresowania badawczego oraz opracowuje nowe metody badawcze. Interesuje się przede wszystkim dydaktyką mediów, wychowaniem do mediów poprzez media, nauką o nich oraz ich wpływie na otaczającą rzeczywistość kulturowo-społeczną. Natomiast edukacja

[140] A. Bremer i M. Sławik, *e- Obywatel aktywny użytkownik komputera i Internetu*, Videograf SA, Chorzów 2012, s. 40-41.
[141] W. Osmańska-Furmanek, M. Furmanek, Pedagogika mediów, [w:] B. Śliwerski (red.), Pedagogika…, dz. cyt., s. 300.
[142] J. Gajda, *Media w edukacji*, Oficyna Wydawnicza „Impuls", Kraków 2007, s. 21.
[143] J. Adamkiewicz, *Nowe technologie informacyjne w edukacji. Niekoniecznie „cyfrowa demencja",* Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015, s. 15-16.
[144] E. Nowicka, *Media dydaktyczne nową szansą w przezwyciężaniu specyficznych trudności w czytaniu i pisaniu*, [w:] S. Juszczyk, I. Polewczyk, *Media wobec wielorakich potrzeb dziecka*, Wydawnictwo A. Marszałek, Toruń 2006, s. 52.
[145] J. Dobrołowicz, *Wielka potrzeba edukacji medialnej*, [w:] *Edukacja medialna w kształceniu wczesnoszkolnym*, Z. Zbróg (red.), Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP, Kielce 2008, s. 5.

medialna jest „praktyczną stroną pedagogiki medialnej, kluczem do rozumienia i konstruowania znaczeń w rzeczywistości zdominowanej przez kulturą medialną[146]".

W. Strykowski stwierdza, że rolą mediów jest przede wszystkim podniesienie atrakcyjności i efektywności kształcenia w wybranych obszarach edukacyjnych, jak również wywieranie wpływu na kształtowanie systemu wartości, przekonań i postaw. Taki kontakt z mediami ma wpływ na funkcje dydaktyczne, wychowawcze i socjalizacyjne[147].

Rozpatrując natomiast główne założenia edukacji medialnej, W. Osmańska-Furmanek i M. Furmanek uznali, że istotnym zadaniem „jest wskazanie miejsca mediów w kulturze, zapoznanie z możliwościami mediów i sposobami ich wykorzystania w procesie kształcenia i samokształcenia, wykształcenie umiejętności porozumiewania się człowieka z komputerem i drugim człowiekiem przez sieć komputerową, interpretacji komunikatów medialnych, a w wypadku multimediów – umiejętności posłużenia się technologią informacyjną jako narzędziem rozwoju intelektualnego". Według autorów, głównym zadaniem jest wyposażenie uczniów edukacji wczesnoszkolnej w kompetencje, które pozwolą na swobodne i bezpiecznie posługiwanie się technologiami komunikacyjno-informacyjnymi oraz mediami jako narzędziami pracy intelektualnej, służącymi do własnego rozwoju. Młode pokolenie powinno świadomie korzystać z odbioru przekazu informacji, dzięki któremu może kształtować własne postawy i system wartości. Rozrywka i zabawa przy wykorzystaniu mediów powinna być racjonalnie gospodarowana, gdyż jej aktywne przeznaczenie to przede wszystkim narzędzie komunikacji społecznej[148].

E-learning – klasyfikacja pojęć

E- learning to pojęcie, które wykorzystywane jest do określania środowiska uczenia się przy zastosowaniu komputera. Znaczący wzrost kształcenia zdalnego nastąpił wraz z rozwojem Internetu, najbardziej zaawansowaną technologią nauczania na odległość (*ang. distance learning),* e- learning.

Istnieje wiele terminów określających nauczanie na odległość. R. Lorens podaje ich kilka, do najbardziej znanych należą: „e-edukacja, edukacja telematyczna, edukacja wirtualna, edukacja zdalna, wirtualna edukacja, e-kształcenie, e-learning, e-nauczanie, kształcenie na odległość, kształcenie przez Internet, kształcenie zdalne, kształcenie z wykorzystaniem Internetu, nauczanie na odległość, nauczanie przez Internet, nauczanie zdalne, nauka na odległość, uczenie zdalne"[149].

Duża różnorodność terminów związana jest ze sposobem tego rodzaju kształcenia, gdyż nie istnieje jedna powszechnie obowiązująca definicja e-learningu.

---

146 W. Osmańska-Furmanek, M. Furmanek, *Pedagogika mediów*, [w:] B. Śliwerski (red.), *Pedagogika*…, dz. cyt., s. 296.

147 W. Strykowski, *Pedagogika i edukacja medialna w społeczeństwie informacyjnym*, [w:] *Edukacja medialna w społeczeństwie informacyjnym*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2002, s. 14.

148 W. Osmańska-Furmanek, M. Furmanek, *Pedagogika mediów*, [w:] B. Śliwerski (red.), *Pedagogika*…, dz. cyt., s. 296.

149 R. Lorens, *Nowe technologie w edukacji*, Wydawnictwo szkolne PWN, Warszawa-Bielsko-Biała 2011, s. 8.

Według M.J. Kubiaka, „nauczanie na odległość jest to metoda prowadzenia procesu dydaktycznego w warunkach, gdy nauczyciele i uczniowie są od siebie oddaleni (czasem znacznie) i nie znajdują się w tym samym miejscu, stosując do przekazywania informacji – oprócz tradycyjnych sposobów komunikowania się – również współczesne, bardzo nowoczesne technologie telekomunikacyjne, przesyłając: głos, obraz wideo, dane komputerowe oraz materiały drukowane". Nowoczesne technologie umożliwiają również bezpośredni kontakt pomiędzy nauczycielem a uczniem za pomocą audio- lub wideo-konferencji, niezależnie od odległości, jaka ich dzieli[150].

Z kolei M. Hyla uważa, że e-learning to działania, które wspierają procesy nauczania, przy wykorzystaniu nowoczesnych technologii teleinformatycznych. Mogą one być wykorzystywane podczas:

- kursów e-learningowych, dających możliwość indywidualnej pracy z materiałem szkoleniowym według zaplanowanych reguł nawigacyjnych, dostarczanych przez komputer lub płyty CD,
- wykładów internetowych,
- konferencji internetowych, gdzie prowadzone są szkolenia grupowe na odległość umożliwiające pracę zespołową,
- wideokonferencji,
- przekazywania treści poprzez e-maile,
- listy dyskusyjne podczas wielostronnej wymiany informacji,
- komunikatory, używane jako wymiana informacji"[151].

R. Lorens, podając definicję e-learningu stwierdza, że „jest to proces kształcenia, realizowany w oparciu o niezbędne dla jego prowadzenia rozwiązania komunikacyjne, wykorzystujący aplikację internetową, poprzez którą prezentowana jest treść szkolenia, i z której uczestnicy korzystają pod opieką nauczyciela". Autor podaje również wiele przykładów zalet i wad zdalnego nauczania. Wśród zalet wymienia:

- możliwość swobodnego wyboru czasu i miejsca nauki,
- swobodę lokalizacji ucznia i uczącego,
- niższe koszty uczestnictwa związane z dojazdem, noclegiem, czy wyżywieniem,
- natychmiastowy dostęp do materiałów nauczania,
- możliwość wielokrotnego odtwarzania materiału dydaktycznego,
- nowatorskie, interaktywne materiały edukacyjne,
- skuteczniejszą możliwość indywidualizacji pracy z uczniem zdolnym lub z problemami,
- kontakt z nauczycielem poza godzinami zajęć,
- aktualizowanie stosowania technologii informacyjnej i komunikacyjnej,
- świadomości nieustannego rozwoju i nauki,
- systematyczności w pracy,
- doskonalenia umiejętności informatycznych.

[150] M.J. Kubiak, *Wirtualna edukacja*, Wydawnictwo MIKOM, Warszawa 2000, s. 11.
[151] M. Hyla, *Przewodnik po e-learningu*, Wydawnictwo Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2007, s. 19-23.

Jako wady autor dostrzega:

- potrzebę posiadania nowoczesnego sprzętu komputerowego i łączy internetowych,
- znajomość obsługi komputera i pisania na nim,
- ograniczony kontakt pomiędzy nauczycielem a uczniem,
- możliwość niesamodzielnej pracy ze strony ucznia,
- ograniczona możliwość motywowania,
- brak kontroli pod względem systematyczności pracy ucznia,
- ograniczona możliwość kontrolowania pracy,
- duży spadek motywacji uczniowskiej w przypadku problemów technicznych na platformie[152].

Nauczanie tradycyjne, a nauczanie on-line

Edukacja to jedna z dziedzin życia społecznego, która w czasie pandemii COVID-19 musiała zmierzyć się z wyzwaniem, jakim było nauczanie on-line. Do tej pory miało miejsce wiele dyskusji porównujących skuteczność nauczania na odległość i nauczania tradycyjnego. Coraz więcej osób ukończyło różne formy nauczania zdalnego, jednak w wielu opiniach stwierdzono, że jakość zdobytego wykształcenia poprzez nauczanie on-line nie odpowiada jakości tradycyjnego nauczania.

K. Stanisławska porównała nauczanie tradycyjne i nauczanie on-line w zakresie organizacji, postawy nauczyciela i ucznia.

Według autorki, cechą organizacji nauczania tradycyjnego jest bezpośredni kontakt ucznia z nauczycielem, odbywający się w grupie rówieśniczej w oparciu o tradycyjne środki dydaktyczne, takie jak: podręcznik, ćwiczenia, tablica, markery, diagramy, komputer. Z kolei nauczanie on-line odbywa się niezależnie od czasu i miejsca, w którym przebywa nauczyciel i uczeń, a komunikacja odbywa się na platformie. Możliwość nauczania odbywa się w grupie, nazywanej wirtualną klasą, jednak nie musi to być grupa rówieśnicza. Podstawową rolę w tym procesie odgrywają multimedia, takie jak: multibook, prezentacje, obraz i dźwięk.

Nauczyciel podczas nauczania stacjonarnego jest autorem procesu dydaktycznego i on odpowiada za wyniki nauczania, wykorzystując znane metody i formy. Nauczanie on-line nie wymaga już takiego zaangażowania, gdyż może tylko wspomagać uczniów podczas samodzielnego uczenia się.

Uczeń podczas nauczania tradycyjnego wykonuje polecenia nauczyciela, jest kontrolowany i bierze udział w dyskusji. Wie, że może w każdej chwili liczyć na pomoc i wsparcie, bo to nie on jest odpowiedzialny za proces nauczania. Nauczanie on-line nie daje mu takich możliwości. Musi realizować postawione cele, jest odpowiedzialny za proces

[152] R. Lorens, *Nowe technologie w edukacji*, Wydawnictwo szkolne PWN, Warszawa–Bielsko-Biała 2011, s. 9-10.

nauczania i wie, że powinien pracować systematycznie, gdyż w przeciwnym razie może mieć problemy w zrozumieniu treści[153].

Należy zgodzić się ze stwierdzeniem R. Lorens, że e-nauczanie jest dobrą metodą wspierania zarówno tradycyjnych lekcji, jak i pozalekcyjnych. Zaangażowanie uczniów w procesie nauczania daje lepsze wynik, gdyż można wykorzystać atrakcyjne materiały dydaktyczne. „Hipoteza, że materiały tradycyjnego nauczania będą coraz częściej wypierane z rynku przez szkolenia on-line, nie wydaje się być mocna na wyrost". Nikt nie jest w stanie przewidzieć jak długi to będzie proces, ale na pewno te dwa modele nauczania będą się wzajemnie wspierały i uzupełniały. Każdy z nich ma swoje zalety i wady, ale w zaistniałej sytuacji pandemii Covid 19, lockdownu nauczanie on-line było jedyną i słuszna alternatywą[154].

Rola nauczyciela w nauczaniu zdalnym

R. Lorens opisując rolę nauczyciela w nauczaniu stacjonarnym i on-line stwierdził, że jest ona ogromna i trudno sobie wyobrazić zajęcia bez udziału nauczyciela. Jego rola polega na podawaniu jasnych, zrozumiałych i konkretnych poleceń, mających ścisły związek z prowadzonymi zajęciami i wpływem na sukces dydaktyczny. Uczniowie w trakcie takich lekcji wnoszą do procesu kształcenia swoją zdobytą dotychczas wiedzę, dzielą się spostrzeżeniami i zdobytym doświadczeniem. Rolą nauczyciela podczas zajęć stacjonarnych i on-line jest stworzenie odpowiedniego klimatu, gdzie uczniowie czują się bezpiecznie oraz mogą rozwijać swój potencjał. W trakcie zajęć tradycyjnych można prowadzić wykład, dyskusję, obserwować ich zainteresowanie, nadzorować poprawne wykonywanie poleceń, warunkujące realizację podstawy programowej. W nauczaniu zdalnym nie jest to możliwe, gdyż uczeń musi wykazać się większą niezależnością, samodzielnością i aktywnością. Podczas zajęć on-line nauczyciel to przede wszystkim moderator zajęć, a nie egzekutor wydawanych poleceń. Nie ma też pewności, czy zadania zostały wykonane samodzielnie, czy z pomocą innych[155].

Autor wymienia funkcje, jakie pełni e-nauczyciel, różniące się w zależności od rodzaju i etapu zdania:

- „asystent: nauczyciel pomaga uczniom w procesie uczenia się, tworząc odpowiednie warunki do pracy;
- kontroler: nauczyciel kontroluje stopień wykonania zadań postawionych przed uczniem;
- organizator: nauczyciel jest równocześnie organizatorem całego procesu dydaktycznego;
- osoba oceniająca: wykonuje zadane ćwiczenia, uczeń uzyskuje informację zwrotną o stopniu opanowania materiału;

[153] A.K. Stanisławska, *Różnice i podobieństwa, zalety i słabości, nauczania przez Internet, versus nauczanie tradycyjne* [w:] R. Lorens, *Nowe technologie w edukacji*, Wydawnictwo szkolne PWN, Warszawa- Bielsko-Biała 2011, s.104-105.
[154] R. Lorens, *Nowe technologie w edukacji*, Wydawnictwo szkolne PWN, Warszawa- Bielsko-Biała 2011, s. 118, 105.
[155] R. Lorens, *Nowe technologie w edukacji*, Wydawnictwo szkolne PWN, Warszawa- Bielsko-Biała 2011, s. 118, 119.

– korepetytor: nauczyciel wskazuje uczniom gdzie mogą znaleźć potrzebne informacje".

Jak słusznie stwierdza R. Lorens, bardzo ważną i pożądaną umiejętnością e-nauczyciela jest umiejętność motywowania uczniów do pracy, gdyż w nauczaniu zdalnym nauczyciel nie jest już ekspertem, który do tej pory miał monopol na wiedzę, ale staje się przewodnikiem mogącym ułatwić uczenie się[156]. Nie jest to łatwe, ale kreatywni, świadomi i odpowiedzialni nauczyciele potrafią tak przygotować zajęcia on-line, że stają się one równie atrakcyjne, jak zajęcia stacjonarne. P. Podulka uważa, że rolą nauczyciela podczas zajęć on-line jest umiejętność stosowania metod wspomagających proces uczenia się. Ważne jest wcześniejsze przygotowanie odpowiednich materiałów multimedialnych. Kolejny istotny składnik efektywnego nauczania to obserwacja, którą należy przeprowadzać wielokrotnie przez długi okres. Ważna jest również kontrola i ocena, która powinna kłaść nacisk na ocenę ucznia oraz weryfikację jego wiedzy. Następny element to ocena nauczyciela, jego przygotowanie metodyczne oraz opina uczniów o jakości zajęć[157].

Serwisy społecznościowe

Dzięki mediom społecznościowym, wg A. Kulig-Kozłowskiej, każdy użytkownik Internetu może samodzielnie lub zbiorowo tworzyć treści w postaci tekstu, obrazu, filmu czy też dźwięku, co umożliwia łatwiejsze komunikowanie się z innymi osobami[158].

M. Szczepankiewicz media społecznościowe podzielił następująco:

Tabela 1. Klasyfikacja mediów społecznościowych

Główne rodzaje portali społecznościowych	**Opis portalu**
Ogólne	Serwisy bezpłatne, dostępne dla każdego Internauty, każdemu użytkownikowi pozwalają między innymi na: – publikowanie i pokazanie zdjęć znajomym; – znalezienie znajomych, niekiedy nieznanych członków rodziny; – śledzenie wszelkich informacji, kontaktów; – tworzenie społeczności lokalnej; – rozpowszechnianie linków, filmów i zdjęć; – tworzenie własnych aplikacji dostępnych dla innych użytkowników; – złożenie życzeń znajomym i rodzinie z różnych okazji.
Skierowane do określonej społeczności	Konkretną grupę mogą stworzyć byli uczniowie, a także osoby aktywne zawodowo.
Służące do dzielenia się różnymi treściami	Mogą to być filmy, w tym filmy amatorskie oraz teledyski.
Umożliwiające łączenie grup zamkniętych	Z tego typu portalu mogą korzystać osoby zaproszone przez użytkowników.
Stwarzające możliwość	Internauci mogą prowadzić swój profil i zarządzać nim w celu

[156] *Tamże*, s. 119.
[157] E. Podulka, *Role nauczyciela i ucznia w zdalnej edukacji*, s. 228.
[158] A. Kulig-Kozłowska, *Facebook w szkolnej ławce. Media społecznościowe a edukacja polonistyczna*, Wydawnictwo Universitas, Kraków 2017, s. 9.

prowadzenia własnego profilu	promocji własnej osoby.
Przeznaczone do przedstawienia swoich opinii lub recenzji	Służą do opiniowania różnych zjawisk, wydarzeń, a także do recenzowania np. urządzeń technicznych.
Branżowe	Można tu znaleźć osoby z tej samej branży, które chcą się wymienić informacjami lub podzielić się swoimi doświadczeniami.
Tematyczne	Tworzone z chęci kontaktu jednej osoby z osobami dzielącymi te same zainteresowania, opinie, poglądy, itp.

Źródło: M. Szczepankiewicz, *Zastosowanie portali społecznościowych jako narzędzi wspomagania informacyjnej funkcji rachunkowości*, „Rachunkowość u progu nowej dekady", Wydawnictwo UE, Kraków 2011, s. 12.

R. Lorens stwierdza, że portal społecznościowy, znany również pod nazwą serwis społecznościowy, to społeczeństwo internetowe, tzw. witryna, czyli miejsce spotkań osób, które chciałyby na przykład poznać nowych ludzi. Tworzy je grupa ludzi o podobnych zainteresowaniach lub fascynacji. Jest to miejsce wymiany poglądów, doświadczeń lub informacji. Struktura takiego serwisu umożliwia dyskusje na każdy temat, dzięki czemu można odnaleźć miliony użytkowników mających podobne zainteresowania lub problemy. Warunkiem korzystania z niego jest założenie konta. Autor wyróżnił wśród nich różne rodzaje.

1) Serwisy skierowane do konkretnych grup społecznych. Przykładem może tu być portal Nasza klasa.pl, założony w 2006 r. przez studentów informatyki na Uniwersytecie Wrocławskim. W czerwcu 2010 r. zmieniono nazwę na Nk.pl z powodu zmiany charakteru serwisu. Niestety, wygasa jego pierwotne przeznaczenie, którym było odnajdywanie znajomych z dawnych, szkolnych lat.
2) Serwisy ukierunkowane na dzielenie się konkretnymi treściami. Został on stworzony w 2005 r., a jego założeniem była możliwość oglądania filmów wideo. Wykorzystuje on technologię FLV do wyświetlania w nim filmów. Materiały zamieszczone w portalu podzielone są na kategorie, co w znacznym stopniu ułatwia znalezienie interesującego filmu. Zdecydowana większość z nich została umieszczona przez osoby prywatne, ale można odnaleźć materiały zamieszczane przez firmy, instytucje lub ośrodki akademickie. Ten rodzaj filmów może stanowić materiał szkoleniowy lub edukacyjny i daje możliwość uczestnictwa w odbywających się zajęciach.
3) Serwisy zamknięte, do których można dostać się poprzez zaproszenie od innego użytkownika. Pierwsza faza funkcjonowania Grono (http://grono.net) stanowiło społeczność zamkniętą, a w serwisie można było się zarejestrować po otrzymaniu zaproszenia od osoby będącej uczestnikiem istniejącej społeczności. Obecnie nie ma już takiej potrzeby, bo użytkownikiem portalu może być każdy, kto się zarejestruje. Użytkownicy serwisu Grono.net skupiają się w grupach tematycznych, pełniących funkcję moderowanych forów dyskusyjnych. Moderatorem może być każdy uczestnik, ale wcześniej musi on wykupić funkcję Gronowładnego. Fora te dzielą się na otwarte, dostępne dla każdego chętnego i zamknięte, wybrane dla określonej grupy osób.
4) Serwisy o charakterze profesjonalnym. Pojawiły się one w Stanach Zjednoczonych i służyły głównie do wymiany informacji i kontaktów biznesowych. W Polsce

rozwijają się od niedawna. Przykładem może być serwis GoldenLine (http://goldenline.pl), związany z rynkiem pracy oraz światem biznesu. Użytkownicy to przede wszystkim ludzie zainteresowani rozwojem kariery i życia zawodowego. Możliwości są duże, bo odbiorca może zarządzać kontaktami, prowadzić własne lub inne grupy tematyczne. Każda z tych usług jest bezpłatna.

5) Serwisy dające internautom możliwość prowadzenia własnych stron internetowych. Działalność takich serwisów polega na zarządzaniu własną stroną internetową, jak również skupianiu swoich fanów, którzy obserwują to, co się na nim dzieje. Założenie własnej witryny jest łatwe, gdyż wystarczy wypełnić formularz elektroniczny i podać swoje dane osobowe. Przykład takiego rozwiązania stanowi Facebook (http://www.facebook.com), który powstał w 2004 r. i daje nieograniczone możliwości tworzenia sieci lub grup, dzielenia się wiadomościami, zdjęciami oraz pozwala korzystać z udostępnionych publikacji.
6) Szczególne miejsce zajmuje również Wikipedia (http://pl.wikipedia.org), która jest wolną encyklopedią tworzoną przez wszystkich użytkowników. Wiki to oprogramowanie umożliwiające przeglądanie stron internetowych i modyfikację ich zawartości za pomocą przeglądarki internetowej[159].

Wnioski z raportu – EDUKACJA ZDALNA W CZASACH COVID-19

W raporcie M. Plebańskiej, A. Szyller i M. Sieńczewskiej dotyczącym edukacji zdalnej w czasach Covid-19 zawarto analizę bieżącej sytuacji w polskich szkołach. Ogólnopolskie badanie przeprowadzone zostało wśród 4178 respondentów, w tym 2961 nauczycieli i dyrektorów szkół oraz 1217 uczniów. Odbyło się od 4 do 15 czerwca 2020 r. za pośrednictwem Portalu LIBRUS. Sporządzony raport pozwolił na wyciągnięcie kluczowych wniosków oraz przedstawienie rekomendacji dotyczących działań na przyszłość w zakresie edukacji on-line[160].

Okazało się, że nauczyciele odczuwali brak przygotowania do prowadzenia zajęć edukacyjnych on-line w następujących obszarach:

- „przygotowania technologicznego, rozumianego jako brak sprzętu komputerowego (komputerów, laptopów, tabletów), brak szybkiego i stabilnego dostępu do Internetu;
- przygotowania metodycznego w zakresie przeniesienia zajęć tradycyjnych do świata cyfrowego, rozumianego jako umiejętność dobrania odpowiednich narzędzi, metod i treści dostępnych w postaci cyfrowej;
- braku wystarczających kompetencji cyfrowych wśród nauczycieli”[161].

[159] R. Lorens, *Nowe technologie w edukacji*, Wydawnictwo szkolne PWN, Warszawa–Bielsko-Biała 2011, s. 130-140.
[160] M. Plebańska, A. Szyller i M. Sieńczewska, *Edukacja zdalna w czasach Covid 19. Raport z badania, czerwiec 2020*, Wydział Pedagogiczny UW, Warszawa 2020, s. 4.
[161] *Tamże*, s. 14.

Autorki zwróciły również uwagę na to, że w pytaniu „Jak wygląda typowa lekcja online prowadzona przez Ciebie w czasie epidemii COVID-19?", ankietowani najczęściej zaznaczali, iż prowadzą zajęcia on-line przy wykorzystaniu platform umożliwiających komunikację synchroniczną, takich jak MS Teams, Zoom, Google Hangouts, co obejmowało 31%, a następną, 27% grupę stanowili nauczyciele wysyłający zajęcia w formie e-materiałów do samodzielnej realizacji przez uczniów. Kolejna grupa - 19% nauczycieli, wysyłała uczniom zadania do wykonania w podręcznikach do nauki stacjonarnej. Grupa 13% nauczycieli prowadziła zajęcia wykorzystując różnego typu portale edukacyjne. Najmniej liczną grupę stanowili nauczyciele używający do edukacji on-line dedykowanych platform edukacyjnych. Byli również i tacy pedagodzy, którzy używali narzędzi typu Skype czy Messenger.

Wśród narzędzi cyfrowych wykorzystywanych w trakcie zajęć on-line, ankietowani najczęściej wskazywali, że korzystają z krótkich filmów, prezentacji multimedialnych, ćwiczeń on-line, podręczników cyfrowych oraz interaktywnych quizów. Najmniej wykorzystywane narzędzia cyfrowe to mobilne aplikacje edukacyjne, gry edukacyjne oraz eksperymenty.

Z kolei najczęściej wykorzystywane metody pracy w czasie zajęć on-line to metody podające przy wykorzystaniu technologii cyfrowych. Nieliczna grupa zaznaczyła również metody aktywizujące i projekty edukacyjne, co według autorek raportu wskazywało na optymistyczne podejście do wybranych metod prowadzonych lekcji.

Najważniejszym wnioskiem wyciągniętym z analizy nauczycielskich ankiet był fakt, że „pomimo braku przygotowania i braku zorganizowanego wsparcia administracyjnego, nauczyciele poradzili sobie z zachowaniem ciągłości nauczania na miarę dostępnych możliwości, przenosząc edukację do świata cyfrowego. Pomimo początkowych problemów, dzięki własnemu zaangażowaniu, pomocy innych nauczycieli oraz materiałom udostępnionym przez organizacje, wydawnictwa, ekspertów i centra kompetencyjne, coraz więcej zajęć, z coraz lepszym efektem, prowadzonych było cyfrowo. Jednocześnie nauczyciele zdają sobie sprawę z obszarów, które przy zapewnieniu lepszej organizacji oraz wsparcia, mogłyby być lepiej realizowane[162]".

W kolejnym raporcie A. Buchner i M. Wierzbickiej przedstawione zostały aspekty edukacji zdalnej z punktu widzenia nauczycieli. Badanie zostało przeprowadzone w okresie od 21 sierpnia do 10 października 2020 roku na grupie 678 nauczycieli ze szkół podstawowych, liceów i techników. Zrealizowano go w trzech etapach. Pierwszy etap dotyczył analizy 2 ankiet – badania ilościowe (on-line i pytania otwarte). Drugi etap polegał na analizie materiału ilościowego oraz jakościowego. Były to odpowiedzi na pytania otwarte oraz weryfikacja problemów, poddanych analizie w kolejnym etapie badania. W ostatnim, trzecim etapie jakościowym, przeanalizowano wywiady pogłębione[163].

Najistotniejsze wnioski z raportu dotyczyły wykorzystywanych narzędzi medialnych. 68% nauczycieli stwierdziło, że podczas zajęć korzystali z 6 lub więcej metod pracy zdalnej.

[162] *Tamże*, s. 15.
[163] A. Buchner i M. *Wierzbicka, Edukacja zdalna w czasie pandemii – raport*, CEO, Fundacja Centrum Cyfrowe, Wa-wa 2020, s. 9.

Uważają, iż takie zajęcia są ciekawsze dzięki nowoczesnym przerywnikom, a uczniowie z większą uwagą w nich uczestniczyli[164].

Kolejny problem wynikający z raportu to niskie kompetencje cyfrowe nauczycieli. Co prawda, nastąpił ich wzrost, a przejście na zdalną edukację zmusiło wielu nauczycieli do podniesienia swoich umiejętności w tym zakresie, jednak niektórzy robili to na własną rękę lub z pomocą kolegów i koleżanek ze szkoły[165].

Ważną kwestią, na którą zwrócono uwagę w raporcie, było korzystanie w trakcie zdalnego nauczania ze smartphona. Problem dotyczył wielkości ekranu. W porównaniu do monitora komputera, laptopa czy tabletu, ekran jest zdecydowanie za mały. Co prawda smartfon to uczniowska rzeczywistość, ale okazało się, że nie wszyscy potrafią korzystać z niego do celów poznawczych[166].

Konieczność wyjścia poza codzienność dla wielu nauczycieli była konieczna, żeby spojrzeć z dystansu na sposób, w jaki prowadzą lekcje. W warunkach zdalnej edukacji przestała się sprawdzać przede wszystkim „metoda podająca", przychodzenie do tablicy i praca z podręcznikiem. Koniecznością stało się szukanie metod aktywizujących uczniów do samodzielnej pracy. Zadania problemowe, mini projekty, praca w grupach, czy nauka samodzielnego poszukiwania informacji była dużym wyzwaniem dla nauczycieli. Kluczowy stał się również sposób przedstawiania wiedzy oraz angażowania uczniów, gdyż właśnie na takie rozwiązania większość z nich pozytywnie reagowała[167].

Trudnością w czasie zdalnej edukacji okazała się również kwestia oceniania. Nauczyciele uświadomili sobie, że tradycyjny sposób sprawdzania wiedzy w rzeczywistości lockdownu nie ma racji bytu. Pomysły były różne, gdyż niektórzy sprawdzali pracę domową, ustawiali krótki czas na Testportalach lub straszyli antyplagiatem. Byli też tacy, którzy zmienili swoje podejście do oceniania zakładając, że skoro uczeń korzysta z Internetu to dobrze, bo wie, gdzie tej wiedzy szukać. Nie napawa to jednak optymizmem, ponieważ mało kto uczciwie z zasobów internetowych korzystał, większość tylko kopiowała nie ponosząc żadnych konsekwencji. Jest to również sygnał świadczący o brakach w podstawie programowej, a polska szkoła nie uczy tego, jak korzystać legalnie z zasobów internetowych[168].

Ciekawym i zaskakującym faktem byli znikający nauczyciele. Pomimo tego, że stanowiło to zjawisko na skalę marginalną, należy zwrócić uwagę na fakt, iż niektórzy nauczyciele zaniechali edukacji w trybie zdalnym lub robili to sporadycznie. Najczęściej wysyłali treści do nauki przez e-dziennik, jednak nie kontaktowali się z uczniami, nie sprawdzali wykonanej pracy, nie wymagali informacji zwrotnych lub robili to kilka razy w ciągu tego okresu. Oceny wystawiali na podstawie stopni uzyskanych przed lockdownem[169].

W przypadku edukacji wczesnoszkolnej, kluczowym sojusznikiem stali się rodzice, bez ich pomocy i zaangażowania zdalna edukacja byłaby zupełnie niemożliwa. Czasami

[164] *Tamże*, s. 10.
[165] *Tamże*, s. 17.
[166] *Tamże*, s. 19.
[167] *Tamże*, s. 20.
[168] *Tamże*, s. 26.
[169] *Tamże*, s. 42.

barierą był problem z kompetencjami cyfrowymi rodziców lub dziadków, pod których opieką były dzieci. Nie potrafili oni zalogować dziecka na zajęcia lub sprawdzić, w jakich godzinach będą się one odbywać. Jeszcze innym problemem okazał się fakt, że niektórzy rodzice kontrolowali lekcje, a potem pisali do nauczyciela, co im się na zajęciach podobało, a z czego nie byli zadowoleni. Była również grupa ojców, którzy chcieli przejąć organizację nad całą siecią, gdyż poczuli, że mogą się wreszcie wykazać. Zdarzały się i takie sytuacje, gdzie żądano wszystkich lekcji w formie on-line. Rodzice nie chcieli zrozumieć, że dziecko nie jest w stanie skupić się mając 7-8 godzin zajęć lekcyjnych on-line[170].

Doświadczenia tych kilku miesięcy zdalnego nauczania pokazały, jak wiele jest jeszcze do zrobienia, co należy zrobić już teraz i na co należy zwrócić szczególną uwagę w przyszłości.

Rekomendacje na dziś, jutro i pojutrze zebrane w kolejnym raporcie „Raport edukacja" przez autorów P. Czaplińskiego, K. Dynowską-Chmielewską, M. Federowicza, A. Gizę-Poleszczuk, O. Gorzeńską A. Karwińską, R. Traba, J. Wiśniewskiego i M. Zwierżdżyńskiego nakreślają wyraźne zmiany w edukacji, które powinny być zmienione od podstaw. Najważniejsze z nich to:

1) „System powinien zostać uelastyczniony i zdecentralizowany, z zapewnieniem adekwatnego finansowania, łatwo dostępnych i dobrze zorganizowanych centralnych zasobów edukacyjnych oraz dobrego przepływu informacji, pozwalającego w czasie rzeczywistym dostrzegać pojawiające się problemy.
2) Edukacja powinna zostać przeorientowana na dzieci, ich potrzeby i rozwój, a nie wyłącznie na osiągnięcie pożądanego poziomu wiedzy. W proces muszą zostać włączeni rodzice, a sama szkoła musi funkcjonować jako ważna dla lokalnej społeczności instytucja.
3) Warto przemyśleć kształcenie i dokształcanie nauczycieli. Często nie mają oni przygotowania psychologicznego w zakresie kompetencji społecznych (np. przewodzenie grupie, zarządzanie grupą, radzenie sobie ze stresem), ani w zakresie kompetencji cyfrowych.
4) Szkoła musi zostać dofinansowana i doposażona, aby zapewnić warsztat pracy nauczycielom i równy dostęp do narzędzi uczniom.
5) Bez względu na to, jak będzie przebiegała pandemia, konieczne jest zaniechanie konstruowania rozwiązań tymczasowych, gdyż niezbędne jest stworzenie dobrego planu działania''.

Autorzy wysunęli propozycje działań, wśród których najważniejszymi okazała się strategia priorytetowych potrzeb kraju. Powinna ona powstać w ramach umowy społecznej, a nie być dokumentem wykreowanym przez administrację publiczną. MEN powinno określić warunki otwarcia szkół i wytycznych związanych z dwoma rodzajami ich działalności organizacyjnej oraz dydaktycznej. Szkoły powinny otrzymać wytyczne o zasadach funkcjonowania na najbliższe 18–24 miesiące, czyli okres możliwego utrzymywania się stanu

[170] *Tamże*, s. 49.

zagrożenia epidemicznego. Podstawa programowa powinna być dostosowana do współczesnych wyzwań i potrzeb społeczno-gospodarczych. Należałoby zlikwidować zbędną biurokrację i stworzyć większe zaufanie władz administracyjnych i szkolnych wobec kompetencji nauczycieli[171].

Bibliografia

Adamkiewicz J., *Nowe technologie informacyjne w edukacji. Niekoniecznie „cyfrowa demencja”,* Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2015.

Bremer A. Sławik M., *e-Obywatel aktywny użytkownik komputera i Internetu*, Wydawca Videograf SA, Chorzów 2012.

Buchner A., Wierzbicka M., *Edukacja zdalna w czasie pandemii – raport, CEO*, Fundacja Centrum Cyfrowe, Warszawa 2020.

Czapliński P., Dynowska-Chmielewska K., Federowicz M., Giza-Poleszczuk A., Gorzeńska A., Karwińska O., Traba R., Wiśniewski J., Zwierżdżyński M., *RAPORT EDUKACJA Między pandemią COVID-19 a edukacją przyszłość*, Wydawca Fundacja Gospodarki i Administracji Publicznej, Kraków 2020.

Dobrołowicz J., *Wielka potrzeba edukacji medialnej*, [w:] *Edukacja medialna w kształceniu wczesnoszkolnym*, Z. Zbróg (red.), Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP, Kielce 2008.

Frania M., *Nowe media, technologie i trendy w edukacji. W kierunku mobilności i kształcenia hybrydowego*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2017.

Gajda J., *Media w edukacji*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2007.

Goban-Klas T., *Społeczeństwo medialne*, Wydawnictwo WSiP, Warszawa 2005.

Hyla M., *Przewodnik po e-learningu*, Wydawnictwo Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2007.

Izdebska J., *Mass media i multimedia – dominująca przestrzeń życia dziecka*, [w:] E. Marynowicz-Hetka (red), *Pedagogika społeczna*, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.

Kubiak M. J., *Wirtualna edukacja*, Wydawnictwo MIKOM, Warszawa 2000.

Kulig-Kozłowska A., *Facebook w szkolnej ławce. Media społecznościowe a edukacja polonistyczna*, Wydawnictwo Universitas, Kraków 2017.

Lorens R., *Nowe technologie w edukacji*, Wydawnictwo szkolne PWN, Warszawa- Bielsko-Biała 2011.

Nowicka E., *Media dydaktyczne nową szansą w przezwyciężaniu specyficznych trudności w czytaniu i pisaniu*, [W:] S. Juszczyk, I. Polewczyk, *Media wobec wielorakich potrzeb dziecka*, Wydawnictwo A. Marszałek, Toruń 2006.

Osmańska-Furmanek W., Furmanek M., *Pedagogika mediów*, [w:] B. Śliwerski (red.), *Pedagogika*, t. 3, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2006.

Plebańska M., Szyller A., Sieńczewska M., *Edukacja zdalna w czasach Covid 19. Raport z badania, czerwiec 2020*, Wydział Pedagogiczny UW, Warszawa 2020.

Podulka E., *Role nauczyciela i ucznia w zdalnej edukacji*, 030 PODULKA PRZEMYS AW.pdf .

Stanisławska A.K., *Różnice i podobieństwa, zalety i słabości, nauczania przez Internet, versus nauczanie tradycyjne* [w:] R. Lorens, *Nowe technologie w edukacji*, Wydawnictwo szkolne PWN, Warszawa-Bielsko-Biała 2011.

Strykowski W., *Pedagogika i edukacja medialna w społeczeństwie informacyjnym*, [w:] *Edukacja medialna w społeczeństwie informacyjnym*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2002.

[171] P. Czapliński, K. Dynowska-Chmielewska, M. Federowicz A. Giza-Poleszczuk, O. GorzeńskaA. Karwińska, R. Traba, J. Wiśniewski, M. Zwierżdżyński, *RAPORT EDUKACJA Między pandemią COVID-19 a edukacją przyszłość*, Wydawca Fundacja Gospodarki i Administracji Publicznej, Kraków 2020, s. 26-28.

Paweł Pilkiewicz
Paulina Jarosz
Anna Pilkiewicz
Artur Ziółkowski

WSPARCIE PSYCHOLOGICZNE ONLINE W PANDEMII COVID-19, DLA STUDENTÓW STSW, ZA POMOCĄ RACJONALNEJ TERAPII ZACHOWANIA (RTZ)

Streszczenie:
W dobie pandemii ludzie na całym świecie potrzebowali zaadaptować się do nowych realiów życia. Zmiany, które nastąpiły, dotyczyły również studentów. Uczelnie były zmuszone wprowadzić nowe formy kształcenia, wykorzystując najnowsze technologie informatyczne. Od 2020 r. studenci na wielu uczelniach zdobywają wiedzę online. Świat wobec pandemii Covid-19 był często bezradny. Ludzkość na całym świecie reagowała lękiem i przerażeniem. Negatywne emocje pojawiły się również u studentów. Widząc potrzeby emocjonalne studentów, ograniczenia wynikające z aktualnej sytuacji oraz możliwości, które dają najnowsze technologie, Dyrekcja Instytutu Psychologii Staropolskiej Szkoły Wyższej w Kielcach zaproponowała zajęcia warsztatowe z zakresu Racjonalnej Terapii Zachowania. Projekt na bazie terapii poznawczo-behawioralnej cieszył się dużym zainteresowaniem. Podjęte działania są obecnie kontynuowane, a całość pomocy psychologicznej jest monitorowana za pomocą wystandaryzowanych narzędzi psychologicznych.

Słowa kluczowe:
wsparcie psychologiczne, studenci, studia online, pandemia Covid-19, racjonalna Terapia Zachowania (RTZ)

ONLINE PSYCHOLOGICAL SUPPORT FOR COVID-19 PANDEMIC STUDENTS WITH RATIONAL BEHAVIORAL THERAPY (RBT)

Summary:
In view of the still prevailing Covid-19 pandemic and the related negative emotional reaction of students to current world events - mainly due to increased anxiety and fear, pioneering activities undertaken by the President of the Institute of Psychology of the Old Polish University in Kielce should be continued , and the results of the conducted research will give an answer after the end of the project, how and to what extent offered assistance has brought the desired results. Lack of response on the part of the academic staff to the students' oral signals resulting, among

others, from adaptation disorders, could lead to undesirable effects. Lack of an emergency response would be a reprehensible behavior in the face of the prevailing situation, while the corrective and supportive measures taken may reduce the negative psychological effects of the Covid-19 pandemic in the future.

Keywords:
psychological support, students, online studies, covid-19 pandemic, Rational Behavioural Therapy (RBT)

Wstęp

Pomimo tego, że aktualnie żyjemy w XXI wieku, a świat uczynił ogromny, wręcz niewyobrażalny postęp techniczny, okazuje się, że nadal – mając do dyspozycji technikę i wszelkie udogodnienia – nie zawsze potrafimy sobie radzić. Od listopada 2019 r. świat żyje informacjami dotyczącymi pandemii zakaźnej choroby COVID-19 wywoływanej przez koronawirusa SARS-COV-2[172]. Ta nowa sytuacja dotknęła wszystkich mieszkańców globu. Jak każda grupa społeczna, w tym również studenci potrzebowali zaadaptować się do nowych realiów życia psychospołecznego. Powstałe ograniczenia wywołały niewątpliwie różne reakcje emocjonalne. Dostosowanie się do nich wymagało czasu. Człowiek młody, studiujący, zapewne nie zakładał rozpoczynając studia, że przyjdzie mu zmierzyć się z nowymi, odmiennymi realiami życia.

Pandemia COVID-19

Pandemia – już sam termin nie kojarzy się nam z czymś dobrym, pozytywnym. Ludzkość od zarania dziejów, oprócz wojen i kataklizmów, zmagała się z różnymi epidemiami chorób zakaźnych. Powstaje zatem pytanie: jak radzić sobie wobec takiego wyzwania? Społeczeństwo – nie tylko polskie – znalazło się w wyjątkowej sytuacji. Dlaczego? Ostatni podobny globalny stan epidemiologiczny był w 1918 r., kiedy to świat zmagał się z grypą „hiszpanką"[173]. Wniosek jest taki, iż mieszkańcy współczesnego świata nie pamiętają i nie znają osobiście podobnych wydarzeń na taką skalę. Wszystko co nowe, nieznane, powodujące zmiany może i najczęściej wywołuje różnego rodzaju stany emocjonalne wśród populacji ludzkiej. Co zatem robić i jak sobie radzić w takiej sytuacji, w jakiej przychodzi nam żyć?

Pierwsze co się nasuwa to myśl, abyśmy zachowywali się racjonalnie. Potrzebujemy nauczyć się w zdrowy sposób oceniać aktualną sytuację – na przykład nie wykupywać wszystkiego co jest na półkach sklepowych i aptecznych, nie straszyć się wzajemnie, tylko wdrażać do swojego życia zalecenia Ministerstwa Zdrowia i służb sanitarno-epidemiologicznych, które są przygotowane i powołane do tego, aby w takich sytuacjach

[172] D. Wu, T. Wu, Q. Liu, Z. Yang, *The SARS-COV-2 outbreak: What we know,* "International Journal of Infectious Diseases", nr 94, 2020, s. 44-48.
[173] S. Shah, *Epidemia: od dżumy, przez HIV, po ebolę*, Wydawnictwo Znak Horyzont, Kraków 2019, s. 388.

podpowiadać obywatelom najlepsze, najzdrowsze i najbardziej użyteczne rozwiązania, których celem jest ochrona zdrowia i życia społeczeństwa.

Przy okazji doświadczenia „trudnego" często pojawia się lęk, czyli reakcja emocjonalna na skutek naszego myślenia. Najczęściej wyobrażamy sobie bardzo realistycznie negatywne scenariusze, w każdym możliwym szczególe. Pozostając w takim kontakcie z samym sobą, zwiększamy lęk. Pamiętajmy, że lęk jest najczęściej wynikiem mocno pracującej naszej wyobraźni, która często nie pokrywa się z tym, co naprawdę się dzieje. Dla naszego mózgu nie ma znaczenia czy to, co aktualnie przeżywamy jest realne czy nie. W związku z tym możemy być zupełnie zdrowi i bezpieczni, ale emocjonalnie możemy czuć się tak, jakbyśmy faktycznie byli zarażeni i chorowali[174]. Natomiast strach jest reakcją emocjonalną na faktyczne, realne zagrożenie naszego życia i zdrowia. Ważne jest też, aby wiedzieć, że strach pełni również funkcję nas ochraniającą. Bardzo często dzięki temu, że się boimy, nie ryzykujemy, chroniąc w ten sposób największą wartość, jaką jest życie ludzkie. Na przykład – kiedy jesteśmy w domu bezpieczni, a pomyślimy o tym co będzie, jak to będzie kiedy wyjdę na ulicę lub pójdę do pracy? – możemy wywołać lęk wynikający z wyobrażania sobie różnych scenariuszy, zdarzeń itd. Strach może pojawić się wtedy, gdy na przykład będziemy jechać przepełnioną windą z osobami, których nie znamy, a które ujawniają objawy infekcji np. kaszlą, kichają i mówią, że się źle czują i od których możemy się zarazić. Chodzi o takie zachowania i sytuacje, które realnie mogą wpływać na ryzyko infekcji. W związku z tym, zamiast zamartwiać się tym, czego nie znamy i nie wiemy, możemy pomyśleć o tym, co lubimy i co jest dla nas źródłem radości. Możemy też pomyśleć o tym, co zrobimy kiedy obecna sytuacja zmieni się na lepsze. Planowanie i myślenie o czymś czego chcemy, może być bardzo cenne i konstruktywne dla naszego działania tu i teraz. Na przykład – nie myśl teraz, że nie pojedziesz w tym roku na wakacje tylko *pomyśl gdzie pojedziesz w przyszłości, z kim tam będziesz, co to będzie za miejsce, jak tam ładnie i przyjemnie będzie…* itd. Użyj tej energii, którą teraz używasz do zamartwiania się, w stronę konstruktywnego i zdrowego myślenia.

Zdrowe myślenie to racjonalne myślenie, czyli takie, które spełnia pięć poniższych zasad:
- jest oparte na oczywistych faktach;
- chroni nasze życie i zdrowie;
- pomaga osiągnąć bliższe i dalsze cele;
- pomaga uniknąć najbardziej niepożądanych konfliktów z innymi lub je rozwiązać;
- pomaga nam się czuć tak, jak chcemy się czuć bez nadużywania leków, alkoholu czy innych substancji.

Aby sprawdzić czy to, co myślę w danym momencie jest zdrowe dla mnie, należy zadać sobie te pytania do konkretnej myśli:
- czy to co teraz myślę jest oparte na oczywistych faktach?
- czy to co teraz myślę chroni moje życie i zdrowie?
- czy to co teraz myślę pomaga mi osiągnąć bliższe i dalsze cele?

[174] J. Bemis, *Pokonać lęki i fobie: jak radzić sobie z niepokojem i napadami paniki*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2019, s. 191.

– czy to co teraz myślę pomaga mi uniknąć najbardziej niepożądanych konfliktów z innymi lub je rozwiązać?
– czy to co teraz myślę pomaga mi się czuć tak, jak chciałbym się czuć bez nadużywania leków, alkoholu czy innych substancji[175]?

Jeśli okaże się, że to, co myślę w danym momencie nie spełnia przynajmniej trzech z tych zasad, oznacza to, że aktualnie mój sposób postrzegania świata jest dla mnie niezdrowy. W takim wypadku należy zamienić swój sposób myślenia na przeciwstawny, czyli zdrowy, a następnie sprawdzić czy to, co myślę spełnia przynajmniej trzy z tych pięciu zasad. Dajmy tu konkretny przykład – będąc w izolacji domowej pewnie każdemu choć raz zdarzy się pomyśleć, że aktualna sytuacja jest zła, niesprawiedliwa, uciążliwa itd. Jeśli taki sposób myślenia „przefiltrujemy" przez zasady zdrowego myślenia, to z dużym prawdopodobieństwem może okazać się, że takie spojrzenie nam nie pomaga. Zatem może warto pomyśleć, że aktualna sytuacja jest dla mnie jak lekarstwo, ponieważ jestem bezpieczny w domu, mogę zająć się tym co lubię, mam w tej chwili na to czas itd. Jeśli teraz sprawdzimy wartość zdrowotną myślenia, to z dużym prawdopodobieństwem nie tylko będą spełnione kryteria zdrowego myślenia, ale także może poprawić nam się nastrój i będziemy chętniej angażować się w to, co możemy zrobić w domu, czy odnośnie naszych planów na przyszłość. Jeśli zastosujemy ten prosty sposób i trzy razy dziennie „jak lekarstwo" będziemy powtarzać sobie tą zdrową sentencję, to jest bardzo duża szansa na poprawę jakości naszego życia, a co za tym idzie, może mieć to również istotny wpływ na funkcjonowanie naszego organizmu, zwłaszcza systemu odpornościowego. Badania wskazują, że stres związany z długotrwałym przeżywaniem i zamartwianiem się, życie w napięciu, może powodować obniżenie sprawności i wydolności naszej odporności. Zatem tak naprawdę dużo zależy od nas samych. A jednocześnie tak niewiele potrzeba, aby poprawił nam się nastrój, niezależnie od tego, co dzieje się wokół nas w danym momencie życia.

Istotnym czynnikiem wpływającym na nasz dyskomfort psychiczny mogą być wprowadzone przez państwo ograniczenia celem zmniejszenia realnego zagrożenia zakażeń[176]. Media codziennie z bardzo dużym nasileniem emocjonalnym przedstawiają statystyki i najnowsze doniesienia, które często też niekorzystnie na nas wpływają. Zważywszy na ilość dochodzących do nas informacji, warto uwzględniać ich wiarygodność i rzetelność z danego źródła. Pamiętajmy, że lęk najczęściej powstaje z niewiedzy, przekłamania, dlatego sięgając po potrzebne nam informacje (szczególnie z Internetu), kierujmy się na strony Światowej Organizacji Zdrowia (WHO), czy Głównego Inspektoratu Sanitarnego (GIS). Zamiast skupiać się na chroniących nas „ograniczeniach", czy oglądaniu wszystkich wiadomości, lepiej poczytać książkę, obejrzeć relaksujący film, porozmawiać ze swoją rodziną. Współczesna technologia pozwala nam korzystać z różnego rodzaju komunikatorów, za pomocą których nie tylko możemy rozmawiać, ale też siebie widzieć. Taka rozmowa może obniżyć lęk

[175] M.C. Maultsby Jr, *Racjonalna Terapia Zachowania – Podręcznik Terapii Poznawczo-Behawioralnej*, Wydawnictwo Dominika Księskiego Wulkan, Żnin 2013, s. 215.
[176] L. Morawska, Airborne transmission of SARS-CoV-2: The world should face the reality, "Environment International", nr 139, 2020, https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S016041202031254X

i zmniejszyć tęsknotę. Wystarczy, że zobaczymy, iż osoba będąca daleko od nas jest zdrowa i bezpieczna a wtedy jest duża szansa, że poczujemy się lepiej.

Nasza obawa o zdrowie i życie nasze i bliskich jest reakcją naturalną[177]. Natomiast warto spojrzeć realnie. Jeśli przestrzegam określonych zasad, stosuję się do zaleceń, to zmniejszam faktyczne ryzyko. Jeśli nauczę się żyć w „nowych realiach", to nie tylko zwiększam prawdopodobieństwo pomyślnego zakończenia aktualnej sytuacji, ale też korzystnie wpływam na swój organizm, nie przeciążając go dodatkowo. Relacje mieszkańców z Chin, którzy przeżyli epidemię bez zakażenia, pracując, prowadząc życie zawodowe i rodzinne, przestrzegając ściśle panujących zasad, mogą dawać nadzieję, że możliwe jest przeżycie tego okresu bez komplikacji zdrowotnych. Tak naprawdę od każdego z nas, od naszej osobistej odpowiedzialności bardzo dużo zależy.

Bardzo niezdrowe mogą być obawy, że zabraknie produktów żywnościowych, czy lekarstw. Na szczęście żyjemy w takim miejscu na ziemi gdzie jest nadmiar pożywienia, a sklepy spożywcze i apteki są otwarte. Producenci żywności pracują, koncerny farmaceutyczne produkują leki. Są regularne dostawy. Może warto teraz spojrzeć na swoje zakupy z innej perspektywy. Zobaczmy jak do tej pory to wyglądało? Ile produktów spożywczych marnowało się? Ile przeterminowanych lekarstw wyrzucaliśmy? Dany nam teraz czas może nam uświadomić co mamy i za co możemy być wdzięczni, co warto pielęgnować i o co warto dbać.

Nawet pozostając w domu możemy efektywnie dbać o siebie i utrzymywać zdrowy styl życia – to jest dbać o zdrową, zbilansowaną dietę, zgodną z naszym faktycznym zapotrzebowaniem kalorycznym; przestrzegać regularności i długości snu. Sen regeneruje organizm zarówno pod względem fizycznym, jak i psychicznym. Większość badań wykazuje istotne znaczenie ilości snu dla jakości samopoczucia psychicznego i funkcjonowania umysłowego oraz dla zapamiętywania i nauki. Warto również pamiętać o gimnastyce. Kilka minut wysiłku może też korzystnie wpłynąć na nasze samopoczucie i funkcjonowanie. Istotne też jest, aby regularnie wietrzyć pomieszczenia, w których przebywamy.

Nie bez znaczenia jest także nasza abstynencja. Mamy tu na myśli palenie tytoniu, spożywanie alkoholu i zażywanie substancji psychoaktywnych. Bardzo często osoby poddane przeciążeniu związanemu ze stresem sięgają po używki. Palenie tytoniu, oprócz udokumentowanej szkodliwości, przede wszystkim osłabia nasze płuca, które właśnie teraz są bardzo ważne i potrzebne. Powstało wiele mitów dotyczących „zbawiennego wpływu alkoholu na walkę z koronawirusem". Alkohol wysokoprocentowy odkaża powierzchnie i nasze dłonie. Natomiast jego regularne spożywanie, tak jak to jest – niestety – propagowane szczególnie w mediach społecznościo-wych może być szkodliwe i niebezpieczne. Po pierwsze, możemy się przez czas pandemii uzależnić, bo pijąc regularnie niszczymy organizm oraz obniżamy własną odporność, która jest podstawą w procesie profilaktyki zdrowia. Jeśli chodzi o środki psychoaktywne – one również nie rozwiązują problemów natury psychicznej, wręcz –

[177] *Strach, wstręt, wstyd i inne fobie*, M. Czapiga, K. Konarska (red.), Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2017, s. 241.

przeciwnie, mogą je potęgować i stwarzać ryzyko negatywnych następstw zdrowotnych[178]. Warto pamiętać, że jeśli zauważymy, iż nie jesteśmy sobie w stanie sami poradzić w tym „wyjątkowym" okresie, sięgamy po używki, mamy problemy emocjonalne, warto zwrócić się o pomoc do specjalistów. W takich wypadkach bardzo pomocna może być rozmowa z psychologiem, czy psychiatrą. Aktualnie na terenie kraju, uwzględniając panującą sytuację, wprowadzono teleporady, dzięki którym można uzyskać wsparcie i pomoc bez wychodzenia z domu.

Warto rozważyć i wdrożyć umiejętność zdrowego i bezpiecznego redukowania stresu[179], jakim może być na przykład relaksacja lub nicnierobienie i odpoczywanie. Badania wskazują, że minuta relaksacji – czyli takiej formy oddziaływania na organizm, która może redukować stres, poprawia nastrój, obniża lęk i ból - może bardzo korzystnie wpływać również na funkcjonowanie psychofizyczne, a co za tym idzie, poprawiać wydolność układu odpornościowego. Relaksacja z wizualizacją jest stosowana w psychoonkologii. Podczas zajęć relaksacyjnych uczymy pacjentów jak sami w domu mogą zadbać o siebie, zrelaksować się i używać w zdrowy sposób wyobraźni. *Wystarczy położyć się wygodnie lub usiąść w fotelu, zamknąć oczy i skupić swoją uwagę na oddechu, na tym jak nabierasz powietrza i jak wypuszczasz powietrze. Wyobraź sobie piękne chwile swojego życia, pomyśl o tym, co jest dobre w twoim życiu… itd.* Osoby, które są aktualnie w trakcie leczenia mogą pomyśleć o swoim ciele jako zdolnym do samoleczenia. *Pomyśl o swoim ciele, które potrafi się leczyć, naprawiać. To ważne, żeby wiedzieć, że system immunologiczny codziennie wykonuje tę pracę, aby ochronić Ciebie. Jest to naturalny proces organizmu. Myśl o swoim leczeniu, że jest efektywne i skuteczne. Pamiętaj o tym, że na świecie są osoby, które wyzdrowiały. To oznacza, że jest to możliwe. Traktuj swoje leczenie jako sojusznika na drodze do zdrowia. Jak najczęściej myśl o tym, co przynosi Ci radość; myśl o tym, co Cię wspiera i podnosi na duchu. Jeśli tylko taki sposób wspierania siebie będzie Ci odpowiadał, wystarczy że się zatrzymasz na chwilę w ciągu dnia - przy włączonej muzyce, którą lubisz lub w ciszy pomyślisz o tym, że możesz wyzdrowieć, bowiem Twój umysł i ciało potrafią to robić.*

W związku z tym, że aktualnie świat naukowy wprowadził szczepionki, wiele osób na świecie może poczuć się bezpiecznie. Pomimo tego postępu potrzebujemy nauczyć się redukować lęk. Wspomniany wcześniej system immunologiczny odgrywa tu istotną rolę[180]. Aby go skutecznie wspierać, jednym z ważnych zadań może być redukcja napięcia, lęku i innych negatywnych emocji. Podtrzymywanie organizmu w ciągłym stanie gotowości jest niezdrowe. Warto więc zadbać o swoją kondycję psychiczną sprawdzonymi sposobami. Zaproponowane tu metody są wykorzystywane na co dzień w psychoonkologii – na przykład praca z przekonaniami jest skuteczną formą samopomocy emocjonalnej. Dzieje się to za

[178] M. Gambina, M. Sękowski, M. Woźniak-Prusb, A. Cudoc, K. Hansena, J. Gorgola, M. Huflejt-Łukasika, G. Kmita, K. Kubickaa, A.E. Łyśa, D. Maisona, T. Oleksya, A. Wnukd, *Uwarunkowania objawów depresji i lęku uogólnionego u dorosłych Polaków w trakcie epidemii Covid-19 - raport z pierwszej fali badania podłużnego, http://psych.uw.edu.pl/wpcontent/up loads/sites/98/2020/05/Uwarunkowania_objawow_depresji_leku_w_trakcie_pandemii_raport.pdf*

[179] D. Carnegie, *Jak pokonać zmartwienia i poradzić sobie ze stresem*, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2018, s. 196.

[180] A.K. Abbas, *Immunologia: Funkcje i zaburzenia układu immunologicznego*, Wydawnictwo Edra Urban & Partner, Wrocław 2015, s. 340.

pomocą zmiany niezdrowych przekonań na zdrowe myślenie. Relaksacja i wizualizacja pochodzi z Programu Psychoonkologicznego Carla O. Simontona, który opracował model pracy z pacjentami onkologicznymi będącymi w kryzysie emocjonalnym. Niezależnie czy to jest nowotwór, czy koronawirus lub inne realne zagrożenie dla naszego zdrowia i życia, nasz mózg reaguje. Dlatego warto znać sposoby, których łatwo jest się nauczyć i wdrożyć do swojego planu dnia, aby każdy dzień uczynić lepszym – niezależnie od tego, co się teraz dzieje w naszym życiu.

Racjonalna Terapia Zachowania (RTZ)

Zastosowanie Racjonalnej Terapii Zachowania jest bardzo rozległe. RTZ należy do nurtu terapii poznawczo-behawioralnych[181]. Terapia RTZ może pomóc zmienić sposób myślenia, przeżywania emocji i zachowania, co przyczynia się do poprawy samopoczucia. W odróżnieniu od innych rodzajów psychoterapii, RTZ zajmuje się problemami i trudnościami „*tu i teraz*". Nie skupia się na przyczynach dręczących nas problemów, ani na uprzednio pojawiających się objawach, lecz poszukuje sposobów poprawienia stanu świadomości pacjenta w chwili obecnej za pomocą zmiany myślenia.

RTZ jest przydatną techniką w samopomocy, profilaktyce i edukacji zdrowia. Jest też skutecznym sposobem poprawy jakości życia, redukcji stresu i nabywania zachowań asertywnych. Twórcą tej terapii był Maxie C. Maultsby Jr.[182].

Uczestnicy prowadzonych warsztatów i terapii indywidualnych RTZ mogą nabyć między innymi umiejętności:

1) wyrażania opinii, krytyki, potrzeb, życzeń i radzenia sobie z poczuciem winy;
2) odmawiania w sposób nieuległy i nieraniący innych;
3) przyjmowania krytyki, ocen i pochwał;
4) elastyczności zachowania;
5) świadomości siebie (ograniczeń, zalet);
6) empatii;
7) stanowczości;
8) samooceny.

RTZ jest elementem Programu Simontona[183]. Zapoznanie pacjenta z RTZ jest to doskonałą premedykacją do zastosowania Metody EMDR[184]. Obecnie RTZ również znajduje zastosowanie w coachingu[185].

---

[181] A. Popiel, E. Pragłowska, *Psychoterapia poznawczo-behawioralna – praktyka oparta na badaniach empirycznych*, „Psychiatria w praktyce kliniczne", nr 2, 2009, s. 146-155.

[182] A. Sierant, M. Łętocha, P. Pilkiewicz, K. Pytowska, A. Wiśniewska-Małek, M. Kiljański, W. Kiebzak, *Jak pomóc osobom niepełnosprawnym w poprawie ich codziennego życia? – raport z badan z użyciem Racjonalnej Terapii Zachowania*, „Fizjoterapia Polska", nr 4, 2016, s. 40-46.

[183] P. Pilkiewicz, *Terapia dr O. C. Simontona – Program samopomocy emocjonalnej dla chorych na nowotwory i osób ich wspierających*, „Amicus", nr 3, 2018, s. 26-29.

[184] P. Pilkiewicz, *Wyzwolić siłę życiową za pomocą Terapii EMDR,* „Amicus", nr 1, 2019, s. 22-24.

[185] E. Urbanowicz, *Cancer coaching – siła racjonalnej rozmowy,* „COACHING REVIEW", nr 1, 2017, s. 129-141.

Największą wartością RTZ jest to, iż uczestnik terapii poznaje mechanizm powstawania emocji negatywnych i zdrowych, oraz uczy się na własnym przykładzie jak przeprowadzić interwencję terapeutyczną na samym sobie i udzielić pomocy drugiemu człowiekowi. Dużą wartością są ćwiczenia i możliwość obserwacji jak inni uczestnicy warsztatów zmieniają przekonania negatywne na zdrowe (w przypadku pracy grupowej).

Każdy uczestnik RTZ ma swoje oczekiwania i spodziewa się określonych efektów. Należy najpierw przypomnieć źródła RTZ. Ten rodzaj interwencji terapeutycznej jest efektem pracy wielu naukowców w przeszłości. Neurofizjolodzy (prekursorzy: Donald Hebb, Aleksander Łuria) od lat przypominają czytelnikowi, że to w jaki sposób reaguje nasz system nerwowy jest efektem naszego sposobu myślenia. Podobnie rzecz się ma z warunkowaniem (Iwan Pawłow i B.F. Skiner). Bardzo istotny wpływ na kształt RTZ miała teoria uczenia się Juliana Rottera. Nie bez znaczenia były badania nad warunkowaniem i uczeniem się Johna Watsona oraz badania z zakresu psychosomatyki. Maultsby tworząc RTZ rozwinął Racjonalną Terapię Emocjonalną Alberta Elisa[186].

Warto przy tej okazji przypomnieć mechanizm powstawania emocji. Bardzo często nie jesteśmy świadomi tego, dlaczego tak a nie inaczej się czujemy i w efekcie postępujemy. Poniżej prezentuję w formie graficznej mechanizm ABCD emocji. Otóż w zależności co pomyślimy (B) o zdarzeniu (A) takie mamy odczucia emocjonalne (C) i w efekcie określone działanie (D).

A.– zdarzenie aktywujące, sytuacja
B.– myśli, przekonania i postawy o zdarzeniu A
C.– odczucia emocjonalne
D. – działanie

Bardzo często pacjenci , że nie pamiętają co myśleli, ponieważ kiedy mają utrwalony schemat ABCD to reagują w określonych sytuacjach nawykowo. Najlepszym przykładem jest to, jak kierowca, który chce skręcić w lewo nie zastanawia się świadomie nad tym aby włączyć kierunkowskaz, po prostu robi to automatycznie. Jest to reakcja nawykowa. Bardzo „*oporni*" pacjenci twierdzą, że nie pamiętają żadnych myśli. Nie jest to prawdą ponieważ żeby cokolwiek odczuć i zrobić należy najpierw pomyśleć[187].

Zdrowe mózgi ludzkie nie gwarantują zdrowych myśli. Aby stwierdzić czy dany sposób myślenia jest dla nas zdrowy należy sprawdzić swoje przekonania za pomocą Pięciu Zasad Zdrowego Myślenia:

1) Zdrowe myśli i przekonania oparte są na faktach. Oparte o fakty znaczy potwierdzone naukowo, udokumentowane np., to że planeta Ziemia jest okrągła.
2) Zdrowe myśli i przekonania chronią nasze życie i zdrowie. Czyli kiedy myślisz w zdrowy sposób czujesz się dobrze i dzięki temu chronisz swoje życie i zdrowie.

[186] A. Śliwierski, *Trzy generacje terapii poznawczo-behawioralnych – rozwój i założenia teoretyczne*, „Acta Universitatis Lodziensis", nr 20, 2016, s. 5-30.
[187] I. Nawara, M. Wirga, *Racjonalna Terapia Zachowania*, [w:] *O życiu z rakiem i po raku: Praktyczny poradnik dla każdego*, K. de Walden-Gałuszko (red.), PZWL Wydawnictwo Lekarskie, Warszawa 2020, s. 175-185.

3) Zdrowe myśli i przekonania pomagają nam osiągać bliższe i dalsze cele. Myśląc w ten sposób zwiększasz szanse na osiągnięcie celu w życiu, nawet jeśli na początku on wydawał Ci się nie realny z różnych powodów.
4) Zdrowe myśli i przekonania pomagają nam rozwiązywać lub unikać najbardziej niepożądanych konfliktów z innymi. Często pozostając w konflikcie z samym sobą lub otoczeniem nie potrafimy znaleźć właściwego rozwiązania danej sytuacji. Dzięki zdrowemu myśleniu możemy te konflikty skutecznie rozwiązywać i im zapobiegać.
5) Zdrowe myśli i przekonania pozwalają nam czuć się tak jak chcielibyśmy się czuć bez używania leków czy innych substancji. To jest niezwykle ważne, abyśmy potrafili tak myśleć, żeby nie było takiej potrzeby, aby sięgać po jakiekolwiek środki poprawiające „sztucznie" nasze emocje.

Stosowanie w życiu powyższych zasad może przyczynić się do tego, iż będziemy odczuwać zdrowe emocje takie jak: spokój czy radość i w efekcie zaczniemy skutecznie działać, np. realizować wytyczone cele. Możemy zauważyć jedną powtarzającą się prawidłowość: „*U człowieka, w którego umyśle są zdrowe myśli, a co za tym idzie zdrowe stany emocjonalne, nie ma w ciele miejsca na chorobę*[188]"

Zastosowanie Racjonalnej Terapii Zachowania u studentów StSW

Mając na uwadze aktualny stan emocjonalny większości ludzi w dobie pandemii COVID-19, w tym zdrowie psychofizyczne studentów Staropolskiej Szkoły Wyższej w Kielcach, od kwietnia do końca czerwca 2021 r. przeprowadzono warsztaty o nazwie: „*Praktyczne zastosowanie technik samopomocy w profilaktyce i edukacji zdrowia – skuteczny sposób poprawy jakości życia i redukcji stresu*". Pracownicy uczelni zauważyli, że w dobie pandemii COVID-19 istnieje duża potrzeba wsparcia studentów w aktualnie panującej sytuacji. Dyrektor Instytutu Psychologii Staropolskiej Szkoły Wyższej dr hab. Artur Ziółkowski, prof. ucz. zorganizował kurs dla studentów. Podjęto decyzję, że program, na którym będzie opierało się to wsparcie wywodzi się z nurtu terapii poznawczo-behawioralnej, a dokładnie z Racjonalnej Terapii Zachowania,. Tworząc ten model pracy z pacjentem Maultsby, chciał nauczyć ludzi zainteresowanych wsparciem, że każdy z nas, znając podstawowe mechanizmy powstawania myśli, przekonań i postaw może być terapeutą dla samego siebie[189].

Racjonalna Terapia Zachowania (RTZ) – poznawczo-behawioralna terapia samopomocy jest[190]:

1) wszechstronna i spójna wewnętrznie,

[188] P. Pilkiewicz, M. Łętocha, Praktyczne zastosowanie Racjonalnej Terapii Zachowania (RTZ) w redukcji stresu oraz nabywaniu zachowań asertywnych u osób niepełnosprawnych, [w:] Osoby niepełnosprawne w drodze do aktywności zawodowej, D. Wolska (red.), Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2017, s. 178-181.

[189] M. Wirga, M. DeBernardi, A. Wirga, M. L. Wirga, M. Banout, O. Gulyayeva Fuller, Maultsby's Rational Behavior Therapy - Background, Description, Practical Applications & Recent Developments, "Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy", https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/13332/1/Banout_Maultsby_Rational_Behavior_Therapy.pdf

[190] *Tamże*.

2) odnosi się do problemów emocjonalnych, poznawczych, społecznych oraz duchowych / religijnych / egzystencjalnych,
3) krótkoterminowa, dająca długotrwałe rezultaty,
4) ponadkulturowa i w harmonii z naszą naturą,
5) jest kompatybilna z innymi terapiami,
6) łatwa do nauczenia i nauczania.

Podstawowe założenie RTZ wyraźnie wskazuje że fakty nie mają bezpośredniego wpływu na nasze emocje, ale to co o tych faktach myślimy[191]. Świadomość tej zasady i technik samopomocy RTZ wydaje się być szczególnie ważna i przydatna zwłaszcza dla studentów psychologii i pedagogiki. Poznanie takiego oddziaływania terapeutycznego może być cennym narzędziem do zarządzania własnymi myślami, emocjami, jaki i w przyszłej pracy terapeutyczno-wychowawczej. Jest to jedna z podstawowych technik pracy z pacjentem i samym sobą, mająca na celu zmianę negatywnych przekonań na zdrowe, a w konsekwencji poprawę jakości życia, redukcji stresu oraz profilaktyki zdrowotnej.

Kurs był bezpłatny dla studentów. Uczestnicząc w nim studenci mieli możliwość zapoznania się z nowymi metodami pracy jak również doskonalić swoje umiejętności w zakresie komunikacji interpersonalnej, relaksacji i rozwijania własnej duchowości. Ponadto uczestnicy mogli zdobyć doświadczenie i praktyczne umiejętności. Celem zajęć była też poprawa funkcjonowania emocjonalnego.

W ramach kursu odbyło się siedem spotkań trwających dwie godziny. Była to pionierska inicjatywa, której celem było po pierwsze pomóc studentom w pandemii COVID-19, ale też pokazać im praktyczne sposoby radzenia sobie w różnych sytuacjach życiowych.

W trakcie trwania kursu przeprowadzono badania testami psychologicznymi, aby zdiagnozować aktualny nastrój i poziom stresu studentów w dobie pandemii. Projekt cieszył się dużym zainteresowaniem studentów, którzy regularnie i aktywnie w nim uczestniczyli. Dzięki pozytywnemu odbiorowi tej inicjatywy, podjęto decyzję o kontynuowaniu kursu w kolejnym roku akademickim. Aktualnie trwa druga edycja na platformie MS Teams. Kurs odbywa się cotygodniowo w bloku trzygodzinnym przez 12 tygodni.

Podsumowanie

Wobec nadal panującej pandemii COVID-19 i związanej z nią negatywnej reakcji emocjonalnej studentów na bieżące wydarzenia na świecie – głównie wzmożonym niepokojem i lękiem, podjęte przez Dyrekcję Instytutu Psychologii Staropolskiej Szkoły Wyższej w Kielcach pionierskie działania, mające na celu poprawę jakości życia studentów powinny być kontynuowane, a wyniki prowadzonych badań dadzą odpowiedź po zakończeniu projektu, na ile i w jakim zakresie oferowana pomoc przyniosła pożądane rezultaty. Brak reakcji ze strony kadry naukowej na sygnały ustne studentów wynikające między innymi z zaburzeń

[191] P. Pilkiewicz, *Zastosowanie Racjonalnej Terapii Zachowania jako skutecznego sposobu poprawy jakości życia i profilaktyki zdrowia,* „Amicus", nr 3, 2019, s. 26-29.

adaptacyjnych, mogłyby doprowadzić do niepożądanych skutków. Brak reakcji pomocowej byłby zachowaniem nagannym wobec panującej sytuacji, natomiast podjęte działania naprawcze i wspierające mogą ograniczyć w przyszłości negatywne skutki psychologiczne pandemii COVID-19.

Bibliografia

Abbas A.K., *Immunologia: Funkcje i zaburzenia układu immunologicznego*, Wydawnictwo Edra Urban & Partner, Wrocław 2015.

Bemis J., *Pokonać lęki i fobie: jak radzić sobie z niepokojem i napadami paniki*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2019.

Carnegie D., *Jak pokonać zmartwienia i poradzić sobie ze stresem*, tłum. Joanna Sugiero, Wydawnictwo Helion, Gliwice 2018.

Gambina M., Sękowski M., Woźniak-Prusb M., Cudoc A., Hansena K., Gorgola J., Huflejt Łukasika M., Kmita G., Kubicka K, Łyśa E. A., Maisona D., Oleksya T., Wnukd A., *Uwarunkowania objawów depresji i lęku uogólnionego u dorosłych Polaków w trakcie epidemii COVID-19 – raport z pierwszej fali badania podłużnego,* http://psych.uw.edu.pl/wpcontent/uploads/sites/98/2020/05/Uwarunkowania_objawow_depresji_leku_w_trakcie_pandemii_raport.pdf

Maultsby Jr M.C., *Racjonalna Terapia Zachowania – Podręcznik Terapii Poznawczo-Behawioralnej*, Wydawnictwo Dominika Księskiego Wulkan, Żnin 2013.

Morawska L., Airborne transmission of SARS-COV-2: The world should face the reality, "Environment International", nr 139, 2020, https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S016041202031254X

Nawara I., Wirga M., *Racjonalna Terapia Zachowania*, [w:] *O życiu z rakiem i po raku: Praktyczny poradnik dla każdego*, K. de Walden-Gałuszko (red.), PZWL Wydawnictwo Lekarskie, Warszawa 2020.

Pilkiewicz P., Łętocha M., *Praktyczne zastosowanie Racjonalnej Terapii Zachowania (RTZ) w redukcji stresu oraz nabywaniu zachowań asertywnych u osób niepełnosprawnych,* [w:] *Osoby niepełnosprawne w drodze do aktywności zawodowej*, D. Wolska (red.), Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2017.

Pilkiewicz P., *Terapia dr O.C. Simontona – Program samopomocy emocjonalnej dla chorych na nowotwory i osób ich wspierających*, „Amicus", nr 3, 2018.

Pilkiewicz P., *Wyzwolić siłę życiową za pomocą Terapii EMDR*, „Amicus", nr 1, 2019.

Pilkiewicz P., *Zastosowanie Racjonalnej Terapii Zachowania jako skutecznego sposobu poprawy jakości życia i profilaktyki zdrowia*, „Amicus", nr 3, 2019.

Popiel A., Pragłowska E., *Psychoterapia poznawczo-behawioralna – praktyka oparta na badaniach empirycznych*, „Psychiatria w praktyce kliniczne", nr 2, 2009.

Shah S., *Epidemia: od dżumy, przez HIV, po ebolę*, Wydawnictwo Znak Horyzont, Kraków 2019, s. 388.

Sierant A., Łętocha M., Pilkiewicz P., Pytowska K., Wiśniewska-Małek A., Kiljański M., Kiebzak W., *Jak pomóc osobom niepełnosprawnym w poprawie ich codziennego życia? – raport z badan z użyciem Racjonalnej Terapii Zachowania*, „Fizjoterapia Polska", nr 4, 2016.

Strach, wstręt, wstyd i inne fobie, M. Czapiga, K. Konarska (red.), Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2017.

Śliwierski A., *Trzy generacje terapii poznawczo-behawioralnych – rozwój i założenia teoretyczne*, „Acta Universitatis Lodziensis", nr 20, 2016.

Urbanowicz E., *Cancer coaching – siła racjonalnej rozmowy*, „COACHING REVIEW", nr 1, 2017.

Wirga M., DeBernardi M., Wirga A., Wirga M. L., Banout M., Gulyayeva Fuller O., Maultsby's Rational Behavior Therapy - Background, Description, Practical Applications & Recent Developments, "Journal of Rational-Emotive & Cognitive-Behavior Therapy", https://rebus.us.edu.pl/bitstream/20.500.12128/13332/1/Banout_Maultsby_Rational_Behavior_Therapy.pdf

Wu D., Wu T., Liu Q., Yang Z., *The SARS-COV-2 outbreak: What we know*, "International Journal of Infectious Diseases", nr 94, 2020, s. 44-48.

Beata Służalska
Jarosław Służalski

KRYZYSY WSPÓŁCZESNEJ EUROPY – COVID I KONFLIKTY HYBRYDOWE – ASPEKTY EDUKACYJNE

Streszczenie:
Celem głównym artykułu jest analiza środowiska bezpieczeństwa Unii Europejskiej w kontekście działań hybrydowych, prowadzonych przez Federację Rosyjską, nielegalnej migracji organizowanej przez reżim białoruski oraz konsekwencji zagrożeń pandemicznym, które wstrząsnęły fundamentami europejskiej wspólnoty. Te trzy wielkie zagrożenia uznano za szczególnie istotne z uwagi na ich dynamikę, nieprzewidywalność i aktualność. Opracowanie stanowi próbę ukazania głównych czynników, wpływających na bezpieczeństwo regionalne, zwłaszcza w aspekcie prognozowanych zagrożeń militarnych, pandemicznych oraz polityki azylowej. Autorzy wskazują również na konflikt, powstający między tradycyjnymi wartościami zachodniego kręgu kulturowego i potrzebą bezpieczeństwa, która wymaga rozważnej przebudowy programu multikulturowości.

Słowa kluczowe:
bezpieczeństwo UE, zagrożenia UE, konflikty hybrydowe, pandemia, migracje.

CRISIS IN CONTEMPORARY EUROPE – COVID AND HYBRID CONFLICTS – EDUCATIONAL ASPECTS

Summary:
The main aim of the article is to analyze the security environment of the European Union in the context of hybrid activities carried out by the Russian Federation, illegal migration organized by the Belarusian regime and the consequences of pandemic threats that have shaken the foundations of the European community. These three great threats were considered to be of particular importance due to their dynamics, unpredictability and topicality. The study is an attempt to show the main factors influencing regional security, especially in the aspect of forecasted military and pandemic threats and asylum policy. The authors also point to the conflict arising between the traditional values of the Western cultural circle and the need for security, which requires a careful reconstruction of the multiculturalism program.

Keywords:
EU security, EU threats, hybrid conflicts, pandemic, migrations.

Wstęp

Bezpieczeństwo na kontynencie europejskim przez wieki utożsamiane było z brakiem zagrożeń o charakterze militarnym. Paradygmat ten, z upływem lat, zwłaszcza po zakończeniu rywalizacji zimnowojennej, zaczął ulegać powolnemu przeobrażeniu, na skutek identyfikacji innych zagrożeń, aniżeli te związane z widmem agresji zbrojnej. W owym czasie dostrzeżono, że zagrożenia militarne, stanowią tylko jedną z wielu form obszernej klasy heterogenicznych niebezpieczeństw. Coraz większe znaczenie zaczęto przypisywać pozamilitarnym wymiarom bezpieczeństwa, sprowadzającym się do likwidacji zagrożeń o charakterze ekonomicznym, ekologicznym, społecznym, demograficznym czy też kulturowym. Z czasem zyskały one miejsce priorytetowe w hierarchii bezpieczeństwa Starego Kontynentu, niesłusznie, co okazało się niebawem, marginalizując potencjalne zagrożenia konfliktami zbrojnymi. Spadek zainteresowania problematyką bezpieczeństwa militarnego spowodował, nie tylko zmniejszenie liczby teoretyczno-strategicznych analiz, dotyczących tej sfery bezpieczeństwa, lecz także zaowocował, czymś bardziej niebezpiecznych – redukcją wydatków na zbrojenia większości państw Unii Europejskiej[192].

Mając na względzie dużą dynamikę zdarzeń i procesów, kształtujących środowisko bezpieczeństwa Unii Europejskiej, należy, spostrzeżenia i wnioski zawarte w niniejszym artykule, traktować w sposób zrelatywizowany do aktualnych zagrożeń, których forma, podlega ewolucji w sposób niezmiernie trudny do przewidzenia. Pojawiają się nowe niebezpieczeństwa, a stare zmieniają swą intensywność i zakres. Zatem przyszły ład światowy, opierać się będzie na wielu czynnikach, wśród których decydujące rolę odgrywać będzie nie tylko siła militarno-ekonomiczna poszczególnych państw ale przede wszystkim efektywności ponadnarodowych sojuszy. Przewagę zyskają te organizacje, które, kierując się wspólnymi interesami, solidarnie stawią czoła współczesnym wyzwaniom i nowym, niespotykanym dotychczas, zagrożeniom.

Celem głównym artykułu jest analiza środowiska bezpieczeństwa Unii Europejskiej w kontekście działań hybrydowych, prowadzonych przez Federację Rosyjską, nielegalnej migracji organizowanej przez reżim białoruski oraz konsekwencji zagrożeń pandemicznym, które wstrząsnęły fundamentami europejskiej wspólnoty, wpływając jednocześnie na zwiększenie „wrażliwości" systemów informacyjnych.

Te trzy wielkie zagrożenia uznano za szczególnie istotne i warte namysłu z uwagi na ich dynamikę, nieprzewidywalność i aktualność. Opracowanie stanowi próbę ukazania głównych czynników, wpływających na bezpieczeństwo regionalne, zwłaszcza w aspekcie prognozowanych zagrożeń militarnych, pandemicznych oraz polityki azylowej, w której *status quo* nie da się już utrzymać. Autorzy wskazują również na konflikt, powstający między tradycyjnymi wartościami zachodniego kręgu kulturowego i potrzebą bezpieczeństwa, która wymaga rozważnej przebudowy programu multikulturowości.

[192] Według raportu Sztokholmskiego Międzynarodowego Instytutu Badań nad Pokojem (SIPRI) w roku 2015 nastąpił wzrost wydatków na zbrojenia w Europie Wschodniej. Patrz. https://www.sipri.org/yearbook/2016/01

Rosja – przewartościowanie myślenia o bezpieczeństwie

Negatywna konsekwencją uśpienia narodowych tendencji zbrojeniowych państw Unii Europejskiej (i tych należących do Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego) stał się wzrost imperialistycznych aspiracji Federacji Rosyjskiej, i tym samym rozpoczęcie tzw. wojny hybrydowej na Ukrainie, czyli działań, będących połączeniem zachowań dezinformacyjnych, propagandowych, a także wykorzystujących narzędzia ekonomiczne oraz bezpośrednio kinetyczno-militarne. Dostrzegalna jest również, prowadzona na nieznaną dotychczas skalę, koncentracja wojsk Federacji Rosyjskiej przy wschodniej granicy Ukrainy i na terenie okupowanego Krymu. Współczesność, zatem to okres wzrostu zagrożeń militarnych i ich znaczenia w planowaniu architektury światowego bezpieczeństwa.

Potwierdzenie przytoczonej diagnozy środowiska bezpieczeństwa wschodniej Europy, odnaleźć można w poprzedniej Strategii Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej (2014). W dokumencie tym znajdujemy następującą konstatację: „W sąsiedztwie Polski istnieje ryzyko konfliktów o charakterze regionalnym i lokalnym, mogących angażować ją pośrednio lub bezpośrednio. Polska nie jest też wolna od form nacisku politycznego wykorzystującego argumentację wojskową. W jej najbliższym otoczeniu występuje duże skupienie potencjałów wojskowych, także o konfiguracji ofensywnej. Zagrożenia dla Polski mogą w niesprzyjających okolicznościach przyjąć charakter niemilitarny i militarny. W przypadku zagrożeń militarnych mogą one przybrać postać zagrożeń kryzysowych oraz wojennych, to jest konfliktów zbrojnych o różnej skali – od działań zbrojnych poniżej progu klasycznej wojny, do mniej prawdopodobnego konfliktu na dużą skalę[193]". Stwierdzenie to, zyskując obecnie na aktualności, dobitnie świadczy o potrzebie powrotu do problematyki zagrożeń wojennych, wzmożenia zainteresowań w zakresie profesjonalizacji narodowych potencjałów obronnych oraz wzmacniania systemów bezpieczeństwa kolektywnego. Diagnozuje także najpoważniejsze zagrożenie Polski oraz wskazuje na możliwe tendencje rozwoju niebezpieczeństw płynących ze wschodu Europy. Zgoła podobną analizę odnaleźć można w Koncepcji Obronnej Rzeczypospolitej Polskiej (2017). Czytamy w niej: „Federacja Rosyjska dąży do wzmocnienia swojej pozycji w globalnym układzie sił przy użyciu różnych metod. Wśród nich znajdują się m.in. łamanie prawa międzynarodowego, regularne użycia siły i przymusu w relacjach z innymi państwami, a także próby destabilizacji zachodnich struktur integracyjnych. Stanowi to zagrożenie głównie dla Polski i innych państw regionu, ale i innych państw zainteresowanych stabilnym ładem międzynarodowym. Rosja otwarcie deklaruje, że uznaje NATO za główne zagrożenie dla swojego bezpieczeństwa, mimo licznych działań Sojuszu Północnoatlantyckiego wskazujących na jego defensywny charakter. Jest to szczególnie niepokojące w kontekście nieprzerwanego wzrostu wydatków na cele militarne i trwającej modernizacji rosyjskich sił zbrojnych[194]". Wizja nowego ładu międzynarodowego, postulowana przez Federację Rosyjską, opiera się na polaryzacji

[193] Cytowana Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej pomimo, że została zastąpiona, w 2020 r., nową Strategią, nadal dobrze oddaje obawy wynikające z tego zagrożenia. https://www.bbn.gov.pl/ftp/SBN%20RP.pdf [30.11.2021].

[194] Koncepcja Obronna RP 2017. https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/koncepcja-obronna-kraju [30.11.2021].

i tzw. koncercie mocarstw, gdzie na geopolitycznej arenie losy świata rozgrywane są przez wielu hegemonicznych przywódców. Narzędziami służącymi destabilizacji europejskich i światowych potęg, stają się działania stymulujące powstawanie konfliktów wewnątrz NATO i UE, skutkujące osłabieniem ich jedności. Inną formą wojny hybrydowej jest wspieranie eurosceptycznych partii, czy też próba osłabienia współpracy transatlantyckiej oraz naciski, mające na celu odwrócenie procesu rozszerzania struktur Unii Europejskiej a także wzmacniania wschodniej flanki Sojuszu i obecności wojsk amerykańskich w Europie.

Powyższe kwestie znajdują wyraźne odbicie w aktualnej Strategii Bezpieczeństwa Narodowego RP (2020), gdzie w analizie środowiska bezpieczeństwa wskazano „Federacja Rosyjska prowadzi również działania poniżej progu wojny (o charakterze hybrydowym), niosące ryzyko wybuchu konfliktu (w tym niezamierzonego, wynikającego z gwałtownej eskalacji w rezultacie incydentu, szczególnie militarnego), a także podejmuje wszechstronne i kompleksowe działania za pomocą środków pozamilitarnych (w tym: cyberataki, dezinformacja) celem destabilizacji struktur państw i społeczeństw zachodnich oraz wywoływania podziałów wśród państw sojuszniczych[195].

Wskazane problemy i dynamika zmian środowiska bezpieczeństwa, zmusza do przewartościowania myślenia o globalnych procesach polityczno-militarnych. To właśnie konflikt Ukraiński – aneksja Krymu i kryzys w obwodach donieckim i ługańskim, a także zerwanie postanowień memorandum budapeszteńskiego oraz ciągłe demonstrowanie potencjału militarnego przez Rosję, wpływa negatywnie na stabilność i bezpieczeństwo Europy. Stąd też, szczególną rolę nabiera spójność działań podejmowanych przez Radę Europejską oraz sygnatariuszy Traktatu Północnoatlantyckiego. Dodatkowo uczestnictwo w regionalnych systemach bezpieczeństwa kolektywnego, opierających się na zbieżnych interesach, stanowić winno europejską rację stanu oraz cel wspólnotowych działań.

Próby odbudowania mocarstwowości, podejmowane przez Federację Rosyjską, wkraczające w obszar funkcjonowania suwerennych państw, naruszają międzynarodowe zasady pokojowego współżycia wolnych narodów, stawiając jednocześnie, pod znakiem zapytania, niezagrożoną egzystencję państw aspirujących do wejścia w struktury Unii Europejskiej. Odpowiedzią na zagrożenia, płynące ze strony Rosji, stało się zahamowanie procesu stagnacji militarnej Europy oraz wzmocnienie wschodniej flanki NATO. Zagrożenia militarne stały się głównym wyznacznikiem bezpieczeństwa poszczególnych państw regionu oraz multilateralnych sojuszy. Zatem, w obliczu nowych wyzwań, tradycyjne rozumienie bezpieczeństwa, jako stanu gwarantującego brak zagrożeń, staje się anachronizmem. Bezpieczeństwo to dzieło do permanentnej realizacji, to raczej idea regulatywna, wyznaczająca kierunek światowych dążeń. Bezpieczeństwo można również traktować jako, specyficznego rodzaju, relację, która zachodzi między zagrożeniami a skutecznymi mechanizmami zapobiegawczymi i likwidującymi niebezpieczeństwa.

[195] Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej (2020), https://www.bbn.gov.pl/ftp/dokumenty/Strategia_Bezpieczenstwa_Narodowego_RP_2020.pdf [20.11.2020].

W kontekście powyższych analiz, bezpieczeństwo nie sprowadza się wyłącznie do braku tradycyjnych zagrożeń. Względny stan niezagrożenia w wielobiegunowym, spolaryzowanym świecie, korelować musi z efektywnymi mechanizmami rozwojowymi. Dostosowanie struktur bezpieczeństwa do nowych wyzwań i zagrożeń, świadczyć będzie o możliwościach obronnych państw i międzynarodowych sojuszy. Zatem, bezpieczeństwo to, z jednej strony relatywny brak zagrożeń, z drugiej zaś możliwości rozwojowe, których głównym zadaniem staje się prognozowanie negatywnych tendencji. To zmiany zachodzące zarówno poza granicami Europy, jak i w jej immanentnych strukturach, potwierdzają procesualny charakter współczesnego rozumienia bezpieczeństwa.

Migracje – raczej aksjologia?

Wieszczony „koniec historii" – czas pokoju i zamożności w Europie, okazał się mrzonką. Jeszcze początkiem XXI wieku powszechne było przekonanie, zawarte w Europejskiej Strategii Bezpieczeństwa (2003), że „Europa nigdy dotąd nie cieszyła się w takim stopniu jak obecnie dobrobytem, bezpieczeństwem i wolnością. Przemoc z pierwszej połowy XX wieku ustąpiła miejsca okresowi pokoju i stabilności, bez precedensu w historii Europy[196]." Następna dekada zmieniła oblicze Europy, wprowadzając ją na drogę kryzysu migracyjnego i wzrastającego zagrożenia terrorystycznego.

Przyczyn obecnego exodusu – wędrówki uchodźców i imigrantów do krajów europejskich, doszukiwać się można w trudnej sytuacji ekonomicznej ludzi pragnących poprawić swój los. Złudne obietnice, dotarcia do lepszego świata ale także wojny i konflikty społeczne, katastrofy humanitarne, cierpienie i strach, uruchomiły proces przemieszczania się ludzi, pragnących ratować swe życie i zdrowie. Naturalnym celem stała się dla nich Europa, postrzegana, jako oaza dobrobytu, spokoju i szczęścia. Owa samozachowawcza tendencja, niezależna od kultury, światopoglądu, czy wyznawanej religii, stała się, w 2021 r., nowym narzędziem presji międzynarodowej, wykorzystywanym przez reżim Białorusi.

Jednym z celów „Operacji Śluza", czyli sprowadzania migrantów na wschodnią granicę strefy Schengen, jest wywołanie sztucznego kryzysu politycznego, w krajach delegitymizujących władzę Łukaszenki i wspierających białoruska opozycje. Akcja ta wydaje się również częścią wielkiego, geostrategicznego planu Władimira Putina, pozostającego przedmiotem spekulacji i domysłów.

Pomimo starań Aleksandra Łukaszenki, korzystnym skutkiem masowych migracji, stało się wzmocnienie jedności krajów członkowskich Unii Europejskiej, a dezinformacja i potęgowanie obaw przed zamachami terrorystycznymi o podłożu fundamentalistycznym zyskały podatny grunt jedynie na obrzeżach europejskiej polityki.

Wizja monokulturowości stała się również hasłem dominującym w populistycznych ideologiach, przecząc podstawowym zasadom funkcjonowania zachodniej cywilizacji. Kultury

[196] Bezpieczna Europa w lepszym świecie. Europejska Strategia Bezpieczeństwa (2003), http://www.consilium.europa. eu/uedocs /cmsUpload/031208ESSIIPL.pdf [10.11.2021].

odziedziczonej po oświeceniowych filozofach – humanistach, których myśli stworzyły podwaliny europejskiej tożsamość. *Co zatem łączy kraje europejskie?* Spoiwem tym, jednoczącym różne interesy narodowe są – zdaniem autorów – uniwersalne wartości i budowane na ich podstawie prawa. Odniesienie do nich znaleźć można w podstawowych dokumentach UE. W Traktacie lizbońskim (2007) czytamy „Unia opiera się na wartościach poszanowania godności osoby ludzkiej, wolności, demokracji, równości, państwa prawnego, jak również poszanowania praw człowieka, w tym praw osób należących do mniejszości. Wartości te są wspólne Państwom Członkowskim w społeczeństwie opartym na pluralizmie, niedyskryminacji, tolerancji, sprawiedliwości, solidarności oraz na równości kobiet i mężczyzn[197]. Podobne treści odnaleźć można w Karcie Praw Podstawowych Unii Europejskiej (2007). W artykule 21 tytułu III, zawarto następujące stwierdzenia: „Zakazana jest wszelka dyskryminacja w szczególności ze względu na płeć, rasę, kolor skóry, pochodzenie etniczne lub społeczne, cechy genetyczne, język, religię lub przekonania, poglądy polityczne lub wszelkie inne poglądy, przynależność do mniejszości narodowej, majątek, urodzenie, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną. I dalej: W zakresie zastosowania Traktatów i bez uszczerbku dla ich postanowień szczególnych zakazana jest wszelka dyskryminacja ze względu na przynależność państwową[198]. Wartości te stanowią istotę Unii Europejskiej, czyli jej warunek konstytutywny. Usunięcie ich z europejskiego kręgu kulturowego, spowodowałoby zapewne utratę tożsamości wspólnoty i w konsekwencji jej całkowitą negację. Stąd też UE staje przez wielkimi problemami: *Jak, kultywując europejskie wartości – wolność, otwartość, egalitaryzm i humanizm, chronić swe granice przed napływem „innych"? Czy zamykając się na ludzką krzywdę, ból i cierpienie nie podważamy naczelnych zasad, na których zbudowana jest Europa? Czy negując je, nie unicestwiamy europejskiej kultury i zachodniej cywilizacji?* Te, i wiele innych pytań oraz trudnych odpowiedzi, stoi przed decydentami europejskiego bezpieczeństwa. Od ich działań zależeć będzie kształt przyszłej Unii oraz życie jej obywateli.

Masowe migracje na Stary Kontynent, stały się możliwe także dzięki systemowi europejskich wartości. To aksjologia otworzyła „drzwi" uchodźcom! Wraz z nimi do Europy przedostały się różne światopoglądy, często sprzeczne z wyznawanymi w zachodnim świecie.

Pod koniec ubiegłego wieku, S.P. Huntington (2011) twierdził, że „W skali mikro najbardziej konfliktogenne linie graniczne między cywilizacjami to te, które oddzielają świat islamu od prawosławnych, hinduskich, afrykańskich i chrześcijańskich (zachodnich) sąsiadów. W skali makro główny podział przebiega między zachodem i całą resztą, przy czym najgwałtowniejsze konflikty wybuchają między krajami muzułmańskimi i azjatyckimi z jednej a Zachodem z drugiej strony[199]".

Zatem źródeł przyszłych konfliktów, kryzysów i wojen upatrywać należy w antagonizmach o podłożu religijno-kulturowym. Z drugiej jednak strony, era mobilności

[197] Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, sporządzony w Lizbonie dnia 13 grudnia 2007 r. (Dz. U. 2009 nr 203 poz. 1569).
[198] Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej, (Dz. U. UE 2012/C 326/02).
[199] Huntington S.P., Zderzenie cywilizacji, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA, 2011.

międzykulturowej stała się faktem. Masowe migracje ludzi, a wraz z nimi przepływ różnych światopoglądów, wyznawanych wartości, idei i marzeń, winien wzbogacać europejską kulturę, czyniąc ją bogatszą i silniejszą.

Ograniczenie możliwości przemieszczania się oraz kontrola ruchu migracyjnego, zapewne zwiększy poczucie bezpieczeństwa obywateli Unii Europejskiej, ale skutkować może negacją idei wolności, na której zbudowana jest nasza cywilizacja. Natomiast zatrzymanie nielegalnej migracji wydaje się niemożliwe, dopóki nie nastąpi kres pożogi wojennej, a i wtedy „lepszy świat" kusić będzie dobrobytem, spokojem i szczęściem. Nauczmy się, zatem zarządzać „wędrówką" uchodźców. Stwórzmy mechanizmy „sprawiedliwego uczestnictwa" wszystkich krajów członkowskich w rozwiązywaniu migracyjnego kryzysu. Zwalczmy stereotyp „uchodźca-terrorysta" A na koniec rozpocznijmy proces asymilacji kultur.

W dziejach świata dochodziło do potężnych fal migracyjnych, rozlewających się po wielu kontynentach. Europa nie była odosobniona. Wielka wędrówka ludów, przypadająca na koniec antyku i początek wieków średnich, oprócz zniszczeń i upadków, przyczyniła się do stworzenia podwalin nowoczesnych państw europejskich. II wojna światowa zainicjowała potężne ruchy migracyjne, podczas których 20 milionów Europejczyków opuściło swe rodzinne strony, przyczyniając się jednocześnie do rozwoju gościnnych krajów.

Wiele światowych mocarstwa, powstało w wyniku adaptowania innych kultur i nieznanej dotąd wiedzy i umiejętności. Wystarczy wspomnieć sukcesy Stanów Zjednoczonych w podboju kosmosu, czy też wykorzystanie energii atomowej, aby docenić rolę i zasługi przybyszów.

Wielu krajom udało się dokonać efektywnej asymilacji migrantów, pochodzących z różnych zakątków globu. Przyswajali oni miejscową kulturę, obyczaje i wartości, stając się członkami „otwartych społeczeństw". Z czasem archetypy narodowe zaczęły przeważać nad fanatycznymi ideologiami, wyzwalając poczucie tożsamości z „państwem gospodarzem". Jeśli zatem, nie jesteśmy w stanie zatrzymać globalnych procesów migracyjnych, a jedynie je spowolnić, musimy opracować i wdrożyć skuteczne programy asymilacyjne, a wszelkie przejawy dysfunkcyjnych działań konsekwentnie egzekwować. Wielki plan objąć powinien wszystkie kraje Unii Europejskiej, które solidarnie partycypują zarówno w dobrobycie, jak i w rozwiązywaniu wspólnotowych kryzysów. Owo niezmiernie trudne dzieło, wymaga tytanicznego wysiłku wszystkich państw europejskich, a także starań kilku pokoleń obywateli wspólnoty. Niemniej jednak pierwsze efekty kolektywnych działań, staną się szybko widoczne, choć końca procesu tego nie będzie.

Przed Europą więc, stoją dwa główne zadania. Pierwszym z nich jest likwidacja realnych zagrożeń, drugim afirmacja uniwersalnych wartości, konstytuujących tożsamość europejską. Pomiędzy nimi znajduje się miejsce na realizację wielkiego programu społecznej asymilacji uchodźców i imigrantów, którzy decydując się na życie w bezpiecznej i zamożnej przestrzeni, przyjmą europejskie kulturę i humanistyczne wartości. Sprostanie współczesnym problemom, związanym z masowymi migracjami, terroryzmem, rozwojem eurosceptycyzmu oraz kultywowanie podstawowych praw i ponadczasowych wartości, stanowi wielkie wyzwanie dla

bezpieczeństwa państw europejskich. Realizacja owym zadań wymaga zrozumienia istoty Unii Europejskiej, osadzającej się na wspólnych wartościach, niezbywalnych i uniwersalnych prawach, których zaprzeczenie skutkować musi negacją wielkiego dzieła międzynarodowej integracji.

COVID-19 – katalizator cyberprzestrzeni?

Pojawienie się, w 2020 r., pandemii koronawirusa SARS-COV-2, to czas wyjątkowy, w którym na próżno poszukiwać analogii z wydarzeniami lat minionych. Był to okres powstania i rozwoju niespotykanego od dawna zagrożenia, którego skutki dotknęły ludzkość w megaskali, we wszystkich niemal dziedzinach życia zbiorowego i indywidualnej aktywności. Dla Europy pandemia stała się największym zagrożeniem od II wojny światowej zarówno w aspekcie egzystencjalnym, jak i gospodarczo-społecznym. Liczba osób, u których potwierdzono infekcję wirusem SARS-COV-2 przekroczyła na świecie 262,5 mln.

Od początku pandemii na COVID-19 zmarło ponad 5,2 mln chorych[200]. Europa stała się regionem świata, gdzie COVID-19 pochłoną najwięcej ofiar śmiertelnych. Na Starym kontynencie zmarło 27% wszystkich ofiar koronawirusa na świecie[201].

Jak wynika z analiz – COVID-19 ma tendencję do działania jako mnożnik zagrożeń i źródło niestabilności, szczególnie w krajach o niskich dochodach już dotkniętych nierównowagą społeczno-gospodarczą i problemami z zarządzaniem. Pandemia prawdopodobnie przyspieszy istniejące trendy, w tym zmniejszający się udział USA i UE w światowej gospodarce w porównaniu z Azją, nasilenie obaw o rosnącą asertywność Chin, coraz większą uwagę na bezpieczeństwo IT i możliwości cybernetyczne oraz wzajemne powiązania między konwencjonalnymi i niekonwencjonalnymi zagrożenia bezpieczeństwa[202].

Europa wciąż pozostaje w epicentrum pandemii, wielkiego kryzysu – medycznego, humanitarnego, gospodarczego i społecznego, który oprócz cierpienia i śmierci otwiera kolejny obszar technologicznych możliwości – tych pożądanych, ale także niosących w sobie złowrogi potencjał. Dynamicznie rozwijający się trend, podążający w kierunku rozwoju przestrzeni cyfrowej, zwiększa potencjalne możliwości rozwojowe ale także potęguje efektywność hybrydowych konfliktów. Działań bazujących na dezinformacji, atakach hackerskich i cyberterroryzmie. Komunikacyjne kanały cyfrowe, służące wymianie strategicznych informacji, w co raz większym stopniu, ulegają deszyfracji i niekontrolowanym „wyciekom". Przestrzeń cyfrowa staje się „wrażliwym światem" a metody i narzędzia jej zabezpieczania nadal posiadają reaktywny charakter.

Wykorzystanie, postępującego wraz z rozwojem pandemii, środowiska cyfrowego jako broni informacyjnej, stwarza, niespotykane dotychczas, możliwości oddziaływania na świadomość społeczną, a przełamanie barier odpornych na dezinformacje, propagandę, czy też

[200] https://forsal.pl/artykuly/1460364,koronawirus-na-swiecie-mapa-liczba-zakazonych-bilans-mapa.html [30.11.2021]
[201] *Tamże*.
[202] How the COVID-19 crisis has affected security and defence-related aspects of the EU, https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EXPO_IDA(2021)653623 [30.11.2021]

zmasowana manipulacje staje się coraz łatwiejsze. Aby uzyskać przewagę w obszarze współczesnych konfliktów należy przekonać opinie publiczną do akceptacji podejmowanych działań. Pozwoli to na przeprowadzenie konfrontacji asymetrycznych, które, pomimo mniejszego potencjału, pozwalają na osiągniecie zamierzonych celów. Działania na polu informacyjnym mogą również stanowić wstęp i usprawiedliwienie działań z wykorzystaniem innych sił i środków włącznie z użyciem oddziaływań kinetycznych. Dlatego też jednym z kluczowych zadań stojących przed decydentami europejskiego bezpieczeństwa jest stworzenie spójnej i konsekwentnej polityki strategicznej w zakresie obrony przed dezinformacja w ciągle powiększającej się cyberprzestrzeni.

W miejsce zakończenia

Trzy wielkie tendencje kształtują współczesne środowisko bezpieczeństwa w Europie oraz pośrednio wpływają na stan relacji geopolitycznych. Pierwszą z nich są terrorystyczne działania hybrydowe białoruskiego dyktatora i wiązany z nimi wzmożony ruch nielegalnej migracji, zagrażający stabilności społecznej krajów Europy. Drugim, wielkim zagrożeniem, bezpośrednio wpływającym na kraje naszego regionu, są imperialistyczne aspiracje, przywódcy Federacji Rosyjskiej, Władimira Putina.

Działania te burzą postzimnowojenny porządek międzynarodowy, negując osiągnięcia w zakresie przestrzegania międzynarodowych postanowień i prawa suwerennych narodów do samostanowienia oraz wyboru własnej ścieżki rozwojowej. Aneksja Krymu, działania wspierające ruchy separatystyczne na wschodzie Ukrainy a także koncentracja wojsk Federacji Rosyjskiej, świadczą dobitnie o wzroście znaczenia zagrożeń militarnych czasów nam współczesnych. Trzecim zagrożeniem stała się Covid 19, którego śmiercionośne skutki, porównywać już można z największymi tragediami w historii świata. Efektem ubocznym pandemii stał się także niekontrolowany, w dostatecznym zakresie, rozwój wrażliwości infrastruktury cyfrowej na ataki cybernetyczne i wykorzysty-wanie jej do wojny informacyjnej.

Jednakże zagrożenia te nie doczekały się jeszcze dogłębnych, naukowych analiz a większość, obowiązujących nadal, dokumentów z dziedziny strategii, bezpieczeństwa i obronności nie uwzględnia dostatecznie problematyki niebezpieczeństw płynących ze wschodu – wojen hybrydowych oraz kryzysu humanitarnego, związanego z antyludzkimi działaniami Łukaszenki.

Problematyka ta, po uzyskani odpowiedniej perspektywy historyczno-epistemologicznej, stanie się zapewne, przedmiotem wielu teoretycznych i utylitarnych analiz. Do tego czasu pozostaje racjonalna interpretacja środowiska bezpieczeństwa międzynarodowego oraz ocena roli i efektywności funkcjonowania zarówno wewnątrzpaństwowych, jak i międzynarodowych struktur bezpieczeństwa i obronności.

Bibliografia

Bezpieczna Europa w lepszym świecie. Europejska Strategia Bezpieczeństwa (2003), http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/031208ESSIIPL.pdf [10.11.2021].

How the COVID-19 crisis has affected security and defence-related aspects of the EU, https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EXPO_IDA(2021)653623 [30.11.2021].

Huntington S.P. (2011), Zderzenie cywilizacji, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA S.A., Warszawa 2011.

Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej, (Dz.U. UE 2012/C 326/02).

Koncepcja Obronna Rzeczypospolitej Polskiej (2017), http://www.mon.gov.pl/d/pliki/rozne/2017/05/KORP_DR UK_v03_mn2.pdf [7.11.2021].

Koronawirus na świecie. https://forsal.pl/artykuly/1460364,koronawirus-na-swiecie-mapa-liczba-zakazonych-bilans-mapa.html [30.11.2021].

SIPRI Yearbook 2016. https://www.sipri.org/yearbook/2016/01 [7.11.2021].

Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej (2014), https://www.bbn.gov.pl/ftp/SBN%20RP.pdf [7.11.2021].

Strategia Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej (2020), https://www.bbn.gov.pl/ftp/dokumenty /Strategia _Bezpieczenstwa_Narodowego_RP_2020.pdf [20.11.2020].

Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat ustanawiający Wspólnotę Europejską, sporządzony w Lizbonie dnia 13 grudnia 2007 r. (Dz. U. 2009 nr 203 poz. 1569).

Jarosław Jurkiewicz

SYSTEM 1 I SYSTEM 2 A MODEL KSZTAŁTOWANIA PODMIOTU

Streszczenie:
Ujęcie ludzkiej psychiki poprzez formułę Systemu 1 i Systemu 2 jest próbą zrozumienia tego, co najbardziej w człowieku tajemnicze, czyli jego podmiotowości. Współczesna psychologia uzupełnia rozważania filozoficzne o wyniki eksperymentów. Dowiadujemy się z nich m.in. jakim ograniczeniom poznawczym podlega istota ludzka. Niniejszy artykuł jest próbą poddania refleksji filozoficznej nad dokonaniami psychologii poznawczej w świetle podmiotowości człowieka. Całość rozważań ma prowadzić do wniosków na temat kształtowania podmiotowości w procesie wychowania.

Słowa kluczowe:
podmiot, system 1, system 2, uwaga, błędy poznawcze, wychowanie.

SYSTEM 1 AND SYSTEM 2 – THE MODEL OF EDUCATION THE SUBJECT

Summary:
The approach of the human psyche through the formula of System 1 and System 2 is an attempt to understand what is most mysterious about man, i.e. his subjectivity. Contemporary psychology supplements philosophical considerations with the results of experiments. We learn from them, among others what cognitive limitations the human being is subject to. This article is an attempt to submit a philosophical reflection on the achievements of cognitive psychology in the light of human subjectivity. All the considerations are to lead to conclusions about the shaping of subjectivity in the upbringing process.

Keywords:
subject, system 1, system 2, attention, cognitive errors, upbringing.

Wstęp

Zagadnienie, które podejmuję w niniejszym artykule łączy zainteresowania psychologii, filozofii oraz pedagogiki. Jest on kierowany to przedstawicieli tych trzech dziedzin, w celu budowania interdyscyplinarnego dyskursu wychowawczego. Chcę w nim zwrócić uwagę na fakt, jak istotna jest dbałość o ogólnie pojęty podmiot, którego konstytuują m.in. takie cechy jak umiejętność podejmowania decyzji czy koncentracja uwagi. Teoretyczne rozważania zmierzające do konceptualizacji zagadnienia podmiotowości mają stanowić pretekst praktycznego rozwijania umiejętności podmiotowych. Kwestia jest tym bardziej nagląca, że ostatnie kilkanaście miesięcy były czasem zmiany funkcjonowania podmiotowego z rzeczywistego na wirtualny, co ma ogromny wpływ na rozwój osobowy.

Od strony filozoficznej omawiam tutaj wybrane rozumienia pojęcia podmiotu, będącego wygodnym określeniem tematu rozważań niektórych aspektów pedagogiczno-psychologicznych. Ujęcie psychologiczne reprezentuje tu przede wszystkim książka autorstwa Daniela Kahnemana *Pułapki myślenia. O myśleniu szybkim i wolnym*. Autor omawia w niej dwa sposoby myślenia. Wprowadza on dualizm dotyczący procesów poznawczych określonych przez niego mianem Systemu 1 oraz Systemu 2. Rozróżnienie to poparte jest licznymi badaniami empirycznymi oraz opisem psychologicznym. Książka formułuje argumenty na rzecz nieracjonalności ludzkich decyzji, stanowiące podstawę dla ekonomii behawioralnej. Celem tego artykułu jest filozoficzna krytyka tego opisu poprzez zestawienie cech przypisanych przez Kahnemana Systemowi 2 z pojęciem podmiotu oraz ukazanie pewnych rozwiązań teoretycznych, których pedagodzy powinni być świadomi formułując praktyczne modele wychowania.

Słowo „podmiot" posiada tę zaletę, że mówi jedynie o tym aspekcie, w którym został użyty, a używa się go zawsze w korelacji do jakiegoś przedmiotu. Kiedy mówimy np. o podmiocie działania, mamy na myśli byt działający sam z siebie, który w swym czynie odnosi się do jakiegoś przedmiotu. Sam przedmiotem jednak nie jest, gdyż oznaczałoby to, że jest uwarunkowany, czyli nie działa sam z siebie, a więc nie jest osobą (*persona – per se,* łac. sam z siebie). Podmiot zawsze jednak może stać się przedmiotem. W przypadku wymiaru praktycznego ma to miejsce w momencie, kiedy podmiot przestaje lub nie może chcieć, zdając się na wolę innych. Jest więc przedmiotem manipulacji, narzędziem w rękach tych, którzy faktycznie działają[203]. Jeśli zignorujemy pojęcie „podmiotu" i użyjemy np. formuły „człowiek" napotykamy na pewne trudności. O człowieku mówi medycyna, psychologia czy też socjologia. Mają one na myśli człowieka jako zestawienie wielu cech, a więc również czynników, poprzez które opisują jego aktywność.

Aby dokonać skutecznego odniesienia do psychologicznych rozstrzygnięć Kahnemana, artykuł rozpoczynam od krótkiej historycznej oraz problemowej analizy pojęcia podmiotu

[203] Człowiek staje się przedmiotem również wtedy, kiedy zaczyna podlegać opisowi naukowemu. Mamy tutaj do czynienia z pewnym splotem dwóch wymiarów podmiotowości na dwóch różnych poziomach. Mianowicie: podmiot poznający A uprzedmiotawia podmiot B, poddając go np. eksperymentom psychologicznym. Jeśli B zostaje opisany, a jego czyny zostają obramowane teorią, wtedy podmiotowość znika, gdyż znika również jedna z konstytucyjnych cech podmiotowości praktycznej: wolność. Jeżeli potrafimy przewidzieć czyny danego człowieka, to nie jest on podmiotem swojego działania.

teoretycznego i praktycznego. W wielkim skrócie pokazuję również, że problem błędów poznawczych oraz racjonalnej decyzji był podejmowany w poprzednich wiekach. W następnej części staram się doprecyzować funkcje Systemu 1 i Systemu 2. W podsumowaniu odniosę się do pedagogiki, której rozważania zawarte w niniejszych artykule mogą dać skuteczne narzędzia do formułowania ideału kształcenia.

Podmiot

W filozofii pojęcie podmiotu pochodzi z tradycji Kartezjańskiej określającej podmiot jako byt poznający – *ego cogito*. Podmiot poznania (teorii), tak jak przedstawił go Kartezjusz, musi być bytem niezależnym od świata, niezajmującym w nim miejsca. Człowiek jest jednak bytem świadomym i jest to fakt, który jawi mu się jasno i wyraźnie, a więc w sposób nie pozostawiający złudzeń. Jakakolwiek zależność od rzeczywistości sprawiałaby, że podmiot teoretyzujący podlegałby działaniom czynników łudzących (demona zwodziciela) i tym samym nie uchroniłby się przed relatywizacją poznania. Pozycja podmiotu poznania musi więc być pozaświatowa i niezaangażowana w rzeczywistości, czyli ma być pozycją teoretyka-obserwatora. „Z greckiego słowa »obserwatorzy« – »*theatai*« – powstał późniejszy termin »teoria«, a »teoretyczny« znaczyło aż do ostatnich wieków tyle, co »kontemplacyjny«, patrzący na coś z zewnątrz, przyjmujący, że istnieje taki punkt widzenia, który jest niedostępnym dla wszystkich biorących udział w spektaklu i realizujących go” [204].

Dla Arystotelesa poznanie rzeczywistości jest najważniejszym zadaniem człowieka, a teoria bytu jest filozofią pierwszą. Teoretyzowanie wynika z posiadania przez rodzaj ludzki duszy rozumnej, będącej w swej potencji poznającą. Aby właściwie przeżyć swoje życie (osiągnąć eudajmonię, tłumaczoną zwyczajowo jako szczęście), trzeba czynić zadość naturze, czyli aktualizować potencję duszy rozumnej, naturalnie dążącej do poznania. Arystoteles pisze o właściwości duszy w kategoriach normatywnych. Dusza powinna dążyć do swojego rozwoju na dwóch płaszczyznach: w skutek przyzwyczajenia powinna rozwijać cnoty moralne, zaś poprzez naukę osiągać cnoty intelektualne (dianoetyczne). Natura umożliwia nam więc rozwój intelektualny i moralny, ale od nas zależy czy z tej możliwości skorzystamy[205].

Cnoty intelektualne, to cnoty najszlachetniejszej z części duszy, czyli duszy rozumnej, dzielącej się z kolei na dwie części. Możemy je określić jako rozum praktyczny oraz rozum teoretyczny. Cnotą pierwszego jest rozsądek, czyli efektywne poznawanie rzeczy zmiennych i przygodnych, zaś cnotą drugiego jest mądrość, czyli znajomość rzeczy koniecznych oraz

[204] H. Arendt, *Myślenie*, przeł. H. Buczyńska-Garewicz, Warszawa 1991, s. 141. Zacytowane słowa Hanny Arendt odnoszą pojęcie podmiotu do pierwszego rozumienia filozofowania. Pochodzi ono od Pitagorasa porównującego życie ludzkie do igrzysk, na które jedni jeżdżą robić interesy, drudzy walczyć o sławę, a jeszcze inni przybywają aby się przyglądać. Ci ostatni wykonują czynność dla niej samej, a więc poznają dla samego poznania, nie szukając żadnego zysku i ci właśnie są najszlachetniejsi. Są oni miłośnikami mądrości – filozofami[204]. Filozof w tym znaczeniu jest człowiekiem nieangażującym się w bieg wydarzeń, gdyż każdy jego czyn byłby utratą obiektywnego oglądu sytuacji – świadczyłby o zaangażowaniu w rzeczywistość i o chęci dokonania zmiany w biegu wydarzeń.

[205] Por. Arystoteles, Etyka nikomahejska, przeł. D. Gromska, Warszawa 2007, s. 103, 104.

niezmiennych[206]. Arystoteles nie znał pojęcia podmiotu i nie uwzględniał świadomie relacji podmiotowo-przedmiotowych. Jako pierwszy wprowadza jednak podział na teoretyczną (poznawczą) oraz praktyczną (działającą) część ludzkiej rozumności.

Drugim filozofem, któremu zawdzięczamy teorię podmiotowości, rozróżniającym rozum teoretyczny od praktycznego, był Immanuel Kant. „Cała nasza władza poznawcza posiada dwie suwerenne dziedziny: dziedzinę pojęć przyrody i dziedzinę pojęcia wolności […]. Stosownie do tego dzieli się też filozofia na teoretyczną i praktyczną"[207]. Rozróżnienie Kanta wynika z podziału rzeczywistości na sferę przyrody, która jest przedmiotem poznania teoretycznego oraz sferę wolności, w ramach której pojawia się działanie.

To rozum teoretyczny jest ostateczną instancją uznającą, czy treści które poznajemy są prawdziwe czy też nie. W samym świecie zewnętrznym nie ma pojęć, które nie pochodziłyby od podmiotu poznającego. To rozum zadaje pytania, na które przyroda musi odpowiedzieć. Od Kanta zwykło rozumieć się podmiot również jako podmiot działania, opierający swoje istnienie na rozumie praktycznym. Podmiot praktyki aby działać musi mieć wolę. Jest więc podmiotem wolności, co jednocześnie pozbawia go bierności obserwatora i umiejscawia w świecie, a ponieważ działanie zawsze wynika z chęci dokonania jakichś zmian, zaś zmieniać chcemy jedynie to, na czym nam zależy, to podmiot musi być w ten świat zaangażowany. Podmiot praktyczny jest więc podmiotem wybierającym, czyli istniejącym w świetle wartości.

Z jednej strony mamy więc poznawczy wymiar ludzkiego istnienia, które cechuje bierność i niezaangażowanie w świat. Jest to postawa teoretyka-naukowca chcącego obiektywnie badać rzeczywistość. Nie może on preferować jakiegokolwiek z obrazów badanej rzeczywistości, gdyż zakłóciłoby ono obiektywny ogląd, dlatego pozycja naukowca musi być zdystansowana wobec świata – naukowiec chce poznawać ale nie zmieniać świat. Z drugiej strony mamy do czynienia z podmiotem wpływającym na świat, czyli w świat rzuconym oraz zaangażowanym. Zależy mu na którejś z możliwości biegu wydarzeń i dlatego działa tak, aby ten zaistniał.

Powyższe rozróżnienie na podmiot praktyczny i teoretyczny może prowadzić do błędnego wniosku, że posiadamy dwa rozumy albo występują w nas dwa podmioty. Tymczasem istnieją dwie sfery rzeczywistości: ta którą poznajemy oraz ta, którą zmieniamy na skutek naszych decyzji, ale nadal jest to jedna rzeczywistość. Pojęcia podmiotu czy też rozumu mają nam pomóc w zrozumieniu naszych stosunków do tych sfer. Istnieją więc w nas dwie władze: poznająca oraz działająca. Co ciekawe, mogą one być ze sobą niespójne: mogę twierdzić, że X jest słuszny, co stwierdzam na mocy wieloletnich badań, ale w praktyce wybieram Y. Ten paradoks obrazuje cytat ze św. Pawła: „bo nie czynię dobrego, które chcę; ale złe, którego nie chcę, to czynię" (Rz 7. 19). Jest to tajemnica ludzkich decyzji, którą oddają słowa Sorena Kierkegaarda: „wolność źle się czuje mając wiedzę za sąsiada"[208]. Ten cytat i cała filozofia egzystencjalizmu stanowiąca ich rozwinięcie, dają świadectwo tego, że psychologia jedynie empirycznie udowodniła wielokrotnie opisywany przez filozofię

[206] Por. G. Reale, *Historia filozofii starożytnej*, t. II, przeł. E.I. Zieliński, Lublin 2001, s. 490.
[207] I. Kant, *Krytyka władzy sądzenia*, przeł. J. Gałecki, Warszawa 1986, s. 16.
[208] S. Kierkegaard: *Powtórzenie*, przeł. B. Świderski, Warszawa 1982, s. 38.

i literaturę fakt nieracjonalności decyzji ludzkiej. Gdyby decyzja zawsze była racjonalna, to zawsze zachodziłaby zgodność podmiotu teoretycznego z podmiotem praktycznym. Wtedy też nie byłoby problemu wyjaśnienia wolności ludzkiej, która dla jednych filozofów opiera się uczuciach (fenomenolodzy wartości), dla innych na rozumie (Kant), dla innych jest ona korelatem wiary (Kierkegaard), zaś dla jeszcze innych wolność w ogóle nie istnieje (materializm, redukcjonizm).

Problem pogodzenia istnienia tych dwóch wymiarów podmiotowości przedstawia Thomas Nagel w swojej słynnej książce *Widok znikąd*[209]. Zauważa on, że z jednej strony świat jawi się jako zbiór obiektywnych przedmiotów, czyli jako świat pozbawiony środka. Z drugiej zaś istnieje świadomy byt, który jest ponadto pewnym środkiem swojego świata – punktem widzenia, do którego odnosi postrzegany świat oraz z perspektywy którego działa[210]. Powstaje więc pytanie: jak pogodzić świat bytów obiektywnych ze światem, wewnątrz którego przebywa człowiek świadomy, i tym samym subiektywizujący ów świat? Tym, który uchwytuje „świat bez środka", jest właśnie podmiot teoretyczny (obiektywny), zaś tym, który jest centrum swojego świata, jest podmiot praktyczny (subiektywny).

Jeśli skupimy się na samym podmiocie teoretycznym, to okaże się, że ten – mimo swej pozaświatowości – również ma problem z obiektywnością. Nikt nie jest epistemicznym bohaterem, gdyż podmiot podlega różnym złudzeniom, a często sam nie decyduje się na poznanie prawdy[211]. Wśród filozofów oraz psychologów panowało przekonanie, że błędy poznawcze są wynikiem działania emocji. Jest to słynna dychotomia w ujęciu człowieka, która w teorii moralności istnieje od czasu Sokratesa: człowiek prawidłowo rozpoznaje co jest dobre a co złe wtedy, kiedy jest racjonalny, zaś błędnie, kiedy poddaje się emocjom. Wątek ten rozwinęli później stoicy w swojej słynnej koncepcji *apathei*. Kahneman jednak stwierdza: „udokumentowaliśmy systemowe błędy w myśleniu normalnych ludzi i wykazaliśmy, że ich przyczyny nie wynikają z zaburzenia myślenia przez emocje, lecz są wpisane w samą konstrukcję mechanizmów poznawczych"[212]. Oznacza to, że struktura poznawcza podmiotu ze swej istoty jest wadliwa. Jeśli głównym celem podmiotu teoretycznego ma być poznanie prawdy – zgodnie z jej klasyczną definicją, a więc myśleć o świecie adekwatnie do stanu rzeczywistego – to godne uwagi jest zapoznanie się z ograniczeniami wynikającymi z samej konstrukcji układu poznawczego.

Krótka historia teorii błędów poznawczych

Właściwe posługiwanie się rozumem teoretycznym prowadzi do wiedzy. To, czym wiedza właściwie jest, nie jest kwestią oczywistą. Już pierwszy wgląd intelektualny w to pojęcie doprowadza do następującego problemu: czy wiedzą określimy przekonania prawdziwe, które jesteśmy w stanie udowodnić, czy też wiedzą możemy nazwać przekonania

[209] Por. T. Nagel, *Widok znikąd*, przeł. C. Cieśliński, Warszawa 1997, s. 67-81.
[210] Por. tamże, s. 69.
[211] Por. A Nowakowaski, *Uzasadnienie epistemiczne,* Lublin 2011, s. 65-70.
[212] D. Kahneman, *Pułapki myślenia. O myśleniu szybkim i wolnym*, przeł. P. Szymczak, Poznań 2012, s. 16.

fałszywe, z których fałszywości nie zdajemy sobie sprawy, a w dodatku, których prawdziwość potrafimy – pozornie – udowodnić? Stan psychiczny podmiotu w obu przypadkach jest identyczny: przekonanie o posiadaniu wiedzy[213]. Z kilku powodów pytania te pozostawiam nierozstrzygnięte. Problem wiedzy ściśle koresponduje z analizą błędów poznawczych, do której przejdę niżej. W filozofii istniał on praktycznie od samego jej początku, kiedy Tales z Miletu sformułował twierdzenie mówiące, że elementem podstawowym rzeczywistości jest woda. To oznacza, że nasze codzienne doświadczenie rzeczywistości jest błędne. Dotykając klawiatury komputera nie czuję przecież żadnej wilgoci. Tales odpowiedziałby, że jest to tylko powierzchowny ogląd rzeczywistości, który jest niewłaściwy.

Już cała tradycja przed-sokratejska pełna jest sformułowań prowadzących do wniosku, że nic nie jest takie jak nam się wydaje, a więc, że z takich czy innych powodów nasze potoczne przekonania na temat rzeczywistości są nieprawdziwe, co współcześnie potwierdza to m.in. fizyka molekularna oraz neurobiologia.

Najgorliwszym oskarżycielem potocznych sądów był Zenon z Elei, który w swoich słynnych paradoksach miał obalić przekonania o istnieniu ruchu czy też dźwięku.

Naturalną konsekwencją walki totalnej z potocznymi przekonaniami, jest zawsze równie totalne zwątpienie. W starożytności, sceptycyzm pojawił się chwilę po odważnych twierdzeniach Eleatów, w słynnych trzech teraz Gorgiasza:

1) nic nie istnieje,
2) nawet gdyby istniało, byłoby niepoznawalne,
3) nawet jeśli byłoby poznawalne, to nie potrafilibyśmy o tym mówić – nie dałoby się tego przekazać.

Z takiej perspektywy nie może być mowy o błędach poznawczych, gdyż konsekwentny sceptyk musi powstrzymać się od wydawania jakiegokolwiek sądu, a tym samym staje się jedynym spośród wszystkich ludzi, który się nie myli.

Najwybitniejszym filozofem mówiącym o tym czym jest wiedza był Platon. Dokonał on rozróżnienia między mniemaniem, czy też opinią (gr. *doksa)*, a wiedzą (*episteme*). *Doksa* dotyczy tego, co zmysłowe. Nie jest ona zawsze błędna, jednak zawsze pozostaje niedowiedziona i niestała. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest sam charakter zmysłów, które ukazują nam przedmioty w sposób dynamiczny i stąd relatywny.

Wiedza pochodzi natomiast z oglądu inteligibilnego, czyli po prostu z myślenia. Dzieli się ona na poznanie pośrednie (*dianoia*), będące ujmowaniem bytów matematycznych, oraz na bezpośrednie (*noesis*), czyli wiedzę o ideach wynikającą z dialektyki. Świat zmysłów jest więc światem iluzji, która czasami może być zgodna z prawdą, ale o której nie przekonamy się pozostając w świecie empirii. Aby pozbyć się błędów poznawczych niezbędne jest myślenie dialektyczne[214].

Platon mylił się tkwiąc w starożytnym paradygmacie oddzielającym zmysły od rozumu. Będąc przekonanym o istnieniu treści obiektywnych zapoczątkował refleksję na temat tego,

[213] Analizy pojęcia wiedzy, uzasadnienia oraz przekonania dokonał Andrzej Nowakowski we wspaniałej książce pt. *Uzasadnienie epistemiczne…, dz. cyt*.

[214] Por. Reale, *Historia filozofii*…, *dz. cyt*., s. 199-201.

czym różni się wiedza od opinii albo mniemań, co otworzyło drogę do krytyki dogmatów, ideologii oraz demagogii.

Narzędzia, którymi posługują się demagodzy lub też błędy, na które narażony jest nieuważny myśliciel opisał Arystoteles, dając początek tematowi błędów logicznych. Podzielił on błędy logiczne na te zależne od języka, niezależne od języka oraz te wychodzące poza owo rozróżnienie. W *O dowodach sofistycznych* przeanalizował chwyty retoryczne stosowane przez sofistów.

Za ojca nowożytnej teorii błędów poznawczych należy uznać Franciszka Bacona. Jest on twórcą teorii złudzeń (*idoli*). Bacon wyróżnił cztery *idole*:

1) „Złudzenia plemienne" są wspólne dla całej populacji ludzkiej. Ich przyczyn należy więc szukać w gatunkowym ukształtowaniu człowieka. Polegają one m.in. na antropomorfizacji oraz ujmowaniu zjawisk przyrodniczych w kategoriach celowościowych. Ponadto Bacon zauważa, że ludzie mają tendencję do szukania regularności oraz porządku tam gdzie ich nie ma.
2) „Złudzenia jaskini" dotyczą iluzji indywidualnych, które wynikają ze środowiska w którym dorastaliśmy, wychowania czy też narracji które poznawaliśmy. Jeśli wyrastamy w środowisku konserwatywnym, to raczej będziemy uprzedzeni do wszelkich twierdzeń lewicowych.
3) „Złudzenia rynkowe" wynikają z niedoskonałości i braku precyzji mowy. Bacon będąc również ojcem empiryzmu nie uznawał stosowania pojęć, które nie mają swojej reprezentacji w doświadczeniu. Są nimi np. szczęście i wolna wola. „Idole rynku" przejawiają się również w nieporozumieniach wynikających z używania słowa mającego wiele różnych znaczeń (amfibolia).
4) „Idole teatru" mają swoje źródło w modnych dla danej epoki doktrynach oraz przesądach[215]. Co ciekawe, spostrzeżenia Bacona odnajdujemy dziś w analizach psychologicznych dotyczących błędów poznawczych. Np. „idole plemienne" czy też „idole jaskini" są dokładnie zbadane, opisane oraz oczywiście inaczej nazwane przez Kahnemana.

Jak widzimy, filozofowie od 2500 lat zdawali sobie sprawę z nieracjonalności ludzi. To spostrzeżenie było jednak dopiero początkiem, od którego miała biec droga ku życiu właściwemu, czyli życiu w prawdzie i dobru.

Myśliciele czynili więc starania, aby z całego kompleksu ludzkich skłonności wydestylować podmiot teoretyczny, określając tym samym normatywny ideał. Dziś, filozofia poznania uzbrojona w eksperyment, ograniczona do opisu i nazwana psychologią poznawczą, kontynuuje dzieło Zenona z Elei, Platona i Bacona, czego przykładem jest m.in. książka Kahnemana.

[215] J. Ladyman, Undestanding Philosophy of Science, London and New York, s. 22, 23.

System 1 a System 2

Pojęcia „System 1" i „System 2" wprowadzili do nauki Keith Stanovich oraz Richard West w książce pt. *Rationality and the Reflective Mind*. To jednak Kahneman upowszechnił te sformułowania czyniąc z nich narzędzie opisujące ludzki sposób działania i poznawania, będące szczególnie przydatne w psychologii i ekonomii behawioralnej. „Systemy 1 i 2 nie są »systemami« czy »układami« w standardowym sensie bytów składających się z szeregu współdziałających części czy aspektów. Nie istnieje jakaś konkretna część mózgu mieszcząca jeden czy drugi z naszych systemów"[216]. Widać tutaj pewne podobieństwo do tajemniczości statusu ontycznego rozumu praktycznego i teoretycznego, również nie będących oddzielnymi bytami. Istnienie podmiotu jest bardzo trudne do opisania. Najbliżej jest mu do czegoś, co egzystencjaliści określają mianem egzystencji lub Kantowskiego noumenu, czyli czegoś istotowo niepoznawalnego, ale z pewnością obecnego.

Systemy autora *Pułapek myślenia* są funkcjami umysłu, które inaczej można określić jako „system automatyczny" (System 1) oraz „system wysiłkowy" (System 2). Fakt wprowadzenia przez Kahnemana krótszych formuł ma pomagać czytelnikowi w upodmiotawianiu tych funkcji ludzkiego umysłu[217]. Autorowi zależy więc, aby czytelnik wypowiadał się o swoich działaniach w trzeciej osobie, np. „w tej chwili przemawia przez ciebie System 1. Uspokój się, niech ci się włączy System 2"[218]. Wynikiem takiego ujęcia jest uprzedmiotowienie swojego ja, gdyż dochodzi tutaj do zrzucania odpowiedzialności za stany i (zwłaszcza) za czyny na jakiś tajemniczy system. Kahneman powiada, że „kiedy myślimy o samych sobie, utożsamiamy się z Systemem 2, czyli »ja« świadomym, rozumiejącym, mającym przekonania, decydującym, co myśleć i robić"[219]. Znaczy to, że System 2 łączy w sobie oba rodzaje podmiotowości: „ja myślę" oraz „ja działam". Powiedzenie „mój System 2" jest analogiczne do sformułowania „moje ja". Tym samym można przypuszczać, że autor omawianej książki stoi na stanowisku pochodzącym z tradycji filozofii wschodu, w której właściwy podmiot ulokowany jest głębiej niż ja myślące. Jest to ta perspektywa poznawcza, do której schodzimy podczas praktyk medytacyjnych oraz technik *mindfulness*, gdzie myślenie staje się przedmiotem oglądu, nie zaś samym oglądem, o czym jeszcze wspomnę niżej.

System 2 będąc aktywną jaźnią, ma jednocześnie ścisły związek z uwagą. „Uwaga jest jedną z najważniejszych funkcji poznawczych występujących u człowieka i większości zwierząt. Odpowiada za to, abyśmy koncentrowali się na tym, co ważne, ignorując resztę dopływającej do nas stymulacji. Ważne jest to, co decyduje o przeżyciu, albo przynajmniej o zaspokojeniu istotnej potrzeby. Im więcej potrzeb i im większa ich różnorodność, tym więcej ważnych dla uwagi obiektów"[220]. Współczesna psychologia podkreśla jednak, że nie tylko elementy niezbędne do przeżycia i zaspokajania potrzeb przyciągają uwagę, ale również to, co ma sens lub znaczenie. Uwaga ma również ograniczoną przepustowość, czyli bodźce

[216] Kahneman, *Pułapki myślenia…*, *dz. cyt*. s. 42.
[217] *Por. tamże*, s. 43.
[218] *Tamże*.
[219] *Tamże*, s. 31.
[220] E. Nęcka *Trening poznawczy. Czy umysł można trenować jak trenuje się mięsnie?*, Sopot 2018, s. 24.

konkurują ze sobą o względy ludzkiej percepcji, zaś ta może być ukierunkowana niezależnie od woli podmiotu, np. jeśli pojawia się zagrożenie albo coś nowego, kolorowego, głośnego, itp.[221]. Skierowanie, a zwłaszcza utrzymanie uwagi jest pewnym wysiłkiem, dlatego to System 2, jako ten wysiłkowy, jest za nią odpowiedzialny. Być może to ze względu na reglamentowany charakter uwagi po polsku mówimy o „poświęceniu uwagi", zaś po angielsku o „płaceniu uwagą" (*pay attention*).

Najbardziej interesującą nas stroną uwagi jest jej system zarządczy[222], który „odpowiada za endogenne, wolicjonalne kierowanie uwagi ku wybranemu obiektowi, nawet jeśli w polu uwagi znajdują się obiekty o bardziej wydatnych cechach fizycznych. Dysfunkcja systemu zarządczego może oznaczać niezdolność do samodzielnego kierowania swoją uwagą i skupienia jej na ważnym obiekcie"[223]. Jej istnienie ma ścisły związek z dyskusją na temat istnienia wolnej woli oraz tematu rozwoju podmiotowego. Umiejętność kierowania uwagą i zdolność koncentracji wydaje się więc cechą określającą podmiot, gdyż to poprzez te umiejętności świadomie przyjmujemy treści z otoczenia. Kahneman zwraca uwagę, że kiedy odwracamy uwagę od danej czynności, wtedy ulegają przerwaniu czynności Systemu 2[224]. Brak uwagi implikuje zanik Systemu 2.

Thomas Metzinger, współczesny filozof zajmujący się badaniem świadomości oraz – co ciekawe – krytykujący istnienie wolnej woli i samej świadomości, tak mówi o uwadze: „to naturalnie wyewoluowana funkcja ludzkiego mózgu, […] to ważny zasób i jest on absolutnie konieczny do tego, by żyć dobrze. Potrzebujemy uwagi, aby słuchać innych – a nawet siebie. Potrzebujemy uwagi, aby naprawdę cieszyć się przyjemnościami zmysłowymi, a także do efektywnej nauki"[225]. Podkreśla on, że ego (a w myśl jego terminologii „tunel ego") można utożsamiać z uwagą i jednocześnie alarmuje, że przemysł rozrywkowy i reklamy atakują tę naszą podstawową zdolność doświadczania, okradając nas z zasobu naszej uwagi. Tym samym możemy mówić o „zużytym ego", które myśli o tym, o czym nie chce myśleć, a ogląda to, czego nie chce oglądać[226]. „Prawdopodobne rezultaty możemy oszacować na podstawie epidemii deficytów uwagi wśród dzieci i młodzieży, kryzysu wieku średniego, rosnących poziomów napięcia u dużych grup populacji. Jeżeli mam rację, że świadomość jest przestrzenią działania uwagi, oraz jeśli […] jest prawdą, że doświadczenie kontrolowania i podtrzymywania ogniska uwagi jest jedną z najgłębszych warstw jaźni fenomenalnej, to jesteśmy obecnie świadkami nie tylko zorganizowanego ataku na przestrzeń świadomości *per se*, ale i delikatnej formy depersonalizacji"[227]. Kontrolowanie uwagi należy więc rozpatrywać w aspektach normatywnych, gdyż to od niej zależy stopień naszej podmiotowości. Tym bardziej świadomość jej deficytów i tego jak działa System 2 może być niezwykle cenna.

---

221 *Por. tamże*.
222 *Por. tamże*. s. 25.
223 *Tamże*.
224 por. Kahneman, *Pułapki myślenia*…, *dz. cyt*., s. 33.
225 T. Metzinger *Tunel Ego. Naukowe badanie umysłu i mit świadomego ja*, Łódź 2019, s. 350.
226 *Por. tamże*. s. 350, 351.
227 *Tamże*, s. 351.

M.in. poprzez słynny eksperyment z gorylem (*The Invisible Gorilla*[228]) Kahneman ukazuje, jak ograniczoność uwagi naraża nas na złudzenia kognitywne.

Filozofowie – zwłaszcza fenomenolodzy – rozróżniali rodzaje uwagi. Np. John Crosby pisał o samoobecności, czy też zebraniu się w sobie, które stanowią warunek wolności[229].

Cała fenomenologiczna analiza intencjonalności również jest niezwykle istotna przy omawianiu tego problemu. Jeśli tracimy uwagę, wtedy narażamy się na działania deterministyczne, gdyż intencja musi poprzedzać wolny wybór. W sensie teoretycznym tracimy przedmiot obserwacji, w sensie praktycznym wartość którą preferujemy, a to System 2 „rozdziela niezbędną uwagę pomiędzy działania wymagające umysłowego wysiłku, takie jak skomplikowane wyliczenia. Działanie Systemu 2 często wiąże się z subiektywnym poczuciem skupienia, swobodnego wyboru i świadomego działania"[230].

System 1 jest więc deterministyczny.

Ściśle związana z uwagą jest samokontrola, za którą również odpowiada system wysiłkowy[231]. Jest to czysto praktyczny czynnik warunkujący decyzję, będący podstawą etyki od czasów Sokratesa (*enkrateia*). Psychologia pokazuje, że samokontrola jest formą pracy umysłowej, w której duże znaczenie ma zużywana energia. Im bardziej zmęczeni jesteśmy, tym mocniej uaktywnia się nasz egoizm, gdyż tracimy kontrolę nad sobą[232].

„Zespół Baumeistera wielokrotnie potwierdzał, że wysiłek woli oraz samokontrola są męczące; jeśli się do czegoś przymusisz raz, to stając przed takim samym wyzwaniem ponownie, będziesz mniej zdolny do samokontroli i mniej do niej chętny. To zjawisko nazwali »wyczerpywaniem się ego« (*ego depletion*)"[233]. Nasze ja kontroluje więc siły płynące z naszego ciała, umiejętnie nimi kierując. Pojęcie samokontroli oznacza, że coś, co określamy jako ja, tutaj System 2, kontroluje, czyli powstrzymuje lub ukierunkowuje siły witalne, w wybrany przez siebie sposób. Dla filozofów starożytnych *enkrateia* była natomiast powstrzymaniem się przed uleganiem zwierzęcym instynktom i afektom, czyli całym nierozumnym działaniem ludzkim. Uwaga oraz samokontrola są więc w filozofii niezbędnymi czynnikami etycznymi.

Potwierdza to również współczesny aksjolog Andrzej Niemczuk, upatrując przyczynę zła moralnego w „bezwładzie uwagi"[234]. „Nieuważny modus świadomości nie stanowi więc zupełnego braku czuwania i funkcji mentalnych. Przecież najbardziej nikłe funkcjonowanie świadomości jest jeszcze podmiotową aktywnością, tzn. różni się od nieprzytomności – a dopiero nieprzytomność, zamieniając człowieka w rzecz, nie pozwala przypisać mu wolności i odpowiedzialności za to, co robi. Z tego względu sterowanie własną uwagą mamy prawo uznać za świadomy, wolny i podlegający odpowiedzialności akt podmiotu"[235].

[228] Można go obejrzeć na: https://www.youtube.com/watch?v=vJG698U2Mvo
[229] Crosby J. F., *Zarys filozofii osoby. Bycie sobą,* przeł. B. Majczyna, Kraków 2007, s. 101, 121.
[230] Kahneman, *Pułapki myślenia*…, dz. cyt., s. 31.
[231] *Por. dz. cyt*. s. 39.
[232] *Por. dz. cyt*. s 57, 58.
[233] *Tamże*, s. 57, 58.
[234] Por. A. Niemczuk, *Taktat o złu*, Lublin 2013, s. 261.
[235] *Tamże*, s. 260.

Jeśli więc uwagą kierujemy źle lub też wcale, pozwalając jej się ślizgać po przedmiotach świata zewnętrznego w sposób całkowicie swobodny, wtedy nie tracimy podmiotowości całkowicie. Podmiotowość przygasa nam wraz z przygaśnięciem uwagi.

Jeśli podmiot mógłby zniknąć, wtedy o jakiejkolwiek odpowiedzialności nie byłoby mowy, gdyż nasze ja w momencie osiągnięcia innego modusu świadomości byłoby wyłączone, a więc nie byłoby osobowego sprawcy danego czynu, czyli nie byłoby samego czynu. Funkcją uwagi i samokontroli jest również dysponowanie energią pochodzącą z popędów, którą możemy właściwie ukierunkować na wzór św. Prokopa, który według legendy czeskiej zaprzągł diabła do pługa aby orać nim pole.

Moment, w którym dochodzi do braku uwagi, autor *Pułapek myślenia* przypisuje dominacji Systemu 1. System 2 kontroluje System 1, kiedy więc dochodzi np. do braku samokontroli, wtedy winny jest System 2, czyli „leniwy kontroler"[236].

Główną funkcją Systemu 1 jest utrzymywanie i aktualizowanie modelu twojej osobistej rzeczywistości, reprezentującego wszystko, co jest w niej normalne. Model tworzony jest za pomocą skojarzeń łączących te idee dotyczące zdarzeń, okoliczności, działań oraz ich skutków, które zawsze następują w dość regularny sposób – np. równocześnie albo z grubsza w tym samym czasie. W umyśle tworzą się i umacniają związki skojarzeniowe, z których wyłania się pewien schemat idei reprezentujący strukturę zdarzeń w twoim życiu"[237]. W rozdziale III *Badań dotyczących rozumu ludzkiego* David Hume wyróżnił trzy zasady rządzące skojarzeniami idei: podobieństwo, zbieżność miejsca i czasu oraz przyczyna i skutek[238]. Filozof ten jako pierwszy pokazał, że nie istnieje coś takiego jak przyczynowość. Jest ona jedynie wynikiem przyzwyczajenia pochodzącego z naszych dawnych doświadczeń. Nie ma przecież pewności, że jutro będzie dzień, a jednak wszyscy są zgodni twierdzić, że będzie. Dlaczego? Bo zawsze był. Owo przewidywanie nie jest jednak twierdzeniem obiektywnym, lecz subiektywnym wyrazem wiary lub też działaniem instynktowym. Jest to więc rodzaj wnioskowania, który logika określa mianem indukcyjnego, czyli sposobu rozumowania, na bazie którego z przesłanek szczegółowych wyciągamy ogólny wniosek, wykraczający poza informacje zawarte w przesłankach. Ceną, jaką płacimy za nowe informacje jest ich niepewność, gdyż wnioski nie wynikają logicznie z przesłanek, co natomiast ma miejsce we wnioskowaniu dedukcyjnym. Dlatego wnioskowanie indukcyjne nazywa się wnioskowaniem zawodnym. Indukcja jest jednak najbardziej powszechnym sposobem rozumowania, gdzie stale doszukujemy się praw i reguł rządzących naszym otoczeniem. Sądzę, że można mówić o pochodzeniu tego typu rozumowania z istotowych cech zwierzęcych, ponieważ jego odmianę obserwujemy również w świecie naturalnym, gdzie pewne powtórzenia są warunkiem tresury, nauki i wreszcie ewolucji. Dzięki powtórzeniom

[236] Por. Kahneman, *Pułapki…, dz. cyt.* s. 60.
[237] *Tamże*, s. 98.
[238] D. Hume, *Badania dotyczące rozumu ludzkiego*, przeł. J. Łukasiewicz i K. Twardowski, Warszawa 2001, s. 22.

zwierzę wie, że dźwięk otwieranej lodówki daje szansę na posiłek, zaś wystrzał jest groźbą utraty życia[239].

Kahneman przypisuje Systemowi 1 coś, co określa mianem intuicji. Jest to wielce problematyczne pojęcie, którego korzeni należy szukać prawdopodobnie w neoplatonizmie. Autor *Pułapek myślenia* używa tego wyrazu w znaczeniu bezwiednego nabywania wiedzy lub kreatywności zaś tę, określa mianem wyjątkowej pamięci skojarzeniowej[240].

Za skojarzenia również odpowiada System 1. Eksperymenty pokazały, że działa on na mocy atawizmów, które każą mu rozpoznawać zjawiska znajome i definiować je jako niezagrażające, czyli dobre, zaś nieznajome jako potencjalne źródło zagrożenia: złe[241]. To tłumaczy, dlaczego większość z nas zgadza się z inżynierem Mamoniem i wybiera melodie, które już co najmniej raz słyszała. Dzieje się tak, gdyż kierujemy się Systemem 1, preferującym środowiska znajome. System 2 jest natomiast często zbyt leniwy, aby chcieć odkrywać nowości.

W tym świetle kreatywność będzie więc bazowała na poznanych wcześniej, często nieuświadomionych, treściach. Im oryginalniej owe treści będą łączone, tym większą wartość nowatorstwa będziemy im przypisywać. Nigdy jednak nie powstanie coś z niczego.

Z drugiej strony System 1 poruszając się w środowisku sobie znanym, jako zagrożenia generuje treści tak spektakularne jak i mało prawdopodobne. „Skłonność Systemu 1 do preferowania potwierdzeń sprawia, że łatwiej jest nam bezkrytycznie przyjmować sugestie i za bardzo spodziewamy się zdarzeń ekstremalnych i nieprawdopodobnych"[242], ponieważ w umyśle posiadamy np. obrazy wielkich katastrof a nie małych wypadków. Katastrofa kojarzy nam się z lotem samolotem a nie z jazdą samochodem, dlatego bardziej boimy się pierwszego, natomiast statystyka wypadków ze skutkiem śmiertelnym przemawia na rzecz tej zwykłej, codziennej czynności.

To System 1 jest więc bezpośrednim spadkobiercą dokonań ewolucji w człowieku i to on odpowiada na pytania o zagrożenia, okazje i normalność (często jednak – jak widzieliśmy powyżej – normalność iluzoryczną). Tak jak System 2 kieruje uwagą wyczerpując energię, tak System 1, niemalże bez wysiłku, monitoruje otoczenie[243]. Dlatego też to System 1 daje nam odpowiedzi, które dostajemy bez poświęcenia badanej kwestii większej uwagi. Jest on przy tym łatwowierny oraz bezkrytyczny. „Jedną z funkcji Systemu 2 jest samokrytyka. Jednak w kontekście postaw emocjonalnych System 2 raczej usprawiedliwia emocje Systemu 1, niż je krytykuje – nie wymusza, lecz akceptuje. System 2 poszukuje informacji i argumentów nie po to, żeby się dowiedzieć czy jego przekonania są słuszne, tylko po to, żeby znaleźć informacje i argumenty zgodne z przekonaniami. Aktywny, poszukujący spójności System 1 podsuwa gotowe rozwiązania niewymagającemu Systemowi 2"[244].

[239] Swoistą krytykę błędów wynikających ze zbytniej wiary w indukcję przedstawił Nassim Nicholas Taleb, w swojej wspaniałej książce pt. *Czarny łabędź. Jak nieprzewidywalne zdarzenia rządzą naszym życiem*, przeł. O. Siara, Poznań 2014.
[240] Por. Kahneman, *Pułapki*…, *dz. cyt*. s. 93.
[241] *Por. tamże*, s. 90-96.
[242] *Tamże*, s. 111.
[243] *Por. tamże*, s. 121, 122.
[244] *Tamże*, s. 140.

Tym samym człowiek ulegający takiej relacji swoich systemów popełnia błędy poznawcze określane mianem heurystyk. System 1 ugruntowuje przekonania, czyli treści które uznajemy za prawdziwe bez sprawdzenia ich, czyli na mocy wiary. Jest to ten stan psychiczny, o którym pisał już Platon i o którym wspomniałem wyżej. System 2 odpowiedzialny jest za wiedzę. To w jego mocy leży obowiązek obalenia każdego napotkanego przekonania. Jego lenistwo sprawia, że zamiast podejmowania prób falsyfikujących daną treść, przyjmuje ją i tym samym potwierdza przekonania Systemu 1.

Heurystyka, pochodząca od greckiego *heureka* (znalazłem), jest procedurą pomocną w udzielaniu odpowiedzi na pytania w sposób zbliżony do adekwatnego. Jest ona natychmiastową reakcją na problem, z którym spotyka się nasz mózg a odpowiedzialny za nią jest System1. Owa reakcja jest wykształcona ewolucyjnie. Przejawia się to m.in. tym, że człowiek wybiera łatwiejsze, nieprzemyślane rozwiązania, zamieniając usłyszane pytanie na takie, na które może dać odpowiedź, zaś problem postrzegając tak, żeby można go było rozwiązać. Aby odpowiedzieć na pytanie „jak duża będzie popularność prezydenta za pół roku?" odpowiadamy na pytanie „jak popularny jest prezydent w tej chwili?"[245] albo „jaką mamy nadzieję na jego popularność?". Nikt nie zna przyszłości, a jeśli ktoś ma takie aspiracje w dziedzinie polityki, to może nim być jedynie politolog, mający szerszą wiedzę na temat warunków popularności prezydenta niż przeciętny X. Dlatego przeciętny X chcąc być znawcą tematu, jako przesłankę bierze jedynie popularność prezydenta dzisiaj i udziela odpowiedzi na tej podstawie, ignorując całą gamę zmiennych lub też wyraża swój życzeniowy pogląd przebierając go jedynie w szaty wiedzy. *De facto* nie odpowiada więc na zadane pytanie, lecz na pytanie inne. Jest to odmiana „heurystyki dostępności", w której nasza odpowiedź zależna jest od tego, jak łatwo przypomnimy sobie informacje, o które zostaliśmy zapytani (podobny mechanizm działa przy opisanym wyżej problemie preferencji).

Istnieje również „heurystyka afektu", którą psychologowie opisują jako dominację wniosków nad argumentami. Mając pewne uprzedzenia emocjonalne nie przyjmujemy argumentów, gdyż mamy już gotowe wnioski[246]. Jest to zjawisko, które Bacon określił mianem „idoli jaskini". Kahneman oprócz tego opisuje m.in.: błędy pamięci skojarzeniowej, błąd narracji, „zjawisko torowania", „efekt potwierdzenia", „efekt halo", „efekt ram interpretacyjnych", „ignorowanie wartości bazowej", „prawo małych liczb", „heurystykę zgodności ze stereotypem", „heurystykę trójwymiarowości" oraz „zjawisko zakotwiczenia". Wszystkie je dokładnie opisuje i potwierdza danymi uzyskanymi na podstawie eksperymentów prowadzonych przez psychologów od dziesięcioleci. Błędy te mają swoje odpowiedniki w logice w kontekście wnioskowania: statystycznego, redukcyjnego, indukcyjnego oraz wnioskowania przez analogię[247].

---

[245] *Por. tamże*, s. 135.

[246] *Por. tamże*, s. 140.

[247] *Por*. definicje tych typów wnioskować: K. Szymanek, *Sztuka argumentacji. Słownik terminologiczny*, Warszawa 2012, s. 321-328 z opisem heurystyk i błędów poznawczych: Kahneman, *Pułapki*…, dz. cyt. s. 147-263. Świetnym uzupełnieniem tematu błędów poznawczych stanowi również wspomiany wyżej *Czarny łabędź.*

W świetle powyższego nasuwa się wniosek, że nieprawdziwe jest twierdzenie autora jakoby emocje nie miały związku z błędami poznawczymi. Jak wynika z powyższych analiz oraz wielu innych wypowiedzi Kahnemana – choćby tych o samokontroli – System 1 odpowiada za emocje, zaś błędem Systemu 2 jest lenistwo, przez które owych emocji czasami nie kontroluje. Przeprowadzone eksperymenty psychologiczne pokazują, że „dobry nastrój, intuicja, twórcze myślenie, łatwowierność oraz zwiększona skłonność do polegania na Systemie 1 są ze sobą powiązane. Na przeciwległym biegunie mamy inne połączenie – smutku, czujności, podejrzliwości, podejścia analitycznego i wzmożonego wysiłku”[248]. Znaczy to, że od tego w jakiej kondycji biologicznej się aktualnie znajdujemy, zależy jakich odpowiedzi udzielimy na zadawane nam pytanie. Można ten aspekt określić mianem odpowiedniej relacji systemu wysiłkowego do automatycznego. Skoro System 1 podsuwa gotowe rozwiązania niewymagającemu Systemowi 2, to miarą naszej racjonalności będzie umiejętność „użycia” Systemu 2. Jeśli nie jesteśmy do tego zdolni, wtedy wyciągamy pochopne wnioski, a więc nie potrafimy poprawnie rozumować. Gdybyśmy właściwie „używali” Systemu 2, wtedy nie kierowalibyśmy się uprzedzeniami, czyli nie zachodziłby np. „efekt halo”, lub też bylibyśmy mniej ufni wobec swoich przyzwyczajeń, które mylimy z przyczynowością, zastępując każdą korelację wynikaniem.

Kto jest kim?

Czy więc System 2 może przypominać – świadomy, dążący do prawdy – podmiot, zaś System 1 to, na czym podmiotowość się wznosi, czyli wszelkie naturalnie wykształcone odruchy? Aby podsumować to, co powiedzieliśmy wyżej, zacytujmy Taleba podsumowującego analizy na temat systemów: „System 1, doświadczeniowy, bezwysiłkowy, automatyczny, szybki i nieprzejrzysty (nie zdajemy sobie sprawy, że go używamy), przetwarza informacje równolegle i może skutkować błędną oceną sytuacji. Nazywamy go intuicją. […] Jest wysoce emocjonalny właśnie ze względu na swoją szybkość”[249], natomiast System 2 jest „kontemplacyjny, to mechanizm, który zwykle nazywamy myśleniem. […] Wymaga wysiłku […]. Przetwarza informacje szeregowo, a przy tym jest racjonalny, powolny, logiczny, ciągły i samoświadomy (jesteście w stanie śledzić bieg swoich myśli). Wynika z niego mniej błędów niż z systemy doświadczeniowego. Ponadto, gdy się nim kierujecie, wiecie, co prowadzi was do danego wniosku, więc możecie odtworzyć wasz tok myślenia i korygować pomyłki uwzględniając nowe informacje”[250], jest utożsamiany z naszym ja, a więc jest osobowy, kontroluje i ukierunkowuje System 1, odpowiada za uwagę oraz samokontrolę, działa zależnie od posiadanej energii lub od tego jak bardzo mu się chce, odpowiada za trudne decyzje, wnioskowania oraz wyliczenia, jest kreatywny (pozwala robić rzeczy po raz pierwszy[251]).

[248] Kahneman, *Pułapki*…, dz. cyt. s. 95.
[249] Taleb, *Czarny łabędź*..., dz. cyt., s. 158.
[250] *Tamże*.
[251] Kahneman, *Pułapki*…, dz. cyt. s. 52.

Sam Kahneman powiada, że wiele więcej miejsca poświęcił opisowi Systemu 1, gdyż „jest źródłem nie tylko wielu popełnianych przez nas błędów, ale też większości tego, co robimy dobrze – a więc większości wszystkiego, co robimy. W rutynowych sytuacjach naszymi myślami i działaniami kieruje System 1 i na ogół są to myśli i działania słuszne. Na cud zakrawa bogaty i szczegółowy model rzeczywistości przechowywany w pamięci skojarzeniowej”[252].

Jako filozof uważam, że bardziej interesujący jest System 2, w którym możemy doszukiwać się *ego* oraz którego rozwijanie może podnieść poziom osobowy jednostki i społeczeństwa.

W świetle tej dekonspiracji Systemów, pojawiają się pewne trudności z przyznaniem Systemowi 2 miana podmiotu, gdyż jego opis dokonany przez Kahnemana jest redukcjonistyczny. Świadczy o tym pojawienie się twierdzeń sprowadzających System 2 do funkcji biologiczno-chemicznych pozbawiających go statusu podmiotowego. Kahneman mówi o glukozie jako „walucie”, którą zużywa System 2 podpierając się eksperymentami, w których ilość spożytego cukru wpływa na wyniki poznawcze[253]. W takim ujęciu naszej podmiotowości, to nie nasza siła woli, a ilość glukozy definiuje nasze działanie i poznanie. Oczywistym jest, że energia jest niezbędna do działania podmiotowego, ale należy ją utożsamiać z przedmiotową domeną człowieka. *Ego* jest zależne od posiadanej energii oraz ogólnej kondycji fizycznej, ale i tak to ono, w wielu przypadkach, bierze odpowiedzialność za brak tej energii (nie zjadłem śniadania, bo za późno wstałem) oraz kiepskiej kondycji (nie chodziłem na spacery tylko siedziałem przed telewizorem). To System 2 lub po prostu *ego* jest odpowiedzialne za System 1. To ja dbam o swoje ciało, poziom uwagi i koncentracji, odruchy, kondycję psychiczną, a nie odwrotnie, gdyż to ciało, odruchy, kondycja psychiczna są moje, a nie ja jestem ich.

W uprzedmiotowieniu Systemu 2 usprawiedliwionym stałoby się mówienie o Systemie 2 w trzeciej osobie, ale tym samym kłopotliwe byłoby i nadal jest, utożsamienie go z ja. Oznaczałoby to, że *ego* nie jest niczym więcej niż faktem psychicznym. Jest to stanowisko psychologizmu, którego prekursorem był John Lock. Psychologizm pierwotnie miał formę utożsamienia myślenia logicznego i matematycznego z funkcjami, które opisuje psychologia. Znaczyłoby to, że psychologia powinna stać się nauką pierwszą, gdyż wyjaśniając psychikę człowieka, wyjaśnia wszystkie zagadnienia z nim związane.

W świetle problemu psychologizmu oraz w kontekście naszych rozważań należy postawić pytanie: co dzieje się z podmiotowością, kiedy sprowadzimy ją do funkcji opisywanych przez psychologię? Kłopot ten ujawnia się już na poziomie języka, w którym nie wiadomo kto działa: ja czy mój System? Albo: ja czy mój charakter? ja czy mój temperament?, itd. Filozofia pokazuje, że jednym z ważniejszych zadań namysłu nad człowiekiem jest odnalezienie jego centrum decyzyjnego lub centrum refleksyjnego. Centrum, z którym możemy utożsamić ja i którego nie można zredukować do niczego innego (swoisty

[252] *Tamże*, s. 553.
[253] *Tamże*, s. 60.

hypokeimenon). W filozofii praktycznej będzie to implikowało problem istnienia wolnej woli ukierunkowanej na dobro, zaś w filozofii teoretycznej istnienie rozumu, którego celem jest prawda.

Kłopotem Kahnemana, jak i wielu innych psychologów, jest ignorowanie problemu podmiotowości. Teoria ta byłaby o wiele bardziej spójna, gdyby rzeczywiście mówiła o Ja, a więc podmiotowość zarezerwowała dla Systemu 2 albo po prostu wyodrębniła trzeci, nadrzędny „system", przyznając mu status ponadpsychologiczny. Tym samym wszelkie przedmiotowe działania powinna przypisać Systemowi 1. System 2, a więc ja, kontroluje to, co dyktuje mu System 1. Ale to nie lenistwo Systemu 2 przepuszcza błędy, a lenistwo ja, czyli moje lenistwo. System 1 jest tym samym przedmiotem badań psychologii, co sam autor podkreśla i z czego wydaje się być bardzo dumny. Jednak przyznać trzeba, że System 2 lub też *ego* należy do domeny filozofii. Kiedy więc popełniamy błędy, czynimy to, ponieważ emocje, zmęczenie, pewność swoich przekonań i wiary w opinię publiczną biorą górę nad tym, co nazywa się myśleniem krytycznym. To również my bierzemy za te błędy odpowiedzialność (nierzadko odpowiedzialność etyczną). Nie należy tu jednak szukać winnego w braku glukozy czy też słabej aktywności Systemu 2, lecz w rdzeniu naszej podmiotowości, w tym co nazywamy „ja" oraz co daje nam podstawę do bycia sobą.

Można tu również szukać istnienia pewnej funkcji nadrzędnej wobec omawianych Systemów. W ostatnich dziesięcioleciach takie podejście staje się coraz bardziej popularne za sprawą ekspansji filozofii wschodu (chociaż szczątkową obecność takiego ujęcia podmiotowości można również znaleźć wśród XX wiecznych klasyków myśli zachodniej). „Możemy być solidną świadomą jaźnią, nawet jeśli jesteśmy obojętni emocjonalnie, jeśli nie korzystamy z aktów woli, a także gdy nasze myśli są nieobecne. Emocje, wola i myśli nie są konieczne dla fundamentalnego poczucia siebie. Każdy praktyk medytacji […] potwierdzi, że możecie popaść w spokojny, neutralny emocjonalnie stan, który jest głęboko relaksujący, ale w pełni przytomny; stan czystej obserwacji, pozbawiony wszelkiej myśli, ale zakładający wciąż pewną elementarną świadomość ciała"[254].

Może więc właśnie ta warstwa, z której możemy przyglądać się naszym myślom oraz uczuciom jest właściwym centrum podmiotowym? Wtedy oba systemy byłby jedynie funkcjami, za które odpowiada owo głębokie ja.

Kahneman oferuje nam niezwykle cenne narzędzie w postaci opisu błędów poznania oraz błędów działania. Niemal połowę książki poświęca na analizę ryzykownych decyzji demaskując pochopność dokonywanych wyborów. Jest on niewątpliwie spadkobiercą zarówno Platona, Kartezjusza i Bacona jak i Kierkegaarda oraz innych egzystencjalistów.

Jednakże zgodnie z charakterem swojej nauki, pozostaje na poziomie opisu i eksperymentu, podczas gdy to, o czym myślimy używając słowa „ja", eksperymentowi się wymyka. Zestawienie opisów autora *Pułapek myślenia* z filozoficzną teorią podmiotowości pokazuje, jak nieoceniona może być psychologia do osiągania wyznaczonych przez filozofię ideałów egzystencjalnych.

[254] Metzinger, *Tunel Ego*…, *dz. cyt*., s. 146.

Podsumowanie

Twórcą teorii wychowania do racjonalności był Sokrates. Jego celem była nauka dialektyki po to, aby człowiek odróżniał prawdę od złudzeń. Dialektyka opierała się natomiast na umiejętnym stawianiu pytań, właściwym wnioskowaniu indukcyjnym (Sokrates nie stworzył tego pojęcia ale niewątpliwie stosował owo wnioskowanie w praktyce) oraz dawaniu odpowiedzi w postaci formułowania właściwej definicji. Od tego czasu przyjmuje się również, że myślenia można się nauczyć. Jest ono narzędziem, które ratując człowieka przed namiętnościami, stawiającymi go w pozycji przedmiotu podatnego na manipulacje, ma zagwarantować dobre życie. Tym samym wychowanie staje się procesem kształtującym podmiot.

W świetle powyższej analizy można stwierdzić, że Kahneman rozróżnia postawę racjonalną od nieracjonalnej. Tak jednak do końca nie jest. Autor *Pułapek myślenia* jak i inni teoretycy ekonomii behawioralnej, po swojemu definiują racjonalność: „jedynym testem racjonalności nie jest to, czy przekonania i intencje są rozsądne, ale czy są one wewnętrznie spójne”[255]. Jest to definicja arbitralna (na jej krytykę nie ma tu miejsca) i niezgodna z tradycją filozoficzną, z której owo pojęcie się wywodzi. Słowniki filozoficzne zgodnie definiują ten wyraz, jako przyznanie rozumowi prymatu w poznaniu świata. Co za tym idzie, „dorosły »normalny« człowiek (podmiot) jest w stanie, po ewentualnym treningu, zrozumieć zdanie wyrażające poznanie oraz (jeśli dysponuje odpowiednimi środkami) może wykazać jego prawdziwość lub fałszywość. Innymi słowy: rozum żąda, by wykazać poznanie w powszechnie dostępnym języku, w sposób jasny i ścisły, a także by dostarczać dla niego uzasadnienia podległego sprawdzeniu (krytyce) – wielokrotnemu i dokonywanemu przez różnych badaczy”[256].

Człowiek racjonalny jest więc podmiotem i tak też będziemy rozumieć racjonalność w poniższych akapitach.

Kahneman przedstawia drogę do uzyskania racjonalności poprzez analizę błędów, które odpodmiotawiają człowieka. Co ciekawe, sam stwierdza, że świadomość błędów poznawczych nie daje przed nimi ochrony. System 1 jest zbyt zautomatyzowany i zbyt wiele umiejętności pamięta, aby dało się go poskromić w jego błędnych nawykach[257]. Nie zastanawia się jednak, czy ma to swoje źródło w kondycji biologicznej czy też w uwarunkowaniu kulturowym. Jest to niezwykle ciekawy problem, gdyż jeżeli uznamy, że to kultura, czyli pewne przekazywane pokoleniowo, wszechobecne niedbalstwo w stosowaniu pojęć, wydawaniu sądów oraz podejmowaniu decyzji, jest odpowiedzialna za błędne myślenie jednostek, to można podejmować starania aby te cechy z niej wyeliminować. Szansa może być odpowiednio sformułowanej pedagogice. Arystoteles mówił, że umiejętność rozróżniania cnót jest efektem treningu. Skoro zaś to System 1 jest odpowiedzialny za błędy i to on jest automatyczny, to może technika wychowania powinna brać pod uwagę technikę myślenia.

[255] Por. Kahneman, *Pułapki…*, *dz. cyt.*, s. 547.
[256] *Słownik Filozofii*, red. Jan Hartman, Kraków 2006, s. 188.
[257] Por. Kahneman, *Pułapki… dz. cyt*., s. 554.

Byłby to jednak jedynie trening bezrefleksyjnego „automatu" jakim jest System 1, co oczywiście nie jest bezzasadne i prawdopodobnie wielce przydatne.

Kahneman nie bierze pod uwagę wartości pedagogicznej jaką może nieść za sobą jego książka. Świadomość błędów poznawczych odnosi jedynie do siebie, człowieka dorosłego, skażonego przyzwyczajeniami. Kwestią godną zbadania w sposób empiryczny byłaby próba treningu unikania heurystyk, czyli wyrabiania na poziomie poza refleksyjnym ostrożności w wydawaniu sądów. Podobnie trenowanie uwagi lub kreatywnego rozwiązywania problemów jest zagadnieniem związanym z poruszanym tu tematem i – co bardzo cieszy – zyskującym coraz bardziej na popularności[258].

Implementacja najnowszych odkryć psychologii poznawczej może dokonywać się w ramach istniejących przedmiotów szkolny. Powiązanie heurystyk z matematyką opisuje Kahneman we fragmentach swojej książki, w której wykazuje podatność większości populacji na ignorowanie podstawowej statystyki[259]. Widzimy to w życiu codziennym, kiedy np. tłumaczymy dziwne zachowanie nastolatka działaniu narkotyków, podczas gdy znaczna większość nastolatków narkotyków nie zażywa, a więc nasz osąd nie ma racjonalnych podstaw. Podobny problem pojawia się w wyciąganiu wniosków we wnioskowaniu dedukcyjnym[260].

Są to kwestie, które z powodzeniem można wdrażać do nauczania w szkołach, nie poprzez wprowadzanie takich przedmiotów jak logika (chociaż byłoby to niewątpliwie pod wieloma względami wielce pożyteczne), lecz po prostu poprzez konsekwentne zwracanie uwagi przez nauczycieli i wychowawców na odpowiednie myślenie w całym procesie nauczania. Mogłoby się to odbywać np. poprzez analizę pseudonaukowych teorii, które ostatnio święcą swoje triumfy za sprawą Internetu oraz mediów społecznościowych. Tak szczególnie popularne w dobie pandemii pseudonauka i tzw. „postprawda", to nic innego jak bazowanie na heurystykach, zaś walką z nimi może być po pierwsze wyrabianie potrzeby krytycyzmu, a co za tym idzie odruch szukania naukowych źródeł, po drugie świadomość błędów psychologicznych, czyli właśnie owych heurystyk, zaś po trzecie elementarna wiedza z dziedziny logiki oraz umiejętności z owej wiedzy wynikające.

Aby uczyć wrażliwości na błędy w myśleniu statystycznym nie trzeba uczyć dzieci statystyki (Kahneman zwraca uwagę, że błędy w myśleniu statystycznym również popełniają studenci statystyki). Należy skupić się właśnie na czymś, co możemy nazwać myśleniem statystycznym (analogicznie, to nie filozofia jest najbardziej potrzebna ludziom, lecz myślenie filozoficzne). Nie trzeba znać się na rachunku prawdopodobieństwa, aby trzeźwo ocenić

[258] Cytowany wyżej Edward Nęcka, w swoim *Treningu poznawczym*… dz. cyt., s. 96-98, jako jedną z metod trenowania uwagi wskazuje medytację (techniki mind-fullnes), co również potwierdzają badacze z dziedziny neuropsychologii (m.in. cytowany w tym artykule Thomas Metzinger). Jest to ciekawa propozycja edukacyjna, która spotyka się z coraz większym zainteresowaniem pedagogów na całym świecie.

[259] Por. Kahneman, *Pułapki*… dz. cyt., s. 14, część II: 147-263.

[260] Powszechnym błędem jest następujące wnioskowanie: przesłanka 1: wszystkie istoty żyjące potrzebują wody, przesłanka 2: róże potrzebują wody, wniosek: róże są istotami żyjący. Takie myślenie w świetle logiki jest błędem i zaliczyć je należy do błędów szybkiego Systemu 1 lub po prostu opiera się na braku wiadomości na temat właściwego wnioskowania dedukcyjnego oraz sylogizmów (por. Szymanek, *Sztuka argumentacji*…, dz. cyt., s. 324, 325; J. Ladyman, *Undestanding Philosophy*… dz. cyt., s. 19; K.E. Stanovich, *Distinguishing the reflective, algorithmic, and autonomous minds: Is it time for a tri-process theory?,* s. 60, [z:] http://www.keithstanovich.com/Site/Research_on_Reasoning_files/Stanovich_Two_MInds.pdf [29.05.2018].

prawdopodobieństwo tego, czy siedzący naprzeciwko mnie obcokrajowiec o śniadej cerze jest terrorystą. Należy więc wyrabiać w procesie wychowawczym odruchy myślenia biorącego pod uwagę zdroworozsądkowe dane statystyczne oraz zwyczaj sprawdzania fachowych statystyk i umiejętnego ich odczytania. Oczywistym jest, że są one jedynie zapisem prawdopodobieństwa, więc ich opis jest wielce niedoskonały, jednak coś, co określamy mianem racjonalnej decyzji, bazuje właśnie na umiejętnym rozumieniu zjawiska prawdopodobieństwa.

Najistotniejszą kwestią pedagogiczną, którą należałoby podjąć w świetle omawianej tu książki, jest nasz tytułowy podmiot. Jak wykazałem powyżej, sam autor *Pułapek* niewiele o nim wie. Okazać się może jednak, że na skutek uwzględnienia w procesie wychowania jego rozstrzygnięć, wyklaruje nam się model podmiotu. Człowiek, który potrafi wnioskować dedukcyjnie i indukcyjnie (w czym zawiera się również statystyka), który w przyjmowaniu cudzych poglądów jest krytyczny, który powstrzymuje się od pochopnych wniosków, który wygłasza jedynie sądy pewne (lub przynajmniej prawdopodobne) oraz podparte dowodami (lub przynajmniej dobrymi argumentami), który stara się redukować emocje w podejmowaniu decyzji, to ktoś, kogo możemy określić mianem podmiotu. Myślenie wolne od uprzedzeń oraz decyzja oparta na racjonalnych przesłankach to ideał, o którym filozofia bardziej lub mniej *explicite* mówi od samego początku. Podobnie jak mówi o uwadze oraz samokontroli, które są bardzo wymagające i które wymagają wyrobienia nieleniwego Ja.

Bibliografia

Arendt H. , *Myślenie*, przeł. H. Buczyńska-Garewicz, Warszawa 1991.
Arystoteles, *Etyka nikomahejska,* przeł. D. Gromska, Warszawa 2007.
Cicero M. T., *Rozmowy tuskulańskie,* przeł. J. Śmigaj, w: *Pisma filozoficzne,* t. III, Warszawa 1961.
Crosby J. F., *Zarys filozofii osoby. Bycie sobą,* przeł. B. Majczyna, Kraków 2007.
Hume D., *Badania dotyczące rozumu ludzkiego,* przeł. J. Łukasiewicz i K. Twardowski, Warszawa 2001.
Kahneman D., *Pułapki myślenia. O myśleniu szybkim i wolnym,* przeł. P. Szymczak, Poznań 2012.
Kant I., *Krytyka władzy sądzenia,* przeł. J. Gałecki, Warszawa 1986.
Kierkegaard S., *Powtórzenie,* przeł. B. Świderski, Warszawa 1982.
Ladyman J., *Undestanding Philosophy of Science,* London and New York.
Metzinger T. *Tunel Ego. Naukowe badanie umysłu i mit świadomego ja*, przeł. P. Grabarczyk, Łódź 2019.
Nagel T., *Widok znikąd,* przeł. C. Cieśliński, Warszawa 1997.
Nęcka E., *Trening poznawczy. Czy umysł można trenować tak jak trenuje się mięśnie?*, Sopot 2018.
Niemczuk A., *Taktat o złu,* Lublin 2013.
Nowakowaski A., *Uzasadnienie epistemiczne,* Lublin 2011.
Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne Warszawa.
Reale G., *Historia filozofii starożytnej,* t. II, przeł. E.I. Zieliński, Lublin 2001,
Słownik Filozofii, red. J. Hartman, Kraków 2006.
Stanovich K.E., *Distinguishing the reflective, algorithmic, and autonomous minds: Is it time for a tri-process theory?* [25.05.2018], https://www.researchgate.net/publication/237337356_Distinguishing_the_reflective _algorithmic _and_autonomous_minds_Is_it_time_for_a_tri-process_theory.
Szymanek K., *Sztuka argumentacji. Słownik terminologiczny,* Warszawa 2012.
Taleb N.N., w swojej wspaniałej książce pt. *Czarny łabędź. Jak nieprzewidywalne zdarzenia rządzą naszym życiem,* przeł. O. Siara, Poznań 2014.

Krzysztof Kucharski

WPŁYW PANDEMII COVID-19 NA REALIZACJĘ ZLECEŃ PRZEZ LICENCJONOWANEGO DETEKTYWA

Streszczenie:
Celem artykułu jest poruszenie problemu dotyczącego sposobu realizowanych zleceń przez Licencjonowanego Detektywa w okresie pandemii choroby zakaźnej Coronawirusa Covid-19.Ludzie obecnie coraz częściej (obywatele) wykorzystują do uzyskiwania informacji o: przeciwniku, rywalu, konkurencie, kontrahencie czy w różnych prywatnych sprawach Licencjonowanych Detektywów. W większości taka instytucja od zawsze traktowana była i jest przez zleceniodawców jako zawód zaufania społecznego. Mimo, iż na rynku usług detektywistycznych działa już bardzo duża liczba zawodowych detektywów popyt na wykonywanie takich czynności nadal jest ogromny. Należałoby zadać tutaj pytanie o powody dla których zwykli ludzie o różnym stopniu pochodzenia społecznego, posiadający różny stopień wykształcenia, angażują w swoje prywatne sprawy, powierzają swoje sekrety, a nawet najskrytsze tajemnice (w celu wyjaśnienia) detektywom? Jakimi osobami właśnie są licencjonowani detektywi? Czy dzięki profesjonalnemu działaniu, przy zastosowaniu przez detektywów odpowiednich zasad, metod i środków w tak trudnym okresie pandemii Covid-19 mogą usatysfakcjonować zleceniodawców?

Słowa kluczowe:
prywatny detektyw, zawód zaufania społecznego, stosowane metody i zasady prowadzonych działań operacyjnych, wykorzystywane środki techniki operacyjnej. Pandemia Covid-19.

THE IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON THE ACTIVITIES OF LICENSED DETECTIVES

Summary:
People (citizens) nowadays are increasingly using the services of Licensed Detectives to get information about opponents, rivals, competitors, and contractors, as well as in various private matters. For the most part, this institution has always been and continues to be treated by customers as a profession of public trust. Despite the fact that there are already multiple professional detectives operating in the market of detective services,

the demand for such services is still huge. The question should be asked here about the reasons why ordinary people of different social backgrounds, with varying degrees of education, involve detectives in their private affairs and entrust their secrets, even the innermost ones, to detectives (for them to examine them)? What kind of people are licensed detectives? Can detectives satisfy their customers in the difficult times of the COVID-19 pandemic by acting professionally and applying the right principles, methods and means?

Keywords:
private detective, profession of public trust, applied methods and principles of operational activities, means of operational technology used. COVID-19 pandemic.

Wstęp

Przystępując do analizy znaczenia oraz roli funkcjonowania licencjonowanego detektywa w społeczeństwie traktowanego podobnie jak lekarza, adwokata czy spowiednika. Należy zadać pytanie czy zawód ten w dalszym ciągu posiada określenie zaufania społecznego?[261]. Na początku należy przede wszystkim zdefiniować samo pojęcie detektyw. Słowo to pochodzi od łacińskiego słowa dętego – odkryć lub wykryć. W języku angielskim termin ten jest określany jako detecive (także investigator, privatepolicing). Z kolei w Polsce oraz w większości krajów świata pojęcie „zawodowy detektyw" jest używane na określenie osoby, która posiada licencję detektywa, wydanej po spełnieniu wymogów ustalonych przepisami prawa[262]. Chodzi tu o art. 4 ust. 2 ustawy z dnia 6 lipca 2001 r. o usługach detektywistycznych występującej jako u.o.u.d.[263]. W innym znaczeniu ,w różnych państwach pojęciem detektywa oznaczone zostały również stanowiska służbowe. Takie miano może nosić i używać funkcjonariusz policji służby operacyjno-rozpoznawczej oraz dochodzeniowo-śledczej. W takim przypadku określenie detektyw jest poprzedzane faktycznym stopniem funkcjonariusza, np. „detektyw sierżant". Innym miejscem gdzie można spotkać określenie osób jako detektywów to detektyw sklepowy którego rolą jest zabezpieczenie mienia jego właścicieli przed ewentualną kradzieżą. Jednak te osoby nie posiadają uprawnień do prowadzenia rozpracowania innych osób na zlecenie.

Podstawy prawne na jakich realizuje zlecenia Licencjonowany Detektyw

Zgodnie z art. 3 u.o.u.d. działalność detektywistyczna to działalność, dla prowadzenia, której konieczne jest zrealizowanie dodatkowego wymogu wpisu do odpowiedniego rejestru działalności regulowanej. Jest to jedyna forma, w której istnieje możliwość realizowania usług detektywistycznych w Polsce. Owszem licencjonowany detektyw nie musi rejestrować się

[261] Ustawa z dnia 18 lutego 1938 roku *o przedsiębiorstwach wymagających szczególnego zaufania*, Dz. U. z 1928, nr 12, poz. 79.
[262] D. Brakoniecki, *Detektywistyka. Prawne i funkcjonalne aspekty działalności, detektywistycznej w Polsce i na świecie*, Warszawa 2015, s. 26.
[263] T. jedn.: Dz. U. z 2017 r., poz. 556 ze zm.

w tym spisie o ile jest zatrudniony (związany na podstawie umowy o pracę) u innego licencjonowanego detektywa lub właściciela firmy posiadającego zarejestrowaną działalność gospodarczą i uprawnienia do prowadzenia działalności regulowanej oraz stosownego ubezpieczenia.

W myśl art. 2 ustawy o tego typu usługach są to czynności, które polegają na uzyskiwaniu, przetwarzaniu oraz przekazywaniu informacji na temat osób, przedmiotów oraz zdarzeń, realizowane w oparciu o umowę zawartą ze zleceniodawcą, w formach oraz w zakresie, który nie jest zastrzeżony dla organów oraz instytucji państwowych na podstawie oddzielnych regulacji, w tym[264]:

- w sprawach, które wynikają ze stosunków prawnych dotyczących osób fizycznych,
- w sprawach wynikających ze stosunków gospodarczych dotyczących: realizacji zobowiązań majątkowych, zdolności płatniczych albo wiarygodności w tych stosunkach, bezprawnego wykorzystania nazw handlowych albo znaków towarowych, nieuczciwej konkurencji albo ujawniania wiadomości będących tajemnicą przedsiębiorstwa albo tajemnicą handlową,
- weryfikacji wiarygodności informacji dotyczących szkód zgłaszanych zakładom ubezpieczeniowym,
- poszukiwania osób zaginionych albo ukrywających się,
- poszukiwania mienia,
- gromadzenia informacji w sprawie, w której prowadzone jest postępowanie karne, postępowanie w sprawach o przestępstwa skarbowe albo wykroczenia skarbowe bądź inne, o ile w toku postępowania możliwe jest zastosowanie regulacji prawnokarnych[265].

Jednak większe uprawnienia w zakresie wykonywanych czynności przez Licencjonowanego Detektywa zostały opisane w definicji usług detektywistycznych, która funkcjonuje w ramach Kwalifikacji Wyrobów i Usług Głównego Urzędu Statystycznego. Została ona zaszeregowana pod numerem 80.30.10.0 jako usługi dochodzeniowe odnoszące się do: spraw karnych, kradzieży, defraudacji kradzieży sklepowych, nieuczciwości, zaginionych osób, spraw rodzinnych oraz innych poczynań łączących się bądź nie z postępowaniem procesowym, dochodzeń jawnych oraz tajnych, jak również ochrony sklepów przed kradzieżami. Grupowanie to nie obejmuje usług w zakresie oceny zdolności kredytowej[266].

Wskazany powyżej katalog czynności ma charakter wyłącznie przykładowy. W rzeczywistości zakres usług jaki oferują detektywi jest bardzo szeroki i ograniczony wyłącznie obowiązującymi regulacjami prawnymi. Najbardziej popularnymi zleceniami przyjmowanymi przez detektywów od osób fizycznych są:

- ustalanie oraz dokumentowanie nieformalnych kontaktów współmałżonka albo partnera;
- poszukiwanie osób zaginionych, uprowadzonych albo ukrywających się; poszukiwanie świadków zdarzeń oraz weryfikacji zdarzeń; ustalania składników majątkowych osoby;

[264] T. Aleksandrowicz, *Prawne uwarunkowania zawodu detektywa*, [w:] *Podstawy detektywistyki. Usługi detektywistyczne, prawo, taktyka, moralności*, red. J. Konieczny, Warszawa 2008, s. 23 i 77.
[265] Art. 2 ptk 6 ustawy *o usługach detektywistycznych* z dnia 05.07.2001, poz. Nr 556.
[266] D. Brakoniecki, *op. cit*., s. 28.

- windykacji należności ze stosunków prawnych pomiędzy osobami fizycznymi;
- uzyskiwania informacji ma temat osób, przedmiotów oraz zdarzeń; ustalania miejsca pracy, źródeł dochodu itp.; poszukiwania dłużników;
- wykrywania oraz dokumentowania praktyk molestowania seksualnego oraz mobbingu; przeprowadzania wywiadów środowiskowych;
- zapewniania bezpieczeństwa dziecku przez weryfikację opiekunki do dziecka, ustalania kontaktów dziecka, ewentualnych nałogów, ustalenie członkostwa w sektach, lub kontaktów z przestępczością; sprawdzenia miejsca uzyskania materiału genetycznego dla badań DNA.

Inaczej wygląda oferta skierowana do firm, gdyż obejmuje ona w szczególności:

- prowadzenie wywiadu gospodarczego; wykrywanie oraz dokumentowanie czynów nieuczciwej konkurencji; weryfikację wiarygodności partnerów biznesowych;
- windykację należności ze stosunków gospodarczych; poszukiwanie mienia;
- uzyskiwanie informacji na temat osób, przedmiotów oraz zdarzeń; przeprowadzanie audytu bezpieczeństwa;
- prowadzenie śledztw w zakresie przestępstw dokonanych na szkodę firmy; weryfikację kwalifikacji pracowników i ich życiorysów w procesie aplikacji; weryfikację uczciwości pracowników;
- weryfikację stanu prawnego rzeczy ruchomych oraz nieruchomości; wykrywanie urządzeń podsłuchowych i rejestrujących obraz;
- poszukiwanie dowodów świadczących o nieuczciwości pracowników oraz lekarzy sprawujących opiekę nad pracownikami[267].

W większości przypadkach Biura detektywistyczne jak również wywiadownie gospodarcze oprócz możliwości w ramach swoich uprawnień realizują całą gamę zleconych zadań. Jednak większość z nich specjalizuje się w konkretnych zadaniach i takie starają się przyjąć do wykonania. Wynika to z faktu, iż większość detektywów posiada różne specjalistyczne wykształcenia i uprawnienia. Poza tym wiele z nich pracowało w różnych organach zajmujących się bezpieczeństwem obywateli jak i każdej dziedzinie bezpieczeństwa państwa.

Dlatego w ostatnio znaczna część agencji oraz biur detektywistycznych poza usługami stricte detektywistycznymi, równolegle prowadzi działalność ogólnodoradczą, poradnie, prawne konsultacje psychologiczne, jak również zajmuje się sporządzaniem ekspertyz telekomunikacyjno-informatycznych lub kryminalistycznych[268].

Na przykład na płaszczyźnie teleinformatycznej detektywi przeprowadzają tak specjalistyczne operacje jak w szczególności:

- badanie telefonów komórkowych dla ujawnienia oprogramowania szpiegowskiego,
- odzyskiwanie usuniętych danych z telefonów komórkowych – sms, zdjęcia, pliki,
- opracowywanie raportów całościowych z badania telefonu – kontakty, rejestry, wiadomości, szablony, pliki,

[267] *Tamże*, s. 59.
[268] A. Konik, *Realia i moralność*, [w:] *Podstawy…*, red. J. Konieczny, *op. cit*., s. 227 i n.

- odzyskanie usuniętych wiadomości z kart SIM,
- badanie sprzętu komputerowego (badanie dysków twardych, odzyskiwanie danych z uszkodzonych nośników),
- wykonywanie stenogramów z zapisu audio,
- wykonywanie fotogramów, wideogramów z zabezpieczonego zapisu monitoringu,
- oczyszczanie nagrań dźwiękowych, odszumianie, usuwanie trzasków, przesterowań, odgłosów tło, separowanie głosów, identyfikacja otoczenia,
- ustalanie właścicieli numerów telefonów.

Natomiast jeśli chodzi o ekspertyzy kryminalistyczne chodzi w szczególności o:

- autentyczność dokumentów – ekspertyzy grafologiczne,
- badania wariograficzne – wykrywacz kłamstw,
- badanie na obecność narkotyków w organizmie,
- badania zgodności genotypu,
- badania daktyloskopijne – odciski palców,
- badania mechanoskopijne,
- analiza wypadków oraz kolizji samochodowych[269].

Biorąc pod uwagę tak szerokie możliwości realizacji zleconych zadań można stwierdzić, że prowadzona działalność przez tego typu podmioty ma naturalny wpływ na poziom bezpieczeństwa publicznego. Na tym tle należy wskazać, że przemiany społeczne do jakich doszło na przełomie lat 90. XX w., w szczególności w obszarze spraw wewnętrznych, jak również w zakresie gospodarczym dały podstawy pod stworzenie prywatnego sektora realizującego usługi w zakresie szeroko ujmowanego bezpieczeństwa. Należy tu przypomnieć, że pierwszymi, po zmianie ustrojowej, a jednocześnie najważniejszymi formami prywatyzacji sektora bezpieczeństwa były podmioty ochrony osób oraz mienia, jak również agencje detektywistyczne, które w obecnych czasach wiodą prym w zakresie realizacji skomercjalizowanych prywatnych usług sprowadzających się do zapewnienia szeroko pojmowanego bezpieczeństwa osób fizycznych i prawnych bez angażowania instytucji państwowych do celów prywatnych.

Funkcjonowanie Licencjonowanego Detektywa a ogólne bezpieczeństwo

Oddziaływanie działalności detektywistycznej na faktyczny poziom bezpieczeństwa ogółu społeczności tworzącej państwo, jak również jego wkład w system bezpieczeństwa aparatu państwa jest niewielki, a nawet niedostrzegalny. Należy jednak zauważyć, że detektywi są zobowiązani przepisami prawa do dostarczania organom ścigania informacji o popełnionych bądź próbie usiłowania popełnienia przestępstw, czym w pewnym stopniu przyczyniają się do zapobiegania oraz zwalczania przestępczości[270].

[269] D. Brakoniecki, *op. cit*., s. 59.
[270] *Tamże,* s. 164.

Z uwagi na charakter i sferę działań detektywów oraz przekazywane przez nich informacje, powinny być atrakcyjnym przeanalizowanym i fachowo potwierdzonym materiałem w prowadzonych postępowaniach. Na tym tle należy również wskazać na niejawną współpracę detektywów, w szczególności z Policją. Ponadto działania o charakterze prewencyjnym w zakresie kontrwywiadu gospodarczego, zabezpieczenia inwestycji, weryfikacji pracowników lub osób, które zajmują się opieką nad dziećmi albo osobami starszymi, które mogą stać się potencjalnymi ofiary popełnianych przestępstw. Takie postępowanie detektywów oprócz obowiązku prawnego stanowi wymierny wkład w ogólny poziom bezpieczeństwa. Na tym etapie rozważań należy stwierdzić, że prowadzone działania o charakterze detektywistycznym dość mocno mogą wpłynąć na poziom bezpieczeństwa oraz porządku publicznego gdyż wiedza jaką pozyskują detektywi w większości ma zindywidualizowany charakter, jednak w pewnym stopniu może przyczynić się na ogólne bezpieczeństwo jak i danej społeczności oraz jej indywidualnych członków.

Ważne znaczenie w ramach analiz dotyczących wpływu działalności detektywistycznej na poziom bezpieczeństwa ma jego subiektywne odczuwanie przez poszczególne osoby.

W rzeczywistości subiektywne poczucie bezpieczeństwa, które nie musi być jednoznaczne z bezpieczeństwem rzeczywistym, jest w wielu przypadkach czynnikiem przesądzającym o zawarciu umowy o świadczenie usług w zakresie bezpieczeństwa z podmiotami komercyjnymi. Prywatny sektor bezpieczeństwa jest przede wszystkim dodatkową formą ochrony i zabezpieczenia własnych interesów przez obywateli. Bez wątpienia jest to przydatny instrument dla podmiotów, które zabiegają o wskazane dobra na znacznie wyższym poziomie niż przyjęte standardy, których jakość określa efektywność działań organów państwa. Jeśli chodzi o jednostki to możliwość indywidualnego oddziaływania na własne bezpieczeństwo jest uznawana za ważny instrument powodujący zwiększenie komfortu egzystencji, szczególnie pożądany przez społeczeństwo wysokorozwinięte. Z tego względu działalność prowadzona przez detektywa powinna być postrzegana jako atrakcyjne uzupełnienie systemu bezpieczeństwa państwa oraz obywateli[271].

W obecnych czasach prywatne agencje detektywistyczne realizują ważne dla społeczeństwa zadania. Są one skierowane w szczególności na uzupełnienie działań państwa w zakresie ochrony bezpieczeństwa oraz interesów obywateli, jak również osób prawnych. Funkcje oraz zadania detektywów, pozycja zajmowana przez agencje detektywistyczne w różnych państwach są zróżnicowane, zaś ich znaczenie społeczne i realnie pełnione funkcje – są uwarunkowane możliwościami prawnymi, tradycją, poziomem bezpieczeństwa i typem gospodarki, a ponadto zakresem demokracji w danym kraju – i są rozpięte na szerokiej skali. Od bardzo dużej (np. w USA) po raczej marginalną (w tym w Polsce).

W wielu państwach detektywi współdziałają w mniejszym bądź większym zakresie z organami ścigania oraz z wymiarem sprawiedliwości. Zasady oraz zakres tej współpracy jest normowany przepisami ustaw. Należy stwierdzić, że jest regulowany w sposób niedostateczny, co może stanowić niebezpieczeństwo w tym dla prawa do prywatności oraz prywatnej ochrony

[271] D. Brakoniecki, *op. cit*., s. 165.

bezpieczeństwa, czyniąc ją w pewnym stopniu iluzoryczną, działając w sposób faktyczny a rebours – w demokratycznym państwie prawa niezbędne jest podjęcie decyzji politycznej o realizacji działań legislacyjnych. W głównej mierze chodzi tutaj o przemyślenie strategii państwa w zakresie korzystania ze wsparcia prywatnych podmiotów chroniących bezpieczeństwo rozumiane globalnie. Szkody polityczne dla państwa, dla prawa obywateli oraz szkody dla prestiżu zawodowego detektywów z powodu niejasnej sytuacji są bowiem w rzeczywistości bardzo duże. Jedynie w sposób pozorny ta w pewnym sensie niejasna sytuacja jest sprzyjająca dla detektywów[272].

Zasadniczym ograniczeniem możliwości współdziałania agencji detektywistycznych z podmiotami ponoszącymi odpowiedzialność za bezpieczeństwo oraz porządek publiczny jest regulacja art. 2 ust. 2 u.o.u.d. Pozwala ona organom, które prowadzą albo nadzorują postępowania w sprawach karnych, zlecenie wykonywania określonych czynności agencjom detektywistycznym w związku z prowadzoną sprawą. Tym samym: Policja, sądy orzekające w sprawach karnych, prokuratury, Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Agencja Wywiadu, Centralne Biuro Antykorupcyjne, Służba Wywiadu Wojskowego, Służba Kontrwywiadu Wojskowego, Żandarmeria Wojskowa "Straż Graniczna, Krajowa Agencja Skarbowa, Prezes Urzędu Komunikacji Elektronicznej, Inspekcja Handlowa, Państwowa Inspekcja Sanitarna nie są uprawnione do zlecenia agencjom detektywistycznym realizowania jakichkolwiek czynności zawodowych[273]. Jednak takie współdziałanie zdarza się ale bardzo rzadko i wynika raczej z faktu braku możliwości realizacji działań, a nie chęci partnerskiej współpracy. W tym przypadku detektywi wykorzystywani są przez te organy zgodnie z obowiązującym prawem nie jako instytucja tylko jako wszyscy obywatele czego jest przykładem art. 22 ustawy o Policji mówiący, że „Policja przy wykonywaniu swoich zadań może korzystać z pomocy osób nie będących policjantami”[274].

Tego typu zapisy wynikają z faktu, że w założeniu prawodawcy działalność detektywistyczna stanowi narzędzie realizacji określonych zadań, skierowanym w głównej mierze do osób oraz podmiotów prywatnych. Z kolei podmioty publiczne,w szczególności administracja rządowa, posiadają wiele instytucji państwowych, które mogą realizować określone zadania, w ramach ustawowych kompetencji, na znacznie wyższym poziomie, co jest przede wszystkim następstwem znacznie większych uprawnień tych instytucji. Ponadto takie współdziałanie jest niezasadne z ekonomicznego punktu widzenia[275]. Tu należy zadać pytanie kto i w jakiej wysokości wypłacałby detektywowi wynagrodzenie za wykonane zlecenie.

Współpraca wskazanych podmiotów nie jest zbyt szeroka i sprowadza się przede wszystkim do sytuacji wskazanych w art. 25 u.o.u.d., art. 240 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny[276], jak również art. 304 § 1 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeksu

---

272 J. Jabłońska-Bonca, *Zacieranie granicy między publicznym a prywatnym bezpieczeństwem w XXI wieku a problemy prywatnych detektywów – szkic tematu*, [w:] *Wszelkie prawo stanowione jest dla ludzi*, red. J. Święczkowski, Gdańsk 2014, s. 171.

273 G. Gozdór, *Usługi detektywistyczne. Komentarz*, Warszawa 2006, s. 50.

274 Ustawa *o Policji* z dnia 6 kwietnia 1990, Dz. U. z 2021, poz. 1005.

275 S. Cosban-Wojtycha, R, Sobaczak, *Zanim zostaniesz detektywem*, Warszawa 2015, s. 90 i n.

276 T. jedn. Dz. U. z 2017 r., poz. 2204 ze zm.

postępowania karnego[277], a więc zawiadomienia właściwych organów o prowadzeniu konkretnej sprawy lub przekazania informacji o zaistniałych przestępstwach. Zakres współpracy w tym przypadku kończy się z chwilą zawiadomienia organu. Ta współpraca może zostać poszerzona o obowiązek wyjawienia wszystkich posiadanych informacji, w związku z prowadzoną sprawą,w przypadku, gdy detektyw zostanie zwolniony przez sąd albo prokuratora z obowiązku dochowania tajemnicy zawodowej. Należy zaznaczyć, że ta współpraca wynika raczejz ustawowego przymusu zagrożonego sankcją, w najwyższym wymiarze, nawet pozbawienia wolności. Określone znaczenie ma także fakt, że beneficjentem tej współpracy są przede wszystkim podmioty publiczne[278].

Skala realizacji przez uprawnionego detektywa prywatnych zleceń

Wiadomym jest, że instytucja Licencjonowanego Detektywa powołana została do świadczenia usług dla osób i firm z sektora prywatnego i na tym polu oni realizują zlecone zadania. Według przeprowadzonej analizy posiadanych materiałówz przeprowadzonych rozmów z detektywami w okresie normalnej prosperity realizowano wszystkie rodzaje zleceń wynikających z uprawnień jednak największą skalą bo ponad 75% były to sprawy związane z rozwodami lub ustalaniem majątków przed jego podziałem. W 15% były to sprawy wynikające z uzyskiwania opiniio kontrahentach zarówno w sprawach kondycji finansowej jak i historii funkcjonowania ich firm. Około 10% to zlecenia mające na celu ustalenie miejsc pobytu poszukiwanych osób lub mienia (podrabianie lub niejawna dystrybucja różnego rodzaju towarów), oraz pozostałe 5% to inne zlecenia dotyczące między innymi: potwierdzenia posiadanych uprawnień, pomoc przy odnajdowaniu uprowadzonych osób w tym dzieci (uprowadzenia rodzicielskie). Doradztwo w sprawdzaniu prywatnych pomieszczeń w zakresie antypodsłuchów lub nawet pomoc w opracowaniu obiegu i zabezpieczeniu dokumentów prywatnych firm.

Na 100% realizowanych usług ponad 75% są to zadania prowadzone na zlecenie Polaków lub polskich firm. Pozostałe usługi 25% wykonywane były dla cudzoziemców lub firm zagranicznych. Te ostatnie zadania najczęściej pozyskiwano za pośrednictwem zaprzyjaźnionych z detektywami kancelarii prawnych.

Z informacji uzyskanych od detektywów wynika, że wynagrodzenie za wykonaną usługę najczęściej kształtuje się na poziomie dość dobrego przeżycia, ale bywają takie rekordowe krocie finansowe jak nawet 100 tys. USD za wykrycie na terenie Polski miejsca produkcji podrabianego towaru i jego dystrybucję. Detektyw takie zlecenie uzyskał od kancelarii prawnej a chodziło tu o podmiot zagraniczny.

Jednak zdarzają się i takie przypadki, że są i tacy detektywi którzy mają duży kłopot z wykonywaniem jakichkolwiek zleceń. Bo ich po prostu nie mają. Na to nie pomaga nawet

[277] T. jedn. Dz. U. z 2017 r., poz. 1904 ze zm.
[278] D. Brakoniecki, *op. cit*., s. 171.

kilka reklam w Internecie czy gazetach. Taka sytuacja najczęściej powstaje gdy nie ma rekomendacji tak zwanej „z ust do ust" od osób, które mogą polecić danego detektywa lub biuro detektywistyczne.

Bardzo dużym problemem dla polskich detektywów jest realizacja zleceń, które wymagają przeprowadzenia czynności poza terenem Naszego Kraju. Wynika to przede wszystkim z możliwości oficjalnego działania jak również nieznajomość miejscowego prawa i stosowanych obyczajów. W związku z dużą migracją ludzi detektywi otrzymują zlecenia na poszukiwanie osób lub firm, w celu ustalenie stanu majątkowego i kondycji finansowej oraz przygotowanie dowodów do procesów rozwodowych lub alimentacyjnych. Najwięcej takich zleceń jest z: Obwodu Kaliningradzkiego, Rosji, Białorusi, Ukrainy, USA, Anglii, państw Unii Europejskiej a nawet Chin. W przypadku kiedy zlecenie dotyczy tylko przeprowadzenia obserwacji danej osoby – partnera (np. na urlopie) wykonują to detektywi jako zwykli turyści, a kiedy chodzi o pewne pozyskanie danych lub miejscowych dokumentów wynajmowani są do tego miejscowi detektywi lub osoby zaufane (osoby zamieszkałe na danym terenie z możliwościami naturalnego dostępu do informacji).

Zasady metody i środki taktyki i techniki operacyjnej wykorzystywane przez detektywa w czasie realizacji zleceń

Wszystkie zlecone zadania powinny być realizowane zgodnie z obowiązującymi ustawowymi zasadami co jest opisane w art. 6 u.o.u.d.:

- etyki – stosowanie takich metod działania, które są z zasady moralne i dopuszczone do wykorzystania w danym społeczeństwie;
- lojalności wobec zlecającego usługę – wszelkie uzyskane w czasie realizacji materiały powinny trafić tylko do zleceniodawcy. Jedynym odstępstwem od tego jest pozyskanie przez detektywa informacji o popełnionym przestępstwie lub o przygotowaniach do jego popełnienia. Wtedy, o ile zleceniodawca nie będzie chciał tego uczynić, detektyw ten fakt powinien zgłosić do organów ścigania;
- szczególnej staranności – realizacja zadania powinna być wykonana zgodnie z życzeniem zleceniodawcy i warunkami podpisanej umowy. Każdy detektyw przy wykonaniu danej usługi powinien wykorzystać wszystkie dostępne metody operacyjne do zebrania kompletu potrzebnych materiałów dotyczących sprawy;
- nie naruszania wolności praw człowieka i obywatela – w czasie realizacji zlecenia detektyw powinien tak postępować, żeby nie naruszać żadnych praw i wolności osoby inwigilowanej.

Drugą grupą zasad jakich powinien przestrzegać detektyw przy wykonywaniu czynności operacyjno-rozpoznawczych są to ważne zasady operacyjne[279]:

[279] J. Larecki, *Wielki leksykon Służb Specjalnych Świata*, Warszawa 2007, s. 67.

- tajności (poufności działania) – wszelkie działania prowadzone przez detektywa powinny być wykonywane w sposób tajny bądź poufny, gdyż przypadkowe poinformowanie (dekonspiracja) o inwigilowaniu takiej osoby lub jej środowiska może spowodować o świadomym, wprowadzeniu detektywa w błąd i uzyskaniu przez niego nieprawdziwych informacji;
- praworządności – wszystkie czynności prowadzone przez detektywa powinny opierać się na podstawie obowiązującego prawa;
- obiektywizmu – działania detektywa polegające na zbieraniu materiałów z inwigilacji danej osoby, a nie na ich ocenie stwierdzającej jakiś kategoryczny wniosek. Do każdej sprawy powinien podchodzić bez jakichkolwiek uprzedzeń z góry nastawiony optymistycznie lub pesymistycznie i przy tym wypowiadanie swoich osądów;
- Ekonomiki i skuteczności działania – każda realizacja zlecenia wymaga stosownego działania przy wykorzystaniu metod operacyjnych, wiedzy, doświadczenia i sprzętu. Detektyw nie powinien podejmować takich zleceń jeśli nie potrafi ich zrealizować (mówiąc sobie w duchu jakoś to będzie). Wiadomym jest, że usługi detektywistyczne nie należą do tanich. W tym przypadku detektyw powinien rozsądnie wycenić swoją pracę nie naciągając klienta na koszty. Bardzo często klienci proszą o obserwowanie danej osoby na przykład podejrzanego partnera o zdradę przez miesiąc non stop co generuje bardzo duże koszty, a wystarczyło by omówić z klientem bieżące informacje i w wyznaczonym czasie podjąć inwigilację. Takie podejście do tematu pokazuje zlecającemu, detektyw nie chce go naciągnąć na koszty. Ponadto ta zasada przypomina o fakcie zaplanowania dwóch kierunków ponoszenia kosztów prze zleceniodawcę. Osobno powinno być wyliczone i przedstawione wynagrodzenie za wykonanie usługi, i osobno kwota poniesionych kosztów na zrealizowanie zadania. Czasami ta druga kwota wielokrotnie przewyższa wynagrodzenie czego niech będzie przykładem prowadzenie obserwacji osoby, przebywającej na wczasach lub wycieczce zagranicznej[280].

Wiadomym jest, że każdy detektyw do realizacji zleceń wykorzystuje różne metody operacyjne[281].

Do takich należą jako metody proste:

- analiza operacyjna – występuje na każdym etapie realizowanych zadań. Służy do operacyjnej oceny posiadanych materiałów, wytyczenia dalszego kierunku działania i wskazanie potrzebnych sił i środków do realizacji planu;
- rozmowa operacyjna – jest stosowana w prawie każdym zleconym zadaniu. Polega na uzyskaniu bądź potwierdzeniu informacji w czasie specjalnych przeprowadzanych rozmów z osobami mogącymi posiadać stosowną potrzebną wiedzę;
- legenda i legalizacja operacyjna – w każdym realizowanym zleceniu wykorzystuje się odpowiednie zakamuflowanie rzeczywistych intencji detektywa. Ma prawo przebierać

[280] J.W. Wójcik, *Przeciwdziałanie przestępczości zorganizowanej. Zagadnienia prawne kryminologiczne i kryminalistyczne*, Warszawa 2011, s. 421.
[281] L. Korzeniowski, A. Pepełski, *Wywiad gospodarczy. Historia i współczesność*, Kraków 2005, s. 168.

się ,stosować różne wymyślone historie w celu uzyskania stosownej informacji. Do każdej wymyślonej legendy potrzebne będzie odpowiednie jej potwierdzenie w postaci stroju, dokumentów lub innych gadżetów (rekwizytów). W ramach tej metody można wykorzystać wszystkie „sztuczki", jedynie nie można podszywać się pod kogoś lub firmę, która rzeczywiście istnieje i funkcjonuje bo to jest już czyn karalny kwalifikowany jako oszustwo[282];

- dezinformacja operacyjna stosowana jest w celu uzyskania rzetelnej informacji lub odpowiedniego zachowania osoby posiadającej taką wiedzę. Przy zastosowaniu tej metody należy pamiętać żeby przekazywane materiały były wiarygodne i trudne do weryfikacji muszą zawierać około 95% prawdziwej wiedzy;
- inspiracja operacyjna stosuje się tą metodę w przypadku kiedy detektyw wie o jakiś faktach a brakuje mu rzeczywistych dowodów wtedy może spróbować podpowiedzieć rozmówcy o zaistniałych faktach i czekać co on z tą informacją zrobi. Czy ją wykorzysta czy nie ?Trzeba pamiętać, że w wypadku nakłaniania takiej osoby do stosownego zachowania możemy popełnić przestępstwo prowokacji[283];
- działania operacyjno-techniczne- w czasie realizacji zlecenia detektywi mogą stosować Środki Techniki Operacyjnej niewykorzystywane przez uprawnione organy administracji państwowej. Do tych środków między innymi należy: jawny monitoring telewizji przemysłowej, jawne nagrania z miejsc przebywania osoby inwigilowanej, prowadzenie tajnej obserwacji, stosowanie pułapek operacyjnych, wykorzystanie wiedzy fachowej i „Białego Wywiadu" – otwartych źródeł informacji;
- działania agenturalne inaczej ofensywne. Ta metoda jest wykorzystywana do zbierania informacji i realizacji zadań przez inne osoby niż detektyw posiadające naturalny dostęp do potrzebnej wiedzy lub miejsca. Takie osoby są nazwane osobami zaufanymi (OZ);
- zakup kontrolowany wykorzystywany jest w przypadku potrzeby uzyskania materiałów dowodowych w celu przeprowadzenia ekspertyzy produktu. Dokonuje się go na wniosek zleceniodawcy;
- kontrolowana przesyłka prowadzona jest wtedy kiedy zleceniodawca chce uzyskać informację gdzie w czasie transportu ginie jego towar lub jak jest dystrybuowany.

Metody złożone:

- kombinacja operacyjna to metoda złożona z innych prostych metod. Przy realizacji zlecenia można wykorzystać: analizę, działania ofensywne, inspirację i działania operacyjno-techniczne;
- gra operacyjna prowadzona jest wtedy kiedy należy uzyskać informację ze środka grupy do której należy osoba rozpracowywana. Do tej metody wykorzystuje się detektywów lub osoby zaufane posiadające naturalny dostęp do informacji lub realizacji zadania[284].

W myśl art. 7 u.o.u.d detektyw przy realizacji zleceń ma prawo wykorzystywać metody (środki techniki) operacyjno-rozpoznawcze takie, które nie są zastrzeżone do stosowania przez

[282] *Przestępstwo oszustwa* art. 286 KK, Dz. U. z 2020 r. poz. 1444.
[283] *Przestępstwo prowokacji* art. 24 KK, Dz. U. z 2020 r. poz. 1444.
[284] E. Gruza, M. Goc, J. Moszczyński, *Kryminalistyka,czyli rzecz o metodach śledczych*, Warszawa 2011, s. 61-62.

uprawnione organy bezpieczeństwa państwa lub ładu i porządku publicznego. Do takich metod należą wszystkie na które organy bezpieczeństwa muszą obowiązkowo uzyskać zgodę sądu:

- tajny i kamuflowany podsłuch przy wykorzystaniu miniaturowych urządzeń elektronicznych (radiowych) potocznych zwanych „pluskwami" lub liniowych (mikrofon dołączony do rejestratora);
- tajny i kamuflowany podgląd przy pomocy minikamer;
- inwigilacja korespondencji (perlustracja bądź kontrola korespondencji) polegająca na tajnym bez wiedzy adresata i nadawcy kontrolowaniu różnych przesyłek od listów papierowych, faksów, telefaksów, SMS, MMS, jak i poczty elektronicznej przed jej dostarczeniem.

Środkami techniki operacyjnej jakimi może w swoich działaniach posługiwać się detektyw, to:

- jawna rejestracja dźwięku z pomieszczenia w którym przebywała osoba inwigilowana – oczywiście za jej wiedzą i zgodą o tym fakcie;
- jawne wykorzystanie materiałów uzyskanych z monitoringu telewizji przemysłowej gdy w pomieszczeniu znajdują się informacje o obiekcie monitorowanym;
- prowadzenie tajnej obserwacji osoby rozpracowywanej w miejscach niewykluczonych przez zleceniodawcę;
- stosowanie pułapek operacyjnych pozwalających na uzyskanie materiałów o niepozytywnym działaniu inwigilowanego;
- wykorzystanie „Białego Wywiadu" – otwartych źródeł informacji w celu uzyskania oficjalnych ogólnie dostępnych materiałów na przykład z Internetu, kartotek, gazet czy telewizji;
- zastosowanie wiedzy fachowej w przypadku potrzeby oceny materiałów (ekspertyzy) lub podpowiedzi w jaki sposób najlepiej zrealizować jakiś problem[285].

Ostatnim środkiem jaki jest stosowany w ramach Taktyki operacyjnej oprócz planowania czynności do realizacji jest zastosowanie art. 9 u.o.u.d. zezwalającego na wykorzystaniu do uzyskania informacji operacyjnej innych osób (tak zwanych osób zaufanych) o ile inne ustawy tego nie zakazują[286].

Pomimo, tak szerokiej gamy metod i środków operacyjnych detektyw ma zawsze prawo wykorzystywać inne, tu nieujęte (nawet wymyślone przez siebie) pod warunkiem, że nie będą one naruszać praw, a szczególności człowieka i obywatela.

Prawie każde realizowane zadanie wymaga dokonania różnych sprawdzeń i ustaleń dokonywanych między innymi w instytucjach państwowych, samorządowych i firmach prywatnych. Pomimo art. 9 u.o.u.d. „*O ile przepisy innych ustaw nie stanowią inaczej, detektyw, w trakcie wykonywania czynności, o których mowa w art. 2 ust. 1, może uzyskiwać*

[285] K. Kucharski, *Stosowanie środków techniki operacyjnej przez służby specjalne w świadomości Polaków*, [w:] W. Saletram, A. Zagórska, *Blisko obywatela. Bezpieczeństwo i zarządzanie kryzysowe na poziomie lokalnym*, Kielce 2016, s. 153-154.

[286] K. Kucharski, *Prawne środki taktyki techniki operacyjnej stosowane przez detektywa jako niezbędny element wykorzystywany w realizacji zadań*, [w:] T.W. Konopka, E. Męcina-Bednarek, *Perspektywa bezpieczeństwa w wymiarze interdyscyplinarnym*, Kielce 2017, s. 179.

informacje od osób fizycznych, przedsiębiorców, instytucji, a także organów administracji rządowej lub samorządowej". Podobnie mówi Ustawa z dnia 6 września 2001 r. o dostępie do informacji publicznych, że w myśl art. 1. 1. „*Każda informacja o sprawach publicznych stanowi informację publiczną w rozumieniu ustawy i podlega udostępnieniu na zasadach i w trybie określonych w niniejszej ustawie*"[287]. Pomimo, że detektyw posiada podwójne uprawnienie jako instytucja detektywa jak również jako zwykły obywatel do korzystania z danych ogólnie dostępnych otrzymanie ich jest uzależniona od ich administratora. Według niektórych detektywów mówi się że więcej informacji uzyska „Kowalski a nie Licencjonowany Detektyw Kowalski" co może świadczyć o złym nastawieniu urzędników publicznych i samorządowych zawsze zasłaniających się naruszeniem tajemnicy służbowej a nawet państwowej. Wtedy takie informacje otrzyma się po dłuższym czasie i odwołaniu do przełożonych danej instytucji.

Wpływ pandemii COVID-19 na realizowanie zleceń detektywistycznych

Jak można zauważyć realizacja przez detektywa różnych zleconych zadań raczej przebiegała bez zastrzeżeń po obu stronach zarówno zleceniodawców jak i wykonawców. Jedni uzyskiwali potrzebne informacje i dokumenty, drudzy stosowne wynagrodzenie. Całość tak funkcjonowała do czasu wybuchu pandemii w postaci choroby zakaźnej Coronawirusa COVID-19. Po zaistniałych na świecie tragicznych faktach (duża ilość zachorowań i zgonów) ludzie coraz rzadziej zaczęli nawiązywać kontakty bardziej unikali innych obawiając się zarażenia. Pozwolono im na pracę zdalną bez obowiązku przychodzenia do biur czy miejsc wykonywanej pracy.

Ponieważ w Polsce zwiększała się liczba przypadków zachorowania na tą chorobę decyzją Rządu RP uregulowano podjęcie przeciwdziałania epidemii w przepisach ustawy z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych[288].

W ustawie określono:

- „zasady i tryb zapobiegania zakażeniu wirusem SARS-COV-2 i jego zwalczania oraz rozprzestrzeniania się u ludzi choroby zakaźnej wywołanej tym wirusem, w tym i tryb podejmowania działań przeciwepidemicznych i zapobiegania w celu unieszkodliwienia źródeł zakażenia i przecięcia dróg szerzenia się tej choroby zakaźnej;
- zadania organów administracji publicznej w zakresie zapobiegania zakażeniu lub chorobie zakaźnej oraz ich zwalczanie;
- zadania organów administracji publicznej w zakresie zapobiegania zakażeniu lub chorobie zakaźnej oraz ich zwalczania uprawnienia i obowiązki

[287] T.j. Dz. U. z 2020 r. poz. 2176.
[288] Dz. U. z 2020 r. poz. 374.

świadczeniodawców oraz świadczeniobiorców, a także innych osób przebywających na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej w zakresie zapobiegania zakażeniu lub chorobie zakaźnej oraz ich zwalczania;
– zasady pokrywania kosztów realizacji poszczególnych zadań w szczególności trybu finansowania świadczeń opieki zdrowotnej dla osób z podejrzeniem zakażenia lub choroby zakaźnej, w celu zapewnienia tym osobom właściwego dostępu do diagnostyki leczenia"[289].

Chcąc powstrzymać rozprzestrzenianie się wirusa Covid-19, rządy na całym świecie wprowadziły szereg ograniczeń związanych z działalnością gospodarczą i aktywnością społeczną[290].

Wydany powyższy przepis z bardzo dużą ilością zmian i modyfikacji (prawie codziennie dodawane były nowe zapisy) spowodował znaczne ograniczenia w kontaktach międzyludzkich. Wprowadzono zakaz poruszania się poza miejscem zamieszkania bez stosownego uzasadnienia i nakazano noszenie maseczek zakrywających usta i nos. Od 12 marca 2020 r. Premier i Minister Zdrowia ogłosili wprowadzenie kwarantanny narodowej na terenie całego kraju. Obowiązujący lockdown ograniczył całkowite możliwości poruszania się obywateli nakazując przebywanie w miejscu zamieszkania. Zamknięto centra handlowe, nauka w szkole została zawieszona(w późniejszym czasie prowadzona była zdalnie). Zamknięto restauracje i miejsca gastronomiczne. Zakazano masowych zgromadzeń i imprez oraz zamknięto miejsca użyteczności publicznej (kina, teatry, muzea, kluby sportowe, baseny, kluby fitness i kluby taneczne. Zakazano organizowania imprez okolicznościowych takich jak śluby i wesela znacznie ograniczając ilość ich uczestników). W późniejszym czasie znacznie ograniczono możliwość uczestniczenia w obrzędach religijnych. Transportem miejskim mogła poruszać się tylko ograniczona liczba pasażerów w pojeździe. Wszystkie urzędy państwowe i samorządowe były zamknięte, a sprawy można było załatwiać w większości przez Internet. Te ograniczenia zostały zniesione systematycznie do 30 maja 2020 r. Drugi lockdown rozpoczął się od 17 października 2020 r. i trwał do końca ferii szkolnych tj. 17 stycznia 2021 r. Podobnie jak w pierwszym obowiązywały te same ograniczenia. Zmiany nastąpiły dopiero po wprowadzeniu okresowych szczepień poszczególnych grup społecznych i branżowych. W wyniku znacznie zmniejszającej się fali zachorowań i niestety zgonów ograniczenia częściowo zostały zniesione. Obecnie Rządy wszystkich państw oczekują i się przygotowują do czwartej fali zachorowań jeszcze bardziej groźnego zmutowanego wirusa COVID-19.

Jak twierdzą detektywi okres pandemii, a szczególności lockdownu dla uzyskaniu nowych zleceń lub realizacji starych był wręcz tragiczny. Ustały całkowicie zlecenia z podmiotów zagranicznych. Zamrożenie kontaktów międzyludzkich spowodowało ograniczenie w zakresie uzyskiwania informacji i dowodów w sprawach. Duża ilość bo około 75% detektywów przechorowała tą chorobę. Niestety były w tym środowisku cztery zgony,

[289] Art. 1 Ustawy z dnia 2 marca 2020 r. *o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych*, Dz. U. z 2020 r. poz. 374.

[290] *Podsumowanie LOCKDOWN-U w Polsce*, https//25.01.2021-Business-Paper-Podsumowanie-lockdown u-w-Polsce.pdf (zpp.net.pl), dostęp 01.08.2021.

jednak brak jest informacji czy ich przyczyną był COVID-19. Część detektywów, bo około 50% zawiesiło swoje działalności z powodów ponoszenia dużych obciążeń finansowych na ZUS, braku dofinansowania państwa za poniesione straty i niemożliwości realizacji zadań. Jedynym pozytywnym aspektem tej sytuacji był fakt większej uprzejmości urzędników na zadawane im pytania przez Internet lub telefon brak kłopotów z uzyskaniem stosownych informacji.

Na dzień dzisiejszy charakter zapytań o możliwość realizacji zleceń nie dotyczy w większości tak jak było poprzednio „Rogacizny" spraw rozwodowych, ale przez umieszczenie całych rodzin w domach na dłuższy okres czasu spowodowało sprawy związane z przemocą w rodzinie.

Jak wynika z medialnych wypowiedzi przywódców Naszego Państwa w przyszłości, żeby można było uczestniczyć w życiu towarzyskim i kulturowym trzeba będzie spełnić obowiązek przedstawienia stosownych zaświadczeń o odbyciu dwóch (a może i trzech) dawek szczepienia na tą chorobę. Każdy obywatel idący do kina, teatru, restauracji, masową imprezę czy nawet wiec polityczny będzie musiał przedstawić przed wejściem spełnienie warunków uczestnictwa w niej. W przypadku detektywów opinia jest bardzo pozytywna gdyż w tym środowisku zaszczepionych jest ok. 90%, a pozostałe osoby nie mogą być szczepione z przyczyn medycznych. Wiadomo jest, że taki dokument (certyfikat, zaświadczenie lub wiza) nie zamknie przed nosem miejsc w których detektywi powinni realizować zlecenia.

Podsumowanie

Praca Licencjonowanego Detektywa jest traktowana przez ludzi jako zawód zaufania społecznego. Obecnie przepisy prawa dają duże możliwości w realizacji zleconych zadań jednak w niektórych przypadkach uzyskiwanie informacji z podmiotów administracyjnych jest bardzo utrudnione. W tym przypadku pracownicy nie zważając na przepisy prawa (*Ustawa o usługach detektywistycznych* i *Ustawa o dostępie do informacji publicznych*) ograniczają informację powołując się na ochronę tajemnicy. Ten przepis powinien być inaczej zapisany choćby w ustawie dla detektywów, gdyż oni posiadają uprawnienia na przetwarzanie danych osobowych i dokładnie rozumieją możliwość sankcji karnych grożących w przypadku jej naruszenia. Podobna sprawa dotyczy obowiązku do przekazywania Policji i innym organom ścigania informacji o popełnianych lub popełnionych przestępstwach.

Nie włącza się licencjonowanych detektywów do pomocy w realizacji skomplikowanych spraw śledztw lub dochodzeń (tak jak w innych państwach), obecnie taka współpraca odbywa się ale tylko na zasadzie pomocy obywatelskiej, a nie jako uprawnionego licencjonowanego detektywa.

Przed okresem pandemii Covid-19 realizacja zadań przez detektywów była w większości zadowalająca zarówno dla zleceniodawców uzyskujących potrzebne materiały i dowody jak i detektywów odbierających stosowne wynagrodzenie. Cała sprawa zmieniła się prawie w 100% po zaistnieniu pandemii. Brak możliwości osobistych kontaktów międzyludzkich,

sankcje sanitarne i karne za nieprzestrzeganie obostrzeń spowodowało zmniejszenie możliwości realizacji zadań jak i zanik chęci ich zlecania. W przypadku detektywów: nie oczekują oni na zakończenie pandemii tylko przygotowują się (odpowiednie szczepienia i certyfikaty) co może pomóc w przystąpieniu do pracy w każdej chwili po zmianie sytuacji pandemicznej.

Bibliografia

Brakoniecki D., *Detektywistyka. Prawne i funkcjonalne aspekty działalności, detektywistycznej w Polsce i na świecie*, Warszawa 2015.

Cosban-Wojtycha S.,Sobaczak R*., Zanim zostaniesz detektywem*, Warszawa 2015.

Gozdór G., *Usługi detektywistyczne. Komentarz*, Warszawa 2006.

Gruza E., M. Goc, Moszczyński J., *Kryminalistyka,czyli rzecz o metodach śledczych*, Warszawa 2011.

Konieczny J., *Podstawy detektywistyki. Usługi detektywistyczne, prawo, taktyka, moralności*, red. J. Konieczny, Warszawa 2008.

Konopka T.W., Męcina-Bednarek E., *Perspektywa bezpieczeństwa w wymiarze interdyscyplinarnym*, Kielce 2017.

Korzeniowski J., Pepełski A., *Wywiad gospodarczy. Historia i współczesność*, Kraków 2005.

Larecki J., *Wielki leksykon Służb Specjalnych Świata*, Warszawa 2007.

Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 24 lutego 2017r. w *sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o usługach detektywistycznych,*Dz. U.z 2017 r., poz. 556.

Podsumowanie LOCKDOWN-U w Polsce, https//25.01.2021-Business-Paper-Podsumowanie-lockdownu -w-Polsce.pdf (zpp.net.pl), dostęp 01.08.2021.

Saletram W., Zagórska A., Blisko obywatela. Bezpieczeństwo i zarządzanie kryzysowe na poziomie lokalnym, Kielce 2016.

Święczkowski J., (red.), *Wszelkie prawo stanowione jest dla ludzi*, Gdańsk 2014.

Ustawa z dnia 18 lutego 1938 r. *o przedsiębiorstwach wymagających szczególnego zaufania,* Dz. U. z 1928, nr 12, poz. 79.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997, *Kodeks Karny*, Dz. U. z 2020 r. poz. 1444.

Ustawa o Policji z dnia 6 kwietnia 1990, Dz. U. z 2021 r., poz.1005.

Ustawa z dnia 2 marca 2020 r. *o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciw-działaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych,* Dz. U. z 2020 r. poz. 374.

Wójcik J.W., *Przeciwdziałanie przestępczości zorganizowanej. Zagadnienia prawne kryminologiczne i kryminalistyczne*, Warszawa 2011.

Zbigniew Filip

KAPITAŁ SPOŁECZNY NA RZECZ BEZPIECZEŃSTWA – WKŁAD MINISTERSTWA OBRONY NARODOWEJ W JEGO TWORZENIE I ROZWÓJ

Streszczenie:
Struktura, a także rozwój kapitału społecznego na rzecz bezpieczeństwa stanowią jedno z podstawowych dzisiejszych wyzwań narodu polskiego i służyć ma zwiększeniu skali i trwałości zaangażowania i współpracy obywatelskiej umożliwiającej efektywną współpracę w życiu codziennym, a także w wyniku pojawienia się lokalnego zagrożenia lub co gorsza zagrożenia bezpieczeństwa państwa. W tym obszarze podejmowane działania należy traktować jako inwestycję o charakterze długofalowym, pamiętając jednocześnie, że państwo powinno jedynie tworzyć warunki do tego procesu wspierając oddolne inicjatywy obywatelskie. Analizując kapitał społeczny na rzecz bezpieczeństwa należy zwrócić uwagę na brak rozpowszechniania wśród społeczeństwa wiedzy o bezpieczeństwie lokalnym, jak i narodowym. Niedostateczna świadomość obywateli oraz struktur społecznych jest konsekwencją postępowań dotyczących potrzeb, warunków i zadań w sferze bezpieczeństwa lokalnego i narodowego.

Słowa kluczowe:
kapitał społeczny, bezpieczeństwo, edukacja wojskowa, szkoły mundurowe.

SOCIAL CAPITAL FOR THE SAFETY – CONTRIBUTION OF THE MINISTRY OF DEFENCE TO FORMING IT AND THE DEVELOPMENT

Abstract:
The structure, as well as the development of the social capital for the safety constitute one of basic challenges of Poland nowadays and to serve should increasing of the scale and the permanence the commitment and the civil cooperation enabling the effective cooperation in the everyday life, as well as as a result of the appearance of the local security threat and the state security. In this area one should treat taken action as investment about long-term character, remembering simultaneously that the state should only to create conditions for this process supporting grass-roots citizen initiatives. Bringing matters of the social capital up for the safety one should pay attention to the lack

of spreading amongst the knowledge society about the local, as well as national safety. An insufficient awareness of citizens and the social structures is a consequence of such proceedings as for needs, conditions and tasks in the sphere of the local and national safety.

Keywords:
social capital, safety, military education, uniformed schools

Wstęp

Budowa, jak również rozwój kapitału społecznego na rzecz bezpieczeństwa stanowi w dzisiejszych czasach jedno z podstawowych wyzwań Polski i powinno służyć zwiększeniu skali i trwałości zaangażowania oraz współpracy obywatelskiej, umożliwiającej skuteczne współdziałanie w życiu codziennym, jak również w wyniku wystąpienia zagrożenia bezpieczeństwa lokalnego oraz bezpieczeństwa państwa. Działania podjęte w tym obszarze należy traktować jako inwestycję o charakterze długofalowym, pamiętając jednocześnie, że państwo powinno jedynie tworzyć warunki dla tego procesu, sprzyjając oddolnym inicjatywom obywatelskim. Poruszając kwestie kapitału społecznego na rzecz bezpieczeństwa, należy zwrócić uwagę na brak rozpowszechnienia wśród społeczeństwa wiedzy o bezpieczeństwie lokalnym, jak również państwowym. Konsekwencją takiego postępowania jest niewystarczająca świadomość obywateli oraz niewystarczająca ilość struktur społecznych co do potrzeb, warunków oraz zadań w sferze lokalnego i państwowego bezpieczeństwa.

Autor w poniższym artykule przedstawia ogólne informacje dotyczące kapitału społecznego oraz autorską definicję kapitału społecznego na rzecz bezpieczeństwa, na którego rozwijanie mają wpływ różne instytucje i stowarzyszenia. Największy wpływ na rozwijanie kapitału na rzecz bezpieczeństwa mają więzi rodzinne i edukacja szkolna. W szkołach podstawowych oraz średnich lekcje wychowawcze, historii oraz edukacji dla bezpieczeństwa powinny rozwijać zestaw norm, wartości, relacji oraz działań określonych grup społecznych, umożliwiający skuteczne współdziałanie zarówno w życiu codziennym, jak również w sytuacjach zagrożenia bezpieczeństwa lokalnego i ogólnokrajowego. Na rozwój przedmiotowego kapitału społecznego mają wpływ również Kościoły i związki wyznaniowe oraz jednostki samorządu terytorialnego. Kościoły mają wpływ na rozwijanie lokalnego bezpieczeństwa poprzez skierowanie do wiernych kazań patriotycznych oraz poruszanie tych wątków na lekcjach religii, natomiast jednostki samorządu terytorialnego mogą organizować na przykład pikniki pro-obronne, edukację związaną ze świętami narodowymi, czy też tradycjami lokalnymi związanymi z bezpieczeństwem narodowym. Natomiast w niniejszej publikacji autor postara się przedstawić wpływ Ministerstwa Obrony Narodowej na rozwój kapitału społecznego na rzecz bezpieczeństwa. Ministerstwo poprzez prowadzone działania i akcje informacyjne stara się dotrzeć do jak największej liczby osób, przybliżyć im tematykę szeroko pojętego bezpieczeństwa oraz rozwijać postawy pro-obronne wśród mieszkańców Rzeczypospolitej Polskiej.

Kapitał społeczny – przybliżenie pojęcia

Pierwszym autorem, który wprowadził do naukowego obiegu pojęcie kapitału społecznego był James Coleman. Wg jego definicji „Kapitał społeczny jest ważnym dla jednostek zasobem, ma znaczący wpływ na ich zdolność działania i na przestrzeganą jakość życia. Jednakże bardzo wiele spośród korzyści, które powstają dzięki kapitałowi społecznemu, przypada wcale nie tym, którzy zainicjowali działania prowadzące do zwiększenia kapitału społecznego, lecz innym osobom, dlatego też nie ma mowy o tym, aby zwiększenie puli kapitału społecznego mogło być interesem jednostkowym. Oznacza to, że w przypadku większości form kapitału społecznego, ich wytwarzanie (bądź niszczenie) jest produktem ubocznym innych działań. Wiele zasobów kapitału społecznego pojawia się lub zanika niezależnie od dobrej czy złej woli jakiejkolwiek działającej jednostki. Dlatego też ta postać kapitału jest tak słabo rozpoznana i tak trudno uchwytna w badaniach społecznych”[291].

Dzięki wydawnictwom R. Putnama – „Demokracja w działaniu” oraz F. Fukuyamy – „Zaufanie: Kapitał społeczny a droga do dobrobytu”, pojęcie kapitału społecznego zostało spopularyzowane w Polsce. Putnam, kapitał społeczny definiuje mówiąc, iż „(…) odnosi się on do takich cech organizacji społeczeństwa, jak zaufanie, normy i powiązania, które mogą zwiększyć sprawność społeczeństwa, ułatwiając skoordynowane działania”[292]. Fukuyama twierdzi natomiast, że „Kapitał społeczny jest zdolnością wynikającą z rozpowszechnienia zaufania w obrębie społeczeństwa lub jego części. Kapitał ten może być cechą najmniejszej i najbardziej podstawowej grupy społecznej, jaka jest rodzina, można go także rozpatrywać w skali całego narodu lub w obrębie wszystkich grup pośrednich. Kapitał społeczny różni się od innych form kapitału ludzkiego tym, że jest stworzony i przekazywany za pośrednictwem mechanizmów kulturowych: religii, tradycji, historycznego nawyku”[293].

W dalszej części autor dodaje, że „(…) najbardziej efektywne organizacje tworzone są w obrębie społeczności wyznających te same normy etyczne. W takich społecznościach nie zachodzi konieczność rozwijania złożonych systemów umów i regulacji prawnych, ponieważ moralny consensus daje członkom społeczności podstawę do wzajemnego zaufania”[294].

Bezpieczeństwo narodowe według W. Kitlera jest ukierunkowane na „przetrwanie państwa i narodu. Tym elementom podporządkowane są inne dziedziny tj.: biologiczne przeżycie ludności, poziom rozwoju społeczno-gospodarczego, prawa i swobody obywatelskie, styl i jakość życia, przyjazne i bezpieczne środowisko naturalne, dorobek kulturowy, integralność terytorialna, niezależność polityczna”[295].

Według autora kapitał społeczny na rzecz bezpieczeństwa to zestaw zasad, norm, wartości oraz wspólnych relacji członków określonych grup społecznych umożliwiający im

[291] Coleman J.S.: *Foundations of Social Theory*. Harvard University Press, Cambridge 1990, s. 317-318, za: Trutkowski C., Mande S: *Kapitał społeczny w małych miastach*. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2005, s. 57.
[292] Putnam R.: *Demokracja w działaniu*. Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 1995, s. 258.
[293] Fukuyama F.: *Zaufanie: Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1997, s. 39.
[294] *Tamże*, s. 39.
[295] W. Kitler, *Obrona cywilna (niemilitarna) w Polsce*, Warszawa 2002, s. 25.

skuteczne współdziałanie w życiu codziennym oraz w wyniku wystąpienia zagrożenia bezpieczeństwa lokalnego, jak również bezpieczeństwa państwa[296].

Dużą rolę w kształtowaniu kapitału społecznego na rzecz bezpieczeństwa powinna odgrywać administracja rządowa i organy samorządu terytorialnego oraz organizacje pozarządowe. Współpraca tych jednostek winna zaowocować większym zaangażowaniem w poszerzanie wiedzy z zakresu bezpieczeństwa narodowego oraz wykreowanie schematów działania podczas wystąpienia sytuacji kryzysowych. Pozyskane informacje na temat potencjalnych zagrożeń które mogą wystąpić na terenie działania danej organizacji mogą wpłynąć na opracowanie sposobów zabezpieczenia się przed nimi.

Udział organizacji pozarządowych w programach oraz działaniach związanych z zapewnieniem bezpieczeństwa narodowego stale wzrasta. Administracja rządowa i jednostki samorządu terytorialnego mogą wydajniej i efektywniej udzielać pomocy ludności poszkodowanej w wyniku powstania sytuacjach kryzysowych, jeśli są profesjonalnie wspierane przez organizacje trzeciego sektora[297]. Skuteczność działania organizacji rządowych (sił zbrojnych, służb, inspekcji i straży) w dużej mierze zależy od właściwego specjalistycznego wsparcia ze strony organizacji pozarządowych, które na równi z podmiotami rządowymi mogą nieść pomoc w różnych dziedzinach bezpieczeństwa narodowego. Organizacje pozarządowe posiadają szczególne możliwości społecznego monitoringu zagrożeń niemilitarnych, zwłaszcza w zakresie ich wykrywania, ostrzegania i alarmowania. Przygotowanie sektora pozarządowego na wypadek klęsk i katastrof oznacza gotowość do przewidywania, zapobiegania, łagodzenia i radzenia sobie z efektami zagrożenia czy katastrofy. Do głównych działań zaliczyć można: rozwijanie współpracy z organizacjami pozarządowymi (na rzecz większego zaangażowania sektora pozarządowego w działaniach podejmowanych przez organy administracji publicznej z zakresu bezpieczeństwa narodowego) oraz opracowanie wspólnie z sektorem pozarządowym zestawienia potencjalnych zagrożeń, które mogą wystąpić na terenie działania danej organizacji oraz sposobów zabezpieczenia się przed nimi[298].

W ogólnodostępnych wydawnictwach o tematyce obronnej pojawia się również definicja społecznego potencjału bezpieczeństwa, który to warunkowany jest tożsamością narodową i dziedzictwem kulturowym. Jest on też pochodną bezpieczeństwa socjalnego, potencjału demograficznego oraz potencjału intelektualnego, naukowego i technologicznego. Istotny wpływ na jego rozwój mają: edukacja, kształcenie oraz badania naukowe i prace rozwojowe w dziedzinie bezpieczeństwa, służba zdrowia czy też media[299].

Obecnie Ministerstwo Obrony Narodowej włączyło się w kształtowanie kapitału społecznego na rzecz bezpieczeństwa. Do takich działań ministerstwa można zaliczyć

[296] Definicja własna.

[297] Trzeci sektor to ogół wszystkich organizacji pozarządowych. Określenie to nawiązuje do podziału dzielącego aktywność społeczno-gospodarczą nowoczesnych państw demokratycznych na trzy sektory. Według tej typologii pierwszy sektor to administracja publiczna, określana też niekiedy jako sektor państwowy. Drugi sektor to sfera biznesu, czyli wszelkie instytucje i organizacje, których działalność jest nastawiona na zysk, nazywany też sektorem prywatnym. Trzeci sektor to ogół prywatnych organizacji, działających społecznie i nie dla zysku, czyli organizacje pozarządowe (organizacje non-profit).

[298] *Strategia Rozwoju Systemu Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2022*, s. 81.

[299] *Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2013, s. 73.

program „Zostań żołnierzem Rzeczypospolitej" czy też „Pilotażowy program wspierania szkół ponadgimnazjalnych prowadzących Certyfikowane Piony Wojskowych Klas Mundurowych" oraz „Program nauczania dla szkół ponadgimnazjalnych przedmiotu – Edukacja wojskowa".

Program „Zostań żołnierzem zawodowym"

Rysunek 1. Zostań Żołnierzem Rzeczypospolitej – pierwsza edycja
Źródło: http://mon.gov.pl/zostan-zolnierzem [10.12.2021].

Polska armia powinna być liczniejsza, dlatego Ministerstwo Obrony Narodowej 14 października 2018 r. zainaugurowało kampanię „Zostań żołnierzem Rzeczypospolitej". Głównym celem jej organizatorów jest zachęcenie młodych ludzi, by wzięli pod uwagę możliwość wstąpienia do wojska i bycie żołnierzem zawodowym. Potrzeby polskich sił zbrojnych są duże, należy więc zwrócić uwagę młodzieży na korzyści, jakie niesie służba wojskowa: stałość i pewność zatrudnienia, możliwość zdobycia specjalistycznych kwalifikacji oraz atrakcyjne perspektywy rozwoju zawodowego i osobistego.

Prowadzona kampania jest odpowiedzią na znaczny wzrost społecznego zainteresowania wojskiem i zdobywaniem kompetencji związanych z bezpieczeństwem. Jej celem jest zwiększenie potencjalnego stanu osobowego polskiej armii we wszystkich pięciu rodzajach sił zbrojnych (wojskach lądowych, specjalnych, lotnictwie, marynarce wojennej i obronie

terytorialnej), w służbie zawodowej, jak również w rezerwie oraz we wszystkich korpusach osobowych − szeregowych, podoficerów i oficerów.

Pierwszy etap był realizowany w formule tzw. „tygodni rekrutacyjnych". Co miesiąc, w wyznaczonym tygodniu, w teren wyruszały mobilne zespoły rekrutacyjne, składające się z żołnierzy lokalnych jednostek wojskowych i przedstawicieli Wojewódzkich Sztabów Wojskowych oraz Wojskowych Komend Uzupełnień. Zespoły odwiedzały takie miejsca, jak ośrodki sportu, rynki miejskie, centra handlowe czy też centra rozrywki. Nawiązując bezpośrednie kontakty z klientami i przechodniami, żołnierze rozmawiali o służbie wojskowej, polskiej armii, miejscowych jednostkach czy znajdującej się w okolicy szkołach wojskowych. Opowiadali o własnych doświadczeniach, dostępnych ścieżkach kariery i perspektywach rozwoju.

Podczas zimowych ferii szkolnych od 14 stycznia do 24 lutego 2019 r. w 5 województwach na południu Polski rusza kolejny już II etap kampanii Zostań żołnierzem Rzeczypospolitej. Kampania ma na celu, tak samo jak w I etapie zwiększenie liczebności Wojska Polskiego poprzez przedstawienie szczegółowych realiów wojskowej służby przez samych żołnierzy w bezpośrednich rozmowach z zainteresowanymi oraz zachęcenie rozmówców do wstąpienia w szeregi wojska polskiego. Kampania realizowana jest przez Wojewódzkie Sztaby Wojskowe z Krakowa, Wrocławia, Katowic, Rzeszowa i Kielc.

Rysunek 2. Zostań Żołnierzem Rzeczypospolitej – druga edycja
Źródło: http://mon.gov.pl/zostan-zolnierzem [10.12.2021]

W okresie ferii mobilne zespoły rekrutacyjne poruszające się specjalnie oznakowanymi busami. Można je spotkać w ośrodkach narciarskich i sportowych w województwach małopolskim, dolnośląskim, śląskim, podkarpackim i świętokrzyskim. Jak dotychczas, w mobilnych zespołach znajdują się żołnierze z pobliskich jednostek wojskowych zarówno

szeregowi, podoficerowie, jak i oficerowie, których będzie można zapytać o ich doświadczenia ze służby w Wojsku Polskim[300].

Busy rekrutacyjne będzie można spotkać w miejscowościach takich jak np. Zakopane, Szczyrk, Wisła czy Białka Tatrzańska, czyli w miejscach, w których Polacy najchętniej spędzają ferie zimowe. Oferta jest skierowana szerokiej gamy osób – wojsko oferuje stanowiska dla specjalistów praktycznie w każdej dziedzinie. Jeśli osoba zainteresowana wojskiem nie ma specjalistycznych kwalifikacji, to również droga do sił zbrojnych nie jest dla niej zamknięta. W Wojsku Polskim istnieje spójny system umożliwiający podniesienie kwalifikacji i zdobywanie nowych umiejętności.

W dwóch etapach kampanii Zostań żołnierzem Rzeczypospolitej brali udział również przedstawiciele – żołnierze Wojsk Obrony Terytorialnej – piątego rodzaju sił zbrojnych, powołanych do istnienia w 2017 r. na mocy nowelizacji ustawy o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej. Według zamierzeń docelowych szeregi WOT ma zasilić 53 000 żołnierzy. Wojska Obrony Terytorialnej stanowić mają bardzo ważny komponent polskiego systemu bezpieczeństwa narodowego. Do ich głównych zadań można zaliczyć:

- współpracę z wojskami operacyjnymi w zakresie działań obronnych,
- prowadzenie, w chwili bezpośredniego zagrożenia zbrojnego, działań o charakterze niekonwencjonalnym, przeciwdywersyjnym i przeciwdestantowym,
- budowanie relacji sojuszniczych,
- wspomaganie jednostek samorządu terytorialnego realizacji zadań zarządzania kryzysowego, akcji poszukiwawczo-ratowniczych i ograniczania skutków klęsk żywiołowych,
- prowadzenie działalności informacyjnej.

Statystycznie I etap kampanii „Zostań żołnierzem Rzeczypospolitej" wygląda bardzo obiecująco. Od początku jej trwania do końca 2018 r. 102 terenowe organy administracji wojskowej (86 Wojskowych Komend Uzupełnień oraz 16 Wojewódzkich Sztabów Wojskowych) przeprowadziły 165 tzw. tygodni rekrutacyjnych w całej Polsce. Już pierwszy miesiąc zaowocował zwiększeniem liczby złożonych wniosków o przyjęcie do zawodowej służby wojskowej. Odnotowano np. znaczący wzrost liczby wniosków do służby przygotowawczej – o 66%[301].

Ministerstwo Obrony Narodowej widząc efekty kontynuuje prowadzoną kampanię zachęcającą do wstępowania do wojska. Dzięki zmianie mentalności oraz zmianie podejścia do służby wojskowej, w czasie I edycji kampanii, wnioski do Wojska Polskiego złożyło 7 057 ludzi. Chodzi o służbę zawodową, przygotowawczą i terytorialną. Ministerstwo prowadząc kampanię Zostań żołnierzem Rzeczypospolitej wdraża innowacyjne działania, które polegają na tym, że wojsko aktywnie zachęca Polaków do wstąpienia w swoje szeregi, a nie biernie oczekuje, aż kandydaci sami się zgłoszą do armii. Jest to nowe podejście do kwestii rekrutacji w polskich siłach zbrojnych. Wojewódzkie sztaby wojskowe i wojskowe komendy uzupełnień

[300] http://mon.gov.pl/zostan-zolnierzem/ [13.01.2019].
[301] http://mon.gov.pl/aktualnosci/artykul/najnowsze/rosnie-zainteresowanie-sluzba-wojskowa-j 2018-11-27/ [13.01.2019].

pełnią podczas kampanii funkcje headhunterskie, wyszukują na rynku chętnych kandydatów, przedstawiają im zalety służby w wojsku i jasno tłumaczą proces rekrutacji. Wspierani są również przez żołnierzy z jednostek wojskowych, aby przybliżyć realia służby zainteresowanym. Ponadto do mobilnych zespołów dołączyli studenci-podchorążowie z wojskowych uczelni, którzy rozpoczęli niedawno wojskową służbę[302].

Programy Ministerstwa Obrony Narodowej przeznaczone dla szkół ponadpodstawowych

Pilotażowy program wspierania szkół ponadgimnazjalnych prowadzących Piony Certyfikowanych Wojskowych Klas Mundurowych został uruchomiony we wrześniu 2017 r., wtedy to ruszyła jego pierwsza edycja z udziałem 58 szkół. W roku szkolnym przypadającym na lata 2018/2019 do programu dołączyło kolejne grono ponad 50 szkół z drugiej już edycji programu. Ma on na celu wsparcie wytypowanych placówek oświatowych w zakresie spójnego i aktualnie obowiązującego w Siłach Zbrojnych RP szkolenia wojskowego.

W pilotażowej edycji programu bierze udział łącznie 107 szkół wytypowanych przez Biuro do Spraw Proobronnych, którego jednym z zadań dotychczasowej działalności jest prowadzenie wsparcia dla szkół prowadzących klasy o profilu wojskowym. Program ma charakter ogólnopolski w związku z powyższym organizatorom zależy aby zdobyte kwalifikacje odzwierciedlały mapę wojskowego podziału administracyjnego naszego kraju oraz obszar administrowany przez wojskowe komendy uzupełnień, jak również działające w tych obszarach jednostki wojskowe.

W każdej z edycji nauka w ramach przedmiotowego programu odbywać się będzie przez dwa lata w ostatnich klasach szkół ponadpodstawowych. Program ma formę zajęć praktycznych i teoretycznych, w tym także w postaci szkolenia poligonowego na obozach szkoleniowych. Łącznie to liczba 185 godzin lekcyjnych realizowanych w formie innowacji pedagogicznej. Powyższe zajęcia odbywają się przy znaczącym wsparciu jednostek wojskowych i instytucji podległych MON, w formie wsparcia pozafinansowego w postaci instruktorów wojskowych prowadzących zajęcia, dostępu do obiektów i sprzętu wojskowego oraz zajęć w szkole, na które przyjeżdżają wyspecjalizowani instruktorzy wojskowi.

Dotychczasowe specjalistyczne formy kształcenia w tych szkołach odbywały się w oparciu o programy autorskie, czego efektem był zróżnicowany poziom otrzymanej wiedzy wojskowej i podstawowego przygotowania do potencjalnej służby wojskowej wśród uczniów tych klas. Zakwalifikowane do programu placówki edukacyjne uczestniczą w realizacji jednolitego i kompleksowego programu nauczania, którego efektem mają być realne korzyści płynące zarówno dla społeczeństwa, uczniów, jak również dla samej szkoły.

Ponadto Ministerstwo Obrony Narodowej wprowadziło lub planuje wprowadzić kolejne dodatkowe korzyści dla uczniów na przykład w postaci: dofinansowania zakupu sortu

[302] http://mon.gov.pl/aktualnosci/artykul/najnowsze/ruszyla-2-edycja-kampanii-zostan-zolnierzem-rp-y2019-01-12/ [13.01.2019].

mundurowego i sprzętu wykorzystywanego do szkolenia; wystawienia zaświadczenia potwierdzającego realizację programu „Edukacja wojskowa" w certyfikowanych pionach wojskowych klas mundurowych wraz z informacjami o ocenie końcowej i zakresie zrealizowanego materiału; wpisu na świadectwie ukończenia szkoły przedmiotu „Edukacja wojskowa" jako przedmiotu uzupełniającego (wraz z oceną końcową).

Zaangażowanie resortu obrony narodowej w omawiany program podkreśla liczba instytucji i jednostek wojskowych zaangażowanych w jego realizację. To m.in. Biuro do Spraw Proobronnych koordynujące całość programu, Akademia Sztuki Wojennej sprawująca nadzór nad procesem edukacyjnym uczniów, Departament Edukacji, Kultury i Dziedzictwa MON udzielający wsparcia merytorycznego, ok. 80 jednostek wojskowych realizujących szkolenie praktyczne uczniów oraz ok. 80 Wojskowych Komend Uzupełnień wspierających szkoły w zakresie doradztwa zawodowego. Wraz ze szkołami z obu edycji programu to razem ponad 270 podmiotów[303].

Dokumentem wykonawczym projektu jest „Program nauczania dla szkół ponad-gimnazjalnych przedmiotu edukacja wojskowa", zatwierdzony przez Sekretarza Stanu w Ministerstwie Obrony Narodowej. Program nauczania posiada dwa wydania, które obowiązują dla I i II edycji programu.

Zakończenie

Ministerstwo Obrony Narodowej od 2017 r. (czasu powstania Wojsk Obrony Terytorialnej) dokłada coraz więcej starań aby zwiększyć potencjał obronny Rzeczypospolitej Polskiej. Powyżej przedstawione działania przedkładają się na rozwój kapitału społecznego na rzecz bezpieczeństwa wśród mieszkańców naszego kraju. Im większy wkład ministerstwa w zwiększenie liczebności i rozwój sił zbrojnych RP oraz w ukierunkowanie edukacji szkolnej na rozwijanie bezpieczeństwa lokalnego tym większy rozwój potencjału pro-obronnego w jednostkach samorządu terytorialnego, jak również w całej naszej ojczyźnie.

Bibliografia

Wydawnictwa:
Coleman J.S.: *Foundations of Social Theory*. Harvard University Press, Cambridge 1990.
Trutkowski C., Mande S: *Kapitał społeczny w małych miastach*. Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2005.
Putnam R.: *Demokracja w działaniu*. Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków 1995.
Fukuyama F.: *Zaufanie: Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*. Wyd. Naukowe PWN, Wa-wa 1997.
W. Kitler, Obrona cywilna (niemilitarna) w Polsce, Warszawa 2002.
Strategia Rozwoju Systemu Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej 2022.
Biała Księga Bezpieczeństwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 2013.

Strony internetowe:
http://mon.gov.pl/zostan-zolnierzem/,
http://mon.gov.pl/aktualnosci/artykul/najnowsze/rosnie-zainteresowanie-sluzba-wojskowa-j2018-11-27/,
http://mon.gov.pl/aktualnosci/artykul/najnowsze/ruszyla-2-edycja-kampanii-zostan-zolnierzem-rp-y2019-01-12/.
https://bdsp.wp.mil.pl/pl/pages/o-programie-2018-01-11-5/

[303] *https://bdsp.wp.mil.pl/pl/pages/o-programie-2018-01-11-5/ - 13.01.2019 r.*

Grzegorz Wilk-Jakubowski

W STRONĘ SOCJOLOGII EPIDEMII… O WYBRANYCH KONSEKWENCJACH SPOŁECZNYCH EPIDEMII COVID-19 W POLSCE

Streszczenie:
Celem rozdziału jest analiza wybranych społecznych konsekwencji epidemii COVID-19 w Polsce. W pierwszej części pracy przedstawione zostaną działania polskich władz na rzecz ograniczenia rozprzestrzeniania się epidemii COVID-19. W drugiej części pracy przedstawiona zostanie także analiza krótkoterminowych konsekwencji społecznych epidemii wzbogacona o reakcje przedstawicieli polskiego społeczeństwa na wprowadzane restrykcje. W tej części pracy zaprezentowane zostaną wybrane kierunki możliwych badań z zakresu nowej subdscypliny socjologii, jaką stanowi socjologia epidemii.

Słowa kluczowe:
epidemia, COVID-19, SARS-COV-2, socjologia epidemii

TOWARDS A SOCIOLOGY OF EPIDEMICS... ANALYSIS OF SELECTED SOCIAL CONSEQUENCES OF THE COVID-19 EPIDEMIC IN POLAND

Summary:
The aim of the chapter is to analyze selected social consequences of the COVID-19 epidemic in Poland. The first part of the paper will present actions taken by the Polish authorities to limit the spread of the COVID-19 epidemic. The second part of the paper will present an analysis of short-term social consequences of the epidemic enriched by the reactions of representatives of the Polish society to the implemented restrictions. This part of the paper will also present selected directions of possible research in the new sub-discipline of sociology, the sociology of epidemics.

Keywords:
epidemic, COVID-19, SARS-CoV-2, sociology of epidemics.

Wstęp

Epidemia – wywoływanej przez koronawirusa SARS-COV-2 – choroby zakaźnej COVID-19, objawiającej się ciężką niewydolnością oddechową, pojawiła się 17 listopada 2019 r. w Wuhan w środkowych Chinach[304]. W okresie pierwszych trzech miesięcy wirus rozprzestrzenił się na całe Chiny. Czynnikiem przyspieszającym rozwój epidemii były przemieszczenia ludności związane z obchodami chińskiego nowego roku. Pierwszy przypadek choroby poza granicami Chin został potwierdzony 13 stycznia w Tajlandii[305]. Niespełna miesiąc później – 5 marca 2020 r. – ogniska choroby zostały wykryte już w 84 krajach świata. 24 stycznia zdiagnozowano pierwszy przypadek zakażenia w Europie, a 4 marca w Polsce[306]. W okresie do 15 marca 2020 r. znaczną część przypadków tej choroby w Rzeczypospolitej Polskiej (ok. 30%) wykrywano u osób, które powracały zza granicy[307]. Sprzyjała temu rządowa akcja „Lot do domu", w trakcie której Polskie Linie Lotnicze LOT w przeciągu trzech tygodni zrealizowały niemal 400 lotów przywożąc ponad 55 tys. Polaków z ponad 70 miejsc zlokalizowanych na 6 kontynentach[308].

W celu zmniejszenia ryzyka szybkiego rozprzestrzeniania się wirusa SARS-COV-2 na Lotnisku Chopina w Warszawie 25 stycznia 2020 r. wprowadzono specjalne procedury dla pasażerów przylatujących z Chin. Wszystkie osoby z objawami infekcji powracające samolotami zza granicy objęto badaniami medycznymi, zaś pasażerów bez objawów chorobowych zobowiązano do wypełnienia formularza lokalizacyjnego (dzięki temu w przypadku późniejszego wykrycia wirusa SARS-COV-2 u jednego pasażera samolotu – możliwe było nawiązanie kontaktu ze wszystkimi osobami, które znajdowały się na jego pokładzie – celem skierowania ich na kwarantannę)[309].

Pierwsze badania testowe na obecność koronawirusa SARS-COV-2 w Polsce zostały przeprowadzone 28 stycznia 2020 r.[310]. Początkowo wykonywały je tylko laboratoria Narodowego Instytutu Zdrowia Publicznego – Państwowego Zakładu Higieny (NIZP-PZH) oraz Wojewódzkiego Szpitala Zakaźnego w Warszawie. Liczba placówek uprawnionych do przeprowadzania badań na obecność koronawirusa SARS-COV-2 w Polsce szybko wzrastała – 4 marca było ich już 9, zaś dwa dni później – 13[311]. Wzrost liczby laboratoriów

[304] J. Bryner, *1st known case of coronavirus traced back to November in China*, https://www.livescience.com/first-case-coronavirus-found.html [dostęp: 16.09.2021 r.].

[305] Y.C. Wu, C.S. Chen, Y.J. Chan, *The outbreak of COVID-19: An overview*, "Journal of the Chinese Medical Association", vol. 83, 2020, s. 218.

[306] J. Duszyński, A. Afelt, A. Ochab-Marcinek, R. Owczuk, K. Pyrć, M. Rosińska, A. Rychard, T. Smiatacz, *Zrozumieć COVID-19*, Polska Akademia Nauk, Warszawa 2020, s. 7.

[307] Tamże, s. 14.

[308] Ł. Starzewski, KPRM: 55 tys. Polaków wróciło do kraju w ramach akcji „Lot do domu", https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/kprm-do-rpo-55-tys-osob-wrcilo-do-kraju-w-ramach-lot-do-domu [dostęp: 16.09.2021 r.].

[309] Lotnisko Chopina, Aktualności i wydarzenia, https://lotnisko-chopina.pl/pl/aktualnosci-i-wydarzenia/0/976/szczegoly.html [dostęp: 16.09.2021 r.].

[310] B. Świątkowska, J. Walusiak-Skorupa, G. Juszczyk, R. Gierczyński, K. Socha, A. Lipińska-Ojrzanowska, *Ochrona zdrowia pracujących przed zakażeniem koronawirusem SARS-COV-2 wywołującym COVID-19 – aktualny stan wiedzy i zalecenia*, „Medycyna Pracy", vol. 72(1), 2021, s. 71.

[311] Były to dwa wyżej wymienione laboratoria w Warszawie, a także laboratorium Wojewódzkiego Szpitala im. Biegańskiego w Łodzi oraz laboratoria 10 wojewódzkich stacji sanitarno-epidemiologicznych (w Olsztynie, Wrocławiu, Poznaniu, Katowicach, Rzeszowie, Gdańsku, Kielcach, Lublinie, Łodzi i Poznaniu). Zob. Polskie laboratoria mogą diagnozować do 2000 próbek na obecność #koronawirus dziennie, Ministerstwo Zdrowia, https://twitter.com/MZ_GOV_PL/status/12355317247

przeprowadzających badania w ww. zakresie w różnych częściach Polski był pozytywnie skorelowany z pierwszymi przypadkami tej choroby, które występowały w całym kraju. Wyżej wskazane zjawisko zróżnicowania geograficznego zakażeń koronawirusem SARS-COV-2 stanowiło konsekwencję splotu kilku czynników – m.in. powrotów do Polski rodziców i dzieci w trakcie sezonu ferii zimowych z państw, w których notowano gwałtowne przyrosty zachorowań na tę chorobę, wspomnianego już wcześniej zjawiska licznych powrotów do kraju osób zza zagranicy (m.in. w ramach akcji „Lot do domu"), a także przemieszczania się i gromadzenia pracowników i studentów poza miejscem ich zamieszkania[312]. Dynamiczny wzrost liczby wykrytych przypadków COVID-19 w europejskich państwach (w tym także wzrost liczby zdiagnozowanych zakażeń w Rzeczpospolitej Polskiej) skłonił polskie władze do szybkiego podjęcia działań mających na celu ograniczenie transmisji zakażeń w tym kraju.

Celem niniejszego rozdziału jest analiza wybranych społecznych konsekwencji epidemii COVID-19 w Polsce. W tym celu w pierwszej części pracy przedstawione zostaną działania polskich władz na rzecz ograniczenia rozprzestrzeniania się epidemii COVID-19. W drugiej części pracy zaprezentowane zostaną wybrane kierunki możliwych badań z zakresu nowej subdscypliny socjologii, jaką stanowi socjologia epidemii. Głównym celem tej części pracy jest jednak przedstawienie krótkoterminowych konsekwencji społecznych epidemii, a także reakcji przedstawicieli polskiego społeczeństwa na wprowadzane restrykcje. Nie ulega wątpliwości, że newralgiczna dla kondycji ludzkiej była pierwsza fala epidemii i pierwszy szok wywołany pojawieniem się nowego wirusa. W kolejnych falach ludzie korzystają z już wypracowanych strategii adaptacyjnych. Nie oznacza to jednak, że można lekceważyć dalsze lockdowny i ich konsekwencje, gdyż odporność tkanki społecznej na kryzys, przeciążenia i napięcia ma swoje granice. Odnotować przy tym trzeba, że przedstawienie długofalowych następstw społecznych epidemii koronawirusa stanie się możliwe dopiero po uzyskaniu przez badaczy odpowiedniej, kilkuletniej, perspektywy temporalnej od przedstawionych w niniejszym rozdziale zjawisk.

Badania społecznych następstw epidemii wymagało zastosowania kilku metod badawczych – w pracy wykorzystano w szczególności metodę deskryptywną, instytucjonalno-prawną oraz analizę decyzyjną. W niniejszym rozdziale uwzględniono działania na rzecz ograniczenia epidemii COVID-19 podejmowane przed 31 październikiem 2021 r.

Działania na rzecz ograniczenia epidemii COVID-19 w Polsce

O pierwszych ograniczeniach mających na celu spowolnienie rozprzestrzeniania się epidemii COVID-19 w Polsce 11 marca 2020 r. poinformowali na konferencji prasowej: Prezes Rady Ministrów – Mateusz Morawiecki, Minister Zdrowia – Łukasz Szumowski,

27160833?ref_src =twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1235531724727160833%7Ctwg r%5E%7C twcon%5Es1_&ref_url=https%3A%2F%2Fepochtimes.pl%2Fministerstwo-zdrowia-11-laboratoriow-diagnozuje-w-polsce-obecnosc-koronawirusa%2F [dostęp: 21.09.2021r.]. 27 września 2021 roku w Polsce istniało 321 laboratoriów prowadzących badania testowe na obecność koronawirusa SARS-CoV-2. Zob. Lista laboratoriów COVID, Ministerstwo Zdrowia, https://www.gov.pl/web/zdrowie/lista-laboratoriow-covid [dostęp: 27.09.2021r.].

[312] J. Duszyński, A. Afelt, A. Ochab-Marcinek, R. Owczuk, K. Pyrć, M. Rosińska, A. Rychard, T. Smiatacz, *Zrozumieć COVID-19*…, s. 15.

Minister Edukacji Narodowej – Dariusz Piontkowski, Minister Nauki i Szkolnictwa Wyższego – Jarosław Gowin oraz Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego – Piotr Gliński[313].

Na obszarze całego państwa zamknięte zostały na okres od 12 do 25 marca 2020 r. niemal wszystkie placówki edukacyjne (w tym także szkoły wyższe)[314]. Podczas wyżej wymienionej konferencji prasowej poinformowano także o zawieszeniu we wskazanym wyżej okresie czasu działalności instytucji kultury: filharmonii, oper, operetek, teatrów, muzeów, kin, domów kultury, bibliotek oraz galerii sztuki[315]. Dwa dni później na obszarze całego państwa zarządzony został stan zagrożenia epidemicznego[316]. Zgodnie z postanowieniami *rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 13 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego*, od 14 marca zakazano m.in. organizowania widowisk i innych zgromadzeń ludności (w tym także religijnych), w których uczestniczyłoby ponad 50 osób (wliczając w to organizatora i osoby działające w jego imieniu), ograniczono także działalność restauracji, barów i kawiarni (mogły one świadczyć tylko usługi na wynos) oraz obiektów hotelowych i miejsc krótkotrwałego zakwaterowania[317]. Dodatkowo w galeriach handlowych o powierzchni powyżej 2000 m^2 zabroniona została działalność sklepów, tekstylnych, odzieżowych, obuwniczych, meblowych, z artykułami RTV i AGD oraz księgarni[318]. Ponadto zamknięte dla ruchu kolejowego oraz lotniczego zostały

313 Wprowadzenie powyższych ograniczeń było możliwe dzięki uchwaleniu 2 marca 2020 r. ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych umożliwiającej ministrowi właściwemu do spraw oświaty i wychowania oraz ministrowi właściwemu do spraw nauki i szkolnictwa wyższego czasowe ograniczenie lub zawieszenie funkcjonowania jednostek systemu oświaty i szkolnictwa wyższego na obszarze całego kraju lub jego części w przypadku zagrożenia życia lub zdrowia dzieci, młodzieży oraz studentów (zostali oni uprawnieni do wydawania rozporządzeń w tym zakresie). Ustawa z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych, (Dz. U. 2020, poz. 374). Zob. też: Premier: Podjęliśmy decyzję o zamknięciu wszystkich placówek oświatowych i szkół wyższych, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, https://www.gov.pl/web/premier/premier-podjelismy-decyzje-o-zamknieciu-wszystkich-placowek-oswiatowych-i-szkol-wyzszych [22.09.2021 r.].

314 W okresie przejściowym (tj. w pierwszych dwóch dniach obowiązywania restrykcji – 12 i 13 marca 2020 r.) zawieszono prowadzenie działalności dydaktycznej, jednakże żłobki, przedszkola i szkoły podstawowe zostały zobowiązane do prowadzenia działalności opiekuńczej. Zob. Rozporządzenie Ministra Edukacji i narodowej z dnia 11 marca 2020 r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2020, poz. 410), § 3. Wyjątek stanowiły szkoły specjalne, ośrodki wychowawcze lub socjoterapii, poradnie psychologiczno-pedagogiczne oraz szkoły przy zakładach poprawczych, karnych i schroniskach, które nadal mogły prowadzić działalność edukacyjną. Por. Rozporządzenie Ministra Edukacji i narodowej z dnia 11 marca 2020 r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2020, poz. 410), § 2. Dodać należy, że działalność ww. placówek (tj. szkół specjalnych, ośrodków wychowawczych lub socjoterapii, poradni psychologiczno-pedagogicznych oraz szkół przy zakładach poprawczych, karnych i schroniskach została zawieszona w późniejszym czasie (od 6 kwietnia 2020 r.). Por. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 3 kwietnia 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2020, poz. 595), § 1. Zob. też: Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 11 marca 2020 r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania niektórych podmiotów systemu szkolnictwa wyższego i nauki w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2020, poz. 405).

315 Prowadzona mogła być tylko działalność niewymagająca bezpośrednich kontaktów większych grup osób. #Koronawirus: Zawieszenie działalności instytucji kultury i placówek szkolnictwa artystycznego, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, https://www.gov.pl/web/kulturaisport/zawieszenie-dzialalnosci-instytucji-kultury-i-placowek-szkolnictwa-artystycznego [dostęp: 22.09.2021 r.].

316 Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 13 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego, (Dz. U. 2020, poz. 433).

317 *Tamże*, § 5 i 9.

318 *Tamże*, § 5.

granice Polski[319]. Przywrócono również kontrole osób przekraczających granicę państwową – do kraju wjechać mogli jedynie obywatele polscy, dyplomaci i członkowie ich rodzin, a także cudzoziemcy: (1) posiadający Kartę Polaka lub prawo stałego/czasowego pobytu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, (2) posiadający prawo do pracy na terytorium tego państwa (w tym także kierowcy przewożący towary), (3) będący małżonkami albo dziećmi obywateli polskich lub też pozostający pod ich stałą opieką[320]. Zostali oni jednak zobowiązani do odbycia 14 dniowej kwarantanny – za złamanie tego nakazu grozić im miała grzywna w wysokości do 5000 zł.

W związku ze zwiększaniem się liczby zakażeń wirusem SARS-COV-2 – dotychczas obowiązujące restrykcje były wielokrotnie przedłużone[321]. 20 marca 2020 r. na obszarze Polski ogłoszony został stan epidemii[322]. Od 21 marca obiektach handlowych o powierzchni powyżej 2000 m^2 ograniczona została działalność handlowa (sprzedaż mogły w nich prowadzić jedynie sklepy, które oferowały żywność, artykuły kosmetyczne i toaletowe oraz środki czystości, prasę, artykuły budowlane lub remontowe, paliwa oraz produkty medyczne i wyroby lecznicze)[323]. Ponadto organy państwowe uzyskały nowe uprawnienia – przykład może stanowić chociażby nakaz udostępnienia, w celu zwalczania epidemii, nieruchomości, lokali i terenów, jeżeli było to przewidziane w wojewódzkich planach działania na wypadek

[319] Tamże, § 2. Zob. też: Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 marca 2020 r. *w sprawie zakazów w ruchu lotniczym*, (Dz. U. 2020, poz. 436).

[320] Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 13 marca 2020 r. w sprawie przywrócenia tymczasowo kontroli granicznej osób przekraczających granicę państwową stanowiącą granicę wewnętrzną, (Dz. U. 2020, poz. 434). Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 13 marca 2020 r. w sprawie czasowego zawieszenia lub ograniczenia ruchu granicznego na określonych przejściach granicznych, (Dz. U. 2020, poz. 435), § 3.

[321] Przykładowo – zawieszenie działalności placówek edukacyjnych (w tym także uczelni wyższych) zostało przedłużone do 10 kwietnia (szkoły zostały zobowiązane do prowadzenia działalności edukacyjnej przy wykorzystaniu metod i technik kształcenia na odległość) na podstawie postanowień Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 20 marca 2020 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2020, poz. 492), § 1, a następnie do 26 kwietnia na podstawie rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 kwietnia 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2020, poz. 642), § 1, Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 9 kwietnia 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania niektórych podmiotów systemu szkolnictwa wyższego i nauki w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz.U. 2020 poz. 643), § 1 oraz Rozporządzenia Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 10 kwietnia 2020 r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania form opieki nad dziećmi w wieku do lat 3 w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2020, poz. 652), § 1. W późniejszym czasie ograniczenia w działalności szkół i uczelni były jeszcze wielokrotnie przedłużane. Zob. Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie szczególnych rozwiązań w okresie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2020, poz. 493) oraz Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 23 marca 2020 r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania niektórych podmiotów systemu szkolnictwa wyższego i nauki w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz.U. 2020, poz. 511). Z kolei kontrola graniczna osób została przedłużona do 13 kwietnia na podstawie postanowień Rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 24 marca 2020 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie przywrócenia tymczasowo kontroli granicznej osób przekraczających granicę państwową stanowiącą granicę wewnętrzną, (Dz. U. 2020, poz. 519), § 1. Nadmienić należy, że ograniczenia nie dotyczyły przepływu towarów.

[322] Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii, (Dz. U. 2020, poz. 491).

[323] *Tamże*, § 6.

wystąpienia epidemii[324]. Ponadto 20 marca Prezes Rady Ministrów – Mateusz Morawiecki zapowiedział podniesienie kary za złamanie kwarantanny – z 5 000 zł do 30 000 zł[325].

Dodatkowe restrykcje wprowadzono 24 marca 2020 r. Od 25 marca zostało ograniczone prawo do przemieszczania się (wyjątek stanowiło poruszanie się w celach: zawodowych, zaspokajania niezbędnych potrzeb związanych z bieżącymi sprawami życia codziennego oraz zakupu towarów i usług z tym związanych, świadczenia wolontariatu na rzecz przeciwdziałania skutkom COVID-19, a także sprawowania lub uczestniczenia w sprawowaniu kultu religijnego[326]. Pieszo mogły się przemieszczać maksymalnie dwie osoby, a odległość między nimi musiała wynosić co najmniej 1,5 metra. Z kolei w środkach publicznego transportu zbiorowego zajęta mogła być tylko połowa miejsc. Ponadto znacząco ograniczona została liczba osób, które mogły równocześnie uczestniczyć w trakcie sprawowania kultu religijnego – do maksymalnie 5 osób, nie licząc kapłana sprawującego obrzęd, zaś w przypadku pogrzebów – pracowników zakładu pogrzebowego[327].

Pod wpływem wzrastającej liczby wykryć przypadków CIVID-19 – 31 marca 2020 r. polskie władze zdecydowały się na radykalne zaostrzenie restrykcji. Od 1 kwietnia wprowadzono całkowity zakaz prowadzenia usług fryzjerskich i kosmetycznych oraz usług związanych z poprawą kondycji fizycznej[328]. Zamknięte zostały także salony tatuażu i piercingu. Określona została maksymalna liczba osób mogących równocześnie przebywać w sklepach, punktach usługowych i na targowiskach (maksymalnie 3 osoby na jedno stanowisko kasowe), zaś w placówkach pocztowych – nie więcej niż 2 osoby na jedno stanowisko obsługi[329]. Dodatkowo wprowadzono tzw. godziny dla seniorów (przez dwie godziny – od $10^{\underline{00}}$ do $12^{\underline{00}}$ – sklepy i punkty usługowe mogły przyjmować i obsługiwać jedynie osoby powyżej 65 roku życia[330]. Ponadto zwiększony został dystans między osobami poruszającymi się pieszo – odległość między nimi miała wynosić co najmniej 2 metry, zaś niepełnoletni mogli przebywać w przestrzeni publicznej tylko pod opieką dorosłego opiekuna[331]. Zakazane zostało też korzystanie z pełniących funkcje publiczne terenów zieleni, w szczególności: parków, zieleńców, promenad, bulwarów, ogrodów botanicznych, zoologicznych, jordanowskich i zabytkowych, a także plaż[332]. Dodatkowo – od 16 kwietnia – wprowadzono obowiązek zasłaniania ust i nosa przez osoby przebywające poza miejscem swojego zamieszkania lub stałego pobytu[333].

---

[324] *Tamże*, § 12.

[325] Wyższa kara za złamanie kwarantanny zaczęła obowiązywać od 1 kwietnia 2020 r. Zob. Ustawa z dnia 31 marca 2020 r. o zmianie niektórych ustaw w zakresie systemu ochrony zdrowia związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2020, poz. 567), art. 48a.

[326] Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 24 marca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii, (Dz. U. 2020, poz. 522), § 1.

[327] *Tamże*.

[328] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 31 marca 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2020, poz. 566), § 8.

[329] *Tamże*, § 9.

[330] *Tamże*.

[331] *Tamże*, § 18.

[332] *Tamże*, § 17.

[333] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 kwietnia 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz.U. 2020, poz. 658), § 18.

Wraz ze zmniejszającą się liczbą wykrytych zakażeń koronawirusem SARS-COV-2 – 19 kwietnia 2020 r. rozpoczęto w Polsce znoszenie ograniczeń[334]. Od 20 kwietnia w obrzędach religijnych w kościele znajdować się mógł 1 uczestnik na 15 m^2 powierzchni tego budynku, zaś na cmentarzu – nie więcej niż 50 uczestników podczas jednego pogrzebu (nie licząc kapłanów, a także – w przypadku pogrzebów – osób dokonujących pochówku oraz pracowników zakładu pogrzebowego). Zwiększona została również maksymalna liczba osób mogących równocześnie przebywać w sklepach, punktach usługowych i na targowiskach (do maksymalnie 4 osób na jedno stanowisko kasowe w przypadku, gdy powierzchnia, na której odbywa się handel lub były świadczone usługi, nie przekraczała 100 m^2; w większych obiektach obowiązywał limit 1 osoba na każde 15 m^2 powierzchni handlowej lub usługowej[335]. Dodatkowo zniesiony został zakaz przemieszczania się w „celach rekreacyjnych", a osoby nieletnie w wieku powyżej 13 lat nie musiały się już poruszać w przestrzeni publicznej w towarzystwie osób dorosłych[336].

Kolejne ograniczenia zostały zniesione 4 maja 2020 r.[337]. Od tego dnia możliwe było prowadzenie usług hotelarskich (z zastrzeżeniem, że posiłki mogły być w nich podawane jedynie do pokojów lub na wynos). Częściowo zniesione zostały także ograniczenia w pracy centrów handlowych (z zachowaniem zasad reżimu sanitarnego – tj. m.in. zapewnienia klientom środków do dezynfekcji rąk i rękawiczek jednorazowych, cogodzinnej dezynfekcji stanowisk kasowych lub stanowisk obsługi w godzinach otwarcia placówek handlowych i usługowych, a także zachowaniem zasady, że w tym samym czasie w obiektach tych nie będzie przebywała więcej, niż 1 osoba na 15 m^2 powierzchni, na której odbywa się handel lub świadczone są usługi)[338]. Przestały również obowiązywać tzw. godziny dla seniorów, czyli od $10^{\underline{00}}$ do $12^{\underline{00}}$ w sklepach obsługiwani mogli być wszyscy klienci, a nie tylko osoby w wieku powyżej 65 roku życia. Ponadto działalność mogły ponownie prowadzić biblioteki, muzea, galerie sztuki oraz placówki rehabilitacji leczniczej[339]. Dwa dni później – 6 maja – zniesiono ograniczenia w funkcjonowaniu przedszkoli, oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych oraz innych form wychowania przedszkolnego – od tego dnia mogły one działać w trybie stacjonarnym[340].

Utrzymywanie się niskiego poziomu zachorowań na COVID-19 spowodowało, że Rada Ministrów 16 maja zdecydowała się wydać kolejne rozporządzenie łagodzące dotychczas obowiązujące ograniczenia. Od 18 maja przywrócona została działalność salonów fryzjerskich i kosmetycznych, a – przy zachowaniu zasad reżimu sanitarnego – restauracji, barów

---

334 Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 kwietnia 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2020, poz. 697).

335 Odnotować należy, że do liczby tej nie wliczano osób stanowiących obsługę tych obiektów, placówek lub targowisk. Por. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 kwietnia 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii…, § 9.

336 *Tamże*, § 17.

337 Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 2 maja 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz.U. 2020, poz. 792).

338 *Tamże*, § 7 i 8.

339 *Tamże*, § 7.

340 Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 29 kwietnia 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2020, poz. 780), § 1.

i kawiarni (mogło się w nich znajdować maksymalnie 4 osoby na 1 m^2 powierzchni dostępnej dla klientów, nie licząc obsługi)[341]. Z kolei od 25 maja w szkołach podstawowych mogły być prowadzone zajęcia opiekuńczo-wychowawcze oraz dydaktyczne dla uczniów klas I–III[342].

Dalsze zmniejszanie się liczby zachorowań na COVID-19 w większości województw, a także zwiększanie się liczby wolnych łóżek i respiratorów w szpitalach skłoniło Radę Ministrów do kolejnego złagodzenia dotychczas obowiązujących restrykcji. Od 30 maja zniesiony został obowiązek zasłaniania ust i nosa w przestrzeni otwartej w przypadku zachowania 2 metrowego odstępu od innych osób[343]. Zlikwidowano także limity osób, które mogły w tym samym czasie przebywać w restauracji, sklepie, czy punkcie usługowym (przy spełnieniu obowiązku zakrywania ust i nosa; w przypadku klientów restauracji obowiązek ten musiał być wypełniany do czasu zajęcia przez nich miejsca spożywania posiłku)[344]. Zniesienie ograniczeń w liczbie osób przebywających równocześnie w tym samym miejscu dotyczyło również obiektów sprawowania kultu religijnego. Dodatkowo zezwolono na organizację zgromadzeń w przestrzeniach otwartych (w tym także koncertów plenerowych), w których liczba uczestników będzie niższa, niż 150 osób (przy zachowaniu zasady dystansu społecznego)[345]. Ponadto na podstawie postanowień analizowanego *rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 29 maja 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii* – od 6 maja mogły być organizowane przyjęcia okolicznościowe – w tym także ślubne oraz komunijne (maksymalna liczba osób uczestniczących w tych wydarzeniach także nie mogła przekraczać 150 osób)[346]. Tego samego dnia mogły również zostać otwarte baseny, siłownie, kluby fitness, sauny, solaria, salony masażu i tatuażu (musiały one spełnić wymagania reżimu sanitarnego określone w ww. rozporządzeniu)[347]. Ponadto możliwa stała się organizacja targów, wystaw i kongresów. Działalność mogły także – w określonych warunkach sanitarnych – wznowić kina, teatry,

[341] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 maja 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2020, poz. 878), § 7.

[342] Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 maja 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie szczególnych rozwiązań w okresie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2020, poz. 872), § 1, pkt 5. Pozostałe zajęcia dydaktyczno-wychowawcze w szkołach były prowadzone do zakończenia roku szkolnego (tj. 26 czerwca) przede wszystkim w formie na odległość, z kolei działalność dydaktyczna na uczelniach wyższych została ograniczona do 30 września – z zastrzeżeniem, że dozwolone było prowadzenie stacjonarnych zajęć dydaktycznych na ostatnich latach studiów, pozostałe zajęcia miały być realizowane przy wykorzystaniu metod i form kształcenia na odległość. Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 21 maja 2020 r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania niektórych podmiotów systemu szkolnictwa wyższego i nauki w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz.U. 2020, poz. 911), Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 22 kwietnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz.U. 2021, poz. 752), § 1. Zob. też: Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 3 czerwca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2020, poz. 990), § 1.

[343] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 maja 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2020, poz. 964), § 18.

[344] *Tamże*, § 6. Nadmienić należy, że utrzymano obowiązek zasłaniania ust i nosa w środkach transportu publicznego, w obiektach handlowych i usługowych, miejscach sprawowania kultu religijnego, zakładach pracy oraz budynkach użyteczności publicznej (w tym także w szkołach, urzędach administracji publicznej), jak również w miejscach ogólnodostępnych, jeśli nie ma możliwości zachowania 2 metrów między przebywającymi w tych miejscach osobami.

[345] *Tamże*.

[346] *Tamże*, § 15, pkt 9.

[347] *Tamże*,

sale zabaw oraz parki rozrywki[348]. Od 13 czerwca w ramach granic wewnętrznych Unii Europejskiej w Polsce zniesiona została kontrola graniczna[349], zaś od 17 czerwca – zakaz ruchu lotniczego[350].

W czerwcu i lipcu dzienna liczba przypadków wykrycia choroby COVID-19 w Polsce utrzymywała się na relatywnie niskim poziomie. W tych okolicznościach w formie hybrydowej zorganizowane zostały wybory prezydenckie (pierwsza tura odbyła się 28 czerwca, zaś druga – 12 lipca)[351]. Każdy wyborca mógł zagłosować tradycyjnie lub – o ile wcześnie zgłosił taki zamiar – korespondencyjnie[352].

Szybszy przyrost liczy zakażeń zaczęto notować w sierpniu 2020 r. Z tego względu Rada Ministrów 7 sierpnia wydała rozporządzenie, na podstawie którego wprowadzony został regionalny system obostrzeń. W powiatach zakwalifikowanych do strefy czerwonej nie mogły odbywać się targi i konferencje, zamknięto parki rozrywki i wesołe miasteczka, wydarzenia sportowe mogły odbywać się jedynie bez udziału publiczności, w strefie publicznej wprowadzono obowiązek zakrywania ust i nosa, ograniczono liczbę osób mogących brać udział w uroczystościach rodzinnych do maksymalnie 50 osób. W restauracjach znajdujących się w czerwonej strefie przebywać mogła nie więcej niż 1 osoba na 4 m^2 powierzchni dostępnej dla klientów (z wyłączeniem obsługi), w siłowniach i klubach fitness – maksymalnie 1 osoba na 10 m^2 (przy zachowaniu 1,5 m. dystansu od innych klientów), zaś w kinach – zajętych mogło być tylko 25% miejsc[353]. W powiatach zakwalifikowanych do strefy żółtej w przestrzeni publicznej nie było obowiązku noszenia maseczek lub przyłbic (pod warunkiem zachowania 1,5 m odległości od innych osób), w weselach i innych imprezach okolicznościowych mogło brać udział maksymalnie 100 osób, dopuszczano także możliwość organizacji targów i kongresów (obowiązywał limit 1 osoby na 4 m^2 powierzchni udostępnionej uczestnikom) oraz wydarzeń sportowych (pod warunkiem udostępnienia jedynie co czwartego miejsca na widowni, w rzędach naprzemiennie, a w przypadku braku wyznaczonych miejsc na widowni – przy zachowaniu odległości 1,5 m między widzami, jednak nie więcej niż 25% całkowitej liczby miejsc przewidzianych dla publiczności). Ponadto w strefie żółtej działalność mogły prowadzić parki rozrywki i wesołe miasteczka (jednakże przy wprowadzeniu limitu 1 osoby na 10 m^2). W przypadku siłowni i centrów fitness

---

348 *Tamże*, § 6. Zob. też: Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 czerwca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2020, poz. 991), § 1.

349 Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 11 czerwca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie przywrócenia tymczasowo kontroli granicznej osób przekraczających granicę państwową stanowiącą granicę wewnętrzną, (Dz. U. 2020, poz. 1029), § 1.

350 Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 czerwca 2020 r. w sprawie zakazów w ruchu lotniczym, (Dz. U. 2020, poz. 1050), § 1.

351 Postanowienie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 3 czerwca 2020 r. w sprawie zarządzenia wyborów Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, Dz. U. 2020, poz. 988. Zob. też: Ustawa z dnia 2 czerwca 2020 r. o szczególnych zasadach organizacji wyborów powszechnych na Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej zarządzonych w 2020 r. z możliwością głosowania korespondencyjnego, (Dz. U. 2020, poz. 979).

352 Ustawa z dnia 2 czerwca 2020 r. o szczególnych zasadach organizacji wyborów powszechnych…, art. 2, ust. 1. Wyjątek stanowiły dwie gminy: Baranów w powiecie kępińskim oraz Marklowice w powiecie wodzisławskim, w których – ze względu na wysoką liczbę aktywnych przypadków zakażenia wirusem SARS-CoV-2 – wybory odbywały się wyłącznie w trybie korespondencyjnym (na podstawie art. 15 ust. 5 Ustawa z dnia 2 czerwca 2020 r. o szczególnych zasadach organizacji wyborów powszechnych na Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej…

353 Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 7 sierpnia 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2020, poz. 1356), § 25 i 26.

powierzchnia przypadająca na jedną osobę nie mogła być mniejsza niż 7 m^2. Z kolei w restauracjach i kinach znajdujących się w strefie żółtej obowiązywały takie same restrykcje, co w strefie czerwonej[354]. Najmniejsze ograniczenia obowiązywały w powiatach zakwalifikowanych do strefy zielonej. W przypadku organizacji targów, wystaw i kongresów obowiązywał tu limit 1 osoby na 2,5 m^2 powierzchni udostępnionej uczestnikom, podczas wydarzeń sportowych organizowanych w obiektach – zajęte mogło być jedynie co drugie miejsce na widowni, w rzędach naprzemiennie, a w przypadku braku wyznaczonych miejsc na widowni – zachowana musiała być zasada odległości 1,5 m między widzami, sprzedanych mogło być jednak nie więcej niż 50% ogólnej liczby miejsc przewidzianych dla publiczności (analogiczne restrykcje obowiązywały w odniesieniu do działalności kin). W powiatach zakwalifikowanych do strefy zielonej większa była także maksymalna liczba osób mogących uczestniczyć w weselach i innych uroczystościach okolicznościowych (150 osób) oraz parkach rozrywki i wesołych miasteczkach (obowiązywał limit 1 osoby na 5 m^2 powierzchni udostępnionej klientom)[355].

Wraz ze zwiększaniem się liczby zachorowań na COVID-19 – 9 października 2020 r. ustanowione zostały przez Radę Ministrów dodatkowe restrykcje. Na podstawie *rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 9 października 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii,* terytorium całego kraju, z wyjątkiem powiatów, które zostały zakwalifikowane do strefy czerwonej, znalazło się w obszarze oznaczonym kolorem żółtym. W strefie czerwonej liczba osób biorących udział w przyjęciach ślubnych, komunijnych, a także innych imprezach okolicznościowych ograniczona została do 50 osób, zaś w strefie żółtej – do 75 osób (z wyłączeniem obsługi)[356]. Ponadto – zarówno na obszarze czerwonym, jak i żółtym – wprowadzony został obowiązek zakrywania ust i nosa (nie dotyczył on m.in. terenów leśnych, parków, plaż, a także osób uprawiających sport)[357]. Od 15 października w całej Polsce od poniedziałku do piątku w godzinach 10^{00}-12^{00} w sklepach obsługiwane mogły być jedynie osoby w wieku ponad 60 lat[358]. Następnego dnia w strefie czerwonej ograniczona została maksymalna liczba osób mogących brać udział w zgromadzeniach publicznych (do 10 osób) oraz uroczystościach religijnych (maksymalnie 1 osoba na 7 m^2). Ponadto zmniejszona została liczba osób mogących przebywać w placówkach handlowych (w przypadku sklepów o powierzchni do 100 m^2 – do 5 osób na kasę, zaś większych – do 1 osoby na 15 m^2)[359]. Dwa dni później w tej strefie wprowadzony został również zakaz organizacji wesel i innych imprez okolicznościowych[360] oraz nakaz nauczania w trybie zdalnym w szkołach

[354] *Tamże*, § 25 i 27.
[355] *Tamże*, § 6, 8, 25.
[356] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 października 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2020, poz. 1758), § 28.
[357] *Tamże*, § 27.
[358] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 października 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz.U. 2020 poz. 1797), § 1.
[359] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 października 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2020, poz. 1829), § 1.
[360] *Tamże*.

ponadpodstawo-wych oraz wyższych[361]. Z kolei w strefie żółtej wesela oraz inne imprezy okolicznościowe mogły być organizowane, zakazana była podczas ich trwania jedynie zabawa taneczna (założono, że w uroczystościach tych może uczestniczyć maksymalnie 20 osób, nie wliczając obsługi). Ponadto w tej strefie w szkołach ponadpodstawowych oraz wyższych obowiązywało nauczanie hybrydowe[362], w uroczystościach religijnych mogła uczestniczyć maksymalnie 1 osoba na $4m^2$, zaś w zgromadzeniach publicznych – nie więcej niż 25 osób. Dodatkowo w całej Polsce zawieszona została działalność basenów, aquaparków i siłowni, zaś wydarzenia sportowe mogły się odbywać jedynie bez udziału publiczności[363].

Dalszy wzrost liczby zakażeń koronawirusem spowodował, że 23 października Rada Ministrów uchwaliła kolejne rozporządzenie, w myśl postanowień którego restrykcje czerwonej strefy zostały rozszerzone na całą Polskę. Ograniczona została działalność restauracji, kawiarni i barów (do realizacji usług polegających na przygotowywaniu i podawaniu żywności „na wynos"), zakazano organizacji targów i wystaw, zawieszono także działalność wesołych miasteczek i parków rozrywki oraz sanatoriów[364]. Zadecydowano również o objęciu edukacją zdalną uczniów szkół podstawowych z klas IV–VIII[365] oraz wprowadzeniu obowiązku przemieszania się osób niepełnoletnich (w wieku poniżej 16 lat) od poniedziałku do piątku w godzinach 8^{00}–16^{00}, wyłącznie pod opieką osób dorosłych. Wprowadzony został także zakaz podejmowania jakiejkolwiek aktywności w grupach powyżej 5 osób (spoza wspólnego gospodarstwa domowego)[366]. Tydzień później – w związku z obawami odnośnie braku zachowania dystansu społecznego podczas obchodów uroczystości Wszystkich Świętych – Rada Ministrów zadecydowała o zamknięciu cmentarzy w okresie od 31 października do 2 listopada 2020. W tym okresie wstęp na teren nekropolii był ograniczony wyłącznie do pogrzebów i związanych z nimi czynności[367]. 6 listopada – ze względu na gwałtowny wzrost liczby zachorowań na COVID-19 – Rada Ministrów nie tylko przedłużyła dotychczas obowiązujące restrykcje, lecz także wprowadziła nowe ograniczenia. Zadecydowano o zamknięciu bibliotek, kin, teatrów, muzeów i innych instytucji kultury. Działalność usługową hoteli ograniczono do obsługi gości przebywających w podróży

[361] Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 16 października 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty, (Dz. U. 2020, poz.1830), § 1. Zob. też: Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 16 października 2020 r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania niektórych podmiotów systemu szkolnictwa wyższego i nauki w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz.U. 2020, poz. 1835), § 1.

[362] Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 16 października 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty…, § 1; Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 16 października 2020 r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania niektórych podmiotów systemu szkolnictwa wyższego i nauki w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19…, § 2.

[363] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 października 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii…, § 1.

[364] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 października 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2020, poz. 1871), § 1.

[365] Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 23 października 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz.U. 2020 poz. 1870), § 1.

[366] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 października 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii…, § 1.

[367] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 października 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2020, poz. 1917), § 1.

służbowej, sportowców oraz osób wykonujących zawody medyczne. Restrykcjami objęto także galerie handlowe (można w nich było prowadzić sprzedaż przede wszystkim żywności, środków czystości, wyrobów medycznych, artykułów budowlanych i remontowych, usług telekomunikacyjnych oraz paliw). Ponadto zmniejszona została liczba osób mogących przebywać w placówkach handlowych o powierzchni do 100 m^2 oraz kościołach i innych obiektach kultu religijnego (do 1 osoby na 15 m^2)[368]. Dodatkowo na mocy *rozporządzenia Ministra Edukacji i Nauki z dnia 5 listopada 2020 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19* wprowadzono obowiązek nauki zdalnej w szkołach podstawowych w klasach I-III[369].

Prezes Rady Ministrów – Mateusz Morawiecki – w związku ze zbliżającymi się świętami Bożego Narodzenia ogłosił, że od 28 listopada 2020 r. nieznacznie poluzowane zostaną ograniczenia (tego dnia nastąpiło przejście do tzw. „etapu odpowiedzialności")[370]. Przywrócona została możliwość prowadzenia działalności handlowo-usługowej w galeriach handlowych w ścisłym reżimie sanitarnym (wyjątek stanowił zakaz prowadzenia sal zabaw)[371]. Zwiększona została przy tym liczba osób mogących przebywać w sklepach oraz placówkach pocztowych o powierzchni poniżej 100 m^2 (1 os. na 10 m^2)[372]. Ponadto przywrócono możliwość prowadzenia działalności przez biblioteki (przy zachowaniu limitu 1 osoby na 15 m^2 powierzchni przeznaczonej do udostępniania zbiorów). Dodatkowo na okres Wigilii Bożego Narodzenia zniesione zostały tzw. „godziny dla seniorów"[373]. Rozporządzeniem *Rady Ministrów z dnia 21 grudnia 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii* przedłużono dotychczas obowiązujące restrykcje. W związku z utrzymywaniem się wysokiego poziomu zachorowań na COVID-19 zdecydowano się także na wprowadzenie dodatkowych ograniczeń. Dotyczyły one nie tylko działalności galerii handlowych (można w nich było ponownie prowadzić sprzedaż jedynie ściśle określonych artykułów lub usług – m.in. żywności, środków czystości, wyrobów medycznych, artykułów budowlanych i remontowych, usług telekomunikacyjnych oraz paliw), lecz także przemieszczania się (wprowadzono zakaz poruszania się od godz. 19^{00} 31 grudnia do godz. 6^{00} 1 stycznia)[374]. Zabronione zostało również prowadzenie działalności rozrywkowej, rekreacyjnej i związanej ze sportem – zamknięte zostały m.in. stoki narciarskie

[368] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 6 listopada 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2020, poz. 1972), § 1.

[369] Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 5 listopada 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2020, poz. 1960), § 1.

[370] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 listopada 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2020, poz. 2091).

[371] *Tamże*, § 11.

[372] W przypadku obiektów większych niż 100 m^2 utrzymano dotychczas obowiązujący limit 1 os. na 15 m^2 (z wyłączeniem pracowników obsługi).

[373] *Tamże*, § 12.

[374] Wyjątek stanowiło przemieszczanie się w celu wykonywania czynności służbowych lub zawodowych lub wykonywania działalności gospodarczej oraz zaspokajania niezbędnych potrzeb związanych z bieżącymi sprawami życia codziennego. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 21 grudnia 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2020, poz. 2316), § 26.

oraz lodowiska (infrastruktura sportowa mogła być dostępna jedynie dla osób zawodowo zajmujących się sportem)[375]. Dodatkowo wprowadzono obowiązek odbycia 10-dniowej kwarantanny dla osób przyjeżdżających do Polski z zagranicy[376].

Wraz z rozpoczęciem procesu szczepień na COVID-19 nastąpił etap powolnego luzowania obostrzeń. Na wniosek organizacji społecznych oraz rodziców dzieci, które odbywały ferie zimowe, Rada Ministrów z dniem 5 stycznia zniosła obowiązek przemieszania się osób niepełnoletnich od poniedziałku do piątku w godzinach 8^{00}–16^{00} wyłącznie pod opieką dorosłych[377]. Z kolei od 18 stycznia w klasach I–III szkół podstawowych, a także szkołach specjalnych przywrócona została nauka stacjonarna[378]. Od 1 lutego zniesiono tzw. „godziny dla seniorów" oraz zezwolono na prowadzenie działalności przez galerie handlowe, muzea i inne instytucje kultury przy zachowaniu zasad reżimu sanitarnego[379]. Kolejne ograniczenia zostały zniesione 12 lutego. Od tego dnia działalność mogły wznowić instytucje kultury, takie jak kina, teatry, opery, czy filharmonie (pod warunkiem udostępnienia widzom lub słuchaczom nie więcej niż 50% ogólnej liczby miejsc, zagwarantowaniu zachowania między nimi odległości 1,5 m, respektowaniu obowiązku zakrywania ust i nosa oraz zakazu spożywania napojów lub posiłków), stoki narciarskie, baseny, korty tenisowe (na jednym korcie mogło przebywać w tym samym czasie nie więcej niż 5 osób) oraz hotele, motele i pensjonaty (przy zachowaniu zasady udostępnienia gościom nie więcej niż 50% pokoi znajdujących się w danym obiekcie)[380]. Z kolei 22 lutego wydane zostało rozporządzenie uchylające ograniczenia w lecznictwie uzdrowiskowym (warunkiem rozpoczęcia leczenia czy rehabilitacji przez pacjenta było uzyskanie negatywnego wyniku testu diagnostycznego w kierunku SARS-COV-2 przed terminem rozpoczęcia turnusu rehabilitacyjnego)[381].

Pasmo znoszenia kolejnych restrykcji zostało przerwane ze względu na ponowny wzrost liczby zakażeń COVID-19 oraz systematyczne zwiększanie się liczby zajętych łóżek i respiratorów w szpitalach. Od 27 lutego Rada Ministrów wprowadziła w całym kraju obowiązek zakrywania ust i nosa wyłącznie przy użyciu maseczki (do tej pory można było

[375] *Tamże*, § 10.

[376] *Tamże*, § 2.

[377] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 4 stycznia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz.U. 2021, poz. 12), § 1. Nadmienić należy, że wszyscy uczniowie w Polsce odbywali ferie zimowe w tym samym terminie (od 4 do 17 stycznia 2021 r.). Wdrożenie powyższego rozwiązania miało na celu uchronić przedstawicieli polskiego społeczeństwa przez trzecią falą epidemii koronawirusa. Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 27 listopada 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie szczególnych rozwiązań w okresie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2020, poz. 2111).

[378] Rozporządzenie ministra edukacji i nauki z dnia 13 stycznia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2021, poz. 92).

[379] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 stycznia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021, poz. 207), § 1.

[380] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 lutego 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021, poz. 267), § 1.

[381] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 lutego 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021, poz. 336), § 1.

w tym celu stosować szaliki, kominy, chusty oraz przyłbice)[382]. Ze względu na gwałtownie rosnącą liczbę zachorowań na COVID-19 w województwie warmińsko-mazurskim – na tym obszarze ponownie ograniczono działalność galerii handlowych, muzeów, kin, hoteli, kortów tenisowych, basenów oraz wprowadzono zdany tryb nauki w klasach I-III[383]. Od 13 marca powyższe ograniczenia zostały również wprowadzone w województwie pomorskim[384]. Lista województw objętych od 15 marca dodatkowymi ograniczeniami została rozszerzona o województwo mazowieckie i lubuskie[385]. Tego samego dnia w czterech wyżej wymienionych województwach w klasach I-III szkół podstawowych wprowadzono naukę hybrydową (polegała ona na prowadzeniu zajęć dydaktycznych dla nie więcej niż 50% uczniów w szkole, pozostała część uczniów realizowała te zajęcia z wykorzystaniem metod i technik kształcenia na odległość)[386]. Z uwagi na fakt, że w przeciągu tygodnia w Polsce o 38% wzrosła liczba zakażeń wirusem SARS-CoV-2, o 17% zwiększyła się liczba hospitalizacji, zaś o 24% – liczba zgonów, 20 marca zaczęły obowiązywać dodatkowe ograniczenia. Ponownie w całym kraju zakazane zostało prowadzenie działalności przez hotele (wyjątek stanowiło świadczenie usług noclegowych m.in. dla pracowników przebywających w podróży służbowej, osób wykonujących zawód medyczny, kierowców wykonujących transport drogowy, pacjentów i ich opiekunów, w celu uzyskania świadczenia opieki zdrowotnej w podmiocie wykonującym działalność leczniczą), galerie handlowe (można w nich było jedynie prowadzić sprzedaż ściśle określonych artykułów lub usług – m.in. żywności, środków czystości, wyrobów medycznych, artykułów budowlanych i remontowych, usług telekomuni-kacyjnych oraz paliw), instytucje kultury, takie jak kina, teatry, opery, czy filharmonie (dozwolona była jedynie organizacja prób i ćwiczeń, a także organizacja wydarzeń udostępnianych publiczności przy wykorzystaniu środków bezpośredniego porozumiewania się na odległość), baseny oraz stoki narciarskie[387]. Ponadto od 22 marca wprowadzono obowiązek kształcenia w trybie zdalnym we wszystkich klasach

[382] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 lutego 2021 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021, poz. 447), § 25.

[383] Tamże. Zob. też: Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 26 lutego 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2021, poz. 366), § 1.

[384] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 marca 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021, poz. 436), § 1 i 3.

[385] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 marca 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021, poz. 446), § 1 i 3.

[386] Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 11 marca 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2021, poz. 448), § 1.

[387] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 marca 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021, poz. 512), § 9.

szkół podstawowych[388], a od 29 marca – również w przedszkolach[389]. Zakazane zostało również prowadzenie działalności fryzjerskiej i kosmetycznej (od 27 marca)[390].

Mimo utrzymywania się wysokiej liczby hospitalizacji osób chorych na COVID-19 (zajętych było 75,71% łóżek szpitalnych), a także wykorzystywanych przez nich respiratorów (78,94%) podjęto decyzję o stopniowej likwidacji obostrzeń. W pierwszej kolejności – od 16 kwietnia – dopuszczona została możliwość uczestnictwa dzieci i młodzieży we współzawodnictwie sportowym prowadzonym przez odpowiedni polski związek sportowy oraz uprawianie sportu w obiektach sportowych na otwartym powietrzu – przy zachowaniu limitu 25 osób[391]. Następnie – 19 kwietnia – otwarte zostały przedszkola i żłobki[392]. Od 26 kwietnia w jedenastu województwach o najmniejszej średniej dziennej liczbie zakażeń na COVID-19 w klasach I-III szkół podstawowych zezwolono na naukę w trybie hybrydowym (nie więcej niż 50% uczniów mogło się uczyć w szkole, pozostała część realizowała zajęcia przy wykorzystaniu metod i technik kształcenia na odległość), a także przywrócono możliwość prowadzenia działalności przez salony fryzjerskie i kosmetyczne[393].

W maju 2021 – w związku ze znacznym spadkiem liczby zakażeń na COVID-19 – zniesiona została większość restrykcji. Od 1 maja zezwolono na uprawianie sportu zarówno w obiektach sportowych na otwartym powietrzu (liczba osób korzystających z tego rodzaju obiektu w jednym czasie nie mogła przekroczyć 50 osób), jak i krytych obiektach sportowych oraz basenach (w przypadku zajęć dla zorganizowanych grup dzieci i młodzieży do 18. roku życia, przy czym maksymalne obłożenie obiektu nie mogło przekroczyć 50% ogólnej liczby miejsc). Od 4 maja działalność w reżimie sanitarnym mogły wznowić galerie handlowe, muzea, galerie sztuki oraz inne instytucje kultury prowadzące aktywność wystawienniczą (pod warunkiem przestrzegania limitu 1 osoby na 15 m^2 powierzchni pomieszczenia) [394]. Ponadto od tego dnia w całej Polsce w klasach I–III szkół podstawowych wprowadzona została nauka w trybie stacjonarnym[395]. Z kolei od 8 maja otwarte mogły zostać hotele

[388] Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 18 marca 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2021, poz. 502), § 1.

[389] Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 26 marca 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2021, poz. 561), § 2.

[390] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 marca 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021, poz. 546), § 1.

[391] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 15 kwietnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021, poz. 700), § 1.

[392] Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 15 kwietnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2021, poz. 701), § 1.

[393] Nauka hybrydowa była wprowadzona w województwach: kujawsko-pomorskim, lubelskim, lubuskim, małopolskim, mazowieckim, podkarpackim, podlaskim, pomorskim, świętokrzyskim, warmińsko-mazurskim i zachodniopomorskim. W pozostałych województwach dzieci z klas I-III szkół podstawowych nadal uczyły się w trybie zdalnym. Zob. Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 22 kwietnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia…, § 1. Zob. też. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 kwietnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021, poz. 748), § 1.

[394] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 kwietnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021 poz. 814), § 1.

[395] Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 29 kwietnia 2021 r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2021, poz. 824), § 2.

(do 16 maja mogły one świadczyć usługi tylko dla gości, którzy zamawiali nocleg na co najmniej jedną dobę hotelową, pod warunkiem udostępnia nie więcej niż 50% pokoi). Od 15 maja działalność mogły wznowić zarówno obiekty gastronomiczne (w ogródkach gastronomicznych), jak i kina i teatry (wyłącznie na wolnym powietrzu, pod warunkiem udostępnienia widzom co drugiego miejsca, a w przypadku braku wyznaczonych miejsc – przy zachowaniu odległości 1,5 m pomiędzy nimi). Od tego dnia zniesiony został również nakaz zasłaniania ust i nosa na otwartym powietrzu[396]. Dwa dni później – od 17 maja – wprowadzona została nauka w trybie hybrydowym w klasach IV–VIII szkół podstawowych oraz w szkołach ponadpodstawo-wych[397]. Dopiero *rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 28 maja 2021 r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobie-ganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19* zezwoliło na naukę stacjonarną we wszystkich szkołach w Polsce (z zachowaniem zasad reżimu sanitarnego)[398].

Kolejne ograniczenia zostały zniesione 21 maja. Od tego dnia dozwolone było prowadzenie działalności w pomieszczeniach zamkniętych przez kina, teatry, opery i filharmonie (mogły one udostępnić dla widzów nie więcej niż 50% ogólnej liczby miejsc)[399].

Z kolei od 29 maja zezwolono na otwarcie siłowni, klubów fitness (przy zachowaniu limitu 1 osoby na 15m^2), basenów, aquaparków i obiektów sportowych zamkniętych (mogły one udostępnić dla klientów maksymalne 50% miejsc). Ponadto możliwe było organizowanie – zarówno na otwartym powietrzu, jak i w lokalu – imprez i spotkań okolicznościowych do 50 osób (do powyższych limitów nie wliczano osób w pełni zaszczepionych). Dodatkowo zezwolono klientom na konsumowanie posiłków w lokalach gastronomicznych
(pod warunkiem, że będą zajmowali co drugi stolik, przy czym odległość między stolikami musiała wynosić co najmniej 1,5 metra)[400].

Od 6 czerwca zwiększony został limit osób, które mogły uczestniczyć w imprezach okolicznościowych i zgromadzeniach (do 150 osób). Od tego dnia działalność mogły wznowić sale zabaw, dozwolone stało się również organizowanie targów i konferencji (przy zachowaniu limitu 1 osoby na 15m^2)[401]. Ponadto zwiększeniu uległ limit osób mogących korzystać z usług publicznego transportu zbiorowego (od 15 maja maksymalna dopuszczalna liczba osób przewożonych w tym samym czasie wynosiła 100% liczby miejsc siedzących albo 50% liczby wszystkich miejsc siedzących i stojących określonych w dokumentacji technicznej lub

[396] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 6 maja 2021 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021, poz. 861), § 9.

[397] Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 29 kwietnia 2021 r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty…, § 4.

[398] Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 28 maja 2021 r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2021, poz. 982), § 4 i 5.

[399] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 maja 2021 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021, poz. 905), § 1.

[400] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 6 maja 2021 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii…, § 9 i 26.

[401] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 4 czerwca 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021, poz. 1013), § 1.

dokumentacji techniczno-ruchowej[402], od 6 czerwca drugi z limitów został podwyższony do 75% całkowitego obłożenia danego środka transportu)[403]. Od 13 czerwca zniesiono natomiast zakaz sprzedaży oraz spożywania jedzenia i picia w kinach, teatrach, na koncertach oraz w innych instytucjach kultury i rozrywki. Z kolei od 26 czerwca zezwolono na otwarcie dyskotek i klubów nocnych (w pomieszczeniach, w których prowadzono tego rodzaju działalność mogło przebywać równocześnie nie więcej niż 150 osób)[404]. Ponadto od tego dnia zwiększone zostały limity osób przebywających w: (1) obiektach handlowych, placówkach pocztowych, siłowniach, klubach fitness, salach zabaw, a także uczestniczących w targach, konferencjach i wystawach (maksymalnie 1 osoba na 10 m² powierzchni), (2) kinach, teatrach, operach, filharmoniach, wesołych miasteczkach, parkach rozrywki, restauracjach, kościołach, oraz basenach, aquaparkach i obiektach sportowych zamkniętych (do 75% całkowitej liczby miejsc), (3) hotelach (zajęte mogło być maksymalnie 75% ogółu pokoi, do tego limitu nie wliczano noclegów udzielanych dla zorganizowanych grup dzieci i młodzieży poniżej 12 roku życia) [405]. Dodatkowo całkowicie zniesione zostały ograniczenia w liczbie osób korzystających równocześnie ze środków transportu publicznego (w tym przypadku utrzymano jedynie obowiązek zakrywania maseczką ust i nosa)[406]. Powyżej przedstawiony katalog ograniczeń obowiązywał bez większych zmian do 31 października 2021 r.

Wybrane społeczne konsekwencje epidemii COVID-19 w kontekście socjologii epidemii

Przeprowadzenie analizy społecznych konsekwencji epidemii COVID-19 w Polsce wymaga ulokowania przedmiotu przeprowadzanych badań na mapie socjologicznego poznania. W pierwszej kolejności należy określić, czy do studiów nad podjętym tematem za wystarczającą uznać można aparaturę teoretyczną skonstruowaną do badania społeczeństwa w stanie „normalnym", czy też – poszukując odpowiedniej perspektywy dla sytuacji kryzysowych – należałoby przesunąć się w kierunku nowej subdyscypliny socjologii, jaką jest socjologia epidemii. Wybranie drugiego z zaproponowanych rozwiązań, zdaniem Paula Warda, pozwala na dokonanie pełniejszej i trafniejszej analizy społeczeństwa w dobie epidemii[407]. Socjologia epidemii ma bowiem na celu badanie form życia społecznego,

[402] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 6 maja 2021 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii…„ § 24.

[403] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 4 czerwca 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii…, § 1.

[404] Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 czerwca 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021 poz. 1054), § 1.

[405] *Tamże*. W odniesieniu do basenów aquaparków i obiektów sportowych zamkniętych nowy limit został określony rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 22 czerwca 2021 r. zmieniającym rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021, poz. 1116), § 1 oraz rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 25 czerwca 2021 r. zmieniającym rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021, poz. 1145), §1. Podkreślić należy, że osoby zaszczepione nie były wliczane do wszystkich ww. limitów.

[406] *Tamże*.

[407] P. Ward, *A Sociology of the Covid-19 Pandemic: A Commentary and Research Agenda for Sociologists*, "Journal of Sociology", vol. 56, no. 4, 2020, s. 726-735.

wzajemnych relacji między ich różnymi częściami, zmian zachodzących w nich pod wpływem zagrożenia epidemicznego oraz zjawisk im towarzyszących (m.in. takich, jak bankructwa przedsiębiorstw, utrata poczucia bezpieczeństwa zdrowotnego i społecznego, dezorganizacja życia rodzinnego, zawodowego, szkolnego, wykluczanie edukacyjne, utrata zaufania do instytucji publicznych, czy gasnąca wiara w postęp i zwycięstwo ludzkiego rozumu, technologii i nauki)[408]. Wyżej wymieniona subdyscyplina socjologii może korzystać m.in. z takich teorii socjologicznych, jak: teorie konfliktu (dla znalezienia odpowiedzi na pytanie o to, jak pogodzić działania mające na celu ograniczenie skali epidemii z troską o rozwój gospodarczy), teorie społeczeństwa ryzyka (pomocne w wyjaśnieniu przyczyn pojawienia się paniki zakupów w społeczeństwie, a także dokonaniu oceny, na ile ustanowione przez rząd restrykcje prowadzą do ograniczenia wolności i demokracji), teorie indywidualistyczne (pozwalające na analizę wpływu dystansu fizycznego i izolacji społecznej na kształt więzi i interakcji społecznych w przyszłości), teorie reprezentacji społecznych (umożliwiające ustalenie, w jaki sposób media wpływają na postrzeganie zagrożeń zdrowotnych, czy też postawę w stosunku do szczepień), teoria socjologii pozytywnej (użyteczna do badań adaptacji i odporności społecznej do warunków epidemii), czy teoria traumy społeczno-kulturowej (przydatna do analizy negatywnych skutków zmian społecznych wywołanych epidemią COVID-19, wyjaśnienia dynamiki tych zmian oraz określenia czynników na nie oddziałujących). Socjologia epidemii – nie ograniczając się jedynie do opisu zmian społecznych podczas epidemii, lecz także wyjaśniając ich przyczyny i skutki oraz prognozując rozwój stosunków społecznych – umożliwia przygotowanie społeczeństwa na epidemie, które pojawią się w przyszłości.

Powyżej przedstawione kierunki badań ukazują obszerność tematyki wpływu epidemii COVID-19 na społeczeństwo. Trudno znaleźć dziedzinę życia społecznego, w której na skutek jej wystąpienia nie zaszły zmiany. Epidemia wykorzeniła ludzi z ram codziennego funkcjonowania, wymuszając nie tylko zmianę samego zachowania, lecz również reguł społecznych je organizujących. Postawiła wszystkich przedstawicieli polskiego społeczeństwa w sytuacji zarówno kryzysowej (powszechnego zagrożenia zdrowia i życia), jak i zarazem nowej (ograniczenie kontaktów społecznych, a także będące jego konsekwencją kształcenie przy wykorzystaniu metod i technik na odległość, czy świadczenie pracy w formie zdalnej) oraz nieprzewidywalnej (nie wiadomo, ile pojawi się śmiercionośnych mutacji koronawirusa, a także jak długo będzie trwała sama epidemia)[409]. To dlatego w konsekwencji wyżej wymienionych zagrożeń, niektórzy ludzie (politycy, biznesmeni, celebryci) zdecydowali się wykorzystać swój kapitał społeczny i ekonomiczny do przyjęcia szczepionki poza kolejnością,

[408] P. Długosz, *Trauma pandemii COVID-19 w polskim społeczeństwie*, CeDeWu, Warszawa 2021, s. 19-20.

[409] M. Kossowska, N. Letki, T. Zaleśkiewicz, Sz. Wichary, *Człowiek w obliczu pandemii, Smak Słowa*, Sopot 2020, s. 19. Potwierdzeniem tej tezy jest fakt, że badacze anglosascy zaczęli powszechnie określać epidemię COVID-19 w kategoriach perfect storm, najgorszej możliwej, szczególnie niebezpiecznej sytuacji, stanowiącej pokłosie oddziaływania dużej liczby nieprzewidywalnych czynników. Zob. S. Brown, D.L. Schuman, Suicide in the Time of COVID-19: A Perfect Storm, "The Journal of Rural Health" 2021, nr 37(1), s. 211-214.

łamiąc ustalone przez rząd zasady Narodowego Programu Szczepień, celem było dla nich przeżycie, lub też poniesienie jak najmniejszego uszczerbku na zdrowiu[410].

Aby powstrzymać rozprzestrzenianie się COVID-19 – 12 marca 2020 r. polski rząd wprowadził stan zagrożenia epidemicznego. Jednym z pierwszych skutków tej decyzji był „efekt społecznej paniki". W marcu 2020 r. konsumenci zaczęli masowo wykupywać niektóre produkty na zapas (m.in. żywność o długim okresie przydatności do spożycia – w szczególności ryż, mąka, makaron i konserwy[411], a także środki ochrony osobistej i produkty do higieny oraz dezynfekcji – przede wszystkim maseczki, środki antybakteryjne oraz papier toaletowy). Powyższe zachowania były wyjaśniane w kontekście społecznego lęku przed ewentualnym długotrwałym brakiem tych towarów w sklepach[412].

Aby powstrzymać rozprzestrzenianie się COVID-19 i „spłaszczyć krzywą zakażeń" – polski rząd w okresie od marca 2020 r. do października roku 2021 wprowadził różnego rodzaju ograniczenia życia społecznego. Obejmowały one nakładanie różnego stopnia izolacji społecznej i ograniczeń, a także ustalanie wysokich sankcji za ich nieprzestrzeganie. Przykład może stanowić zakaz przemieszczania się w celach innych, niż świadczenie pracy, działalność w formie wolontariatu na rzecz przeciwdziałania COVID-19, uczestnictwo w obrzędach i czynnościach religijnych, czy zaspokajanie niezbędnych potrzeb życia codziennego (osoby, które łamały ten zakaz spacerując po parku, czy też jeżdżąc na rowerze, otrzymywały wysokie kary)[413]. W środkach masowego przekazu rząd był krytykowany przez prawników i konstytucjonalistów za wprowadzenie powyższych restrykcji z naruszeniem prawa – m.in. przez Adama Bodnara i Marka Chmaja. Argumentowali oni, że wolność przemieszczania się po terytorium Rzeczypospolitej Polskiej jest zagwarantowana konstytucyjnie, a prawo to może podlegać ograniczeniom określonym jedynie w ustawie"[414]. Na podstawie przepisów *ustawy o chorobach zakaźnych* możliwe było zatem jedynie wprowadzenie czasowego ograniczenia sposobu przemieszczania się lub nakazu poruszania się w ściśle określony sposób – nie było natomiast możliwe wprowadzenie całkowitego zakazu przemieszczania się[415].

---

410 Przedstawiona sytuacja miała miejsce w Warszawskim Uniwersytecie Medycznym. Została określona przesz środki masowego przekazu jako „afera szczepionkowa". Osoby, które zostały zaszczepione poza kolejnością (m.in. Leszek Miller, Krystyna Janda, Krzysztof Materna, Edward Miszczak, Andrzej Seweryn) zarejestrowano jako personel niemedyczny pracujący w szpitalu. Zob. M. Zieliński, Afera szczepionkowa na WUM. Minister: doszło do celowego złamania zasad, https://businessinsider.com.pl/wiadomosci/szczepionki-na-wum-dla-celebrytow-minister-zdrowia-podsumowuje-kontrole/sb7e7fb [dostęp: 27.10.2021 r.].

411 Konsumenci powszechnie decydowali się na zakup drożdży. Wzrost sprzedaży tego produktu w ostatnim tygodniu marca 2020 r. wyniósł aż 467%. Zaznaczyć należy że wzrost popytu na wyżej wymienione dobra skutkował podwyższeniem ich ceny. A. Wołoszyn, Rok z koronawirusem. Dopiero teraz widać, jak sprzedawcy podnosili ceny, https://www.money.pl/gospodarka/rok-z-koronawirusem-dopiero-teraz-widac-jak-sprzedawcy-podnosili-ceny-6614419548134048a.html [dostęp: 27.10.2021 r.].

412 Wszyscy uspokajają, a koronawirus i tak spustoszył sklepowe półki, https://businessinsider.com.pl/finanse/han del/koronawirus-w-polsce-i-na-swiecie-puste-polki-w-sklepach/k4ze4z1 [dostęp: 27.10.2021 r.].

413 Za jazdę na rowerze, lub też spacerowanie po parku Inspekcja Sanitarna na wniosek funkcjonariuszy Policji nakładała od kilkunastu do kilkudziesięciu tys. zł mandatu. Kraków. Rowerzysta złamał obostrzenia. Zapłaci 12 tys. zł grzywny, https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,173952,25851939,krakow-rowerzysta-ktory-zlamal-obostrzenia-zaplaci-12-tys.html [dostęp: 27.10.2021 r.].

414 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r., Dz. U. 1997, nr 78, poz. 483, art. 52.

415 Prof. Chmaj: Zakaz przemieszczania się niezgodny z konstytucją, https://dorzeczy.pl/kraj/165502/prof-chmaj-zakaz-przemieszczania-sie-niezgodny-z-konstytucja.html [dostęp: 27.10.2021 r.]. Koronawirus: Bodnar o zakazie przemieszczania się, https://www.rp.pl/prawo-dla-ciebie/art8989711-koronawi rus-bodnar-o-zakazie-przemieszczania-sie [dostęp: 27.10.2021 r.].

Społecznym skutkiem zakazu przemieszczania się była również izolacja domowa. Ograniczenie kontaktów społecznych do kręgu najbliższej rodziny przyczyniło się do eskalacji już istniejących konfliktów, a także pojawienia się nowych. Wzrost stresu – wywołany groźbą utraty lub utratą źródła dochodów, czy też konieczność godzenia świadczenia pracy zawodowej w trybie zdalnym z równoczesnym sprawowaniem nadzoru nad realizacją obowiązków szkolnych przez dzieci to czynniki, które stanowiły bezpośrednią przyczynę zwiększenia skali zachowań agresywnych. Zestawienie powyższych czynników ze wzrostem skali spożycia alkoholu i środków psychoaktywnych w Polsce w okresie lockdownu[416], a także zakazem przemieszczania się osób niepełnoletnich bez towarzystwa osób dorosłych pozwala zrozumieć, w jak trudnej sytuacji znalazły się dzieci dotknięte przemocą domową. Wprowadzone restrykcje spowodowały, że małoletnie ofiary przemocy domowej zostały zmuszone do ciągłego przebywania z ich sprawcami. Brak jakiejkolwiek możliwości samodzielnego opuszczenia miejsca zamieszkania praktycznie odciął je od możliwości uzyskania pomocy[417].

Ale źródłem problemów dla dzieci stała się także edukacja zdalna. Problem ten najmocniej dotknął dzieci z klas I-III, które to we wczesnoszkolnym etapie edukacji zetknęły się nie tylko z problemem ograniczeń w przekazywaniu wiedzy oraz rozwijaniu umiejętności w formie zdalnej (przykładowo przy wykorzystaniu metod i technik kształcenia na odległość nie jest możliwe ukształtowanie prawidłowych nawyków związanych z pisaniem), lecz również utrudnioną socjalizacją (przejawiającą się m.in. w braku możliwości nawiązywania stosunków społecznych z rówieśnikami oraz nauczycielami). W początkowej fazie epidemii dużym problemem było również niewystarczające wyposażenie dzieci w sprzęt komputerowy z dostępem do odpowiedniej jakości łącza internetowego (w przypadku, kiedy edukacją zdalną objęte było w danej rodzinie kilka dzieci, każde z nich potrzebowało w tym samym czasie dostępu do komputera i Internetu). Bezpośrednim efektem wykluczenia cyfrowego była utrata kontaktu z wieloma uczniami po przejściu na tryb kształcenia na odległość. Z badań Centrum Cyfrowego wynika, że 48% z badanych nauczycieli wskazało, iż w edukacji zdalnej nie uczestniczy co najmniej jeden uczeń w każdej klasie (zjawisko to występowało przede wszystkim wśród dzieci z rodzin dysfunkcyjnych, a także wiejskich)[418]. Edukacja przy wykorzystaniu metod i technik kształcenia na odległość przyczyniła się zatem do pogłębienia nierówności społecznych (w dyskursie publicznym pojawiać się zaczęły narracje na temat „straconego pokolenia" powstającego przez zdalną edukację[419]). Odnotować należy, że wzrost zaległości edukacyjnych ograniczał będzie w przyszłości dzieciom

[416] P. Długosz, *Trauma pandemii COVID-19*…, s. 14.

[417] D. Derda, Koronawirus. Osoby doświadczające przemocy domowej znalazły się w sytuacji zagrożenia życia – RPO wystąpił do minister rodziny, https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/osoby-doswiadczajace-przemocy-domowej-znalazly-sie-w-sytuacji-zagrozenia-zycia [dostęp: 27.10.2021 r.].

[418] U. Ziemska, Edukacja zdalna. Organizacje społeczne alarmują: Uczniowie "znikają", nierówności się pogłębiają, https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114883,26627360,edukacja-zdalna-organizacje-spoleczne-alarmuja--uczniowie-znikaja.html [dostęp: 27.10.2021 r.]. Zob. też: P. Długosz, Blaski i cienie zdalnej edukacji wśród uczniów z obszarów wiejskich, [w:] Wyzwania dla edukacji w sytuacji pandemii COVID-19, N. Pikuła, K. Jagielska, J. Łukasik (red.), Scriptum, Kraków 2020, s. 93.

[419] P. Długosz, *Trauma pandemii COVID-19*…, s. 23.

i młodzieży z rodzin dysfunkcyjnych szanse na znalezienie atrakcyjnej pracy, a w efekcie poprawę warunków swojej egzystencji.

Konsekwencją epidemii w badanym okresie czasu było także wdrożenie ograniczeń możliwości prowadzenia różnego rodzaju działalności. Wobec niektórych podmiotów przybrały one formę całkowitego zakazu (miało to miejsce m.in. w przypadku basenów, aquaparków, siłowni, klubów fitness, muzeów, filharmonii, oper, operetek, teatrów, kin, domów kultury, bibliotek, galerii handlowych, wesołych miasteczek, parków rozrywki, dyskotek i klubów nocnych), zaś w przypadku innych – wiązały się one ze znaczącym ograniczeniem prowadzonej działalności (tak było w szczególności w przypadku branży restauracyjnej, turystycznej i hotelarskiej). Na skutek rozprzestrzeniania się epidemii COVID-19 nie tylko ograniczone zostały możliwości zaspokajania potrzeb społecznych, lecz także znaczącemu pogorszeniu uległa sytuacja przedsiębiorców w Polsce. To właśnie z tego powodu organizowane były kilkukrotnie demonstracje uliczne[420] na rzecz odmrożenia gospodarki, a także akcja „otwieraMY", w ramach której przedsiębiorcy, pomimo obowiązujących obostrzeń, otwierali m.in. restauracje, hotele, lodowiska, stoki narciarskie, czy tory gokartowe. Uruchamianie działalności gospodarczej następowało wbrew obowiązującym zakazom (stało się ono powszechne na południu Polski dzięki inicjatywie „Góralskie Veto"), lub też poprzez wykorzystywanie luk w obowiązującym prawie (np. zamiast pokojów hotelowych wynajmowane były parkingi, czy też „schowki na narty", w których można pilnować swego sprzętu – zarówno w dzień, jak i w nocy, pojawiały się także ogłoszenia o przyjęciu do pracy przy odśnieżaniu z noclegiem gratis, z kolei jedno ze szczecińskich lodowisk prowadziło działalność jako kwiaciarnia – kwiaty sprzedawane były na lodzie)[421]. Znużenie długotrwałymi obostrzeniami spowodowało, że także ze strony przedstawicieli polskiego społeczeństwa zaobserwować można było wzmożoną chęć do wykorzystania luk w prawie w celu zaspokojenia swoich potrzeb – przykładowo na portalach społecznościowych popularne stało się poszukiwanie rodziny posiadającej dom w górach (por. Rys. 1).

Widoczne było ono także w masowych wycieczkach do Zakopanego oraz codziennym udziale kilku tysięcy osób w „Covid-Party" na Krupówkach" (przy braku respektowania obowiązku noszenia maseczek oraz zachowania dystansu społecznego). Wydarzenia te określone zostały jako „najmocniejszy od 2015 r. akord buntu wobec obecnej władzy"[422].

[420] P. Orlikowski, Protest przedsiębiorców w Warszawie. Przepychanki, gaz i łzy, https://www.money.pl/gospodarka-/protest-przedsiebiorcow-w-warszawie-przepychanki-gaz-i-lzy-6511216090929281a.html [dostęp: 28.10.2021 r.].

[421] Ferie w 2021 r. Obostrzenia nie są przeszkodą. Polacy znaleźli sposób na wynajmowanie noclegów, https://warszawa.-naszemiasto.pl/ferie-w-2021-roku-obostrzenia-nie-sa-przeszkoda-polacy/ar/c1-8081269 [dostęp: 28.10.2021].

[422] J. Sawka, Noc wyzwolenia na Krupówkach, https://wyborcza.pl/7,75968,26790273,noc-wyzwolenia-na-krupow-kach.html [dostęp: 29.10.2021].

Rys. 1. „Poszukiwanie rodziny" przez osoby chcące spędzić „Sylwestra" w górach

Źródło: K. Walczowska, Pobyt u rodziny i parking z noclegiem w cenie, czyli sylwester w górach, https://podroze.onet.pl/polska/malopolskie/sylwester-noclegi-w-gorach-mozliwe-sposoby-wlascicieli-na-obejscie-prawa/mv1f3jb [dostęp: 27.10.2021r.].

Część przedstawicieli polskiego społeczeństwa nie respektowała także wprowadzonych przez rząd ograniczeń dotyczących wolności zgromadzeń. W ich opinii sytuacja kryzysowa wykorzystywana była przez władze do wprowadzania kontrowersyjnych zmian, mocno ingerujących w podstawowe prawa człowieka. Przykład może stanowić wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 22 października 2020 r. wyłączający możliwość legalnego przerywania ciąży ze względów embriopatologicznych (tj. w przypadku wystąpienia ciężkiego i nieodwracalnego upośledzenia płodu albo nieuleczalnej choroby zagrażającej jego życiu)[423], który spowodował falę masowych protestów w obronie praw kobiet na terenie całego kraju[424]. Jednego tylko dnia, 28 października 2020 r., według danych udostępnionych przez Policję, w całym kraju odbyło się 410 protestów, w których uczestniczyło ponad 430 tys. osób (miały one miejsce mimo obowiązującego zakazu zgromadzeń powyżej pięciu osób)[425]. W samym „Wielkim Marszu na Warszawę", zorganizowanym 30 października, wzięło udział ok. 100 tys. osób[426]. Demonstracje te przez wielu komentatorów zostały uznane za największe w Polsce od czasu przemian ustrojowych w 1989 r.[427]. Nie stanowiły one jednak jedynych form społeczne-go oporu wobec władzy – w czasie epidemii (między marcem 2020 r.

[423] Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 22 października 2020 r., OTK-A 2021/1.

[424] Wielotysięczne blokady w całej Polsce. Strajk Kobiet protestował przeciwko zakazowi aborcji, https://www.rmf24.pl/raporty/raport-strajk-kobiet/news-wielotysieczne-blokady-w-calej-polsce-strajk-kobiet-protesto,nId,4816672#crp_state=1 [dostęp: 30.10.2021 r.].

[425] Komendant Główny Policji o protestach: zatrzymano blisko 80 osób; prowadzonych jest ponad 100 postępowań ws. dewastacji, https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artykuly/1494857,komendant-glowny-policji-o-protestach-zatrzymano-blisko-80-osob-prowadzonych-jest-ponad-100-postepowan-ws-dewastacji.html [dostęp: 30.10.2021 r.].

[426] M. Golonka, M. Majewski, Strajk kobiet: Relacja i zdjęcia. Wielki protest w Warszawie, tysiące ludzi przed domem Kaczyńskiego, ataki na demonstrantów, https://polskatimes.pl/strajk-kobiet-relacja-i-zdjecia-wielki-protest-w-warszawie-tysiace-ludzi-przed-domem-kaczynskiego-ataki-na-demonstrantow/ar/c1-15262942 [dostęp: 30.10.2021r.].

[427] A. Magdziarz, M. Santora, Women Converge on Warsaw, Heightening Poland's Largest Protests in Decades, https://www.nytimes.com/2020/10/30/world/europe/poland-abortion-women-protests.html [dostęp: 30.10.2021 r.].

a październikiem roku 2021) organizowano bowiem w wielu miastach zgromadzenia w obronie praw osób LGBTQIA[428], czy też protesty na rzecz likwidacji przerostu praw ograniczających swobodę działań obywateli we wszystkich sferach życia[429].

Podsumowanie

Każda sytuacja kryzysowa, w tym także epidemia, wymaga od władz państwowych podejmowania szybkich, lecz także racjonalnych działań. Reagowanie w sytuacjach kryzysowych wymaga nie tylko wdrożenia zestawu zgodnych z obowiązującym prawem, proporcjonalnych do skali zagrożenia, skutecznych i spójnych środków zaradczych ograniczających skalę epidemii, ale również przekonania o konieczności ich wdrożenia całego społeczeństwa. W przeciwnym przypadku dobre intencje mogą natrafić na opór społeczny, który może pokrzyżować nawet najlepsze zamiary. Podjęcie nietrafnych decyzji, które nie pomagają w przezwyciężeniu sytuacji kryzysowej, może przyczynić się do eskalacji zagrożenia, przekształcenia jej w kryzys, a także spowodować podważenie zaufania do władz publicznych.

Nie ulega wątpliwości, że zdecydowana większość przedstawicieli polskiego społeczeństwa w badanym okresie czasu przestrzegała obowiązujących restrykcji i ponosiła w związku z nimi wiele niedogodności. Społecznymi następstwami epidemii w tym zakresie było m.in. ograniczenie ruchliwości społecznej, prowadzenie edukacji przy wykorzystaniu metod i form kształcenia na odległość, czy świadczenie pracy w formie zdalnej.

Jednak z uwagi na fakt, że akty prawne w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii nie były poprzedzone konsultacjami społecznymi, a ponadto stanowione z naruszeniem prawa, wprowadzane z dnia na dzień (bez okresu *vacatio legis*), a także często modyfikowane (w ciągu zaledwie 14 dni – aż pięciokrotnie) – społeczne zaufanie do działań podejmowanych przez rząd wraz z upływem czasu malało. W tych okolicznościach rosło zjawisko społecznego oporu wobec stosowania się do obowiązujących restrykcji. Zjawisko to wystąpiło zarówno wśród przedstawicieli polskich przedsiębiorstw, którzy ucierpieli na skutek wprowadzonych ograniczeń (przykład może stanowić akcja „otwieraMY", „Góralskie Veto"), jak i społeczeństwa, znużonego brakiem możliwości zaspokajania potrzeb społecznych w okresie przedłużającego się lockdownu (egzemplifikację stanowić może „Covid-Party" na Krupówkach).

[428] „Chcieli nas zastraszyć, a my zastraszyć się nie damy". Tęczowy protest w Warszawie na zdjęciach, https://oko.press/chcieli-nas-zastraszyc-a-my-zastraszyc-sie-nie-damy-protest-w-warszawie-na-zdjeciach [dostęp: 30.10.2021 r.]. Zob. też: A. Ambroziak, Rok po Tęczowej Nocy. Sądy potwierdzają: zatrzymania były brutalne i bezzasadne, https://oko.press/rok-po-teczowej-nocy-sady-potwierdzaja-zatrzymania-byly-brutalne-i-bezzasadne/ [dostęp: 30.10.2021 r.].

[429] Protest przedsiębiorców w Warszawie. Policja użyła gazu, https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2020-05-16/strajk-przedsiebiorcow-w-warszawie-gornicy-sie-wycofali [dostęp: 30.10.2021 r.]. Zaznaczyć należy, że łamanie ograniczeń spotkało się ze zdecydowanym podjęciem działań, w tym także represyjnych, przez instytucje bezpieczeństwa – w szczególności Policję – wobec ich uczestników (wystawiano mandaty, informowano sanepid o naruszeniu ograniczeń w celu wymierzenia wielotysięcznej kary administracyjnej, zatrzymywano uczestników zgromadzeń, kierowano wnioski do sądu o ich tymczasowe aresztowanie, ale też wykorzystywano takie środki obezwładniające, jak gaz łzawiący oraz miotacze pieprzu w celu rozproszenia manifestacji). Zob. Prawa człowieka w dobie pandemii, P. Kubaszewski, K. Wiśniewska (red.), Warszawa 2021.

Przeprowadzona w niniejszym rozdziale analiza wybranych krótkoterminowych następstw społecznych epidemii COVID-19 w Polsce uwydatniała potrzebę ulokowania przedmiotu przeprowadzanych badań na mapie socjologicznego poznania. Efektem poszukiwania odpowiedniej perspektywy dla badań społecznych dotyczących konsekwencji sytuacji kryzysowej, jaką stanowi epidemia koronawirusa, a także społecznych reakcji na wprowadzane przez władze publiczne ograniczenia (w tym także w ujęciu długoterminowym), z racji obszerności tej tematyki – jest postulat uznania nowej subdyscypliny socjologii, socjologii epidemii, jako tej, która umożliwia dokonanie pełniejszej i trafniejszej analizy społeczeństwa w dobie epidemii. Socjologia epidemii – nie ograniczając się jedynie do opisu zmian społecznych podczas epidemii, lecz także wyjaśniając ich przyczyny i skutki oraz prognozując rozwój stosunków społecznych – umożliwi przygotowanie społeczeństwa na epidemie, które pojawią się w przyszłości.

Bibliografia

Akty prawne

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r., (Dz. U. 1997, nr 78, poz. 483).

Postanowienie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 3 czerwca 2020 r. w sprawie zarządzenia wyborów Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, (Dz. U. 2020, poz. 988).

Rozporządzenie Ministra Edukacji i narodowej z dnia 11 marca 2020 r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2020, poz. 410).

Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 11 marca 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2021, poz. 448).

Rozporządzenie ministra edukacji i nauki z dnia 13 stycznia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2021, poz. 92).

Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 15 kwietnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2021, poz. 701).

Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 18 marca 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2021, poz. 502).

Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 22 kwietnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2021, poz. 752).

Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 23 października 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2020, poz. 1870).

Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 26 lutego 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2021, poz. 366).

Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 26 marca 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2021, poz. 561).

Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 27 listopada 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie szczególnych rozwiązań w okresie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz.U. 2020, poz. 2111).

Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 28 maja 2021 r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2021, poz. 982).

Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 29 kwietnia 2021 r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz.U. 2021, poz. 824).

Rozporządzenie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 5 listopada 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2020, poz. 1960).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 maja 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie szczególnych rozwiązań w okresie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2020, poz. 872).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 16 października 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty, (Dz. U. 2020, poz.1830).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 20 marca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2020, poz. 492).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie szczególnych rozwiązań w okresie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2020, poz. 493).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 29 kwietnia 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2020, poz. 780).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 3 czerwca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2020, poz. 990).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 3 kwietnia 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2020, poz. 595).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 kwietnia 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania jednostek systemu oświaty w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2020, poz. 642).

Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 11 marca 2020 r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania niektórych podmiotów systemu szkolnictwa wyższego i nauki w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2020, poz. 405).

Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 16 października 2020 r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania niektórych podmiotów systemu szkolnictwa wyższego i nauki w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2020, poz. 1835).

Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 21 maja 2020 r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania niektórych podmiotów systemu szkolnictwa wyższego i nauki w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2020, poz. 911).

Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 9 kwietnia 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania niektórych podmiotów systemu szkolnictwa wyższego i nauki w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2020 poz. 643).

Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 23 marca 2020 r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania niektórych podmiotów systemu szkolnictwa wyższego i nauki w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2020, poz. 511).

Rozporządzenie Ministra Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej z dnia 10 kwietnia 2020 r. w sprawie czasowego ograniczenia funkcjonowania form opieki nad dziećmi w wieku do lat 3 w związku z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2020, poz. 652).

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 13 marca 2020 r. w sprawie przywrócenia tymczasowo kontroli granicznej osób przekraczających granicę państwową stanowiącą granicę wewnętrzną, (Dz.U. 2020, poz. 434).

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 13 marca 2020 r. w sprawie czasowego zawieszenia lub ograniczenia ruchu granicznego na określonych przejściach granicznych, (Dz. U. 2020, poz. 435).

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 11 czerwca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie przywrócenia tymczasowo kontroli granicznej osób przekraczających granicę państwową stanowiącą granicę wewnętrzną, (Dz. U. 2020, poz. 1029).

Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 24 marca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie przywrócenia tymczasowo kontroli granicznej osób przekraczających granicę państwową stanowiącą granicę wewnętrzną, (Dz. U. 2020, poz. 519).

Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 13 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego, (Dz. U. 2020, poz. 433).

Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 20 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii, (Dz. U. 2020, poz. 491).

Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 24 marca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii, (Dz. U. 2020, poz. 522).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 kwietnia 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2020, poz. 658).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 marca 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz.U. 2021, poz. 436).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 czerwca 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021 poz. 1054).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 11 lutego 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021, poz. 267).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 marca 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021, poz. 446).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 marca 2020 r. w sprawie zakazów w ruchu lotniczym, (Dz. U. 2020, poz. 436).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 maja 2021 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021, poz. 905).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 października 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2020, poz. 1797).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 15 kwietnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021, poz. 700).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 czerwca 2020 r. w sprawie zakazów w ruchu lotniczym, (Dz. U. 2020, poz. 1050).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 maja 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2020, poz. 878).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 października 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2020, poz. 1829).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 marca 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021, poz. 512).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 2 maja 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2020, poz. 792).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 21 grudnia 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2020, poz. 2316).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 czerwca 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021, poz. 1116).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 kwietnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021, poz. 748).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 22 lutego 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021, poz. 336).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 października 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2020, poz. 1871).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 czerwca 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021, poz. 1145).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 25 marca 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz.U. 2021, poz. 546).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 listopada 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2020, poz. 2091).
Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 26 lutego 2021 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021, poz. 447).
Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 kwietnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021 poz. 814).
Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 maja 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2020, poz. 964).
Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 stycznia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021, poz. 207).
Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 czerwca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz.U. 2020, poz. 991).
Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 października 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2020, poz. 1917).
Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 31 marca 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2020).
Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 4 czerwca 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021, poz. 1013).
Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 4 stycznia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021, poz. 12).
Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 6 listopada 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2020, poz. 1972).
Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 6 maja 2021 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2021, poz. 861).
Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 7 sierpnia 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2020, poz. 1356).
Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 października 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2020, poz. 1758).
Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 kwietnia 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, (Dz. U. 2020, poz. 697).
Ustawa z dnia 2 czerwca 2020 r. o szczególnych zasadach organizacji wyborów powszechnych na Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej zarządzonych w 2020 r. z możliwością głosowania korespondencyjnego, (Dz. U. 2020, poz. 979).
Ustawa z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych, (Dz. U. 2020, poz. 374).
Ustawa z dnia 31 marca 2020 r. o zmianie niektórych ustaw w zakresie systemu ochrony zdrowia związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, (Dz. U. 2020, poz. 567.
Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 22 października 2020 r., OTK-A 2021/1.

Monografie i części prac zbiorowych

Długosz P., *Trauma pandemii COVID-19 w polskim społeczeństwie*, CeDeWu, Warszawa 2021.
Duszyński J., Afelt A., Ochab-Marcinek A., Owczuk R., Pyrć K., Rosińska M., Rychard A., Smiatacz T., *Zrozumieć COVID-19*, Polska Akademia Nauk, Warszawa 2020.
Kossowska M., Letki N., Zaleśkiewicz T., Wichary Sz., *Człowiek w obliczu pandemii*, Smak Słowa, Sopot 2020.
Kubaszewski P., Wiśniewska K. (red.), *Prawa człowieka w dobie pandemii*, Warszawa 2021.

Artykuły w czasopismach

Długosz P., *Blaski i cienie zdalnej edukacji wśród uczniów z obszarów wiejskich*, [w:] *Wyzwania dla edukacji w sytuacji pandemii COVID-19*, N. Pikuła, K. Jagielska, J. Łukasik (red.), Scriptum, Kraków 2020.
Świątkowska B., Walusiak-Skorupa J., Juszczyk G., Gierczyński R., Socha K., Lipińska-Ojrzanowska A., *Ochrona zdrowia pracujących przed zakażeniem koronawirusem SARS-COV-2 wywołującym COVID-19 – aktualny stan wiedzy i zalecenia*, „Medycyna Pracy", vol. 72(1), 2021.

Ward P., *A Sociology of the COVID-19 Pandemic: A Commentary and Research Agenda for Sociologists*, "Journal of Sociology", vol. 56, no. 4, 2020.
Wu Y.C., Chen C.S., Chan Y.J., *The outbreak of COVID-19: An overview*, "Journal of the Chinese Medical Association", vol. 83, 2020.

Źródła internetowe

#Koronawirus: Zawieszenie działalności instytucji kultury i placówek szkolnictwa artystycznego, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, https://www.gov.pl/ web/kulturaisport/zawieszenie-dzialalnosci-instytucji-kultury-i-placowek-szkolnictwa-artystycznego
Aktualności i wydarzenia, Lotnisko Chopina, https://lotnisko-chopina.pl/pl/aktualnosci-i-wydarzenia/0/976/-szczegoly.html
Ambroziak A., *Rok po Tęczowej Nocy. Sądy potwierdzają: zatrzymania były brutalne i bezzasadne*, https://oko.press/rok-po-teczowej-nocy-sady-potwierdzaja-zatrzymania-byly-brutalne-i-bezzasadne
Bryner J., *1st known case of coronavirus traced back to November in China*, https://www.livescience.com/first-case-coronavirus-found.html
Chcieli nas zastraszyć, a my zastraszyć się nie damy. Tęczowy protest w Warszawie na zdjęciach, https://oko.press/chcieli-nas-zastraszyc-a-my-zastraszyc-sie-nie-damy-protest-w-warszawie-na-zdjeciach
Derda D., *Koronawirus*. *Osoby doświadczające przemocy domowej znalazły się w sytuacji zagrożenia życia – RPO wystąpił do minister rodziny*, https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/osoby-doswiadczajace-przemocy-domowej-znalazly-sie-w-sytuacji-zagrozenia-zycia
Ferie w 2021 roku. Obostrzenia nie są przeszkodą. Polacy znaleźli sposób na wynajmowanie noclegów, https://warszawa.naszemiasto.pl/ferie-w-2021-roku-obostrzenia-nie-sa-przeszkoda-polacy/ar/c1-8081269
Golonka M., Majewski M., *Strajk kobiet: Relacja i zdjęcia. Wielki protest w Warszawie, tysiące ludzi przed domem Kaczyńskiego, ataki na demonstrantów*, https://polska times.pl/strajk-kobiet-relacja-i-zdjecia-wielki-protest-w-warszawie-tysiace-ludzi-przed-domem-kaczynskiego-ataki-na-demonstrantow/ar/c115262942
Komendant Główny Policji o protestach: zatrzymano blisko 80 osób; prowadzonych jest ponad 100 postępowań ws. dewastacji, https://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci /artykuly/1494857,komendant-glowny-policji-o-protestach-zatrzymano-blisko-80-osob-prowadzonych-jest-ponad-100-postepowan-ws-dewastacji.html
Koronawirus: Bodnar o zakazie przemieszczania się, https://www.rp.pl/prawo-dla-ciebie/art8989711-koronawirus-bodnar-o-zakazie-przemieszczania-sie
Kraków. Rowerzysta złamał obostrzenia. Zapłaci 12 tys. zł grzywny, https://wiadomosci.gazeta.pl/wiado-mosci/7,173952,25851939,krakow-rowerzysta-ktory-zlamal-obostrzenia-zaplaci-12-tys.html
Lista laboratoriów COVID, Ministerstwo Zdrowia, https://www.gov.pl/web/zdrowie/lista-laboratoriow-covid
Magdziarz A., Santora M., *Women Converge on Warsaw, Heightening Poland's Largest Protests in Decades*, https://www.nytimes.com/2020/10/30/world/europe /poland-abortion-women-protests.html
Orlikowski P., *Protest przedsiębiorców w Warszawie. Przepychanki, gaz i łzy*, https://www.money.pl/gospodarka/protest-przedsiebiorcow-w-warszawie-przepychanki-gaz-i-lzy-6511216090929281a.html
Polskie laboratoria mogą diagnozować do 2000 próbek na obecność #koronawirus dziennie, Ministerstwo Zdrowia, https://twitter.com/MZ_GOV_PL/status/123553172 4727160833?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1235531724727160833%7Ctwgr%5E%7Ctwcon%5Es1_&ref_url=https%3A%2F%2Fepochtimes.pl%2Fministerstwo-zdrowia-11-laboratoriow-diagnozuje-w-polsce-obecnosc-koronawirusa%2F
Premier: Podjęliśmy decyzję o zamknięciu wszystkich placówek oświatowych i szkół wyższych, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, https://www.gov.pl/web/premier/pre mier-podjelismy-decyzje-o-zamknieciu-wszystkich-placowek-oswiatowych-i-szkol-wyzszych
Prof. Chmaj: Zakaz przemieszczania się niezgodny z konstytucją, https://dorzeczy.pl/kraj/165502/prof-chmaj-zakaz-przemieszczania-sie-niezgodny-z-konstytucja.html
Protest przedsiębiorców w Warszawie. Policja użyła gazu, https://www.polsatnews.pl/wiadomosc/2020-05-16/strajk-przedsiebiorcow-w-warszawie-gornicy-sie-wycofali
Sawka J., *Noc wyzwolenia na Krupówkach*, https://wyborcza.pl/7,75968,26790273, noc-wyzwolenia-na-krupowkach.html
Starzewski Ł., *KPRM: 55 tys. Polaków wróciło do kraju w ramach akcji „Lot do domu"*, https://bip.brpo.gov.-.pl/pl/content/kprm-do-rpo-55-tys-osob-wrcilo-do-kraju-w-ramach-lot-do-domu
Wielotysięczne blokady w całej Polsce. Strajk Kobiet protestował przeciwko zakazowi aborcji, https://www.rmf24.pl/raporty/raport-strajk-kobiet/news-wielotysieczne-blokady-w-calej-polsce-strajk-kobiet-prote-sto,nId,4816672#crp_state=1

Wszyscy uspokajają, a koronawirus i tak spustoszył sklepowe półki, https://businessinsider.com.pl/finanse/handel/koronawirus-w-polsce-i-na-swiecie-puste-polki-w-sklepach/k4ze4z1

Ziemska U., *Edukacja zdalna. Organizacje społeczne alarmują: Uczniowie "znikają", nierówności się pogłębiają*, https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114883,26627360,edukacja-zdalna-organizacje-spoleczne-alarmuja-uczniowie-znikaja.html